

THE
SIDDHANTA KAUMUDI

OF

BHATTOJI DIKSHITA,

EDITED AND TRANSLATED INTO ENGLISH

BY
SRISA CHANDRA VASU,
AND
VÂMAN DÂS VASU,

Vol. II., Part II.

(VERBS.)

So. 4V
Bha/V.V.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHVARI ASHRAM.
ALLAHABAD:

PRINTED AT THE UPPER INDIA PRESS, ALLAHABAD.

1907.

All rights reserved

6 of 10

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 27195

Date..... 16. 7. 57

Call No. ~~BA 4M~~ ~~SA 4V~~

R/17/1/cha

B-ha/V.V

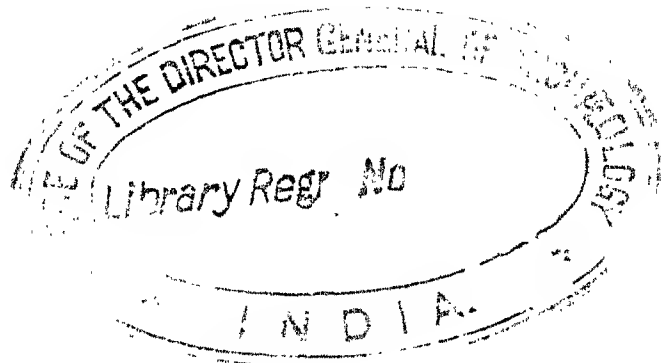
FORE WORD.

This part contains the Kridanta affixes: or those affixes which are applied directly to roots in order to form substantives. In addition to the affixes given in Panini's Grammar, it contains some 800 sūtras relating to the Unādi affixes. This portion is complete in itself and may be studied separately from the rest of the book.

1st January, 1907.

S. C. V.

B. D. V.

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ.

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ तृतीयसमाहारेधिकारोऽयम् । 'तलोपपद'सप्तमीस्थम् (७८९) । 'कृदतिङ्' (३७४) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikāṇa Sūtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृत् and कृत्य affixes, which will be described later on.

Here we must again repeat the two sūtras that follow it in the Ashtādhyāyī, namely, III. 1. 92. S. 781 ; and III. 1. 93. S. 374,

२८ २९ । क । तलोपपदं सप्तमीस्थम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८ २९ । ख । कृदतिङ् ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except tin, is called krit.

२८३० । वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्ययउत्सर्गस्य बाधको वा स्यात्सर्वधाधिकारो यतः विना ।

2830. In this portion of the sūtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it ; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

Note.—Thus the affixes एवल् and वृच् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sūtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utsarga* or a general rule; while the sūtra III. 1. 135 ordaining the affix क after verbs having a penultimate इक् vowel, and the roots ज्ञा, ग्री and कृ is an *apavâda* or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes एवल् and वृच् also. Thus क्षिप् is a root that has a penultimate इ belonging to the pratyâhâra इक्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix क will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विक्षिप् + क = विक्षिप् + अ = विक्षिपः; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विक्षिप + एवल् = विक्षेपकः; and विक्षिप + वृच् = विक्षेष्ट nom. sing. विक्षेष्टा.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । ९५ ।

अधिकारीज्य एवुलः प्राक् ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism एवल् वृच् (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of *Kṛitya*.

This defines the class of affixes known as *kṛitya*, a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like तव्य, अनीय, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्तरि कृत् । ३ । ४ । ६७

कृत्यप्रत्ययः कर्तरि स्यादिति प्राप्ते ।

2832. The affixes called '*Kṛit*' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like ख्युन् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like एवल् and वृच् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्त्ता 'an agent'; नन्दनः 'one who causes happiness'; ग्राही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sūtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्त्तृणोरेव स्युः ।

2833. The affixes called '*kṛitya*' and the affix '*kta*' and those that have the sense of '*khal*', have only these last two senses, namely, an action and an object, (*bhâya* and *karma*).

Note.—The word तयो 'of those two' refers to भाव 'an Impersonal act', and कर्म 'object'. The word एव 'only' is used in the sūtra to exclude the word 'agent' from it. Thus कर्तव्यः कटो भवता 'the mat must be made by you'; भोक्तव्यः ओदनो भवता 'the rice must be eaten by you'. Here the affix तव्य has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also आशितव्यं भवता 'you must eat'; शयितव्यं भवता 'you must lie down'. Here the sense of the affix तव्य being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix क्त denotes both the object and the action; कृतः कटो भवता 'the mat is made by you'; भुक्त ओदनो भवता 'the rice is eaten by you'. Here त is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly त may be used in denoting the mere act; आसितं भवता 'you sat'; शयितं भवता 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of खल् (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; ईषत्करः कटो भवता 'this mat is made, by little at a time, by you'; सुकरः 'what is made with ease'; दुष्करः 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; ईषदाहंभव' भवता and स्वाहंभव' भवता ।

After transitive verbs, the *kritya*, the *kta* and the *khalādrtha* affixes only denote the object, but never denote the भाव or 'an Impersonal action'.

२८३४ । तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ ।

धातौरेते प्रत्ययाः स्युः । तकाररेफौ स्वरादौ । एधितव्यम् । एधनीयं त्वया । भाव औत्सर्गिकमेक वचनं स्त्रीबत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया । ' * वसेस्तव्यत्कर्तरि णिच् ' । वसतीति वास्तव्यः । ' * केलिभर उपसंख्यानम् * ' । पचेलिभ भाषाः पक्तव्याः । भिर्देलिभाः सरलाः भेत्तव्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्तरि चायमिच्यते' इत्याह । तद्भाष्यविरुद्धम् ।

2834. The affixes तव्यत्, तव्य and अनीयर् come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by anuvṛitti from sūtra 2829. The final letters त् of तव्यत् and र् of अनीयर् are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter त् indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter र indicates penultimate udatta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus एध + तव्यत् = एधितव्यम्, and एध + त्व = एधित्वम् 'must be increased; एध + अनीयर् = एधनीयम् 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or bhāva, there is neuter gender singular number.

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example चेतव्यः or चयनीयो धर्मस्त्वया “The dharma must be acquired by thee.” Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix तव्यत् when coming after the verb वस् ‘to dwell’ in marking the agent, is treated as if it had an indicatory ण. The force of ण is to cause vṛiddhi. Thus वस् + तव्यत् = वास्तव्यः ‘a dweller’. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix केलिन् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus पकेलिमा माषाः ‘kidney beans fit to be cooked’; भिदेलिमा सरलाः ‘the woods are apt to be split, i.e., fragile’. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (i.e., in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above, to denote also the action. The author of Kâsikâ says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhâshya.

२८३५ । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्या च उत्तरस्य कृत्यस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयस् । ‘अचः’ किस् । प्रसङ्गः । ‘*निर्विण्णस्योपसंख्यानम्*’ । अचः परत्वाभावान्नकारेण व्यवधानाच्चाप्राप्ते वचनम् । परस्यणत्वम् । पूर्वस्य षट्त्वम् । निर्विण्णः ।

2835. The न् of a Kṛitaffix, preceded by a vowel, is changed into ण, when it follows an alterant upasarga.

The following are the specific Kṛit affixes in which ‘this change takes place:—अन (च्), मान (यानच् &c. VII. 2. 82), अनीय, (III. 1. 96) अनि, (III. 3. 111) इनि (णिनि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of निष्ठा (VIII. 2. 42).

Thus

अनः प्रयाणश्च, परिमाणश्च प्रमाणश्च परियाणश्च ॥ मानः प्रयायमाणश्च, परियायमाणश्च ॥

अनीय प्रयाणीयश्च, परियाणीयश्च ॥ अनि अमयाणि, अपरियाणि ॥

इनि प्रयायिन्, प्रयायणौ, परियायिन्, परियायिणौ

निष्ठादेशः प्रहीणः, परिहीणः, प्रहीणवान् परिहीणवान् ॥ Long ई by VI. 4. 66.

Why do we say अचः ‘preceded by a vowel?’ Observe प्रसङ्गः, the Nishthâ of मच्ज ॥ It is thus formed: मच् + क्त = मच् + त = मच् + न् (VII. 2. 45, the root मच् is read as टुस मच्जो शुद्धौ in the dhâtupâtha, having an indicatory ओ thus giving scope to the rule). मच् + न = मच् + न् (The न substitution being considered asiddha, the स of masj is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30) = मङ्गः ॥

Vart.—The word निर्विण्णः should be enumerated in this place. As निर्विण्णोऽस्ति खलुङ्गेन ॥ निर्विण्णोऽहमत्रवासेन ॥ Here the न does not come after a vowel but after द् of विद् and so the rule would not have applied to it. This vârtika

makes the rule applicable to this न also. Thus निर्विद् + त = निर्विद् + न (VIII 2. 42. S. 3016) = निर्विद् + ण = निर्विणः ॥ The द is changed also to ण ॥

२८३६ । शेषविभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य एतन्ताद्विहितेयः कृतस्यस्य नस्य शो वा स्यात् । प्रयापणीयम् प्रयापनीयम् । विहितयिषेयम् किम् । यका व्यवधाने यथा स्यात् । प्रयाप्यमाणं परम् । शस्त्रे 'दुर् उपसर्गत्वं न' इत्युक्तम् । दुर्यापनम् । दुर्यापनम् ।

2836. The न् of a Kṛit-affix ordained after a causative verb (एयन्त), is optionally changed to ण् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापणम् or प्रयापनम्, परिवापणम् or परियापनम् प्रयाप्यमाणम् or प्रयाप्यमानम्, प्रयापणीन् or प्रयापनीय, अप्रयापणः or अप्रयापनः, प्रयापिणौ or प्रयापिनौ ॥

Why have we used the word विहित 'ordained' in explaining the sūtra ? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix णि but where a third affix such as यक् intervenes. As प्रयाप्यमाणम् परम् ॥ The शो being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the kṛit-affix should come immediately after णि. For the purposes of causing the change of न to ण, the word दुर् is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vārtika under VIII 4; 16. S. 2231). Thus दुर्यापनम् or दुर्यापनम् ॥

२८३७ । हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादेरिजुपधात्कृन्नस्याचः परस्य शो वा स्यात् । प्रकोपणीयम्-प्रकोपनीयम् । 'हलः' किम् । प्रोहणीयम् । 'इजुपधात्' किम् । प्रवपणीयम् ।

2837. A kṛit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate इच् vowel, changes optionally its न् which is preceded by a vowel, into ण्, when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृत्यचः is understood here. Thus प्रकोपणीयम् or प्रकोपनीयम्, परिकोपणम् or परिकोपनम् ॥

Why do we say हलः 'beginning with a consonant'? Observe प्रहणीयम्, and प्रोहणीयम्, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ईह चेष्टायाम् and ऊह विलोकै ॥

Why do we say इजुपधात् 'having a penultimate इच् vowel'? Observe प्रवपणीयम् and परिवपणम् ; no option.

Note.—The word हलः in the sūtra should be interpreted as हलादेः, and not as ordinarily "after what ends in हल" ॥ For an इजुपधा verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हलः in the text would have been useless had it meant हलन्तात् ॥

२८३८ । इजादेः सनुसः । ८ । ४ । ३२ ।

सनुसश्चेद्वति तर्हि इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृत्तत्स्यस्यैव । प्रेङ्क्षणीयस् । 'इजादेः' क्तिम् । 'सगिसमर्पणे' । प्रसङ्गनीयस् । नुग्रहणसनुस्वारोपलक्षणम् । 'अट कुश्वाङ्'-(१९७) इति सूत्रेऽप्येवम् । तेनेह न । प्रेन्वनम् । इह तु स्यादेव । प्रोम्भणम् ।

2838. A kṛit-affix ordained after a verb beginning with an इच् vowel, having the augment नुच् in it, and ending with a consonant, changes its न into ण when preceded by an alterant upasarga.

The word हलः of the last sūtra is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last sūtra, here it means हलन्तात्, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an इजादि root to commence with a हल्; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus प्रेङ्क्षणीयस्, परेङ्क्षणस् from इक्षि गत्यर्थः the नुच् is added because it is इदित् ॥ The rule will not apply to प्रेन्वनस् but it will apply to प्रोम्भणस् from उम्भपूरणे where स् or the nasal is part of the root. The नुच् here means the anusvāra generally as also in sūtra (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been vaild by the general rule, (VIII 4. 29) this sūtra makes a नियम or restriction. That is, only in the case of इजादि सनुस् verbs the change takes place, not in other सनुस्-verbs. Thus प्रसङ्गनस्, परिसङ्गनस् from the root सगि सर्पणे ॥

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to एयन्त verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant. Moreover, we have used the word विहितः in explaining the sūtra, in order to indicate this fact, that the kṛit-affix must be *ordained* after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the kṛit-affix is *ordained* after a vowel-ending (णि) verb, and the vowel is elided *after* the adding of the affix. So that *before* the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषां नस्य णो वा स्यात्कृति परे । प्रणिंसितव्यम्—प्रनिंसितव्यम् ।

2839. The न of निंस 'to kiss' निष् 'to be angry' and निन्द 'to blame' is changed to ण optionally, when preceded by an upasarga having in it a cause of change.

Thus प्रणिंसितव्यम् or प्रनिंसितव्यम्, प्रणिष्णस् or प्रनिष्णस्, प्रणिन्दनम् or प्रनिन्दनम् ॥

Note.—These verbs are written with ण in the Dhātupāṭha, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of न into ण would have been obligatory. The present sūtra makes it optional. The root णिञि means 'to kiss', णिणि रोषणे, and णिदि कुत्सायास् ॥

२८४० । न भाभूपूकनिगमिप्याधिवेषाम् । ८ । ४ । ३४ ।

सन्धेः कृन्तस्य णो न । प्रभापनीयम् । प्रभवनीयम् । 'पूज सवेह ग्रहणमिष्यते' । पूङ्स्तु प्रपवणीयः
 सेतः । * 'यन्तभादीनामुपस'ख्यानम् * । प्रभापनीयम् । 'कशाजः यस्य यो वा' इत्युक्तं णत्वप्रक-
 रणोपरि तद्वोधयन् । यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न णत्वम् प्रख्यानीयम् ।

2840 The न of a kṛit-affix is not changed to ण, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs : भा 'to shine', भू 'to be', पू 'to purify', कनि 'to be brilliant', गमि 'to go', त्वाधि 'to increase', वेप 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus:—

भा, प्रभापनीयश् परिभापन् । भू, प्रभवनीयश् परिभवनश् । पू, प्रपवनश्, परिपवनश् ॥

Ishti.—The verb पूङ् is to be taken and not the verb पूङ् ॥ In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रपवणीयः सेतः ॥

कनि प्रकमनश्, परिकमनश् ॥ गमि प्रगमनश्, परिगमनश् ॥

प्याधि प्रप्यायनश्, परिप्यायनश् ॥ वेप् प्रवेपनश्, परिवेपनश् ॥

Vārt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the न of their kṛit-affix. As प्रभापनीयश्, परिभापनश् ॥ There is no change in प्रख्यानीयश् also. It is derived from the root खशाञ् with the prefix प्र ॥ The श is replaced by ष by a vārtika in the Mahābhāṣya under II. 4. 54 : and the position of this vārtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the ण change rules. Therefore ष being considered asiddha, the न is not changed to ण because a श intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and न ॥ Had the root been ख्याञ् no rule would have prevented the change of न to ण in प्रख्यानीयश् and the form would be प्रख्याणीयश् See II. 4. 54. S. 2436.

When the श् is changed to ष् in नश् the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः ॥ The नुस् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and श् changed to ष् by VIII. 2. 36.

Why do we say यान्तस्य ? Observe प्रणश्यति, परिणश्यति ॥ The word अन्त is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनङ्क्षति, which did end with ष् though the ष has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the श् of नश् is changed to ष् by VIII. 2. 36, and then this ष् is changed to ङ् by VIII. 2. 41 ; and the नुस् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

आन्त्यनेन खानीय' चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

2841. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *kṛitya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयोद्वाहणः 'a Brâhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brâhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादान्यासं हितते = पादहारकः । गलेषो ष्यते = गलेषोपकः । For accent see VI. 2. 150.

To the root वद् with the upapada नञ् (the negative Particle ञ्) would have been added the two affixes यत् and वयप् under sūtra III. 1. 106. S 2854. This sūtra ordains यत् only: and that also, when the sense is that of censure. The irregular form अवद्य therefore is for both these purposes.

Thus अवद्य पाप 'a trifling sin'. Why do we say "when condemnable"? Observe अनुद्य गुणनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnable nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Smṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

२८४२ । अचोगत् । ३ । १ । ९७ ।

अजन्ताद्वार्ततोत्त्वात् । चेत्यम् । जेत्यम् । अज्यह्यं शक्येनकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तव्यदादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्वात् ।

2842. The affix यत् comes after a root that ends in a vowel.

The letter तु of this affix is indicative showing that the udātta accent falls on the first vowel (VI 1. 213); thus गा + यत् = गेय noun sing, गेयम् 'what is to be sung'; so also जेयम् 'what is to be drunk'; जेत्यम् 'what is to be conquered'. The आ of गा and पा is changed into ए by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 124, a root ending in a consonant takes वयत् affix instead of यत्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix यत् comes

after roots which *primarily* end in a vowel, though in the course of development they may end in a consonant by the application of other rules. Thus from दो 'to cut', we have the desiderative root दित्स्, which ends in a vowel अ. This अ is elided before ârdhadhâtuka affixes and thus the root becomes दित्स्, which ends in a consonant; nevertheless we shall have the affix वत् and not ववत्. Thus दित्स्वत् 'what is wished to be cut'; धित्स्वत् 'what is wished to be placed'. Similarly लु before ârdhadhâtuka affixes becomes लो, the ओ is changed into अव before व (VI. 1. 79) and the form then is लव्. The root लव् however takes यत् and not यवत्; as लव्यो पन्वम, &c.

We could have well spared the word अवः in this sūtra. For all roots either end in a vowel or a consonant. Now III. 1. 124. specifically ordains ववत् after all roots ending in a consonant. Therefore वत् would find its scope only after those roots which end in a vowel.

For similar reasons, moreover there was no necessity of making this a separate sūtra. It could well have been included in the preceding Ash-tâdhyâyî sūtra III. 1. 96. That is instead of तवत् तव्यानीयरः we could have well enunciated it as तवत्तव्यानीयर्तः meaning "the affixes tavyat, tavya, anīyar and yat come after verbal roots." The scope of yat would be restricted to vowel ending roots by the subsequent sūtra III. 1. 124.

२८४३ । इत्यति । ६ । ४ । ६३ ।

यति पर आत ईत्स्वात् । गुणः । देवम् । ग्लेयम् । ' * तकिशसिचतिवतिजनिभ्यो ब्रह्मण्यः * तव्यम् । शव्यम् । वत्तम् । वत्यम् । जन्वम् । जनेर्यद्विधिः स्वरार्थः । यवतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः । 'जनिवभ्योश्च' (२५१२) इति निषेधात् । ' * इतो वा षट्थस्य वक्तव्यः * ' । अच्यः । षष्ठे वक्तव्यमाश्री यवत् । आत्वः ।

2843. The final अ of a stem is changed into ई before the Kṛit-affix वत् "

Thus देवम्, ग्लेयम्. The Guṇa takes place according to VII. 3. 84.

Vart.—The verbs तक् 'to laugh at' शर 'to kill' चत् 'to ask' वत् 'to attempt' and जन् 'to be born', should be enumerated in addition; that is to say, these verbs, though ending in a consonant, take वत् and not ववत्; as ववत्तम्, शव्यम्, चत्यम्, वत्यम्, and जन्वम्. The root जन् would have assumed the form जन्व even by the affix ववत्; the present vārtika ordains वत् for the sake of the accent. The ववत् would not have caused vṛiddhi of the अ of जन्; for vṛiddhi is specifically prohibited with regard to जन् by VII. 3. 35. The accent of वत् is regulated by VI. 1. 213, and of ववत् by VI. 1. 185.

Vart.—And of the verb इत् 'to kill' वध is the substitute when it optionally takes the affix वत्. Thus we have वध्व्यम् or धात्वम्. The latter form is evolved by sūtras VII. 3. 32 and 54. The affix वत् comes only after the वध्व substitute; after इत् the affix ववत् comes which changes the इ into ए, and व into त and causes vṛiddhi.

२८४४ । पोरदु पधात् । ३ । १ । ९८ ।

पवर्गान्ताद्दुपधात्स्यात् । यत्तोऽपवादः । शप्यस् । लभ्यस् । 'X नातुबन्धकृतमसारूप्यस् X' ।
अतो न यत् । तव्यदादयस्तु स्युरेव ।

2844. The affix यत् comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short अ.

This debar's यत्; thus शप् + यत् = शप्यस् 'to be sworn'; लभ् + यत् = लभ्यस् 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short अ the root will take यत्; thus पच् + यत् = पाक्यस् 'what is to be cooked'; वाक्यस् 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short अ'? When preceded by any other vowel, it will take यत्; thus कुप् + यत् = कोप्यस् 'to be angry'; so also गोप्यस् 'to be concealed'.

The word अत् is used in the sūtra in the original. The force of त् here is, by I. 1. 70, that short अ having one mâtṛā or prosodial length is to be taken and not long आ. Therefore, after the root आप् 'to obtain', we have यत् and not वत्; thus आप्यस् 'to be reached' i.e. 'attainable'.

In the sūtra III. 1. 94, s: 2830, we have used the word असरूप । But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes asarūpa, whose efficient parts are identical. Therefore यत् and यत् are sarūpa affixes; and one will debar the other. And so there will be no यत् added to these roots. But the affixes तव्यत्, &c., are not debarred; and they will certainly come after these roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes अण् and क are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form i.e. अ; and therefore the sūtra III. 2. 1. ordaining अण् as a general rule, will be always debarred by sūtra III. 2. 3. ordaining क, as the latter is a special sūtra applicable only to those roots which end in long आ, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus गो + दा + क = गोदः 'giver of cows'. So also कन्बलदः 'blanket-giver'. In these cases we cannot have the affix अण्.

It follows from this sūtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (असरूप) when their essential effective element is the same. Thus the affixes क, अण्, अच्, य &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sūtra III. 3. 94. ordaining ङित् in forming feminine nouns from roots is a general or utsarga rule,

while sūtra III. 3. 102. ordaining अ after roots that have already taken some affix is a special or *apavāda* rule, and though अ and ति are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots चिकीर्ष and जिहीर्ष will form feminine nouns in आ and not by क्तिन्. Thus चिकीर्षा and जिहीर्षा and not चिकीर्षति, &c.

२८४५ । आङो यि । १ । १ । ६५ ।

आङः परस्य लभेर्नुस्स्यादादौ प्रत्यये विवक्षिते । नुमि कृतेऽनुपपत्त्याभावात् यवहेय । आलम्ब्यो गौः ।

2845. The augment नुच् is added to लम् preceded by आ, before an affix beginning with य "

As आलम्ब्यो गौः " The नुच् is added before the addition of the affix, and by so doing लम् becomes लम्न् and thus loses its character of having a penultimate अ, and therefore by III. 1. 124, we shall have यवत् affix, and not यत् affix by III. 1. 98.

Note.—Had the नुच् been added *after* the addition of the affix, then यत् would be added by III. 1. 98. Though in both cases the form will be आलम्ब्य; the difference will be in the accent: यत् would throw the acute on the first syllable (यतोऽनाद्यः); while, as a matter of fact, the word has svarita on the final; thus instead of आलम्ब्य (VI. 1. 213. and by VI. 2. 139), which यत् gives, we have आलम्ब्य (तित् svar).

Note.—Why do we say 'when preceded by आ'? Observe लम्ब " How do you explain अङ्गिष्ठेन आलम्ब्यः? All rules are optionally applied in the Vedas. Or आलम्ब्य may be explained by saying that the नुच् having been added, is again dropped.

२८४६ । उपात्प्रशंसायाम् । १ । १ । ६६ ।

उपलम्ब्यः बाहुः । 'स्तुतौ' क्तिन् । उपलब्धुं शक्य उपलम्ब्यः ।

2846. The augment नुच् is added to लम् preceded by उप, before य, when the reference is to something praiseworthy.

As उपलम्ब्यः बाहुः " (These words are formed by यवत् and have svarita on the final.) Why do we say 'when referring to something praiseworthy'? Observe उपलम्ब्यः this is formed with the यत् affix (III. 1. 98). and means "capable of being perceived."

२८४७ । शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ ।

शक्यश्च । सह्यश्च ।

2847. The affix यत् comes after the roots शक् 'to be able', and सह 'to bear'.

Thus शक्यश्च 'possible' सह्यश्च 'endurable'.

२८४८ । गदसदचरयमश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गदस् । सदस् । चर्यस् । * चरेराङ्गिचागुरौ * । आचर्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । 'अगुरौ' किञ् । आचर्यो गुरुः । यनेर्नियमार्यस् । सोपसर्गान्मा भूदिति । प्रयास्वस् । निपूर्वात्स्यादेव । तेन 'तत्र न भवेद्विनियम्यस्' इति वार्तिकप्रयोगात् । एतेन 'अस्मिन्वस्य नायुक्त्तिः' । 'त्वयानियम्या मनु दिव्य-चक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातस् । नियमे साधुरिति वा ।

2848. The affix यत् comes after the roots गद् 'to speak', सद 'to be mad', चर 'to go, to eat', and 'यस् to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गदस् 'what is to be spoken, i.e., prose'; सदस् 'wine'; चर्यस् 'what is to be followed'; यस्वस् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compounded with an upasarga, these roots will take यत्; thus प्रगाद्यस्; प्रमाद्यस् &c.

The root यस् would have taken the affix यत् by III. 1. 98 also, as it ends in स् and is preceded by अ; its separate enumeration in this sūtra is in order to show, that the compound verb यस् will not take the affix यत्. Therefore with regard to यस्, this is a *niyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus प्रयास्वस् । Exception, however, must be made in the case of the preposition नि । There the affix यत् is added and not यत्; as we find the form दिनियम्यस् used in a vārtika. For this reason the form अस्मिन्वस्य is not without authority. As in the sentence त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा॥

Or these forms can be explained not as *kritya* words formed by यत् added to the root यस्; but as *Taddhita* words formed by यत् added to the noun नियम् (IV. 4. 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आङ् takes the यत् affix when the sense is not that of a preceptor'; thus आचर्यो देशः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of 'a teacher' the root takes यत्; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८४९ । अवद्यपत्यवर्था गह्वर्यपक्षितठयानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ ।

वद्वेर्ननुपपदे 'वदः सुपि—' (२८५४) इति यत्क्यपोः प्राप्तेर्यदेव सोऽपि गह्वर्यापक्षितठयानिरोधेषु निपातनस् । अवद्यं पापस् । 'गह्वर्ये' किञ् । अनुद्यं गुरुनाम् । तद्धि न गह्वर्यं वचनानर्हं च ।

'आत्मनाम् गुरोर्नाम् नामातिकृपणस्य च ।

अथेस्कामो न गृहीयाच्छेष्टापत्यकलत्रयो ॥'

इति स्मृतेः । पयसा गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पापयम्यत् । स्तुत्वर्हन्तित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन्निषये वृद्धो यत् । शतेन वर्गा कन्या । बृत्याभ्या ।

2849. The words अवद्यं (VI. 2. 160) पत्य and वर्था are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अवद्यं पाप 'a censurable or trifling sin'. Another and regular form is अनुद्यस् । This is formed by adding the affix क्यप् to the root वद् by III. 1. 106. As अनुद्यं गुरुनाम् "the name of an elder should not be uttered."

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares "a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife." So also परयः कम्बलः 'saleable blanket'; परया गौः 'saleable cow. The other and regular form is पाण्यस्, formed by the addition of ण्यत् and meaning 'praiseworthy'. So also शतेन वर्या 'courted by hundreds'; सहस्रेण वर्या wooed by thousands, i.e., there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words वर्या = wooed, courted. Courtied by hundreds, &c. The other and regular form is वृत्वा from the root वृ 'to choose'. वर्या means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word वर्या in the sūtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus वार्या ऋत्विजः.

२८५० । वह् यंकरणम् । ३ । १ । १०२ ।

वहन्त्यनेनेति वह् शकटम् । 'करणम्' किम् । वाह्यम्-बोढव्यम् ।

2850. The word वह् is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word वह् is derived from the root वह 'to carry' and means 'a vehicle' i. e., that by which a thing is carried; as वह् शकटम्. When it does not mean a carriage, the root takes the affix ण्यत्; thus वाह्यः 'an ox'.

२८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

'अ गतौ' अस्मादात् । यतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्यो वा । 'अनयोः' किम् । आर्यो ब्राह्मणः प्राप्तव्य इत्यर्थः ।

2851. The word अर्य (and अर्य) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root अ 'to go', would have taken यत् by III. 1. 124; but it takes यत् when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As अर्य स्वामी, 'honored sir' अर्यो वैश्यः Arya or Vaisya.

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix यत् makes the udātta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word अर्य, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya? Otherwise the root takes the affix यत् as आर्यो ब्राह्मणः 'the respectable Brāhmaṇa,' i.e., one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्या काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्रातःकाला चेदित्यर्थः । उपसर्या गौः । गर्भाधानार्थं वृषभेषोपगन्तुं योग्येत्यर्थः । 'प्रजने काल्या' इति किम् । उपसर्या काशी । प्राप्तव्येत्यर्थः ।

2852. The word उपसर्या is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

The word उपसर्ग is formed by adding सर्ग affix to the root सर् 'to move', compounded with the preposition उप. The word काल्वा means having reached the time. The word प्रजन means the first conception. Thus उपसर्ग गौः 'the cow fit for cover'; उपसर्ग बहवा 'the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning what has reached the time favorable to conception'? Otherwise the affix एवत् will be used; as उपसर्ग काशी 'Kâshî is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

ननुपूर्वाज्जीर्यतेः कर्तरि यत्संगतं चेद्विशेष्यम् । न जीर्यतीत्यजर्यम् । 'तेन संगतमार्येण रामाज्यं कुरु द्रुतम्' इति सट्टिः । 'दृगैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाव पुनर्बन्ध' इत्यत्र तु संगतमिति विशेष्य-सध्याहार्यम् । 'संगतम्' किम् । अजरिता कम्बलः । भावेतु संगतकर्तृ कोऽपि एवदेव । अजार्य संगतेन ।

2853.—The word अजर्यम् (VI. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word सङ्गतम् 'friendship' expressed or understood.

The word अजर्यम् is formed from the root जृ by the addition of र्ग with the force of the agent and affixing the negative particle अ; as अ + जृ + र्ग = अजर्यम् the force is not that of bhâva (III. 4. 70).

Thus अजर्यं नोऽस्तु सङ्गतम् 'let our friendship be imperishable'. So also अजर्यमार्यसङ्गतम्. So also Bhatti, "तेन सङ्गतमार्येण रामाज्यं कुरु द्रुतम्"—O Rama! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word अजर्यं is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship: for two synonyms can not be used in the same sentence: and अजर्यं सङ्गतं of Bhatti would have been wrong. Nor is ajaryam used in the sense of friendship in the sentence दृगैरजर्यं जरसोपदिष्टम् for here the word saṅgataṁ is understood, and ajaryam qualifies it.

Why do we say when qualifying the word सङ्गतम्? Observe अजरिता कम्बलः 'undecaying blanket' when the force is that of bhâva, the affix would be ण्यत्, though the agent be saṅgata. As अजार्य सङ्गतेन "Imperishable through friendship."

२८५४ । वदः सुपि क्यप् । ३ । १ । १०६ ।

उत्तरसूत्रादिह भाव इत्यपकृष्यते । वदेर्भावे क्यप्स्वाच्छासदनुपसर्गे सुप्पपदे । ब्रह्मोक्तम् ब्रह्मवदम् । ब्रह्म वेदः तस्य वदनमित्यर्थः । कर्त्तृणि प्रत्ययावित्येके । उपसर्गे तु एवदेव । अनुवादम् । अपवादम् ।

2854. After the root वद् 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix क्यप् as well as र्ग to denote condition.

The word भावे is to be drawn into this sūtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sūtra by *anuvṛitti* from III. 1. 100 S. 2843. The force of the word 'also' is to indicate that the affix र्ग is also employed. The word सुपि means 'in construction with an upapada that ends in a case-affix'.

Thus ब्रह्म + बद् + क्यप् = ब्रह्म + बद् + य = ब्रह्मोदयस्; ब्रह्म + बद् + यत् = ब्रह्मवदस् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योदयस् or सत्यवदस् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance: and not that of bhâva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise बद् + यत् = वाद्यस् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवादस् 'a rumour' formed by the affix यत् and not by यत् or क्यप्.

२८५५ । भुवो भावे । ३ । १ । १०३ ।

क्यप्स्यात् । ब्रह्मो भावो ब्रह्मभूवन् । सुपीत्येव । भव्यस् । अनुपसर्ग इत्येव । प्रभव्यस् ।

2855.—After the root भू 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्यप् is employed to denote condition (bhâva).

The words भुवि and अनुपसर्गे of previous sūtras are understood in this. The *anuvritti* of यत् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभूय गतः = ब्रह्मत्वं गतः 'gone to or arrived at Brahmahood'; देवभूय = देवत्वं गतः 'gone to divinity'.

The word *bhâva* of this sūtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construction with a case-inflected word'? Otherwise it will take यत्; as भू + यत् = भो + यत् = भव्यस् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभव्यस्.

२८५६ । हनस्त च । ३ । १ । १०८ ।

अनुपसर्गे भुव्युपसर्गे इतिभवि, क्यप्स्यात्तकारखान्तादेशः । ब्रह्मो हननं ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं लोकार्हा ।

2856. After the root हन् 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्यप् in denoting condition, and the letter न is the substitute of its final र ॥

The phrases भुवि अनुपसर्गे and भावे are understood in this sūtra.

As ब्रह्म + हन् + क्यप् = ब्रह्म + हन् + य = ब्रह्महत्य, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brâhmana murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is घातः 'a blow' (हन् + शिच् + यञ्). This verb does not take the affix यत् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रघातो वर्तते 'there is a combat'.

२८५७ । एतिस्तुशास्वद्वृजुषः क्यप् । ३ । १ । १०९ ।

इत्यः क्यप्स्यात् ।

2857. After the verbs ग 'to go', स्तु 'to praise', शास् 'to govern', वृ 'to choose', ह 'to respect' and पृ 'to please', comes the affix क्यप्.

The anuvritti of सुप्, अनुपसर्गे and भावे does not extend to this aphorism. The present sūtra ordains generally the affix क्यप् after the above verbs.

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६ । १ । ११ ।

इत्यः । स्तुत्यः । 'शास् इदङ्ङ्लोः' (२४८६) । शिष्यः । 'धृ' इति वृजो ग्रहणं न वृङ्ङः । वृत्त्यः । वृङ्ङस्तु वार्था ऋत्विजः । आहृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यवृत्तिः परस्यापि ययतो बाधनार्था । अवश्य स्तुत्यः । 'शंसिदुहिगुहिभ्यो वा' इति काशिका । शस्यस् । शंस्यस् । दुह्यस् । दोह्यस् । गुह्यस् । गोह्यस् । 'प्रशस्यस्य अः' (२००८) । ईडवन्दवृशंसदुहां ययतः' (३७०२) इमि सूत्रद्वयबलाच्छंसेः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं सृज्यम् । *आङ्पूर्वादञ्जेः संज्ञायामुपसंख्यानम्* 'अञ्ङ्' व्यक्तिसंज्ञा-दिव । बाहुलकात्करणे क्यप् । 'अनिदितास्-' (४१५) इति नलोपः । आह्यस् ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment व (वृङ्) when a Kṛit-affix having an indicatory र follows.

Note.—Thus अग्नि+वि+क्विप्=आग्निचित् so also सोमसुत् ॥ Similarly प्रकृत्य and प्रहृत्य and उपस्तृत्य formed by the affix ल्यप् ॥ Why do we say "ending in a short vowel"? Observe आलूय, ग्रामणीः ॥ Why do we say "having an indicatory प्"? Observe कृतम्, हृतम् ॥ Why do we say "a kṛit-affix"? Observe पदुतरः, पदुत्तमः, with the Taddhita-affixes तरप् and तमप् ॥ In the compound ग्रान्णिकुलम्, though the root is made short, yet there is no augment तुक्, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Bahiranga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे ॥ "That which is Bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus ग+क्यप्=ग+त्+य=इत्यः 'to be gone'. So also स्तु+क्यप्=स्तुत्यः 'to be praised'; शास्+क्यप्=शित्+य (आ being changed into इ by VI. 4. 34. S. 2486)=शिष्यः 'to be instructed, i. e., a pupil'. So also वृ+क्यप्=वृत्त्यः 'to be chosen. By वृ in the sūtra the root वृ ञ् is intended to be taken, and not the root वृङ्. The equivalent derivative of the latter is वार्थः as वार्था ऋत्विजः । आहृ+क्यप् आहृत्यः 'to be honoured'; जुष्+क्यप्=जुष्यः 'to be served.'

Though the anuvritti of क्यप् was current from the previous sūtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining nyat should not take effect in the above verbs. Thus III. 1. 125. s. 2886. requires ययत् after the verb स्तु, but the present rule prohibits that. Thus we have अवश्यस्तुत्यः 'must be praised.'

According to Kâsikâ, the roots शच् 'to praise' दुह् 'to milk' and गृह् 'to cover' optionally take the affix क्यप्. As शस्यस् or शंस्यस् (VI. 4. 37); दुह्यस् or दोह्यस्, गुह्यस् or गोह्यस्. Of the above three forms s'asya may be explained by its being used by Pāṇini in the sūtra V. 3. 60. as formed by nyat of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

Vart.—The verb अज् (रुच् 21) 'to anoint', preceded by the preposition आङ् takes the affix क्यप् when used as an appellative. As आ + अज् + क्यप् = आज्यच् meaning clarified butter. The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. The affix has the force of instrument as a diversity.

२८५९ । ऋदु पधाच्छाक् पिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

'वृत्' । वृत्त्यच् । 'वृध्' । वृध्यच् । कृषिचृत्योस्तु । कल्प्यच् । चर्त्यच् । 'तपरकरणम्' किञ् । 'कृत' । कीर्त्यच् । अनित्ययन्ताश्चुरादय इति शिञभावे यवत् । शिञन्तास्तु यदेव ।

2859. After verbs having a penultimate short ऋ, the affix क्यप् is employed, with the exception of the verbs कृप् 'to be able', and चृत् 'to hurt'.

Thus वृत् + क्यप् = वृत्यच् ; so also वृध्यच्. But कृप् and चृत् will form कल्प्यच्, and चर्त्यच्.

Why have we used the letter त् in ऋत् ? It is to indicate that short ऋ is meant and not long ऋ (I. 1. 70). Therefore the root कृत will take यवत् and form कीर्त्यच्. It has already been taught that शिञ् added to चुरादि roots is not of universal application. Therefore when शिञ् is not added we have the affix nyat. But when the root ends in nich then the yat is the proper affix.

२८६० । ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

चात्क्यप् । आङ्गुणः । खेयच् । 'इ च' इति ह्रस्वः सुपठः ।

2860. The affix क्यप् is employed after the root खन् 'to dig,' and long ई is substituted for the final of the root.

By the force of च we draw in क्यप्.

Thus खन् + क्यप् = ख + ई + य = खेयच् 'to be dug' (VI. 1. 87). The long ई is used in the sūtra for the sake of euphony. The same purpose would have been served by using short इ, thus 'इ च खनः'. But the long ई indicates that the rule VI. 4. 43 does not apply here. By that rule the अ of खन् would have been lengthened into आ before the affix क्यप्.

२८६१ । भृजोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

भृत्याः कर्मकरा भर्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयं न तु संज्ञा । * समसश्च बहुलश्च * । संभृत्याः । असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकम् । 'असंज्ञायाम्' किञ् । भार्या नाम स्त्रियाः । अयं कथं भार्या वधूरिति । इह हि 'संज्ञायांसमज-' (३२७६) इति क्यप् भाव्यश्च । संज्ञापयुं दासस्तु पुं सि चरितार्थः । सत्यम् । विभर्तेर्भृ इति दीर्घान्तात्क्रयादेर्वा यवत् । क्यप् भर्तरेव । 'X तदनुबन्धक-ग्रहणे-X' इति परिभाषया ।

2861. The affix क्यप् is employed after the verb भृज् 'to bear' when not used as a name.

Thus भृ + क्यप् = भृत्य Pl. भृत्याः 'those who ought to be supported,' i.e., 'servants'. The word is here a verbal noun and not an appellative. Why do we say 'when not used as an appellative'? Observe भृ + यवत् = भार्यः 'a Kshatriya'. How do you then explain भार्या meaning 'wife'. For by the

sûtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been भृत्वा with क्यप् and not भाव्य with न्यत्; for the exception असंज्ञायाम् finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. भाव्य is not from भृञ्भरणे (Bhuâdi 946) but from either भृ of the Juhotyâdi 5, or from भृ ending in long ऋ of the Kryâdi class No. 21. The भृञ् of the present sūtra must be confined to the Bhuâdi root, and not to the भृञ् of the Juhotyâdi, for the latter has an indicatory ड and is read as डभृञ् in the Dhâtupâtha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Vart.—The use of *kyap* is optional when this verb takes the preposition च्च. Thus संभृत्वा: or संभाव्यः. This vârtika allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । भृजेर्विभाषा । ३ । १ । ११३ ।

भृजेः क्यप् स्यात् । पक्षेयत् । वृजः ।

2862. The affix क्यप् optionally comes along with न्यत् after the root भृञ् 'to cleanse'.

This is an example of *Prâpta-vibhâshâ*. By III. 1. 110 *ante*, the root भृञ् having a penultimate ऋ would have necessarily taken *kyap*; this sūtra declares an option. As परिभृज्यः or परिभार्यः 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

परिभृञ् + यत् (III. 1. 124). Now applies the following sūtra by which j is changed to g.

२८६३ । चजोः कु चिरयतोः । ७ । ३ । ५२ ।

चस्य जस्य च कुत्वं स्यादिति ययति च प्रत्यये परे । * निष्ठायासनिट इति वक्तव्यम् * । तेनेह न । गज्यस्य । 'भृजेर्दृढिः' (२४७३) । भार्यः ।

2863. For the final च् or ज् of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory च् and before यत् ।

Thus we have परिभृञ् + यत् । Then there is vṛiddhi of the ri of मृगि by VII. 2. 114 : so we get परिभार्यः ॥

Note.—The ययासंख्य rule does not apply here. The sūtra does not mean that the च् is gutturalised before a चिच् and ज् before a चिच् affix; but both.

This guttural change takes place in the case of nyanku, &c., also by the following.

२८६४ । न्यङ्कादीनां च । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । न्यङ्कुः । 'नावङ्केः—' इत्युप्रत्ययः ।

2864. The guttural is substituted in nyanku and the rest. Thus चि + न्यङ् + च = न्यङ्कुः 'a kind of black antelope.'

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोदस क्यकुप्यकृष्टपचयाव्यश्याः । ३ । १ । ११४ ।

एते सप्त क्यवन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्योऽभिषेकद्वारा निष्पादयितव्यः । यद्वा । कृतात्मकः सोमो राजा स सूर्यते कपड्यतेऽन्नेर्त्वाधिकरणे क्यग्निपातनाद्दीर्घः । राजसूयः—राजसयस् । अर्धर्षादिः । सरत्वाकाशे सूर्यः । कर्तरि क्यग्निपातनाद्द्वयस् । यद्वा 'सु प्रेरणे' तुदादिः । सुवति कर्मणि लोके प्रेरयति क्यपो षट् । मृषोपपदाद्देः कर्मणि नित्यं क्यप् । मृषोदस । विशेष्य-निष्पद्यस् । 'उच्छ्वायसौन्दर्यगुणा मृषोदसः' । रोचते रुच्यः । गुपेरादेः कुत्वं च संज्ञावास् । सुवर्ण-रजतनिर्गमनं वनं कुप्यस् । गोप्यमन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पचयन्ते कृष्टपचयाः कर्मकर्तरि । शुद्धे तु कर्मणि कृष्टपाकयाः । न व्ययतेऽव्ययः ।

2865. The words राजसूय, सूर्य, मृषोदस, रुच्य, कृष्ट, पच, and अव्यय are irregularly formed by the addition of the affix क्यप्.

Thus राज्ञा सोतव्यः or राज्ञा इह सूर्यते, राज् + सू + क्यप् = राजसूयः 'the Râjasûya or coronation sacrifice. The soma creeper is also called râjâ. The ceremony in which soma is extracted is also called râjasûya. The lengthening is by nipâtana.

Similarly सू or सू + क्यप् = सूर्यः 'the sun', literally that which moves (सरति) in the sky; or that which impels (सुवति) creation to action. When sûrya is derived from sri + kyap; then ri is replaced by short उ which becomes lengthened by VIII. 2. 77. When it is derived from the Tudâdi root सुप्रेरणे, then the augment षट् is added to kyap. मृष + वद + क्यप् = मृषोदस 'false speech'; this is an exception to III. 1. 106, by which यत् would also have been applied. This rule prevents it. In mṛishodya the affix kyap is added to √vad preceded by the upapada mṛishâ, the force of the affix being to denote an object, and it is nitya. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, i.e., it is dependant on its substantive (viseshya). Thus उच्छ्वायसौन्दर्यगुणा मृषोदसः. So also रोचते ऽसौ, रुच् + क्यप् = रुच्य. 'an agreeable lover'. So also गुप् + क्यप् = कुप्यस् 'a base metal (other than gold and silver)'; the other form is गोप्यस् । कृष्ट + पच् = कृष्टपचयाः 'that which ripens of itself in cultivated ground,' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an object (Passive) only, the form is कृष्टपाकयाः । न व्ययते = अव्ययः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्धयौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

भिदेऽन्तेऽङ्ग क्यप् । उन्तेर्धत्वं च । भिनसि कूलं भिदाः । उन्तत्युदकमुद्धयः । 'नदे' क्तिच् । जेसा । उन्तिता ।

2866. The words भिदा and उद्धय are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus भिद् + क्यप् = भिदाः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidya river.

उज्ज् + क्यप् = उद्धय 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhya river; the ज् is changed into च. Why do we say "when mean-

ing a river"? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used ; thus भेत्ता and उज्जितः.

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरेणे क्वविनपात्यते । पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थः पुष्यः । सिध्यन्त्यस्मिन्नर्थः ।

2867. The words पुष्य and सिध्य are irregularly formed by the affix क्वप्, when used as names of asterisms.

Thus पुष् + क्वप् = पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism. सिध् + क्वप् = सिध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोषणं 'nourishing,' बोधनं 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

मुञ्जनीज्जिभ्यः क्वप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । पिष्ट औषधिविशेष इत्यर्थः । पापमिति वा । जित्यो हलिः । बलेन क्लृप्तव्य इत्यर्थः । कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठम् । अन्यन्तु विपव्यस् । विनेवस् । जेयस् ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्ये are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि + पू + क्वप् = विपूयः etymologically 'that which has to be purified to make rope'; वि + नी + क्वप् = विनीय 'a sediment or sin'; जि + क्वप् = जित्य 'a plough that which is to be conquered by strength'.

The regular derivatives are, विपव्यस्, विनेवस् and जेयस्.

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहे । ३ । १ । ११८ ।

* छन्दसीति वक्तव्यम्* । प्रतिगृह्यस् । अपिगृह्यस् । लोके तु प्रतिग्राह्यस् । अपिग्राह्यस् ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions प्रति and अपि, takes the affix क्वप् (in the Vedic literature.)

Varb.—It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus सत्तस्य न प्रतिगृह्यस् तस्मान्नापिगृह्यस् ॥

Note.—The Kāśikā reads the word chhandasi into the sūtra itself.

In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिग्राह्यस् and अपिग्राह्यस्.

२८७० । पदास्वैरिवाह्यापहयेषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवगृह्यस् । प्रगृह्यं पदम् । अस्वैरी परतन्त्रः । गृह्यकाः युक्ताः । पञ्जरादिवन्धनेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः । बाह्यायां ग्राह्यगृह्या सेना । ग्राह्यबहिर्भूतेत्यर्थः । स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुनश्चक्योर्न । पदे भवः पश्यः । दिगादित्वाद्वात् । आर्यैर्गृह्यत आर्यगृह्यः । तत्पञ्चाश्रित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix क्वप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside', or a 'partisan'.

Thus प्रग्रह्य 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sūtra I. 1. 11. So also अवग्रहं. These are technical terms of the Prātisâkhyas also.

The word अस्वैरि means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus ग्रहकाः युकाः 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word बाह्य means 'situated outside'. Thus ग्रामग्रहा सेना 'an army lying outside the village'. The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from ग्रह must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word पक्ष is derived from पक्ष 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवपक्षाः 'siding with or being the partisans of Vâsudeva'. So also अर्जुनपक्षाः belonging to the party of Arjun'. So also आर्यपक्षः 'the partisan of the Aryâs.'

२८७१ । विभाषा कृत्योः । ३ । १ । १२० ।

कृत्यत्वात् । कृत्यत् । कृत्यत् । पक्षे ।

2871. After the verbs कृञ् 'to do', and वृश् 'to rain' the affix क्यप् is optionally employed.

The root कृ would have taken the affix क्यत् by III. 1. 124, and the verb वृश् would necessarily have taken क्यप् by III. 1. 110; the present sūtra therefore declares an optional rule. Thus: कृ+क्यप्=कृत्यत् 'to be done'; or कृ+क्यत्=कार्यत्. So also वृश्क्यत् or वर्यत् 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sūtra applies.

२८७२ । ऋहलोर्यत् । ३ । १ । १२४ ।

ऋहलोर्यत् । ऋहलोर्यत् । कार्यत् । वर्यत् ।

2872. The affix क्यत् comes after a verb that ends in ऋ (long or short), or in a consonant.

The phrase ऋहलोः is in the genitive case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As कृ+क्यत्=कार्यत् 'to be made,' वृ+क्यत्=वर्यत्.

२८७३ । युग्यं च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं बाहनम् । युग्यो गौः । अत्र क्यप्कुत्वं च निपात्यते ।

2873. The word युग्यम् is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word पत्र means that by which a thing is carried. Thus युग्यो गौः 'the carrier bull or the yoked bull'. युग्यो हस्ती 'the harnessed elephant ready to carry'. युञ्+क्यप्=युग्यम्. Here च is changed irregularly into य before the affix क्यप्. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form योयम्.

२८७४ । अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अनोपपदाद्वशेरधिकरणे ण्यत् । वृद्धौ सत्यां पाश्चिको ह्रस्वश्च निपात्यते । अमा सह बसतोऽस्यां चन्द्रार्कवभावाद्या-अमावस्या । 'अहलोपर्यत्' (२८७२) । 'चजोः-' (२८६३) इति कुत्वश्च । पाक्यश्च । '*पाकौ सृजेर्यद्वाच्यः*' । अदुपधलङ्घनस्य क्यपोऽपवादः । पाश्चिम्बां सृज्यते पाश्चि-सर्ग्या रज्जुः । '*समवपूर्वाच्च*' । समवसर्ग्या ।

2874. Optionally the word अमावस्या is irregularly formed.

The word अमा means 'along' or 'together'. अमा in composition with the root बस् 'to dwell', takes the affix ण्यत् in the sense of location of time. Optionally the *Vridddhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अमावस्या or अमावस्या.

The final त् in अमावस्यत् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अमावस्या or अमावस्या are the same word, and *a fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a paribhâshâ which declares एकदेशविकृतस्यानन्यत्वश्च ; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sūtra IV. 3. 30, though it in terms, says अमावस्यायावा is made applicable to the form अमावस्या also.

In the ashtâdhyâyi order the sūtra अहलोपर्यत् (३ । १ । १२४) follows the present sūtra. So the author reads it again here.

2874A. The affix *nyat* comes after a verb that ends in *ri* or in a consonant.

Thus पच् + ण्यत् = पाक्यश्च । The gutturalisation is by VII. 8. 52. S. 2863.

Vart.—The root सृज् takes the affix ण्यत् when compounded with the word पाणि. Thus पाणिसर्ग्या रज्जुः 'a rope.' This debars the *kyap* of 2859.

Vart.—The root सृज् when preceded by both सच् and अच् takes ण्यत् as समवसर्ग्या.

२८७५ । न क्वादेः । ७ । ३ । ५९ ।

क्वादेर्धातोश्चजोः कुत्वं न । गज्यश्च । वार्तिककारस्तु 'चजोः-' (२८६३) इति सूत्रे 'निष्ठायास-निटः' इति पूरयित्वा 'न क्वादेः' (२८७५) इत्यादि प्रत्याचक्ष्यौ । तेन अर्जितर्जिप्रभृतीनां न कुत्वं निष्ठायां सेद्वत्वात् । युष्मद्भुजप्रभृतीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । सूत्रमते तु वदपि बिपरीतं प्राप्तं तथापि 'चजोस्तरं भुनीनां प्राप्तायचश्च' ।

2875. A guttural is not substituted for the final च्च् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory च and before ण्यत् ॥

As कुज्यः, सज्यः and गज्यः with ण्यत्. This is an exception to VII. 3. 52.

The vârtikakâra is, however, of opinion that this sūtra is superfluous. For he inserts the word निष्ठायासनिटः in the sūtra चजोः कु बिपरीतोः

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final च or ज् of a root, which does not take the intermediate ह in the nishṭhâ, there is substituted a guttural before a चित् or चयत् affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots /arj, /tarj, &c., because these are चेद् in their nishṭhâ or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of युच्, रुङ्च्, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sūtrakâra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pânini the sūtra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim यद्येतरमुनीनां मानावयत् "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kâtyâyana supersedes the rule of Pânini here.

२८७६ । अजिब्रज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न कुत्वच् । सनाजः । परिव्राजः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or च् of अज् and ब्रज् before an affix having an indicative च and before चयत् ॥

This is an exception to VII. 3. 52. Thus सनाजः, परिव्राजः ।

Note.—There is no example of अज् with the affix चयत्, because by II. 4. 56, ची replaces अज् before all ârdhadhâtuka affixes except चञ् and अप् ॥ The च of the sūtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as वाजः, वाङ्मन् from वज् ॥

२८७७ । भुजन्मुदजौ पायुपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

एतयोरेतौ निपात्यौ । भुजयतेऽनेनेति भुजः पाणिः । 'इलङ्' (३३००) इति चञ् । न्युदजस्त्वस्मिन्निति न्युदजः । उपतापो रोगः । 'पायुपतापयोः' क्विप् । भोगः समुद्रः ।

2877. भुज 'an arm', and न्युदज 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their ज् before चञ् ॥

The word भुजः = भुजयतेऽनेन, with चञ् (III. 3. 121. S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. न्युदजि वाः शरतेऽस्मिन् = न्युदजः from the root उदज आर्जवे (Tudâdi 20). The irregularity consists in the non-changing of ज् ॥ When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have भोगः, समुद्रः ॥

२८७८ । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

एतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' क्विप् । प्रयागः । अनुयागः ।

2878. प्रयाज and अनुयाज are irregularly formed with चञ् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from वज् with चञ् without the guttural substitution; as पञ्च प्रयाजाः, त्रयोऽनुयाजाः, त्वन्नग्ने प्रयाजानां पश्चात् त्वं पुष्टतात् ॥ But प्रयागः and अनुयागः when not referring to portions of a sacrifice.

Note.—The प्रयाज and अनुयाज are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c., also, as उपयाजः, उपांशुयाजः, संयाजः, अनुयाजः, as in the sentences एकादशोपयाजाः, उपांशु याजमन्तरा यजति, अष्टो पत्नी संयाजा भवन्ति, अनुयाजै स्वरन्ति ॥

२८७९ । वञ्चैर्गतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वं न । वञ्च्यस् । 'गतौ' क्स् । वञ्च्यं काष्ठस् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वञ्च् in the sense of 'going'.

As वञ्च्यं वञ्चन्ति वणिजः, Why is गतौ used, when we know from the Dhātupāṭha (Bhuadi 204) that वच् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhātupāṭha. Observe वञ्च्यं काष्ठं = कुटिलं ॥

२८८० । ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचैर्गुञ्जित्वे निपात्येते के प्ररे । ओकः यकुन्तवृषली । इगुपथलक्ष्यः कः । यजा सिद्धे अन्ते-
हात्तार्थनिदस् ।

2880. ओक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (अ) ॥

The change of च् into क् and the Guna are the irregularities. As ओकः 'a bird, a śûdra. The affix क is added under III. 1. 135. The क is added with the force of चञ् the Kâraka relation being that of Location, &c. The चञ् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words द्वौकराः, जलौकसः &c., are also irregular, formed with the Unadi affix अयुच् the क् being substituted for च् as an Unadi diversity (bahulam).

२८८१ । यय आवश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वं न । अपश्यपाच्यस् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix यय, when it means 'to do as absolute necessity'.

As आवश्य पाच्यस्, अवश्य वाच्यस्, but पाच्यं, वाच्यं and रेच्यं when the sense is not that of necessity. See. III. 3. 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचं प्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

यये कुत्वं न । याच्यस् । याच्यस् । रोच्यस् । प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः । "आच्" । अर्च्यस् । आदुप-
चत्वेऽप्यतएव द्वापकारणवत् । "*त्यजेच्च*" । त्याच्यस् । 'त्यजिपूज्योच्च' इति काशिका । तत्र पूजेर्-
इहं चिन्त्यं भाष्यानुकृत्वात् । 'यद्यत्प्रकरणे त्यजेत्यसंख्यानस्' इति हि भाष्यम् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of यज्, वाच्, रुच्, प्र-वच्, and आच् before the affix ययत् ॥

As वाच्यस्, वाच्यस्, रोच्यस्, प्रवाच्यस्, and अर्च्यस् ॥ Though आच् has a penultimate च् and therefore by III. 1. 110 would have taken ययच्, it takes

एवत् by force of this sūtra. प्रबच् shows that the present sūtra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. प्रबच्च is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to बच् only when it is preceded by ऋ and does not mean word or speech (VII. 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition. As अग्निवाक्यनश्चरिति पठन्ति ॥ This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśarātra ceremony. In other places we have अग्निवाक्यं ॥

Vārt.—त्वच् should be enumerated in this connection, i.e., before एवत्, the च् remains unaltered, as त्वच्चच् ॥ According to Kāśikā, the vārtika applies to त्वच् and पुच्. The inclusion of पुच्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahābhāṣya.

२८८३ । वक्षोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाच्यच् । अन्दाख्यायां तु वाच्यच् ।

2883. The guttural is not substituted for the final of वच् before एवत् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाच्यलाह, अवाच्यलाह but अवपुषितं वाच्यलाह ॥

२८८४ । प्रयोज्यनिधोऽज्यो शब्दार्थे । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोक्तुं चरयः प्रयोज्यो निधोक्तुं चरयो निधोऽज्यो वृत्तयः ।

2884. प्रयोज्य and निधोऽज्य preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोज्यः = प्रयोक्तुं चरयः, निधोऽज्यः = निधोक्तुं चरयः, i.e., a servant; but प्रयोज्य and निधोऽज्य in other senses.

२८८५ । ओज्यं भक्ष्ये । ७ । ३ । ६९ ।

ओज्यमन्वत् । * एवत्प्रज्ञाते लविदनिष्पत्तिं चेति वक्तव्यम्* । लाप्यच् । दक्षिणोक्तुष्वपठितोऽपि वार्तिकप्रस्तावस्योक्तार्थः । दाभ्यः ।

2885. ओज्य preserves its palatal in the sense of 'eatable'.

The word is derived from धुच् with एवत् in the sense of 'able'. As ओज्य ओदः 'eatable rice', ओज्या यमायूः 'eatable barley-gruel'. भक्ष्य here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have ओज्यः कल्पलः ॥

Vārtik.—The verb लप् and दम् should be enumerated in the chapter of एवत्. Thus लप् + एवत् = लाप्यच्. Though दक्षि is not read as a root in the Dhātupāṭha, it must be taken as a root by the force of this vārtika. Thus दाभ्यः

२८८६ । ओरावश्यके । ३ । १ । १२५ ।

उवर्णात्ताडातोऽर्यत्स्वादवश्यभावे व्योत्ये । लाप्यच् । पाप्यच् ।

2886. The affix एवत् comes after a root that ends in the letter च long or short when the sense is that of necessity.

This debars the affix. यत्. Thus लु + यत् = लौ + य = लाव्यं (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be cut'; so also पु + यत् = पाव्यस् must be purified'.

२८८७ । आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च । ३ । १ । १२६ ।

'सुज्' । आसाव्यस् । 'यु निञ्जणे' । याव्यस् । वाप्यस् । राप्यस् । लाप्यस् । त्राप्यस् । चाप्यस् ।

2887. The affix यत् comes after the verbs आसु 'to distil', यु 'to join', वप् 'to sow', रप् 'to speak distinctly' त्रप् 'to be ashamed', and चच् 'to drink'.

The verb आसु is a compound verb formed by the preposition आङ् and the root सु. This sūtra debars यत् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus आसु + यत् = आसाव्यस्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also पाव्यस्, वाप्यस्, राप्यस्, त्राप्यस् and चाप्यस्.

२८८८ । आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वाग्नयतेर्यदावादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाग्नियेष रवेदश्च । स हि गार्हपत्यादानीयते-
नित्यश्च सततप्रवृत्तनात् । आनेयोऽन्यः । षटादिः । वैश्वकुलादेरानीतो दक्षिणाग्नश्च ।

2888. The word आनाय्यः is irregularly formed when meaning 'impermanent'.

This word is thus formed :—आङ् + नी + यत् = आ + ने + य = आनाय्य, (the णे being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79).

As आनाय्यो दक्षिणाग्निः This is a species of Dakṣiṇâgni fire. As this fire is brought from the Gârhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ânâyya. This however, is not co-extensive with Dakṣiṇâgni. It is that fire which is brought from the Gârhapatya, and has the same source with the Dakṣiṇâgni and Ahavaniyâgni. A Dakṣiṇâgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gârhapatya fire. When it is taken from the last, i.e., from Gârhapatya fire, it is ânâyya Dakṣiṇâgni. Ahavaniya is also taken from Gârhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ânâyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेय meaning 'what ought to be brought'.

२८८९ । प्रणाय्योऽसंसृजौ । ३ । १ । १२८ ।

संसृजतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्मव्यापारः । तथा भोगेष्वादौऽपिसंसृजतिः । प्रणाय्यश्चोक्तः । प्रीत्य-
नर्ह इत्यर्थः । प्रणाय्योऽन्तेवासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

2889. The word प्रणाय्यः is irregularly formed when meaning 'disapproved'.

The word असंसृजति is a negative word meaning 'non-agreement'. It means also 'disrespect'.

Thus प्रणाप्यक्षोरः 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is म+नी 'to lead' यत्=प्रणयः 'tractable'.

The word in the sūtra is असंसृति which we have translated as 'disapproved'. But the word संसृति also means अभिलाष or 'desire'; and असंसृति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंसृति means also 'free from attachment', as in the following sentence :—

उपेक्षाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रब्रूयात्, प्रणाप्याय अन्तेषासिने नान्यस्मै कस्मैचन 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। पाय्यसंज्ञायनिकाययथायमानहविर्निवाससामिधेनीषु । ३। १। १२९०।

मीयतेऽनेन पाय्यं जानन् । ययद्वात्वादेः पत्यं च । 'आतो युक्-' (२९६९) इति युक् । सय्यङ् मीयते होभार्यमग्निं प्रतीति संज्ञायं हविर्विधेयः । ययदायादेयः सतो दीर्घश्च निपात्यते । निधीय-तेऽस्मिन्वाग्यादिकं निकाय्यो निवासः । अधिकरणे ययत् । आयोधात्वादेः कुत्वं च निपात्यते । मीयतेऽनया सनिदिति भाव्या श्रुक् ।

2890. The words पाय्य, साम्नाय्य, निकाय्य and भाव्या are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus :—मा (to measure) + ययत् = पाय्यङ्, the ञ being changed into य and another य being added by VII. 3. 33. The regular form is मेयङ् 'to be measured' (मा + ययत् = मे + य VI. 4. 65. = मेय). यत् + नी (to lead) + ययत् = साम्नाय्यङ् 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is सग्नेयङ् । नि + चि (to collect) + ययत् = नि + चै + य = नि + चाय + य = निकाय्यः 'a dwelling'. The regular form is निचेय । धा (to put) + ययत् = भाव्या (fem.). The sāmādheni is the name of certain Rik hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is चेय ।

२८९१। कृतौ कुण्डपाय्यसंचायौ । ३। १। १३०।

कुण्डेन पीयतेऽस्मिन्क्षेत्रेः कुण्डपाय्यः कृतुः । संचायतेऽसौ संचायः ।

2891. The words कुण्डपाय्यः and संचायः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed : कुण्ड + पा (to drink) + यत् = कुण्ड + पा + य + य (VII. 3. 33) = कुण्डपाय्यः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213. यत् + चि (to collect) + ययत् = संचायः, 'the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुण्डपानङ् and संचेयः

२८९२। अग्नौ परिचार्योपचार्यसमूह्याः । ३। १। १३१।

अग्निप्राचारे स्पर्शविधेय एते चाययः । अग्नयश्च दु परिचेयङ् । उपचेयङ् । संचायङ् ।

2892. The words परिवायः, उपवायः and समूहः are irregularly formed when they are names of fire.

These words are thus formed:—परि+चि+वयत्=परि+चै+व=परि+चाय+व=परिवायः: 'sacrificial fire arranged in a circle' (the ऐ being changed into चाय् by the analogy of VI. 1. 79. This peculiar sandhi before the semivowel च has been illustrated in the previous examples also). So also उपवायः: 'a kind of sacred fire'. वय्+वय्+वयत्=वय्+ऊय्+व=उवूयः: 'a kind of fire'. समूहं विन्दीत पशुकानः: let him kindle the Samūhya fire desirous of a victim'.

Why do we say 'when they are names of fire'? Observe otherwise, परिधेयम् 'to be heaped', उपधेयम् 'to be increased', संवाह्यम् 'to be carried'.

२८९३ । चित्वाग्निचित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

चीयतेऽद्यै चित्येऽग्निः । अग्नेऽयमग्निचित्वा । 'प्रेषाति सर्गं प्राप्तकालेषु कृत्याश्च' (२८१७) । स्वया यन्तव्यम् । नयनीयम् । गन्तव्यम् । इह लोका यथा वा भूदिति पुनः कृत्यधिकिः 'रुषदिफारा-
दुध्यं वातरुषधिकिः क्षुष्यिन्न' इति चाप्यति । तेन 'X कृत्यदुर्गुत्तुल्यत्वेन न-X' इति चिह्नम् ।
'अहं कृत्यदुर्वच' (२८२२) स्तोत्रवर्गः स्तुत्यः स्तुतिकर्म । स्तोत्रा रतुतिकर्ता । सिद्धा यथा वा
भूदिति कृत्यवृत्तेर्विधिः ।

2893. The words चित्त्व and अग्निचित्व are also irregularly formed.

The word चित्त्वः comes from the root चि 'to collect', and means fire, i.e., that which is collected. As चित्येऽग्निः: 'the funeral pile fire'. The word अग्निचित्वा means, arranging the fire. The affix च has been added to denote condition, together with the augment तुच् (च). These words have *udātta* accent on the last vowel. The regular form is चेयम् 'to be gathered.'

२८९३ क । प्रेषाति सर्गं प्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

2893A. The affixes called 'kritya', and the affix 'Lot' come after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

Thus त्वया यन्तव्यं or यननीयं or नय्यं "you must go", "you may go", or "it is proper time for you to go".

The re-ordaining of kritya affixes by this sūtra, in order that the kritya may not be debarred by lot or Imperative affixes, indicates by implication the existence of the following maxim: "the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94.) does not necessarily apply in all cases after sūtra III. 3. 94, treating of primary affixes by which the feminine nouns are formed."

In other words, the rule III. 1. 94 was not sufficient by itself to ordain kritya affixes to be added with the force of "directing," &c.; for the *specific* affixes of लोट् would have debarred the *general* affixes of kritya. Hence the repetition of the word kritya in this sūtra. See sūtra 2817 where this

aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyut*, *tumun*, and *khal*, meanings are never denoted by the *kritya* affixes; and the *krityas* can never come with the force of *kta*, &c. Thus इजितं or इजन् इति. Here by the sūtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyut* have been added to /इज् with the force of भाव or condition. But the *krit* affix च्च् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to /इज् with this peculiar force. Similarly we have इच्छति भोक्तुम् 'He wants to eat', but we cannot have the लोट् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the लिङ् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix युच् is added to roots ending in long आ; but the affix खल् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८९३ । ख ॥ अहं कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The *kritya* affixes and the affix *trich* are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the lin.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोत्र 'the panegerist'. The ordaining of the *kritya* and *trich* is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the anuvṛitti of लिङ् is current into this sūtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८९४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

इति कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । पदे तयोरेवेति सकर्मकात्कर्माणि । अकर्मकास्त भावे ज्ञेयाः । भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः सामानयच् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । 'शक्ति लिङ् च' (२८२३) । चात्कृत्याः । बोद्धुं शक्यो बोद्धव्यः । वहनीयो वाह्यः । लिङ् वा च वा भूदिति कृत्योक्तिः । साधवादनेनेव आपनसंभवे प्रेपादिसूत्रे 'कृत्याश्च' इति सुत्यवच् । अहं कृत्यतृचोर्ग्रहश्च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya', 'pravachaniya', 'upasthâniya', 'janya', 'âplâvya' and 'âpâtya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kritya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sūtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य=जायतेऽदौ or जन्यमनेन means 'one who gives birth, i.e., a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य=आप्लावतेऽदौ or आप्लाव्यमनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

immersed'; आपात्य = आपतस्वसौ or आपात्स्वनेत means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus नेयो नायकः सङ्गां 'the boy is the singer of the Sâma'; or नेवानि नायकेन सामानि 'the boy ought to sing the Sâma'; प्रवचनीयो गुरुः स्वाध्यायस्य 'the guru is the expounder of the lesson'; प्रवचनीयो गुरुणा स्वाध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपस्थानीयो-उत्तेवासी गुरोः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९४ । क । शकि लिङ्च । ३ । ३ । १९२ ।

2894A. And the affix *lin* as well as the *kritya* affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the *anuvṛitti* of *kritya*. Thus बोद्धुं शक्यो बोद्धव्यः or बहनीयो, or बाह्यः "capable of carrying." That the लिङ् may not debar the *krityas*, so the *kritya* has been read into this *sûtra* by the *anuvṛitti* or च ॥

We could have well omitted the words कृत्वाद्य in the *sûtra* III. 3. 163, if we consulted brevity; for the *jñâpaka* of this *sûtra* would have been enough, i.e., the च of this *sûtra* would have done it. The inclusion of the words कृत्वा and वृच् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृदन्तकृदन्तमकरचच् ।

Here ends the Chapter on the *Kritya*.

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER II.

अथकृदन्तप्रकरणम् ।

२८५ । एवुल्लुचौ । ३ । १ । १३३ ।

वातोरेतौ स्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्त्रर्थः । 'युवोरनाकौ' (१२४७) । कारकः । कर्ता । वाडुमर्हो वाडा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्कुटा-' (२४६१) इति कृत्वच् । कुटिता । अङ्घ्रि-
दित्युक्तेर्न कृत्वच् । कोटकः । 'विज इट्' (२५३६) । विजिता । 'हनस्तोऽचिरणलोः' (२५७४) ।
घातकः । 'आतो युक्-' (२७६१) । दायकः । 'नोदात्तोपदेशस्य-' (२७६३) इति न वृद्धिः । शनकः ।
दयकः । अनिटस्तु निदासकः । 'जनियध्वोश्च' (२५१२) । जनकः । 'वध हिंसायास्' । वधकः ।
'रधिजभोरचि' (२३०२) । रन्धकः । जम्भकः । 'नेठर्षलिटि रचे' (२५१६) । रथिता-रुद्धा ।
'मस्जिनयोः-' (२५१७) इति नुस् । मङ्क्ता । नष्टा-नथिता । 'रभेरयन्त्रिलोः' (२५८१) । रम्भकः ।
रम्भा । 'लभेश्च' (२५८२) । लम्भकः । लम्भा । 'तीषसह-' (२३४०) । रथिता-रुष्टा । रुधिता-
रोडा । दरिद्रातेरालोपः । दरिद्रिता । 'एवुलि न' दरिद्रायकः । 'कृत्वल् एवुटः-' (२८४१) इत्येक
सूत्रमस्तु । यत्र विहितास्ततोऽन्यत्रापि स्युरित्यर्थात् । एवं च बहुलग्रहणं योगविभागेन कृन्तात्र-
स्यार्थव्यभिचारार्थम् । पादाभ्यां द्विवते पादहारकः । कर्त्तृणि एवुल् । * कुमेः कर्तर्यात्मनेपद-
विषयात्कृत् इतिनिषेधो वाच्यः* । प्रकृन्ता । 'कर्तरि' इति कृत् । प्रकृन्तित्वच् । 'आत्मनेपद-'
इति कृत् । संकृन्तिता । अनन्वसावो विषयशब्दः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (२७१६) इति विकल्पाईस्य
न निषेधः । संकृन्तिता । तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् । तेन कृन्तेत्यपीति केचित् । 'गमेरित्-' (२४०१)
इत्यत्र परस्मैपदग्रहणं तङानयोःसाधं लक्षयति । संजिगन्निधिता । एवं 'न वृद्धयस्तुभ्यः' (२३४८) ।
विद्वत्त्विता । तङन्ताप्येवुल् । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । पापचकः । वङ्गुगन्ताश्च
पापाचकः ।

2895. The affixes एवुल् (अक) and वृच् (वृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ+एवुल्=कार+वु (VII. 2. 115)=कार+अक (VII. 1. 1.)=कारक; nom. sing. कारकः 'doer.' कृ+वृच्=कर+वृ (VII. 3. 84)=कर्तृ; nom. sing. कर्त्री. So also हारकः and इर्ता.

The च् of वृच् is not indicative, but distinguishes this affix from वृन्; the simple वृ includes both वृच् and वृन्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 3.

The trich has the force of 'fitness' also by III. 3. 169. Thus वाडुमर्हो=वाडा ।

Their feminines will be कारिका and कर्त्री ।

The affix वृच् is कृत् after the roots गा and कुट् &c. by I. 2. 1. Therefore we have कुट्+वृच्=कुटिता । But एवुल् is not कृत् because it has an indicative च् । Thus कुट्+एवुल्=कोटकः ।

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment इद् is द्वि after the root बिच् । Thus बिच् + वृच् = विजिता ॥

By VII. 3. 32, वृ replaces the व् of इच् before a द्वि affix. Thus इच् + वृच् = वातकः ॥

By VII. 3. 33, the augment युक् is added to वृच् when it comes after roots ending in long आ ॥ Thus दा + वृच् = दा + व + अक = दावकः ॥

By VII. 3. 34, udatta roots ending in च do not take vridhi before वृच् । Thus यच् + वृच् = यनकः ; so also दनकः ॥ But roots which are anudatta and anit consequently take vridhi. Thus नियच् + वृच् = नियानकः ॥

By VII. 3. 35. there is no vridhi of the roots जच् and बध 'to kill'. Thus जच् + वृच् = जनकः so also बधकः । The वृच् here is a distinct root and not the substitute of इच् ॥

By VII. 1. 61. a nasal is inserted in the roots रच् and जच् before वृच् । Thus रन्धकः and जन्धकः ॥ But by the subsequent sūtra VII. 1. 62. the nasal is not inserted in रच् before सेद् affixes. Therefore रच् + वृच् = रधिता । It is optionally सेद् by VII. 2. 45. The other form is रच् + वृच् = रद्धा ।

By VII. 1. 60. a nasal is inserted in the roots नञ्च् and नञ् । Thus नञ्च्का and नञ्च । But नञ्चिता । नञ्चिता is thus formed. To the root कुञ्च्णी कुञ्चो (Tud. 121) is added वृच् ; the nasal is inserted by VII. 1. 60 ; the च is elided by VIII. 2. 29, and then the final ज्ञ is gutturalised into क ।

By VII. 1. 63. a nasal is inserted in the root रञ् before वृच् ॥ Thus रन्धकः । But रन्ध्या with वृच् ।

By VII. 1. 64 लञ् gets a nasal before vowel-affixes. Thus लन्धकः but लन्ध्या with वृच् ।

By VII. 2. 48 the augment इद् is optionally added to वृच् after the roots इच्, रच्, कुच्, वृच्, and रिच् । Thus रधिता or रद्धा, रधिता or रोद्धा, &c.

By the vārtikas under VI. 4. 112, the आ of दरिद्रा is elided before वृच् । Thus दरिद्रिता । But not so before वृच् । As दरिद्रायकः ।

The sūtra कृत्यल्युटो बहुलम् III. 3. 113 should be divided into two parts (1) कृत्यल्युटः 'Let the affixes kṛitya and lyuṭ be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) बहुलम् "The kṛit affixes have the senses other than those specifically given to them: and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sūtras, we can extend the scope of kṛit affixes. Thus वृच् may be added with the force of 'object' also. As पादाभ्यां द्वियते = पादहारकः ॥

Vārt.—Prohibition of इद् should be stated with regard to an Active kṛit affix when it comes after that root कृन् which is the subject of getting ātmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the ātmanepada. Thus by I. 3. 42 कृन् preceded by प्र or उप is ātmanepadi. Therefore वृच् will not take इद् । As प्रकृन्ता उपकृन्ता ॥ Why do we say 'the Kṛit-affix should have an active force'? Observe प्रकृन्तित्वम्, उपकृन्तित्वम् ॥ Why do we

say "when it was subject of Atmanepada"? Observe संज्ञिता ॥ Here there is इट् augment; for संकृप् is not âtmanepadi but Parasmaipadi.

The word विषय in the vârtika means ananyabhâva or *solely*. Therefore where the âtmanepada is *optional* as it is by I. 3. 43 when kram takes no upasargas there this prohibition does not apply: for it is not *solely* âtmanepadi.

Thus कृन्तिता । But according to another view, the word विषय does not mean 'solely', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root कृप् is *liable* to be conjugated in the âtmanepada, there the इट् is prohibited. So we have the alternative form कृन्ता also: for *kram* without upasargas *can* be conjugated in the âtmanepada: though not *solely* in the âtmanepada.

The sūtra VII. 2. 58 declares that an ardhadhâtuka affix beginning with a स् gets the इट् augment after गस् in the Parasmaipada. The phrase 'in the Parasmaipada' indicates the absence of the affixes *tan* and *âna*. Therefore the इट् is added before the कृत् affix. As संजिगमिषिता । To the root गस् preceded by सस् we add the desiderative सन् । Then there is reduplication, and we have संजगस् + स. Then ज becomes जि by VII. 4 79. Then comes the augment इट् and we have संजिगमिष् and स् is changed to ष् । Then संजिगमिष् + तुच् = संजिगमिष् + इट् + तु = संजिगमिषिता ॥

So also VII. 2. 59 declares that वृत् and the three roots that follow it get the augment इट् before स । The kṛit also get the augment. Thus विवृत्तिता ॥

The affix एवुल् is added to the Intensive root also. As पापचकः । There is no vṛiddhi, as the elided अ is sthânavat. But in yanluk Intensive the form is पापाचकः । The Intensive root is पापच्य. Thus पापच्य + एवुल् = पापच्य + एवुल् (the अ is elided by VI. 4. 48). This lopâdeśa is sthânavat for the purposes of preventing Vṛiddhi. See I. 1. 57. So the अ of पच्य is not vṛiddhi. The च is elided by VI. 4. 49. Thus we have पापचकः ॥

२८९६ । नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युगिन्त्यच्ः । ३ । १ । १३४ ।

नन्दादेर्लुग्रहादेर्गिनिः पचादेरच्स्यात् । नन्दयतीति नन्दनः । जनमर्दयतीति जनार्दनः । मधुसूदनः । विशेषेण भीषयतीति विभीषणः । लवणः । नन्दादिगणे निपातनाणत्वस् । ग्राही । स्थायी । मन्त्री । विषयी । बृध्यभावो निपातनात् । विषयी । इह पत्वमपि । परिभावी-परिभवी । पाक्षिको वृध्यभावो निपात्यते । पचादिराकृतिगणः । 'शिवशस्त्रिष्टस्य करे' (३४८९) । 'कर्मणि यटो ठच्' (१८३६) इति सूत्रयोः करोतेर्घटेष्वाच्प्रयोगात् । अच्प्रत्ययेपरे यङ्लुगिन्विधानाच्च । केषांचित्पाठस्त्वनु बन्धासंजनार्थः । केषांचित्प्रपञ्चार्थः । केषांचिद्वाधकबाधनार्थः । पचतीति पचः । चेलट् । मदट् । चोरट् । देवट् । इत्यादयश्चित् । नदी । चोरी । देवी । दीव्यते: 'इगुपध-' (२८९७) इतिकः प्राप्तः । जारभरा । श्वपचा । अनयोः 'कर्मण्यण्' (२९१३) प्राप्तः । न्यङ्क्वादिषु पाठाच्छपाकोऽपि । 'यङोऽचि च' (२६५०) इति लुक् । 'न धातुलोपः-' (२६५६) इति गुणवृद्धिनिषेधः । चेक्षिः । नेन्यः । लोलुवः । पोक्षुवः । मरीचुजः । '* चरिचलिपतिबदीनां वा द्वित्वमव्याकचाभ्यासस्येति वक्तव्यम् *' । आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासह्रस्वो 'इलादिशेषः' (२१७९) च न । चराचरः ।

चलाचलः । पतापतः । बदावदः । ‘* हन्तेर्धत्वं च *’ । घत्वसभ्यासस्योत्तरस्य तु ‘अभ्यासाच्च’ (२८३०) इति कुत्वस् । घनाघनः । ‘* पाटेर्णिङ् लुक्चोक्च दीर्घश्चाभ्यासस्व *’ । पाटूपाटः । पष्टे चरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाटः । ‘रात्रेः कृति-’ इति वा युस् । रात्रिंचरो रात्रिचरः ।

2896. After the verbs classed as नन्द ‘to be happy’, ग्रह ‘to take’ and पच ‘to cook’ there are the affixes ल्यु (अन) णिनि (इन्) and अच् (अ) respectively.

The word *adi* meaning ‘and the rest,’ is to be joined with every one of the above three words. These three affixes come respectively after the verbs of the above three classes. Thus after the verbs of नन्द class, comes the affix ल्यु; after the verbs of ग्रह class, comes the affix णिनि; after the verbs of पच class, comes the affix अच्.

The नन्दादि verbs will not be found in one place in the Dhâtupâtha. The list of the words formed by these affixes have, however, been collected in the Ganapâtha. Thus नन्द् + ल्यु = नन्द् + यु (I. 3. 8) = नन्द् + अन (VI. 1. 1) = नन्दन, nom. sing. नन्दनः ‘son’ (lit, what gladdens). So also from the following causative roots, nouns are formed, meaning names:—वासि—वासनः or वाशनः; मदि—मदनः; दूषि—दूषणः (or भूषणः); साधि—साधनः; वर्धि—वर्धनः; शोभि—शोभनः and रोचि—रोचनः

The following derivatives are names:—सहि—सहनः; तपि—तपनः; दसि—दसनः

So also the following words:—जरूपनः, रमणः, दर्पणः, संक्रन्दनः, संकर्षणः, संहर्षणः, जनार्दनः, यवनः, पवनः, भृशसूदनः, विभीषणः, लवणः (the ण in लवण is irregular), चित्तविनाशनः, कुलदमनः and शत्रुदमनः ॥

The ग्रहादि verbs are also nowhere enumerated in a group. The following are, however, those verbs:—ग्रह्—ग्रहिन् nom. ग्राही; उत्सह—उत्साहिन् nom. उत्साही; उद्गस्—उद्गासिन्; उद्गास्—उद्गासिन्; स्या—स्यासिन्; मन्त्र—मन्त्रिन्; संमर्द—संमर्दिन्. So also the verbs रक्ष, श्रु, वस्, वप् and शा preceded by नि; as, निरक्षन्, निश्रासिन्, निवासिन्, निवापिन्, निशासिन्. The verbs याचि, व्याहृ, संव्याहृ, ब्रज, वद and वस take णिन् when preceded by the negative particle; as, अयाचिन्, अव्याहारिन्, असंव्याहारिन्, अब्राजिन्, अवादिन् and अवासिन्. So also after verbs ending in a vowel when agents are non-conscious beings: as, अकारिन्, अहारिन्. So also, अविनायिन्, अविशायिन्, विशयिन्, विषयिन् (meaning a place) विशायिन् and विषायिन्, अभिभाविन्, अपराधिन्, उपरोधिन्, परिभविन् and परिभाविन् ।

The following are पचादि words:—पचं, वच, वप्, वद, चल, तप, पत, नदट्, मषट्, षस्, गरट्, स्रवट्, तरट्, चीरट्, ग्राहट्, जर, मर, सर, स्रस, सूदट्, देवट्, मोरट्, सेव, मेव, क्रोध, अण, दंश, दश, दम्भ, जारभर, श्वपच, मेघ, कीष, क्षप, मद, रज, दीषट्, चरट् ।

The ट् in नदट् &c., shows that the feminine of these is formed by long ई (IV. 1. 15). The पचादि class is an आकृतिगणः. Because we find words not enumerated above also formed by *ach* affix. Thus the word करः ‘doer’ is an ach-formed word and is used by Pânini himself in the sūtra IV. 4. 143. So also the word चटः “dexterous” in the sūtra V. 2. 35. That अच् is a general affix coming after almost all roots, we may infer from II, 4. 74 which

declares that the Intensive character यङ् is elided before the affix अच्; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the पचादि words are read in order to fasten the anubandha ह् to them; others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अण् &c. Thus पचः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While नदद्, चोरद् and देवद् are read with the anubandha ह् indicating that their feminine is formed with long ई, as नदी, चोरी and देवी॥ In the case of देव the affix क was the proper affix because the root has a penultimate इ। But अच् debar that क of III. 1. 135. In the cases of जारभरा and श्वपचा the affix अण् of III. 2. 1. is debarred by अच्, for these words can be analysed as जारं बिभर्त्ति and श्वानं पचति। The word श्वपाकः is also another form of this word as found in the Nyāṅkvādi list.

When the यङ् is elided by II. 4. 74 before the affix अच्, then there is no Guṇa or Vṛiddhi of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, चेक्ष्यः, नेज्यः, लोड्यः, पोड्यः and मरीच्यः ॥

Vart.—The roots चर्, चल्, पत्, and बह् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (abhyāsa) takes the augment आक् ॥ The final consonants of the Abhyāsa (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary; as there is no difference between the augment and the âdeśa (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः, चलाचल, पतापतः, पदापदः ॥

The above vārtika is optional, so we have the forms चरः पुद्गे, चलो रयः, बहो मनुष्यः &c.

Vart.—The root हृ is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the Abhyāsa, and च is the substitute of ह् of the Abhyāsa. Thus हृ + अच् = चर् + आक् + हृ + अच् = चनाचनः (The second ह् is changed into च by VII. 3. 55), as in the phrase चनाचनः शोभनश्चर्षणीनाम् ॥

Vart.—The causative root पाटि is reduplicated before the affix अच्, there is elision of णि (sign of the causative), and उक् is the augment of the Abhyāsa, and it is lengthened. Thus पाटि + अच् = पाटूपटः ॥

To the upapada or रात्रि is optionally added the augment च् when it is followed by a kṛit word (VI 3. 72.) Thus रात्रिच्चरः or रात्रिचरः ॥

२८९७ । इगुपधक्षाप्रोक्तिरः कः । १ । ३ । १३९ ।

शब्दः कः स्यात् । क्षिपः । लिखः । बुधः । कृषः । चः । प्रीणातीति प्रियः । किरतीति किरः । वासकपविधिना खुल्लुचावपि । शेषकः—शेषः ।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by ह, उ or ऋ (long or short), and after the verbs ज्ञा 'to know', प्री 'to please', and कृ 'to scatter,', comes the affix क (अ).

Thus लिप् + क = लिप् non. sing. लिप्: So also लिखः 'inscription'; बुधः 'who knows'; कृयः 'lean'; ज्ञा + क = ज्ञः 'who knows' (VI. 4. 64); प्री + क = प्रियः 'what pleases'; कृ + क = कि + अ (VII. 1. 100) = किर् + अ (I. 1. 51) = किरः 'who scatters' i.e. 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have न्वल and त्रिच also. As शेषकः or शेषा ॥

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and शेष 'ram', should be read in the पचादि class of the last sūtra, being formed by the affix अच् and not by क.

२८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । 'स्याद्व्यधा-' (२८०३) इति एयस्यापवादः । सुग्लुः । प्रस्रः ।

2898. Also after a verb ending in long आ when there is a preposition along with it, the affix क is placed.

This is an *apavāda* of III. 1. 40, and debars the affix क. Thus प्रस्रया + क = प्रस्रय + अ = प्रस्रयः (VI. 4. 64). सुग्लै + क = सुग्ल + अ = सुग्लः 'very weary' (अ substituted for रै by VI. 1. 45.) सुग्लै + क = सुग्ला + अ = सुग्लः 'very languid'. So also प्रस्रः ॥

The final आ is dropped before the affix क by VI. 4. 64. There is elision of long आ when an ārdhadhātuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or ङ.

२८९९ । पाप्राध्मा चेद् दुशः शः । ३१ । १३७ ।

पिबतीति पिबः । जिप्रः । धमः । धयः । धया कन्या । 'चेट्टिचवात्स्तनंधयी' इति खशीव डीप्प्राप्तः । 'खशीडन्यत्र नेष्यते' इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । 'प्रः संज्ञायां न' । 'व्याप्रादिभिः-' (७३५) इति निर्देशात् ॥

2899. The affix श (अ) is employed after the roots पा 'to drink', ज्ञा 'to smell', ध्मा 'to blow', चेद् 'to suck', and दृश् 'to see'.

Thus पा + श = पिब् + अ (VII. 3. 78) = पिब 'nom. sing. पिबः; जिप्रः । ध्मा + श = धम् + अ = (VII. 3. 78) = धमः; धे + श = धयः; so also दृश् + श = पश्यः, (VII. 3. 78) = धनः; धे + श = धयः; so also दृश् + श = पश्यः, (VII. 3. 78). As in यदा पश्यः पश्यते इक्ष्मवर्णः । धया is the proper feminine of धव, as धया कन्या । The root चेद् having one indicatory ट would have made the feminine चयी with डीप् as we have in स्तनन्धयी formed by खश् but this ordains धया ॥ According to Haradatta the feminine in डीप् is formed only when the root takes खश् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sūtra. According to them the forms like पश्यः &c., cannot be formed.

The affix श, of which श् is indicatory, the real affix being अ, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sārvaadhātuka affix there; see sūtra III. 4. 113 and VII. 3. 78.

Prohibition must be stated of the root **ग्रा**, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II. 1 56. As **वि + आ + ग्रा + क = व्याग्रः** 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is **क** and not the affix **ञ**.

२९०० । अनुपसर्गास्त्रिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च ।
३ । १ । १३८ ।

ञः स्वात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुमण्यन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विप् सात्परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । 'बह मर्षणे चुरादिः । हेतुमण्यन्तो वा । साहयः । 'अनुसर्गात्' क्विप् । प्रलिपः । '* नौ लिम्पेर्वाच्यः *' । निलिम्पा देवाः । '* गवादिषु विन्देः संज्ञायाश्च *' । गोविन्दः । अरविन्दः ।

2900. The affix **ञ** is employed after the following verbs when used without a preposition: लिम्प, विन्द and the causatives धारि, पारि, वेदि, उदेजि, चेति, साति and साहि.

Thus लिम्पः 'smearing'; विन्दः 'acquiring'; धारयः 'holding' पारयः 'ferrying'; वेदयः 'knowing'; उदेजयः 'shaking'; चेतयः 'perceiving'; सातयः, and साहयः.

The root साति means "to cause happiness," and is a sūtra root with the causative **क्वि** added to it. Thus सातयः "one who causes delight." By the maxim of *va sarupa* III. 1. 94) we can have क्विप् also. As सात् परमात्मा "the supreme self, the giver of happiness." सात्वन्तो भक्ताः "The devotees are, &c." The **चह** 'to endure' 'to forbear' is *churâdi* (No. 267) and so has taken the **क्वि**. Or it is the causative of **चह** of *Bhvâ li* or *Divâdi*.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रलिपः; here the affix is **क**.

Vart.—The verb लिप् with the preposition नि takes the affix **ञ**. As निलिम्पा 'the name of certain deities', 'a cow'.

Vart.—The affix **ञ** is employed after विन्द when compounded with the words गो, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As गोविन्दः 'Kṛishṇa' (protector of cows); अरविन्दः 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

ञः स्वात् । ददः । दधः । पहे वसुयमाणे ञः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ।

2901. The affix **ञ** is optionally employed, after the root दा 'to give,' and धा 'to hold', when used without a preposition.

This debars ञ. Thus ददः 'giving'; or दायः 'inheritance'; दधः 'holding' or दायः 'having'.

When a preposition is used, the affix **ञ** is not employed; as प्रदः, प्रधः.

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आदर्शः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पञ्चेऽच् । ज्वालः—ज्वलः । चालः—चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । ‘ * तनोतेरुपसंख्यानम् * ’ । इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

2902. After the verbs beginning with ज्वल ‘to shine’ and ending with कष ‘to go’, when used without a preposition, the affix ण is optionally employed.

The word इति in ज्वलिति means “beginning with”. These are about 56 verbs, all belonging to the *Bhūddi* class. See Nos. 842, &c.

This debars the affix अच् which comes in the alternative as ज्वाल or ज्वलः ; चालः or चलः

The affix ण (अ) having an indicatory ण causes the vṛiddhi of the penultimate अ. When the affix ण is not used, then अच् is used, and we have the other form. But compound verbs take अच् ; as प्रज्वलः ‘luminous’.

Vart.—The verb तन ‘to stretch’ must be included in this list, and it takes the affix ण ; as अवतान. The conditions ‘option’ and ‘without preposition’ do not apply in this case. The verb तन् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । श्याद्व्यधास्तुसंस्त्रतीणवसावहूलिहक्षिषश्च सश्च । ३ । १ । १४१ ।

श्यैङ्प्रसृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेत्यादन्तत्वात्सिद्धे पृथग्गुणानुपसर्गे कं बाधितुम् । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । आत् । दायः । घायः । व्याधः । ‘स्तु गतौ’ आङ्पूर्वः संपूर्वश्च । आघ्रावः । संघ्रावः । अत्याधः । अवधायः । अवहारः । लेहः । श्लेषः । श्वासः ।

2903. The affix ण is employed after the following verbs also:—श्यै ‘to go’, verbs ending in long आ, व्यध ‘to pierce’, आस्तु ‘to pain,’ संत्रु ‘to flow’, अतीण ‘to pass on’, अवसा ‘to complete’, अवह ‘to take away’, लिह ‘to lick’, क्षिष ‘to embrace’, and श्वस ‘to breathe’.

The root श्यै, before affixes, becomes श्या, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase ‘verbs ending in long आ. What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited ण. Thus III. 1. 136 enjoins क when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb श्या.

Thus अवश्यायः ‘frost’, प्रतिश्यायः ‘catarrh’, दायः ‘inheritance’, घायः ‘having’, व्याधः ‘pain’, आघ्रावः ‘wound’, संघ्रावः ‘flow’, अत्याधः ‘transgression’, अवधायः ‘conclusion’, अवहारः ‘taken away’, लेहः ‘licking’, श्लेषः ‘embracing’ श्वासः ‘breath’. See VII. 3. 33.

२९०४ । दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

ऋः स्यात् । दुनोतीति दोषः । नीसाहचर्यात्साजुबन्धकाद्दुनोतेरेव ऋः । दवसेस्तु पषाद्वयः । दवः । नवनीति नायः । उपसर्गे तु प्रदवः । प्रदवः ।

2904. The affix ञ is employed after the verbs ड 'to burn' and नी to 'lead', when used without a preposition.

The root ड is the Svâdi verb डड 'to burn' (No. 10), and not the Bhvâdi ड 'to go' (No. 992), because it is read along with नी। The Bhvâdi ड takes the अच् of the पचादि class (III. 1. 134): as दवः ।

Thus ड+ञ=दौ+अ (VII. 2. 115)=दावः (VI. 1. 78) 'burning'. So also नी+ञ=नी+अ=नायः 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रदवः 'burning'; प्रनयः 'friendship'.

२९०५ । विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।

शो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे ग्राहः । 'भवतेष्व' इति काशिका । सवो देवः संसारश्च । भावाः पदार्थाः । भाष्यमते तु प्राप्तवर्थाच्चुरादिष्यन्तादच् । भावः ।

2905. The affix ञ is optionally employed after the verb ग्रह् 'to seize'.

This debar the affix अच् which comes in the alternative. Thus ग्रह्+ञ=ग्रह्+अ (VII. 2. 116)=ग्राहः 'seizing', 'a crocodile'; or ग्रह्+अच्=ग्रहः 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita-vibhâshâ* or definite option, that is to say, the affix ञ is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is ग्राह. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is ग्रह.

According to Kâśikâ vârtika this rule should be extended to the Bhvâdi root भू 'to be' also. Thus:—भावाः 'conditions' 'objects,' and भवः 'existence,' 'deity'. But this vârtika is not found in the Bhâshya. According to him bhâva is wrong. According to Bhâshya the word bhâva is derived from the Ohurâdi भू (भावि) । (No. 300) 'to obtain': i.e., from भावि ॥

२९०६ । गेहे कः । ३ । १ । १४४ ।

गेहे कर्तरि ग्रहेः कः स्यात् । गृह्णाति धान्वादिकमिति गृहम् । तात्पर्यादृहा दाराः ।

2906. The affix क is employed after the verb ग्रह when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus ग्रह्+क (VI. 1. 16)=गृहम् 'a house,' i.e., that which holds paddy, grain, &c. The र is changed into ऋ by the rule of *samprasârana*. The plural form गृहाः means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of गृहं meaning 'house' will be गृहाणि.

Note.—The sūtra is apparently redundant. Gṛihu could have been derived from gṛihu 'to take' with the affix क् of III. 1. 135.

२९०७ । शिल्पिनि ष्वुन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पं तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात् । ‘* नृतिखनिरञ्जिभ्य एव *’ । नर्तकः—नर्तकी । खनकः—खनकी । ‘* अस्ति अकेऽने च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः *’ । रजकः—रजकी । भाष्यमते तु नृतिखनिभ्यामेव ष्वुन् । रञ्जेस्तु ‘क्कुन्शिल्पसंज्ञयोः’ इति ष्वुन् । टाप् । रजिका । पुंयोगे तु रजकी ।

2907. The affix ष्वुन् (अक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexterity in action is called śilpa.

Vart.—This affix should be confined to the verbs नृत् ‘to dance’, खन् ‘to dig’ and रञ्ज ‘to dye’.

Thus नृत् + ष्वुन् = नर्त + अक (VII. 1. 1) = नर्तकः dancer.’ The letter च is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by pre-fixes having indicatory च् form their feminine gender by the affix ङिष्. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी ; so also खनकः ‘miner’, fem. खनकी ; रजकः ‘washerman’, fem. रजकी.

In the case of the root रञ्ज the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahābhāṣya*, only two verbs are governed by this sūtra namely नृत् and खन्. According to him, the verb रञ्ज takes the affix क्युन्. Thus रञ्ज + क्युन् = रज् + वु (VI. 4. 37) = रज् + अक (VII. 1. 1.) = रजकः feminine रजिका, ‘a washerwoman’ ; but the wife of a washerman will be रजकी ॥

२९०८ । गायकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायतेः स्थकन्स्यात् । शिल्पिनि कर्तरि । गायकः ।

2908. The affix यकन् (यक) comes after the verb गै to ‘sing,’ when the agent so expressed denotes an artist.

As, गै + यकन् = गायकः (VI. 1. 45) ‘a singer’, fem. गायिका.

२९०९ । गायुट् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टिप्पणाद्वायनी ।

2909. The affix ययुट् is also employed after the verb गै ‘to sing’, when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च ‘also’, the word गाय of the last sūtra is drawn into this. Thus गै + ययुट् = गा + अन् (VII. 1. 1) = गायनः fem. गायनी ; the च is added by VII. 3. 33.

२९१० । हश्चव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

हाको हाऊश्च ययुट् स्यात् व्रीहौ काले च कर्तरि । जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः । जहाति चावानिति हायनो वर्षम् । जिहीते प्राप्नोतीति वा ।

2910. After the verb हा, also the affix ययुट् is employed when the agent so expressed denotes ‘rice’ and ‘time’.

The verb हा denotes the verbs हाक 'to abandon' and हाङ् 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming जहाति and जिहीते as 3rd per. sing. Thus हा + रयुट् = हायनः 'a kind of rice' (that which *jahāti* 'leaves off' all water) हायनः 'a year' (that which *jihīte* 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the udātta is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । मुसृत्वः समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते । प्रवकः । सरकः । लवकः ।

2911. After the verbs मु 'to go', वृ 'to move', स्रु 'to flow' and लृ 'to cut', the affix वुन् is employed, when repetition is meant.

As, मु + वुन् = मो + अक (VII. 1. 1) = प्रवकः ; so also, सरकः, स्रवकः, and लवकः.

The word *samabhihāra* in the sūtra indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix *vun* being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धातोर्बुन्स्यात्कर्तरि । जीवतात्-जीवकः । नन्दतात्-नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्वर्मः । आशासितुः पित्रादेरियमुक्तिः ।

2912. The affix वुन् is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, जीव् + वुन् = जीवकः 'may he live' = जीवतात् ; नन्दकः 'may he be happy'.

The word आशीः means a sort of prayer ; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवकः" » The feminine is जीवका. See vārtika to VII. 3. 45. S. 464

२९१३ । कर्मण्यण् । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरेषप्रत्ययः स्यात् । उपपदउभासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । आदित्यं पश्यतीत्यादावनभिधानान्न । ' * श्रीलिकाभिमव्याचरिष्ये सः * ' । अणोऽपवादार्थं वार्तिकम् । मांसशीला । मांसकामा । मांसमहा । कल्याणाचारा । ' * ईषिषमिष्ये च * ' । शुलप्रतीक्षा । बहुवचसा । कथं तर्हि गङ्गाधरभूषणादयः । कर्मणः शेषत्वविद्वद्वायां भविष्यन्ति ।

2913. The affix अण् comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an upapada).

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samāśas under II. 3. 65. Thus कुम्भम् करोति 'he make a pot' = कुम्भकारः ॥ But we cannot form any compound of the phrase आदित्यं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix च comes after the verbs शीलं, काश्, मेष्य and आचर and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसशीलः 'addicted to flesh', fem. मांसशीला; मांसकाशः 'loving flesh', fem. मांसकाशा; मांसमेषः 'carnivorous', fem. मांसमेषा; and कल्याणाचारः 'good-conducted', fem. कल्याणाचारा ।

Vart.—The affix च comes after the roots ईक्ष् 'to look' and क्षच् 'to forbear' under similar circumstances. As सुखप्रतीक्षः, fem. सुखप्रतीक्षा 'expecting happiness'; बहुक्षन्ः fem. बहुक्षन्सा 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाधरः, भूधरः &c., not formed by अच्? These are not upapada samāśas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by śesha rule of II. 3. 50. Thus धरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया धरः 'the holder of Ganga' = गङ्गाधरः &c.

२९१४ । ह्वावामश्च । ३ । २ । २ ।

अपस्वाद् । कापवाद् । स्वर्गदायः । तन्दुवायः । घान्यमायः ।

2914. The affix अच् comes after the root ह्वे 'to call', वेच् 'to weave', माच् 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix क (III 2. 3); as स्वर्ग + ह्वे + अच् = स्वर्ग + ह्वा + अच् = स्वर्ग + ह्वाव + अच् (VII. 3. 33) = स्वर्गदायः. So also तन्दुवायः, घान्यमायः ।

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आदन्तादातोऽनुपसर्गात्कर्मव्युपपदे कः स्वान्नाश् । 'आतो लोपः' । गोदः । पार्श्विर्त्रश् । 'अनुपसर्गे' किम् । गोसन्दायः । * कविषौ सर्वत्र संप्रसारिभ्यो ङः * । अक्ष जिनाति ब्रह्मण्यः । सर्वत्र ग्रहणादातस्योपसर्गे । आहः । प्रहः ।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars अच्; as गो + दा + क = गो + द + अच् = गोदः 'Giver of cows', (the long आ is elided by VI. 4. 64.). So also, कम्बलदः 'who gives a blanket'; पार्श्विर्त्रश् 'what protects the rear'; अङ्गुलित्रश् 'what protects the finger' (a thimble)'.

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसन्दायः 'who ceremoniously gives a cow', ब्रह्मण्यदाय 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb संदा takes the affix अच्.

Vart.—The affix ङ before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-

vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasârani means samprasârana. Thus the root jyâ ends in long आ and would have taken क. But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana śnâ. Therefore the upapada samâsa will be ब्रह्मजिह्वः। So also आहुः and ग्रहः ॥ Had the affix been क, the forms would have been ब्रह्मजिह्वः, आहुवः and ग्रहवः by vocalisation. The affix ड prevents it.

२९१६ । सुपि स्थः । ३ । २ । ४ ।

सुपीति योगो विभज्यते । सुप्युपपदे आदन्तात्कः स्यात् । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः । समस्थः । विषमस्थः । ततः स्थः । सुपि तिष्ठते कः स्वादारम्भसामर्थ्याभावे । आखुनासुत्थानभाखुत्थः ।

2916. The affix क comes after the root स्था, when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sūtras, the word in composition was always in the accusative case. This sūtra declares that with regard to the verb स्था, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As समस्थः = सने तिष्ठति 'who dwells in accessible position'; and विषमस्थः 'having an inaccessible position'; ततः स्थः ॥

This sūtra should be divided into two sūtras (yoga-bibhâga). Thus:—
(1) सुपि ॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वाभ्यां पिवति = द्वि + पा + क = द्विपः (VI. 4. 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' i.e., the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also पादपः 'a plant' (what drinks through the foot). कच्छपः 'a tortoise' (that always protects its mouth by drawing it in, at the approach of danger). (2) सुपिस्थः ॥ The affix क comes after the root स्था when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state'; for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2834. As आखुनासु + उत्थानस् = आखुत्थः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats.' See VI. 4, 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 118.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्था also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the agent is indicated, while the second rule applies where condition is to be denoted. As आखुनासुत्थानस् = आखुत्थः 'a swarm of rats'; so also बलभोत्थः a 'swarm of locusts'.

२९१७ । प्रष्टोऽग्रगानिनि । ८ । ३ । ९२ ।

प्रतिष्ठत इति प्रष्टो गौः । अग्रतो गच्छतीत्यर्थः । 'अग्र-' इति क्तिच् । प्रस्थः ।

2917. The word प्रष्ट is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

Thus प्रष्टो गौः 'a good cow' प्रष्टोऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe प्रस्ये हिमवतः पुरये. On the sacred peak of the Himalaya". प्रस्यो, ग्रीहीणास् 'a measure.'

२९१८ । अस्मत्स्वगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्कुङ्गुसज्जिपुज्जि-
परमेवर्हिर्दि व्यग्रिभ्यः स्यः । ८ । ३ । ९९ ।

'स्यः' इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणम् । यष्ट्यर्थे प्रथमा । स्यः स्यस्य सस्य षः स्यात् । द्विष्टः । त्रिष्टः । इत ऊर्ध्वं कर्मणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्षकेषु सुपीत्यस्य संवन्धः ।

2918. The स् of स्य is changed to ष after अस्त्र, आस्त्र गो, भूमि, सव्यं, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, शङ्कु, अङ्गु, सज्जि, पुज्जि, परमे, बर्हिस्, दिवि and अग्रि ॥

Thus अस्त्रष्टः, आस्त्रष्टः, गोष्टः, भूमिष्टः, सव्येष्टः, अपष्टः, द्विष्टः, त्रिष्टः, कुष्टः, शेकुष्टः, शङ्कुष्टः, अङ्गुष्टः, सज्जिष्टः, पुज्जिष्टः, परमेष्टः, बर्हिष्टः, दिविष्टः, अग्रिष्टः ॥

The word स्य is formed by the affix क and is shown in the sūtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्य, and it is not the genitive case of स्य, for then the rule would apply to गोस्थानम्, भूमिस्थानम् &c.,

No ८.—Vart.—The same change takes place in स्या, स्थिन्, and स्यृ ॥ As सव्येष्टाः । परमेष्टी । सव्येष्टा सारथिः ॥

Both the words कर्मणि and सुपि are understood in the sūtras that follow : viz., the word कर्मणि in sūtras that relate to transitive verbs, and the word सुपि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदो । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोरान्तां कः स्यात् । ' * आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यम् * ' तुन्दं परिमार्ष्टीति तुन्दपरिवृजोऽलसः । शोकापनुदः । सुखस्याहर्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ष्ट एव । यश्च संसारासारत्वोपदेशेन शोकलपनुदति स शोकापनोदः । ' * कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् * ' । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रयः । आकृतिगणोऽवस् । मदीघ्नः । कुत्रः । गिल-
तीति गिलः ।

2919. The affix क comes after the verbs परिवृज् 'to wash out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief', as objects, respectively.

As तुन्वं परिवृज आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then, when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्दं परिवृजः is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्ष्टः means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनोदः means 'remover of sorrow': he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words मूलविभुजः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क. The words belonging

to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus मूलविभुजः 'a chariot', नखमुचः 'a bow,' काकगुह 'sesamums', कुमुदम् (को मोदते) 'a lotus':

महीप्रः 'a mountain'; कुप्रः 'a mountain'; गिलः 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows').

२९२० । प्रे दाज्ञः । ३ । २ । ६ ।

दाक्याज्जातादेश्च प्रोपबृष्टात्कर्मण्युपपदे कः स्यादणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रचः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्तिन्नुपि न कः । गोसंप्रदायः ।

2920. The affix क comes after a root having the form of दा 'to give' &c., and दा 'to know', when taking the preposition प्र, and in composition with a word in the accusative case.

By III. 2. 3. the affix क was applied after verbs that ended in long आ and had no *upasarga*. Now begins the case of verbs with *upasarga*. This debars the affix अण् ; as सर्वप्रदः (VI. 4. 64) 'giver of all; liberal', पथिप्रचः (VI. 4. 64) 'acquainted with roads'. The long आ of दा and दा is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking प्र'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix अण् ; as गोसंप्रदायः ॥

२९२१ । समि ख्यः । ३ । २ । ७ ।

गोसंख्यः ।

2921. The affix क comes after the root ख्या 'to tell', when preceded by the preposition च्च, and when the object is in composition with it.

The verb ख्या ends in long आ and by III. 2. 3 when compounded with an *upasarga*, it would have taken the affix अण्. This debars अण् ; as गोसंख्यः (VI. 4. 64) 'a cowherd' (गाःसंख्यते),

२९२२ । गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपबृष्टाभ्यामाभ्यां टक्स्यात्कर्मण्युपपदे । सामगः—सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । * विवर्तेः सुराशीध्वोरिति बाध्यम् * । सुरापी । शीघ्रपी । अन्यत्र शीरपा ब्राह्मणी । सुरां पाति रक्षतीति सुरापा ।

2922. The affix टक् comes after the verbs गै 'to sing' and पा 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sūtra by *anuvriti* from III. 2. 3, though this *anuvriti* had temporarily lain dormant in III. 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars क् ; of this affix, ट् and क् are indicative, the ट् showing, among others, that the feminine is formed by the affix ङीप् (IV. 1. 14).

As, शक् गायति = शक् + गा + टक् = शक्कः (VI. 4. 64) 'who sings Sakra-hymns'. सामगः 'singer of Sâma', fem. शक्कनी and सामनी ।

Vart.—The affix टक् comes after the verb पा when it means to drink and only when it is in composition with the words सुरा and शीघ्र as its object. This is an important modification of the general sūtra. Thus सुरापः fem. सुरापी 'wine-bibber'; शीघ्रपः fem. शीघ्रपी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sūrā and sidhu'? Observe चीरपा ब्राह्मणी 'the milk-drinking Brāhmaṇi'; formed by the affix क and the feminine, therefore, not formed by the affix ई but by आ.

Why do we say 'when पा means to drink'? When पा means 'to protect' this affix is not used; as सुरापा 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but अच्; as शक्कुसंगायः, सामसंगावः ।

Note.—*Vart.*—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes; as या ब्राह्मणी सुरापी or सुरापा भवति नैनां देवाः पतिलोकं नयन्ति 'the Gods do not carry that Brāhmaṇi to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३ । हरतेनुद्यननेऽच् । ३ । २ । ९ ।

अंशहरः । 'अनुद्यमने' क्तिच् । भारहारः । * शक्तिशङ्खलाङ्कुशतोमरयष्टिचटपटीधनुः प्रहेरपसंख्यानम् * । शक्तिग्रहः । लाङ्गलग्रहः ॥ सूत्रे च धार्यर्थे । सूत्रग्रहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते न तु धारयति तलाण्येव । सूत्रग्राहः ।

2923. The affix अच् comes after the verb हृन् when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अच्. The word उद्यमन means 'to raise a load'. Thus अंश हरति = अंशहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिक्त्यहरः 'an heir' (हृ + अच् = हृ + अ = हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अच् will be employed; as भारहारः 'a burden-bearer,* a porter'.

Vart.—This affix comes after the verb ग्रह् when in composition with the words शक्ति 'spear', लाङ्गल 'plough', अङ्कुश 'goad'; यष्टि 'staff', तोमर 'an iron club', चट 'jar', चटी 'a small jar', धनुस् 'a bow'; as शक्तिग्रहः 'a lancer', लाङ्गलग्रहः 'a plough-man', अङ्कुशग्रहः 'an elephant driver', यष्टिग्रहः 'a staff-bearer', तोमरग्रहः 'a club-bearer', चटग्रहः, चटीग्रहः 'a jar-bearer', धनुग्रहः 'a bow-bearer'.

Vart.—This affix comes after the verb गृह् when the word सूत्र is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as सूत्रग्रहः 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have सूत्रगाहः 'a thread-taker'.

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमनायं सूत्रम् । कवचहरः कुमारः ।

2924. The affix **अच्** comes after the verb **हञ्** when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sūtra the verb **हञ्** has the sense of *udyamana* which was specifically excluded in the last. The word **वचस्** means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place; as **अस्थिहरः श्वः** 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. when it can raise it up); **कवचहरः कुमारः** 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield'; so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पाद्याहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' क्तिच् । भाराहारः ।

2925. The affix **अच्** comes after the verb **हञ्** (when the object is in composition with it), the root taking the preposition **आङ्**, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word **ताच्छील्यं** means a natural inclination or habitual occupation; as **पुष्पाहरः** (**पुष्प + आहरति = पुष्प + आहर**) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwise the affix will be **अङ्**; as **भारमाहरति = भाराहारः** 'who brings load'.

२९२६ । अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरेकस्यात्कर्मण्युपपदेऽशोपवादः । पूजार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix **अच्** comes after the verb **अर्ह** 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars **अङ्**. The words so formed are especially of feminine gender. As **पूजार्हा ब्राह्मणी** 'a Brāhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रमिजपोः । २ । २ । १३ ।

* 'हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यम् *' । स्तम्बे रमते स्तम्बेरनो हस्ती । 'वत्पुङ्खे कृति-' (२९२) इति 'हलदन्तात्-' (२९६६) इति वा ङेरलुक् । कर्णजपः सूचकः ।

2927. The affix **अच्** comes after the verb **रञ्** 'to sport' and **जप्** 'to whisper' when the case-inflected words **स्तम्ब** 'a clump

of grass' and कर्ण 'ear' are in composition with them respectively.

The verb रञ् is intransitive and the verb जप् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Sābda*; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the *anuvṛitti* of the word जुप् from sūtra III. 2. 4 into this, and the *anuvṛitti* of the word कर्ण is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale-bearer'. Thus स्तम्बेरनते = स्तम्बेरनः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्णै जपति + कर्णै जपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix अच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'traducer'. Thus स्तम्बे रन्ता 'who plays in clusters of grass'. कर्णै जपिता मयक, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८ । शमि धातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शम्भवः । शम्भदः । पुनर्धातुग्रहणं बाधकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थम् । कृजो द्वेत्वादिवु दो वा भूत । शङ्करा नाम परिव्राजिका तच्छीला ।

2928. The affix अच् is employed after all verbal roots, when शच् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As शच् + कृ + अच् = शङ्करः lit. 'who does good'. So also शम्भवः शम्भदः । All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhātu* in this aphorism, when it was understood by *anuvṛitti* from sūtra III. 1. 91? To this the reply is, that the repetition of the word *dhātu* shows that there is prohibition of the affix ट, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word शच् is in composition. The affix अच् will be employed after the verb कृ and not the affix ट, when शच् is an *upapada*, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of शङ्कर will be शङ्करा, and not शङ्करी, which, had the affix been ट, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). शङ्करा means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९ । अधिकरेणे शेते । ३ । २ । १५ ।

शे शेते लशयः । ' * पार्वदिषूपसंख्यानम् * ' । पार्वदिष्यां शेते पार्वदिशयः । पृथुशयः । उदरेण शेते उदरशयः । ' * उत्तानादिषु कर्तृषु * ' । उत्तानः शेते उत्तानशयः । अवनमृशयः । अवनतो मूर्धा यस्य सोऽवनमूर्धा । अथोमुखः शेते हृत्शयः । ' * गिरी उदरशयः * ' गिरी शेते

गिरिः । कथं तर्हि 'गिरिशुपचचार प्रत्यहं वा लुकेयी' इति । गिरिरस्यास्तीति विग्रहे लोना-
दित्वाच्चाः ।

2929. The affix **ञच्** comes after the verb **जी** 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word **सूचि** (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As **खे येते** = **खञ्चयः** 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the words **पार्श्व** 'ribs', &c., though not necessarily denoting location; as **पार्श्वान्यां येते** = **पार्श्वञ्चयः** 'who reclines on his sides', **उदरञ्चयः** 'who lies on his stomach', **पृष्ठञ्चयः** 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words **उत्तान** &c., are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As **उत्तानः येते** = **उत्तानञ्चयः** । **अवतूर्णो येते** = **अवतूर्णञ्चयः** 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the word **गिरि** in the locative. As **गिरौ येते** = **गिरिञ्चयः** 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of **गिरिञ्च** in the classical literature then, as in the following verse of Kalidâsa (Ku. I. 60 and 37) **गिरिशुपचचार प्रत्यहं वा लुकेयी** 'She of the beautiful hair daily worshipped Girîśa'. It is formed by the affix **ञ** (V. 2. 100. S. 1907) **गिरिरस्यास्ति** 'He who has hills', and not by this *vârtikâ*.

The letter **ञ** of **ञच्** is indicatory denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । **अरेष्टः । ३ । २ । १६ ।**

अधिकरण उपपदे । कुरुचरः । कुरुचरी ।

2930. The affix **ट** comes after the verb **चर्** 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word *adhikarāṇa* of the last sūtra is understood in this. As **कुरुषु चरति** = **कुरुचरः** 'who goes among the Kurus'. **मद्रचरः** 'who goes among the Madras'.

Of the affix **ट** the real affix is **ञ**, the letter **ट** being indicatory, showing that the feminine of these words is formed by the affix **नीप्**. See. IV. 1. 14), as **कुरुचरी**, **मद्रचरी** ।

२९३१ । **निवृत्तेनादायेषु ञ । ३ । २ । १७ ।**

निवृत्तां चरतीति निवृत्ताचरः । रोमाचरः । आदायेति लब्धन्तश्च । आदावचरः । कथञ्च 'मेव स्थितां चञ्चरीश्च' इति पञ्चादिषु चरञ्छिति पाठात् ।

2931. The affix **ट** is employed after the verb **चर्** 'to go', when the words in composition with it are **निवृत्ता** 'alms', **सेना** 'army' and **आदाव** 'having taken'.

The *anuvṛitti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sūtra.

Thus भिक्षाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an army'; आदायचरः 'one who goes after having taken'. The word ādāya is formed by *lyap* (the substitute of *ktvā*). How do you explain the word सहचरी the feminine in ङीप् of सहचर which must have been formed by ट् *ṭa* in order to get *nīp*? It is not formed by *ṭa*-affix, but it is a compound of सह + चरट्. The word charaṭ is read with ṭ in Pachādi list III. 1. 134. S. 2896. The difference between an upapada compound such as bhikshāchara, and a noun compound as सहचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II. 2. 19. S. 782.

२८३२ । पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तैः । ३ । २ । १८ ।

पुरःसरः । अग्रतःसरः । अग्रसंग्रेशान्ते वा सरतीत्यग्रेसरः । अग्रेऽग्न्युत्पद्येदन्तत्त्वमपि निपात्यते ।
अथ कर्हि 'अग्रं तदग्रसरगर्भितकृष्णसारम्' इति । बाहुलकादिति हरदत्तः ।

2832. The affix ट् comes after the verb वृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with ट् and not 'agra'. This anomaly indicates that the word agresara may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रत् सरति or अग्रेस सरति or अग्रे सरति । That the word in the sūtra is 'agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2. 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः सरति = पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रत् सरः and अग्रेसरः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रसर in अग्रं तदग्रसरगर्भितकृष्णसारम्? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२८३३ । पूर्वं कर्तरि । ३ । २ । १९ ।

कर्तृवाचिनि पूर्वशब्द उपपदे सर्वेष्टः स्वात् । पूर्वः सरतीति पूर्वसरः । 'कर्तरि' सिद्धः ।
पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः ।

2933. The affix ट् comes after the verb वृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः सरति = पूर्वसरः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix अण् will be employed. As पूर्वदेशं सरति = पूर्वसारः 'going to the east'.

२९३४ । कृजो हेतुताच्छील्लयानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

एषु व्योत्पेषु करोतेष्टः स्वात् । 'अतः कृकनि-' (१६०) इति चः । यशस्करी विद्या । आह-
कारः । घवनकरः ।

2934. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sūtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. ताच्छील्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. आनुलोम्य comes from अनुलोम्य meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have योक्तरी कन्या 'the daughter that causes sorrow; यशस्करी विद्या 'honorable science'; the visarga of yaśah is changed to s by VIII. 3. 46. S. 160.; कुलकरं चनं 'the family-making wealth'. Of ताच्छील्य, we have आहकारः 'who performs obsequies'; अर्थकरः 'who amasses wealth.' Of आनुलोम्य, we have प्रैषकरः 'who promptly does what he is directed'; घवनकरः 'who regularly does what he is told'.

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अण्. As कुम्भकारः 'potter', नगरकारः 'city-maker'.

२९३५ । दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिलिपि-
लिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्षतद्गुनरुःषु । ३ । २ । २१ ।

एषु कृजष्टः स्वादहेत्वादाबपि । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः । कस्कादित्वात्तः ।
भास्करः । बहुकरः । बहुशब्दस्य वैपुल्यार्थं संख्यापेक्षया प्रयगुहणम् । लिपिलिबिशब्दै पर्यादौ ।
संख्या । एककरः । द्विकरः । कस्कादित्वादहस्करः । 'नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्यस्य' (१५९) इति
बत्वच् । चतुष्करः । अस्करः । ' * किंयत्तद्गुणं कृजोऽजिबधानम् * ' इति बार्तिकम् । किंकरा ।
यत्करा । वत्करा । हेत्वादौ टं बाधित्वा परत्वादच् । पुंयोगे ङीष् । किंकरौ ।

2935. The affix ट comes after the verb कृ 'to make' when the following words are in composition with it:—दिवा 'by day', विभा 'light', निशा 'night', प्रभा 'splendour', भाः 'light', कार 'work', अन्व 'end', अनन्व 'endless', आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', किम् 'what', लिपि 'writing', लिभि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, चङ्घा 'thigh', बाहु 'hand', अहर् 'day', वद 'what', वत् 'that', चतुश् 'bow' and अहश् 'wound'.

Both the words 'karma' and 'sup' are understood in this aphorism ; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix **ट** comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sūtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विभाकरः 'the sun' (light-maker); निशाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रभाकरः 'the sun'; भास्करः 'the sun' (the letter **ख** is not changed into *viśarga*, as it belongs to the Kaskâdi list VII. 3. 48. S. 144; कारकरः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अनन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not saṅkhyā: when meaning 'many' it is saṅkhyā and would be governed by saṅkhyā of this sūtra. नान्दीकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिखिकरः 'a scribe'; बलिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; कर्तृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter'; श्रेष्ठकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; कङ्क्षाकरः 'a runner, an express'; बाहुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; आहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is *s*).; तत्करः 'doing that'; यत्करः 'doing that'; बधुकरः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 **ख** is changed to **ब**); अरुणकरः 'causing or inflicting wounds'.

Vart.—The affix **ञच्** comes after the verb कृ when किय्, यत्, तद् and बहु are in composition with it. The speciality of **ट** affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by **ञच्** is formed by long आ. Thus किंकरा a female servant यत्करा, चरकरा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31). Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be **ञच्** and not **ट** for that is debarred. The feminine is by डीप् as किंकरी 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि भृतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मशब्द उपपदे करोतेष्टः स्वाद्भृतौ । कर्मकरो भृतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

2936. The affix **ट** comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word भृति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is **ञच्**; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दलोकाकलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

एषु कृजष्टो न । हेत्वादिषु ग्राहः प्रतिषिध्यते । शब्दकार इत्यादि ।

2937. The affix **ट** does not come after the verb **कृ** 'to make', when the following words are in composition with it :—**शब्द** 'sound', **श्लोक** 'verse', **कलह** 'quarrel', **गाथा** 'praise', **वैर** 'enmity', **चाटु** 'flattery', **सूत्र** 'thread', **मन्त्र** 'hymns' and **पद** 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix **ट** being prohibited, the general affix **अण्** takes its place. As **शब्दकारः** 'sounding, sonorous'; **श्लोककारः** 'a verse-maker'; **कलहकारः** 'one who fomented quarrels'; **गाथाकारः** 'a writer of Gâthâs or prakruttic verses'; **वैरकारः** 'an enemy'; **चाटुकारः** 'a flatterer'; **सूत्रकारः** 'an author of sūtras'; **मन्त्रकारः** 'a composer of Mantras'; **पदकारः** 'an author of Padapâtha'.

२९३८ । स्तम्बशकृत्तोरिन् । ३ । २ । २४ ।

'* ब्रीहिवत्स्योरिति वक्ष्यम् *' । स्तम्बकर्त्तिर्ब्रिहिः । शकृत्कर्त्तिर्वत्सः । 'ब्रीहिवत्सयोः' क्तिष् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

2938. The affix **इन्** comes after the verb **कृ** when the words in composition with it, are **स्तम्ब** 'a sheaf', and **शकृत्** 'ordure'.

Thus **स्तम्ब** + **कृ** + **इन्** = **स्तम्बकर्त्तिः** : nom. sing. **स्तम्बकर्त्तिः**; so also **शकृत्कर्त्तिः**.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore **स्तम्बकर्त्तिः**, means 'rice', and **शकृत्कर्त्तिः** 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix **अण्** is employed. As **स्तम्बकारः** 'sheaf-maker', **शकृत्कारः**, 'ordure-maker'.

२९३९ । हृत्तिहृत्तिनाययोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

हृत्तिनाययोश्चपदयोर्इज इन्स्यात् पशौ कर्त्तरि । हृत्तिं हस्तीति हृत्तिहरिः । नायं नाधारण्यं हस्तीति नायहरिः । 'पशौ' क्तिष् । हृत्तिहारः । नायहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix **इन्** comes after the verb **हृ** 'to take', the words in composition with it being **हृत्ति** 'a leather-bag' and **नाय** 'nose-string'.

Thus **हृत्तिहरिः** 'a dog' (a carrier of skin); **नायहरिः** 'a beast' (that carries the nose-rope). The word **नाय** means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix **अण्** is employed; as **हृत्तिहारः** 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water). **नायहारः** 'a carrier of his master'.

२९४० । फलेग्रहिरात्मन्भरिश्च । ३ । २ । २६ ।

फलानि वृक्षादि फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं विभर्तीति आत्मन्भरिः । आत्मनो जुनागमः । भृज इन् । आत्कुक्षिन्भरिः । चान्द्रास्तु आत्मोदरकुक्षि-
ध्विति वेदुः । 'उद्योतनाकल्मषुदन्तरयश्चकोराः' इति सुरारिः ।

2940. And the words फलेग्रहि and आत्मरुमरि are irregularly formed.

The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix इन् to the verb ग्रह् and making the upapada end in the vowel ह. Thus फलानि ग्रह्णादि = फलेग्रहिः 'the fruit-bearing, i.e., a tree'.

The word आत्मरुमरिः is formed by adding the augment सुन् (न) to the upapada आत्म, and the affix इन् to the verb रुज्. Thus आत्मानं विनर्ति = आत्मरुमरिः 'selfish' (one who feeds his own self).

The word 'and' indicates that there are other such irregularly-formed words. As कुक्षिरुमरिः 'gluttonous, selfish' (caring to feed his own belly). उदररुमरिः 'gluttonous, selfish'.

Chandra Grammarian says that when the words आत्मन्, उदर and कुक्षि, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murāri*, author of *Anargha-rāghava* using the form उदररुमरि in the following verse :—

उद्योत्सना कररुमनुदरं नरयक्षकोराः ।

The word कुक्षिं नराः in the following, is wrong it ought to be कुक्षिं नरयः ।

गिरिस्तु कनकाचलः	इति न सन्ति चारुन ब्रजाः
किटिस्तु भरणीधरः	कति न सन्ति भुदारकाः ।
नरस्तु सलयानिलः	कति न सन्ति रुक्मकानिलाः
प्रभुस्तु विबुधाश्रयः	कति न सन्ति कुक्षिरुमराः ।

२९४१ । एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

अयन्तादेजेः खश् स्वात् ।

2941. The affix खश् comes after the verb हृज् 'to tremble' when ending in शि and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of हृज्. Of the affix खश् the letters ख् and श् are indicatory, the real affix is ज्. The ख् indicates that the augment सुच् is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67.) The ज् indicates that this is a Sârvadhâtuka affix (III. 4. 113), and therefore the vikaranas like जप् &c. (III. 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । अरुद् विषदजस्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ ।

अरुधो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात्विदन्त उत्तरपदे न त्वव्ययस्य । शिस्वाच्चवादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । : * वातशुनीतिलयर्धेऽवजनेदुतुदजहातिभ्यः खश् उपसंख्यानश्च * । वातमजा शृगाः ।

2942. अरु is the augment added immediately after the final vowel, of अरुच्, द्विषच्, and of a stem ending in a vowel, unless it is an Indeclinable, when a word formed by a शिच् affix follows.

Note.—Thus अचन्तुदः, द्विचन्तयः, कालिन्गन्या &c. See III. 2. 35, 39, 83. The च् of अचन् and the त् of द्विचन् are dropped by VIII. 2. 23.

Note.—Why do we say 'of अचन् &c'? Observe बिद्वन्मन्या ॥ Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषानन्त्यमहः, दिवानन्त्यारात्रिः ॥ Why do we use the word अचन्त in अचन्त, when merely saying अचः would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sūtra does not debar the चुच् augment, nor does चुच् debar the shortening. So that चुच् is added after the shortening has taken place.

Thus जननेजयति = जननेजयः (जन + जयि + जप् + खश् = जनच् + जये + ज + ज) जननेजयः 'who awes mankind'.

Vart.—The affix खश् comes after the verbs अच् 'to go', चेट् 'to suck', चुट् 'to strike', हा 'to leave' when in composition with the words वात 'wind', शुनी 'a bitch', तिल 'sesamum' and गर्द 'flatulence'. As वातमजाः शृगाः 'swift antelopes' (going with the wind). For शुनी, the following applies by which the long ई of शुनी is shortened.

२९४३ । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

खिदन्ते परे पूर्वपदस्य इत्त्वः स्वात् । ततो चुच् । शुनिञ्चयः । तिलंशुदः । गर्धजहा नापाः । गर्धोऽपामशब्दस्तं जहातीति विगदः । जहातिरन्तर्भावितययः ।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicative ख, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus शुनी + च + खश् = शुनिञ्चयः 'a bitch-sucker'; तिलंशुदः 'an oilman'; गर्धजहा नापाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word जहाति has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus कालिन्गन्या, हरिचिन्गन्या ॥ The augment चुच् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषानन्त्यमहः, दिवानन्त्यारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by खश् (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word खित् here means खिदन्तः contrary to the maxim enunciated in VI. 3. 17. उत्तरपदाधिकारे प्रत्ययगुह्ये तदन्वविधिर्नैवद्वे ॥ For an Avyaya can never take a खित् affix which is ordained only after dhātus.

२९४४ । नासिकास्तनयोर्भावेदोः । ३ । २ । २९ ।

अत्र वार्तिकम्—'स्तने चेदो नासिकायां ऋञ्जेति वाच्यम् *' । स्तनं चवतीति स्तनञ्चयः । चेदष्टित्वात्स्तनञ्चयी । नासिकञ्चयः । नासिकञ्चयः ।

2944. The affix खश् comes after the verbs जहा 'to blow' and चेट् 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

Vart.—It should be stated that *stana* is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$, while *nâsikâ* is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$ and $\sqrt{\text{dhma}}$ both.

The rule of *yathâsankhyâ* as given in I. 3. 10 does not, however, apply here. For *स्तन* is compounded with *चेट्*; as (*स्तन* + *चे* + *खञ्* = *स्तन* + *चुञ्* + *चे* + *अप्* + *खञ्* = *स्तन* + *च* + *अप्* + *अ* + *अ*) = *स्तनञ्चयः* ‘an infant’ (sucking the breast)

The feminine of *स्तनञ्चयः* is *स्तनञ्चयीः* as the verb *चे* has an indicative *ट्*.

But *नासिका* is compounded with both *ञ्जा* and *चे* as *नासिका* + *ञ्जा* + *खञ्* = *नासिक* + *ञ्* + *अ* + *अ* (VI. 3. 66 and 67; VII. 3. 78) = *नासिकञ्चनः* ‘blowing and breathing through the nose’. So also *नासिकञ्चयः* ‘drinking through the nose’.

२९४५ । नाडीमुष्टयोश्च । ३ । २ । ३२ ।

स्तनोरुपपदयोः कर्मणोऽर्जविटोः खञ् स्वात् । ‘यथासंख्यं नेष्यते’ । नाडिञ्चनः—नाडिञ्चयः । मुष्टिञ्चनः—मुष्टिञ्चयः । ‘* घटीखारीखरीरूपसंख्याजम् *’ । घटिञ्चनः—घटिञ्चय इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः । खरी गर्दभी ।

2945. And when the words *नाडी* ‘a tube’ and *मुष्टि* ‘fist’ are objects in composition with the verbs *ञ्जा* and *चे*, the affix *खञ्* is employed.

Iskthi.—(Here also the irregularly-formed *Dvandva* compound *नाडीमुष्टि* shows that there is non-applicability of the rule of *yathâsankhyâ*; for *मुष्टि* being a *पि* ought to have stood first (II. 2. 32).

Thus *नाडिञ्चनः* ‘blowing through the tube’; *मुष्टिञ्चनः* ‘blowing through the fist’; *नाडिञ्चयः* ‘sucking through the tube’, an infant; *मुष्टिञ्चयः* ‘an infant’.

Vart.—The words *ghaṭī*, *khârī* (a measure), *khari* (she-ass) should be enumerated.

The word *and* in the aphorism indicates that there are other words also so formed. Thus *घटिञ्चनः*, *घटिञ्चयः*, *खारिञ्चनः*, *खारिञ्चयः*, (*वालञ्चनः*, *वालञ्चयः*, ‘a mountain’), so also *खरिञ्चनः* ।

२९४६ । उदि कूले रुजिवहोः । ३ । २ । ३१ ।

उत्पूर्वार्भां रुजिवहिन्यां कूले कर्मरुपपदे खञ् स्वात् । कूलमुज्ज्वतीति कूलमुज्ज्वयः । कूलमुद्वहः ।

2946. The affix *खञ्* comes after the verbs *वञ्* ‘to break into pieces’ and *वह्*, ‘to carry’ when preceded by the upasarga *उत्* and the word *कूल* ‘bank’ is in composition with them as the object.

Thus *कूलमुज्ज्वति* = *कूलमुज्ज्व* : ‘breaking down banks’ (such as a chariot, river, elephant, &c.); *कूलमुद्वहः* ‘tearing up or carrying away the bank’.

२९४७ । वह्नाभ्रे लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्कन्धस्तं लेहीति वह्नाभ्रे गौः । अदादित्वाभ्यपो । लुक् । खयो कित्त्वान्नगुणः । अहं-किरो वायुः ।

2947. The affix खञ् comes after the verb लिङ् 'to lick' when the word in objective case in composition with it, is the word षड् 'the shoulder of an ox' or अञ्ज 'a cloud'.

As बहलिहो गौः 'the shoulder-licking cow'; अञ्जं लिहो वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिङ् belongs to the Adâdi class, so the vikarāṇa षप् is elided. The इ of लिङ् is not gunated as the affix खञ् is ङिङ् (I. 2. 4. S. 2234).

२९४७ । परिमाणे पचः । ३ । २ । ३ ।

प्रस्थं पचा स्याली । खारी पचा कटाहः ।

2948. The affix खञ् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus प्रस्थं पचति = प्रस्थं पचा 'a pot having the capacity to cook a *prastha* of food'; so also द्रोणं पचः, खारि पचः 'a kettle.'

२९४८ । नितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

नितं पचा ब्राह्मणी । नखं पचा यवान् । पचिरन्न तापदायी ।

2949. The affix खञ् is employed after the verb पच् when नित 'a small quantity' or नख 'nail' is the word in composition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sūtra. Thus नितं पचा ब्राह्मणी 'the Brâhmanî who cooks a little, i.e., a niggardly Brâhmanî'; नखं पचा यवान् 'the nailscorching barley gruel.' Her पच denotes 'to scorch', 'to heat.'

२९५० । विध्वंसोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुस्तुदः । मुनि कृते संयोगान्तस्य लोपः । अस्स्तुदः ।

2950. The affix खञ् comes after the verb तुद् 'to strike', when विधु 'the moon' or अस् 'a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As विधुस्तुदः राहुः 'the Râhu that eclipses the moon'; अस्स्तुदः 'corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment सुप् after the word अस्, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अस् + तुद् । Now ष् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अस्स्तुदः ।

२९५१ । असूर्यललाटयोर्दृशितपोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यनित्यसमर्थसमासः । दृशिना नञः संबन्धात् । सूर्ये न पश्यन्तीत्यसूर्यपश्या राजदाराः । ललाटवपः सूर्यः ।

2951. The affix खश् comes after the verb दृश् 'to see' and तृष् 'to heat' when असूर्य and ललाट are respectively the words in composition with them in the objective case.

Thus असूर्य + दृश् + खश् = असूर्यम्पश्यः ; as असूर्यम्पश्या राजदारः 'the king's wives not even seeing the sun' (being shut up in the harem, and so having no opportunity of seeing the sun, far less any other person who is a stranger, that is, they are so well protected that even the sun cannot see them, much less any irreverent gaze).

So also ललाटन्तपः 'heating the fore-head' (such as the sun).

The word असूर्य is an incomplete or impossible compound, as the negative अ applies to the verb दृश् and not to the word सूर्य. This is in opposition to the rule of *samartha pada vidhi* (II. 1. 2).

२९५२ । उग्रपश्येरन्मदपाणिन्धनाश्च । ३ । २ । ३९ ।

इते निपात्यन्ते । उग्रनिति क्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खश् । उग्रं पश्यतीत्युग्रं पश्यः । इरोदशं तेत भाव्यति दीप्यतेऽविन्धनत्वादिति इरन्मदो नेचज्योतिः । इह निपातनाद्दृश्यः । पाण्यो अभायन्तेऽस्मिन्निति पाणिन्धनोऽध्या । अन्धकाराद्भात इत्यर्थः । तत्र हि सर्पादिपनोदनय पाणयः शब्दन्ते ॥

2952. The words उग्रपश्य, इरन्मद and पाणिन्धन are irregularly formed.

Thus उग्रपश्यति = उग्रपश्यः 'fierce-looking'. The word ugra is an adverb ; with this as an upapada, khaś is added to dṛś इत्या चक्षति = इरन्मदः 'delighting in drinking, an epithet of Agni, a flash of lightning'. The word ira means 'water' that which is excited or illumined by water is so-called. As an anomaly the vikaraṇa śyan is not added. So पाणिन्धनाः पन्धनाः 'dark roads'; literally "where hands (pāṇayah,) are clapped (dhmāyante), owing to darkness, in order to drive away the snakes, &c."

२९५३ । प्रियवशे वदः खच् । ३ । २ । ३८ ।

प्रियंवदः । वशंवदः । * गमेः सुपि वाच्यः * । असंज्ञार्थनिदम् मितंगमो हस्ती । * विहा-
यसो विह इति वाच्यम् * । * खच्च द्विवा वाच्यः * विहंगमः-विहंगः । भुजंगः-भुजंगः ।

2953. The affix खच् comes after the verb वद् 'to speak' when प्रिय or वश is the word in composition with it in the objective case.

Thus प्रियं वदति = प्रियंवदः 'who speaks kindly'; वशंवदः 'who professes submission'.

Of the affix खच्, the letters ख्, and च् are indicatory ; ख् indicates the insertion of the augment दुच् (VI. 3. 67), and च् shows that there is shortening of the vowel in certain cases (VI. 4. 94. S. 2955)

In the case of प्रिय and वश with वद्, the affix खश् would have given the same result as the affix खच्. Making a separate affix in this sūtra is for

the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than खच्.

Vart.—The affix खच् comes after the verb गच् 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As नितंगशे इस्त्री 'the slow-moving elephant'; नितंगशा इस्त्रिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Vart.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with गच् is विहायच्; and the latter is then replaced by the word विह. As विहायसा गच्छति=विहंगमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Vart.—In the *Vārtikas* above given, the affix खच् may optionally be considered as if it had an indicatory ड. The force of ड is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विहंगः or विहंगमः 'a bird'. So also मुजंगमः or मुजंगः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५३ । द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३२ ।

खच्स्वात् ।

2954. The affix खच् comes after the verb ताच् 'to heat', when द्विषत् or पर is the word in composition with it in the objective case.

Note.—The verb ताच् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sūtra. In the case of the *Bhūddi*, the verb तापि is the causative ending in णि of तप्; while in the *Churādi*, all verbs take चि.

Note.—Thus द्विषन्तं तापयति=द्विषन्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also परन्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The ताप becomes तप by the following sūtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्व । ६ । ४ । ९४ ।

खच्परि लो उपधाया ह्रस्वः स्यात् । द्विषन्तं परं वा तापयतीति द्विषन्तपः । परन्तपः । चटपटी-
ग्रहणाश्लिङ्गविशिष्टपरिभाषानित्या । तेनेह न । द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix खच् ॥

Thus द्विषन्तपः, परन्तपः, पुरन्दरः ॥ See III 292, and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix ऋण् will be employed; as द्विषतीं तापयति=द्विषतीतापः । The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, Kātyāyana would not have used both the masculine ghaṭa and the fem. ghāṭi in vārtika under S. 2945.

२९५६ । वाचि यमो व्रते । ३ । २ । ४० ।

वाच्यगद उपपदे यमोः ऋण्स्वाद्गते गम्ये ।

2956. The affix खच् comes after the verb चच् 'to curb' when the word वाक् 'speech' is in composition with it as object, and the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । वाचंयमपुरंदरौ च । ६ । ३ । १ । ६९ ।

वाक्पुरोऽन्तत्वं निपात्यते । वाचंयमो मौनव्रती । 'व्रते' क्तिच् । अशक्त्यादिना वाचं यच्छ-
सीति वाग्यामः ।

2957. वाचंयम and पुरन्दर are irregularly formed.

The word व्रत means a vow taken according to the rules of Dharma-
śāstra. Thus वाचंयम आस्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is वाग्यामः 'restraining
speech' (VI. 3. 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदारयति=पुरन्दरः see below, for its formation. The
shortening of चाम and दार takes place by VI. 4. 94. S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वयोर्दारिसहोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरं दारयतीति पुरंदरः । सर्वसहः । सहिष्यदसमसंज्ञार्थश्च । 'भगे च दारेः' इति काशिका ।
बाहुलकेन लब्धनिदमित्याहुः । भगं दारयतीति भगंदरः ।

2958. The affix खच् comes after the verbs दारि 'to split' and सह् 'to bear' when respectively in composition with the words पुर 'a city' and सर्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारयति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI. 3. 69 and VI. 4. 94); सर्वयोर्दारिराजा 'the king who is all-forbearing'. The सह् is taken here in order to form words which are not Names. When Names are to be formed, it takes khach by S. 2963.

Vart.—So also when the word भग is in composition with the verb दारि; as भगन्दरः 'a fistula in the anus'. This vātika is given in the Kāśikā. The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वकूलञ्जकरीषेषु कषः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वकषः खलः । कूलंकषा नदी । अञ्जकषो वायुः । करीषंकषा वात्या ।

2959. The affix खच् comes after the verb कष 'to rub' when the words सर्व 'all', कूल 'bank', अञ्ज 'cloud' and करीष 'a dry cow-dung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वकषः खलः 'a villain, a rogue'; कूलंकषा नदी 'a river'; अञ्जकषो वायुः 'a wind'; करीषंकषा वात्या 'a strong wind'.

२९६० । मेघतिभयेषु कृजः । ३ । २ । ४३ ।

मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयशब्देन तदन्तर्विधिः । अभयंकरः ।

2960. The affix खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words मेघ 'cloud', ऋति 'misfortune' and भय 'fear' are in composition with it in the objective case.

As *नेचंकरः* 'producing clouds'; *श्रुतिकरः* 'giving pain'; *भयंकरः* 'frightful'.

Vart.—The *tadanta vidhi* applies in the case of upapadas like *भय*, &c. This is an exception to the *vārtika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have *भयङ्करः* 'who causes security'.

२९६१ । क्षेमप्रियमद्रेण च । ३ । २ । ४४ ।

एषु कृजोऽयस्यात् । चात्खच् । *क्षेमंकरः*—*क्षेमकारः* । *प्रियंकरः*—*प्रियकारः* । *मद्रेणकरः*—*मद्रेकारः* ।
अति वाच्येऽयग्रहणं हेत्वादिवु टो ना भूदिति । कथं तर्हि 'अल्पारम्भाः *क्षेमकराः*' इति कर्मणः
शेषत्वविवक्षायां पचादखच् ।

2961. And the affix *अण्* as well as *खच्* comes after the verb कृ 'to make' when the words *क्षेम* 'happiness', *प्रिय* 'pleasant' and *मद्रे* 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix *खच्* is also to be included.

Thus *क्षेमकारः* or *क्षेमंकरः* 'propitious'; *प्रियकारः* or *प्रियंकरः* 'showing kindness'; *मद्रेकारः* or *मद्रेणकरः* 'causing delight'.

The repetition of the affix *अण्* when its *anuvritti* could have been read into this sūtra by using the word वा 'optionally', indicates that these words never take the affix ट of sūtra III. 2. 20. S. 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by *आ* and not by *ई* ॥ How do you explain *अल्पारम्भाः क्षेमकराः* 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form *Kshemakāra* is derived by the *अण्* of the *Pachādi* class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभवयोः । ३ । २ । ४२ ।

आशितग्रन्थ उपपदे भवतेः खच् । आशितो भवत्यनेनाशितंभव ओदतः । आशितस्य भवन
आशितंभवः ।

2962. The affix *खच्* comes after the verb कृ 'to be' when in composition with the case-inflected word *आशित* 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'भुवि' of III. 2. 4 is understood here.

Thus *आशितंभवः* meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. *आशितो भवति* अनेन. Here the word denotes instrument. And *आशितंभवः* also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां मृत्वृजिधारितहिसपिदमः । ३ । २ । ४६ ।

विश्वं विभतीति विश्वंभरा । रथंतरं राम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न त्ववयवार्था-
भुगतः । पतिवरा कन्धा । शत्रुंजयो हस्ती । युगंधरः पर्वतः । शत्रुंतपः । शत्रुंसहः । अरिंदमः ।
दमिः शमनायां तेन सकर्मक इत्युक्तम् । मतान्तरे तु अन्तर्भावितपर्ययोऽत्र दमिः ।

2963. The affix *खच्* comes after the following verbs when the words to be formed denote a name :—viz., कृ 'to bear', दृ 'to

cross over', वृ 'to choose', जि 'to conquer', धरि 'to hold', बहि 'to bear', तपि 'to heat' and दम 'to subdue'.

Both the words कर्मणि and सुप्ति of III. 2. 1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वंवर 'earth' (that which supports all); रथंतर 'the Rathantara Sâma.' The etymology is merely रथेन तरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a *compound*, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथन्तराजमारा वसिष्ठः the avagraha is after रथं. The accent is on the second member by वृद्धचरचद-प्रकृतिस्वरः. Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phit. II. 3). पतिंवरा 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); शत्रुजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); युगंघरः 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed'; शत्रुचरः 'Satrumsaha' (withstanding an enemy); शत्रुतपः 'Satruntapa' (destroying an enemy); अरिंदमः 'Arindama' (victorious). The √dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दम). According to another opinion, the root dam has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? Observe कुटुम्बधारः 'he who supports his family'.

२९६४ । गमश्च । ३ । २ । ४९ ।

सुतङ्गमः ।

2964. And the affix खच् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As सुतङ्गमः 'Sutangama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvritti* of गम् into the subsequent sūtras.

२९६५ । अन्तात्यन्ताच्चदूरपारसर्वानन्तेषु डः । ३ । २ । ४८ ।

संज्ञायामिति निवृत्तम् । एषु गमेर्डः स्यात् । डिक्त्वसान्तर्यादनन्त्यापि टेलीपिः । अन्तं गच्छ-तीत्यन्तग इत्यादि । ' * सर्वत्रपन्नयोः सङ्ख्येयम् * ' सर्वत्रयः । पन्नं पतितं गच्छतीति पन्नगः । पन्नमिति पक्षतेः क्तान्तं क्रियाविशेषणम् । ' * उरक्षो लोपश्च * ' । उरक्ष गच्छतीत्युरगः । ' * सुदुरीरधिकरणे * ' । सुतेन गच्छत्यत सुतः । दुर्गः । ' * अन्यत्रापि दूरयत इति वक्तव्यम् * ' । शानगः । ' * डे च विशयसो विहादेशो वक्तव्यः * ' । विगहः ।

2965. The affix ड comes after the verb गम् 'to go' when in composition with the following words as its objects:—अन्त

‘end’ अत्यन्त ‘excessive,’ अध्वन् ‘road,’ दूर ‘far,’ पार ‘across,’ सर्व ‘all’ and अनन्त ‘endless’.

The anuvritti of the word संज्ञायाम् does not extend to this. As अन्तगः ‘having gone to the end, thoroughly conversant’; अत्यन्तगः ‘going too fast’; अध्वगः ‘a way-farer’; दूरगः ‘going to a distant place’; पारगः ‘completely familiar’; सर्वगः ‘going everywhere, the Supreme Being’; अनन्तगः ‘going to infinity, moving for ever’.

Of the affix ड the letter ड् is indicatory, the real affix being अ. The ड indicates that the ड portion of the word to which this is added, must be elided (VI 4. 143); as अन्त + गम् + ड = अन्त + ग् + अ (the टि portion अम् of गम् is elided) Now though the rule VI. 4. 143 says ‘when that which has an indicatory ड, follows, there is elision of the टि of a भ’; yet in the present case, such elision takes place, although the word गम् here is not one of those called भ (I. 4. 18); because the presence of ड as an indicatory letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart—The ड is also employed when the words in composition are सर्वत्र ‘everywhere’ and पन्न ‘creeping’; as सर्वत्रतः ‘Supreme Spirit’; पन्नगः ‘a snake.’ पन्नम् is an a-verb formed by the affix त. added to the √पद् (IV. 60) and means ‘creepingly’ or ‘downward’.

Vart.—So also when the word in composition is उरस् ‘breast’, and there is elision of its final. As उरस् + गम् + ड = उरगः ‘moving on breast, a snake’.

Vart—So also with the words सु ‘well’ and दुर् ‘bad’ when the resulting words denote location. As सुगः ‘that in which one goes easily, easy of access’ दुर्गः ‘difficult of access, a fort’.

Vart—Others say, that this ड is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामगः ‘going to the village’.

Vart.—विहायम् is replaced by विह when the affix ड (III 2. 48) comes after the verb गम्; as विहगः ‘a bird’. Thus we have three forms : विहग, विहङ्ग, विहङ्गम ।

२९६६ । आशिषि हनः । ३ । २ ४९ ।

अनु वध्यात्पुहः । ‘आशिषि’ क्तिप् । अनुघातः । ‘* दारावाहनीऽशान्तस्य च टः संज्ञायाम् *’ । दाहपुह उपपदे आहूपूर्वाद्गुन्तेरपटकारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दारवाघाटः । ‘* धारो वा *’ चावांघाटः चारवाघाटः । ‘* कर्मणि सति च *’ । कर्मण्युपपदे संपूर्वाद्गुन्तेरक्त वेत्यर्थः । वर्णान्संहन्तीति वर्णघाटः । चदसंघाटः । वर्णसंघाटः । पदसंघाटः ।

2966. The affix ड comes after the verb हन् ‘to kill’, when the object is in composition with it, and when benediction is intended. .

The affix ड is understood in this sūtra. Thus अनुश्च वध्यात् = अनुहः ‘may he kill the enemy’.

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have यत्रघातः 'who kills his enemy'.

Vart.—The affix अण् comes after the verb आहन् when the word दार 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into ट, when the word so formed denotes a name. As दार आहन्ति = दारवाघाटः (दार + आहन् + अण्) 'the wood-pecker'.

Vart.—So also optionally when the word चार 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vārtika*: as चारवाघाटः or चारवाघातः।

Vart.—So also, when the verb हन् is preceded by the preposition सन्, and is in composition with a word in the objective case, the affix अण् is employed; and the final is replaced by ट; as वर्णान् संहन्ति = वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः 'the alphabet'; पदानि संहन्ति = पदसंघाटः or पदसंघातः 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७ । अपि क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० ।

अपपूर्वाङ्गन्तेर्दः स्यात् । अनाशीरर्धनिदस् । क्लेशापहः पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

2967. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill' when it is compounded with the preposition अप्, and when the object in composition with it, is the word क्लेश 'pain' or तमस् 'darkness'.

As, क्लेशापहः पुत्रः 'the pain-allayer, i.e., the son'; तमोपहः सूर्यः 'the darkness destroyer, i.e., the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८ । कुमारशीर्षयोर्णिनिः । ३ । २ । ५१ ।

कुमारघाती । शिरसः शीर्षभावो निपात्वते । शीर्षघाती ।

2968. The affix णिनि comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it is कुमार 'a child', or शीर्ष 'head'.

Thus कुमार + हन् + णिनि = कुमार-+घात + हन् (VII. 3. 54 and VII. 3. 32) = कुमारघातिन् Nom. sing. कुमारघाती 'child-killer'. So also शीर्षघातिन् Nom. sing. शीर्षघाती 'head-striking'.

The word शीर्ष is an irregular form of the word शिरस् ।

२९६९ । लक्षणे जायापत्योष्टक् । ३ । २ । ५२ ।

इन्तेष्टकस्याल्लक्षणवति कर्तरि । जायाघ्नो ना । पतिघ्नी स्त्री ।

2969. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when it is in composition with the word जाया 'wife' or पति 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

The word लक्षण of this sūtra gives rise to the doubt whether it means लक्षणे कर्तरि or लक्षणवति कर्तरि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाघ्नः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाघ्नः 'the murderer of his wife'; पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix टक् the letters ट् and क् are indicatory. The ट् shows that the feminine is formed by ई, and क् causes the elision of the penultimate अ of हन्. Thus जाया + हन् + टक् = जाया + हन् + अ (VI. 4. 98) = जायाघ्नः (VII. 3. 54).

२९७० । असनुष्यकर्तृके च । ३ । २ । ५३ ।

जायाघ्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरेखा । पित्तघ्नं घृतम् । 'असनुष्य-' इति किम् । आखुघातः गृध्रः । अय कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः । शत्रुघ्नः । कृतघ्न इत्यादि । मूलविभुजादित्वा-
तिवद्भु । चौरघातो नगरघातो हस्तीति तु बाहुलकादणि ।

2970. And the affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाघ्नस्तिलकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife); पतिघ्नी पाणिरेखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. श्लेष्मघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). पित्तघ्न घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe आखुघातः गृध्रः 'a Sūdra' (literally one who kills the mice). Here the affix is अस्. How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or कृतघ्नः? These forms are valid under Mūlavibhujādi class (III. 2. 5. vārt S. 2919.): and are formed by the affix क् ॥

Why is the affix टक् not employed in the following? चौरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (i e., who kills a thief.) Here the word is formed by the affix अस् on the analogy of sūtra III 3. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krīt* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

हन्तेष्टस्त्र्याच्छक्तौ दोत्यायास् । मनुष्यकर्तृकार्यमिदम् । हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नश्चौरः । कपाटेति पाठान्तरम् ।

2971. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ती 'elephant' or कवाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

The sūtra applies where the agent is a human being. As हस्तिनं हन्तुं शक्तः = हस्तिघ्नः मनुष्यः 'a man who is strong enough to kill an elephant'; so also कपाटघ्नः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विशेष हस्तिनं हन्ति = हस्तिघातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is अच्.

Another reading is कपाटः ॥

२९७२ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

इन्तेष्टकिटलोपो घट्वं च निपात्यते पाणिताडयोः पदयोः । पाणिघः । ताडघः । 'शिल्पिनि' । किम् । पाणिघातः । ताडघातः ॥ ' * राजघ उपसंख्यानस् * ' । राजानं हन्ति राजघः ।

2972 The words पाणिघ and ताडघ are irregularly formed when denoting an artificer.

These forms are thus evolved. This affix टक् is employed after the verb हन् in composition with पाणि 'hand' and ताड 'a blow' as object; then the टि portion of हन्, i.e., अन् is elided, and ह is changed into च irregularly. Thus पाणि + हन् + टक् = पाणि + ह् + अ = पाणिघः 'a drummer' (workman or handicraftsman); ताडघः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिघातः 'boxing'; ताडघातः 'hammering'.

Vart.—The word राजघः should be enumerated in this connection; राजघः 'a regicide'. The affix ख्युन् is taught now in the following:—

२९७३ । आढ्यसुभगस्यूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्च्यर्थेष्वच्वौ कृजः करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

स्यु च्च्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु, कर्मसूपपदेषु कृजः ख्युन्स्वात् । अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यं करणम् । 'अच्वौ' किम् । अढ्यो कुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् ख्युडपि नेति काशिका । आढ्यमते तु ख्युट् स्यादेव । अच्चावित्युत्तरार्थम् ।

2973. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ख्युन् comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आढ्य 'rich', सुभग 'fortunate', स्यूल 'big', पलित 'grey', नग्न 'naked', अन्ध 'blind' and प्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix च्वि, though not actually ending in the affix च्वि. (S. 2117).

The affix च्वि (V. 4. 50.) is added to a noun when it is in composition with the verbs भू 'to become', कृ 'to make' and अस् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The च्वि being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in च्वि and words not ending in च्वि. Both may have the force of च्वि. In the present sūtra, however, the words that actually end in च्वि have been ex-

cluded, while words which do not take the affix चिब, but have the force of चिब are included in the present sūtra.

Thus आढय + कृ + ख्युन् = आढय + कर् + अन् = आढयकरणस् 'that by the instrumentality of which the poor becomes rich, viz., wealth, prosperity, means of enriching'; सुभगकरणस् 'making happy'; द्यूलकरणस् 'by which one becomes big'; पलितकरणस् 'rendering grey'; नग्नकरणस् 'making naked'; अन्धकरणस् 'making blind'; प्रियकरणस् 'showing kindness'.

Why do we say 'when the force is that of the affix चिब'? Otherwise आढय तैलेन कुर्वन्ति, i.e., अभ्यञ्जयन्ति 'they anoint with oil.' Here though something is joined with what it previously was not joined, namely, with oil, yet as the radical word is not prominent here, the sense is not that of चिब and hence this counter-example.

Why do we say 'when not ending in the affix चिब'? Observe आढयी कुर्वन्ति अनेन 'they make rich by this'. Here the affix ख्युन् is not employed.

Kāśika.—It might be objected: 'well if ख्युन् is not used, then the affix ख्युट् must be used (III. 3. 117) as there is no difference between ख्युन् and ख्युट्; both having the efficient portion यु; what is then the use of prohibiting चिब? We reply, 'because there is this prohibition, when the affix ख्युन् is not employed the affix ख्युट् will not also be employed. Thus by implication the affix ख्युट् is also prohibited.. The prohibition of चिब in this sūtra is for the sake of the aphorisms that follow'.

Bhāṣya.—Pāṇjali observes that this prohibition is superfluous, because there is no distinction between ख्युट् and ख्युन्. For the word formed by any one of these affixes have the same form and the same accent. Nor is there any distinction in the feminines of their derivatives. For the word formed by नञ्, स्तञ्, ईक्, अक् and ख्युन् take ई in the feminine as well as the words तन्न and तन्न. Nor is there any distinction in their *samāsas*. For in both the cases it will be *nitya samāsa*. Nor is the prohibition made for the sake of the augment चुन्. For it being an indeclinable, चुन् cannot come after it. The prohibition, therefore, is of no use to this sūtra, but it is inserted here for the sake of the following sūtras.

२९७४ । कर्तरि भुवः खिण्णुच्युक्जौ । ३ । २ । ५७ ।

आढयादिषु च्यर्थेष्वच्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अनाढय आढयो भवतीति आढयभविष्णुः । आढयभावुकः । 'स्पृशोऽमुदके विवन्' (४३२) घृतस्पृक् । कर्मणीति निवृत्तस् । मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृक् । 'अतिवदधुक्कनिदिगुणिनञ्जुजिक्कुच्चां च' (३७३) व्याख्यातस् । 'त्वदादिषु दृशेरनालोचने कञ्च' (४२९) ' * समानान्ययोश्चेति बाध्यस् * ' । सद्दृक्-सद्दृशः । अन्यादृक्-अन्यादृशः । ' * क्वोऽपि बाध्यः * ' । तादृक् । सद्दृक् । अन्यादृक् ।

2974. When the word to be formed denotes an agent, the affixes खिण्णुच् and चुक्ज, come after the verb भू 'to become', when it is in composition with words आढय, &c., provided that

these have the sense of the words formed by the affix क्चि though not ending in क्चि.

Thus आदयन्नविष्णुः 'becoming rich (who was not rich before)'; आदयन्नावुकः 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of क्चि, otherwise not; as आदयी भविता 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in क्चि; आदयी भविता ।

२९७४ । क । स्पृशोऽनुदके क्चिन् । ३ । २ । ५८ ।

2974A. The affix क्चिन् comes after the verb स्पृश् 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than उदक 'water'.

By III. 2. 4, the *anuvritti* of the word सुप्ति is to be read into this sūtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvritti* of the word कर्त्तृ instead of सुप्ति, because the verb स्पृश् is a transitive verb, and after such verbs, the *anuvritti* of कर्त्तृ ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the *anuvritti* of सुप्ति in this case; because the word कर्त्तरि of the last sūtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus घृतं स्पृशति = घृतस्पृश्, nom. sing. घृतस्पृक् 'he who touches clarified butter'. स्पृश् + क्चिन् + सु = स्पृश् + चि + ० (VI. 1. 68) = स्पृक् + ० (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also मन्त्रेण स्पृशति = मन्त्रस्पृक् 'who touches with hymns'; जलेन स्पृशति = जलस्पृक् 'who touches with water'. But उदकेन स्पृशति = उदकस्पृश्; here we have the general affix अच्. See S. 432.

२९७४ । ख । ऋत्विग्दधृक्स्त्रिगुण्णिगञ्चुयुजिक्कुञ्चां च । ३ । २ । ५९ ।

2974B. The words ऋत्विक् 'a domestic priest', दधृक् 'impudent', स्त्रिक् 'a garland', दिक् 'a direction' and उण्णिक् 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix क्चिन्; and so also after the verbs अञ्जु 'to worship', युजि 'to join' and कुञ्च 'to approach', the affix क्चिन् is employed.

The first five words are irregular forms. Thus अञ्जु + यञ् + क्चिन् = ऋत्विक् 'he who performs sacrifice in the season (अञ्जै) or to the season (अञ्जु)'. This word, however, is a कृदि word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. धृष् + क्चिन् = दधृक्. Here there is reduplication and the final has acute accent. वृज् + क्चिन् = स्त्रिक्. Here there is augment अच्. दृश् + क्चिन् = दिक्. So also उत् + स्निग् + क्चिन् = उण्णिक्. All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

The affix **क्विन्** comes after the three roots **युज्**, **अञ्जु**, and **क्रुञ्च**. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of **क्विन्** to these verbs. Thus the affix **क्विन्** comes after **अञ्जु** only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As **प्र + अञ्जु + क्विन् = प्राञ्च्** nom. sing. **प्राङ्** (VI. 4. 24; VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62) 'east'; so also **प्रत्यङ्** 'west'; **उदङ्** 'north'.

The affix **क्विन्** comes after **युजिर्** and **क्रुञ्च** when these are uncombined. Thus **युज् + क्विन् = युज्**. In nominative singular, **युज् + सु = युञ्ज् + स्** (VII. 1. 71) = **युञ्ज् + ०** (VI. 1. 68) = **युङ्** (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root **युज्** is in composition with an *upapada*, it takes the affix **क्विप्** (see III. 2. 61). As **अश्वयुक्** 'yoked with horses'.

So also **क्रुञ्च् + क्विन् = क्रुञ्च्**, nom. sing. **क्रुङ्**, 'a curlew'. The non-elision of the **ञ** (VI. 4. 24) of **क्रुञ्च्** is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words. See S. 373.

२९७४ । ग । त्यादादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix **कञ्** comes after the verb **दृश्** 'to see' when it is in combination with **त्यद्**, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the **क्विन्** also comes under similar circumstances. **त्यद्**, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus **त्यादृश्** nom. sing. **त्यादृक्**, 'such-like' when it is formed by **क्विन्**; and **त्यादृशः** 'such-like' when the affix is **कञ्**. So also **तद् + दृश् + क्विन् = तादृश्** (VI. 3. 91) nom. sing. **तादृक्** (VI. 1. 68, VIII. 2. 36 and 62, VIII. 4. 56); and **तादृशः** when **कञ्** is the affix. So **वादृक्** or **वादृशः** 'what-like'.

What is the force of the letter **ञ्** of **कञ्**? It is for the sake of accent; the *udatta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicative **ञ्** or **न्** (VI. 1. 117). But the indicative **न्** would have given the same accent, there being no difference between **कञ्** and **कन्** in this respect. The indicative **ञ्** then serves only the purpose of distinguishing the affix **कञ्** from **कन्** in sūtra IV. 1. 15 in which **कञ्** is taken and not **कन्**. Had we not formed this separate affix, then for **कञ्क्वरप्** of that sūtra, we should have read **कन्क्वरप्** so that the feminine of words formed by **कन्** would have also taken long **ई**, so that the feminine of **यावकः** (**याव + कन्**, V. 4. 29) would have been **यावकी** instead of **यावका**.

Why do we say 'when not signifying perception'? See **हं परयति = तद् दृशः** 'who sees that'. The words **त्यादृक्**, **तादृक्**, &c., are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

Vart.—This rule applies also when the words समान and अन्य are in composition with दृश्. 'As सदृक् or सदृशः 'like' (समान+दृश्+क्विप्=स+दृश् VI. 3. 89); so also अन्यादृशः or अन्यादृक् 'of another kind'.

Vart.—The affix क्स comes also after the root दृश्. As तादृशः, यादृशः, अन्यादृशः and कीदृशः। तद्+दृश्+क्स=ता+दृश्+क्स (VI. 3. 91.)=तादृक्+स (VIII. 2. 36)=तादृक्+स (VIII. 2. 41)=तादृक्+स (VIII. 3. 59)=तादृशः।

२९७५ । सत्सूद्विषद्रुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजमुपसर्गोऽपि क्विप् ।

३ । २ । ६१ ।

रन्त्यः क्विप्स्यादुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे । द्युसत् । उपनिषत् । अरहसूः । प्रसूः । मित्रद्विद् । प्रद्विद् । मित्रघ्नक् । प्रघ्नक् । गोघ्नक् । प्रघ्नक् । अरवयुक् । प्रयुक् । वेदविद् । निविदित्यादि ।
'* अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्को वाच्यः *' । अग्रशीः । ग्रामशीः ।

2975. The affix क्विप् comes after the following verbs when in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an upasarga, viz:—सत् 'to sit', सू 'to bring forth', द्विष् 'to hate', दुर् 'to bear malice', दुह् 'to milk', युज् 'to join', 'to concentrate the mind', विद् 'to know', 'to become', 'to consider', निद् 'to divide', छिद् 'to cut', जि 'to conquer', नी 'to lead' and राज् 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sūtra. The *anuvritti* of कर्त्तृ is not to be taken in this sūtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The upasargas are also words ending in a case-affix, i.e., they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñāpaka*) that wherever in the previous sūtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an upasarga (III. 1. 106).

The root सू being read in conjunction with द्विष् shows that अदादि class verb is meant here, and not रुदादि class. The verb युज् includes, both जुञिच् 'to join' and युज् 'to concentrate one's mind'. The verb विद् includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb विद् 'to gain', because that root has an indicative सृ (विद्सृ) while all these verbs have indicative अ.

Thus, सत्, द्युसत् 'the dweller in the sky'; उपनिषत् 'the dweller in the presence of the master';—शुचिषत् 'dwelling in purity'; अन्तरिक्षसत् 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kāth. 5. 2); उपसत् 'serving'. सू—अरहसूः 'oviparous'; यतसूः 'bringing forth hundred'; प्रसूः 'parent'. द्विष्—मित्रद्विद् 'treacherous'; प्रद्विद् 'hostile'. दुर्—मित्रघ्नक् 'treacherous'; प्रघ्नक् 'hostile' (VIII. 2. 37). दुह्—गोघ्नक् 'cowmilk'; प्रघ्नक् 'milk' (VIII. 2. 32. and 37). युज्—अरवयुक् 'carriage'; प्रयुक् 'impulse', विद्—वेदविद् 'knower of Veda';

प्रविद् 'knower'; ब्रह्मविद् 'knower of Brahma' and निविद् 'invocation'. मिद्—
काष्ठमिद् 'wood-cutter'; प्रमिद् 'cutter'. विद्—रज्जुविद् 'rope-cutter'; प्रच्छिद्
'a cutter'. जि—शत्रुजित् 'enemy-conqueror'; प्रजित् 'conqueror'. नी—सेनामीः
'leader of an army'; प्रणीः 'a leader'; ग्रामणीः 'head-borough'; अग्रणीः 'first'.
(Why is there cerebral ण in these words? Because the word ग्रामणी has a
cerebral ण in sūtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have
ण, as also by sūtra VIII. 4. 3). राज्—विराट् 'splendour'; सम्राट् 'emperor'
(the letter ञ is added by VIII. 3. 25).

Vart.—The letter ण replaces the न of the root नी 'to lead', when the
words 'agra' and 'grāma' are in composition with it, as अग्रणीः and ग्रामणीः।

२९७६ । भजो विवः । ३ । २ । ६२ ।

दुष्पुपसर्गे चोपपदे भजेरिवः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ।

2976. The affix विव comes after the verb भज् 'to share'
when in composition with a word ending in a case-affix, whe-
ther it be an upasarga or not.

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sūtra. As अंश
भजते=अंशभाक् । Nom. sing. अंशभाक् 'sharing a portion. So also when in
composition with a preposition ; as प्रभाक् 'division'.

२९७७ । अदोऽन्नन्ते । ३ । २ । ६८ ।

विद् स्यात् । आत्मनत्ति आमात् । सस्यात् । 'अन्नन्ते' कित् । अन्नादः ।

2977. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,'
when in composition with a case-inflected word other than
अन्न 'food'.

Thus आत्मनत्ति=आमात् 'eating raw food'; सस्यात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as
an upapada, we have अन्नादः 'eating food', which is formed by the general
affix अण् (III. 2. 1.)

२९७८ । कृष्ये च । ३ । २ । ६९ ।

अदेर्विद् । पूर्वेषु सिद्धे वचनसंवाधनार्थम् । कृष्यात् । आत्मनांसमसकः । कथं तर्हि 'कृष्यादो-
ऽन्नप आसुरः' इति । पञ्चवनांस शब्द उपपदेऽण् । उपपदस्य कृष्यादेशः पृषोदरादित्वात् ।

2978. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,' when
the word कृष्य is in composition with it.

As कृष्यनत्ति=कृष्यात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sūtra, when this form could have been
obtained by the last sūtra also? To this the vārtika replies: 'This has
been made a separate sūtra in order to indicate that the rule of वासरूप (III.
1. 94) does not apply here.' Therefore the affix अण् will not apply in the
alternative. If the affix अण् does not apply, how then we get the form
कृष्यादः in the verse कृष्यादोऽन्नप आसुरः (Amarakosha I. 1. 62) which is evident-

ly formed by the affix अण् ? The affix अण् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked'; thus कव्यादः means a man who eats meat cooked and prepared, i.e., a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while कव्यात् means 'an animal which eats raw flesh'; the word कव्यादः in fact may be regarded as an irregular form falling under the पृषोदरादि class of sūtra VI. 3. 109. Thus पक्वमंस + अद् = कव्य + अद् the upapada pakvamâmsa is replaced by kravya irregularly under Prishodarâdi.

२९७९ । दुहः कव्यश्च । ३ । २ । ७० ।

कामदुघा ।

The affix कप् comes after the verb दुह् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter च replaces its final.

As कामदुघा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

छन्दसीति निवृत्तश्च । सन्निक्वनिक्वनिक्विञ् सते प्रत्यया धातोः स्युः ।

2980. These affixes viz. सन्निक्, क्वनिप्, वनिप्, and विच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word छन्दसि is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment इट् । This is answered by the next aphorism.

For examples of this sūtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेङ्वशि कृति । ७ । ३ । ८ ।

वशादेः कृत इयन् स्यात् । शृ । सुशर्मा । प्रातरित्वा ।

2981. The augment इट् is not added to a kṛit-affix beginning with a sonant consonant (वश् pratyâhâra).

As सु + शृ 'to injure' + सन्निक् = सुशर्मन्, 1st. sing. सुशर्मा 'who destroys well i.e., destroys sin or ignorance'. प्रातर् + इ 'to go' + क्वनिप् = प्रातर् + इत् + वच् (VI. 1. 71) = प्रातरित्वन्, 1st. sing. प्रातरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विङ्वनोरनुनासिकस्यात् । ३ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओणु । अवावा । विच् । सेट् । रेट् । सुगण् ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the विट् or वच्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अञ्जाः, गोजाः, श्रुतजाः, अद्रिजाः, गोषाः (e. g. गोषा इन्द्रो नृषा असि Rv. IX. 2. 10), कूपखाः, शतखाः, सहस्रखाः, दयिक्राः, अग्रेण उन्नेतृणां ॥ The affix विट् (which is totally elided) is added under III, 2. 67. The स of सच् is changed to ष by

VIII. 3. 108. in नीषा ॥ With the affix वृ we have the following:—बिजावा अग्रेजावा (III. 2. 75). The repetition of the word अनुनासिक in this sūtra shows that the limitation of anudāttopadeśa, &c., which applied to the अनुनासिक of sūtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2. 75. S. 2980.

वि + जन् + वनिप् = वि + जा + वन् (VI. 4. 41) = बिजावन्. 1st sing बिजावा 'who brings forth'. अग्रेजावा 'who goes before'. So also from √ओष् Bhuādi 482 we have ओष् + वन् = ओ + जा + वन् = अवावन्. Nom. S. अवावा । रिप् + विप् = रेप् (VII. 3. 86) 1st. sing. रेह् 'who injures'; as in रेहसि पर्यं नयेः (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from √रुश with विच्, the form is रोह् । So also सुगम् formed by विच्

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upadada. As पीवा, पीवा.

The words 'are seen' in this sūtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we see a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३ । क्तिप्च । ३ । २ । ७६ ।

अवसपि दृश्यते । 'सत्सुद्विप्-' (२९७५) इति त्वस्त्वैव प्रपञ्चः । उखास्वत् । पर्यध्वत् । बाह्वध्वत् ।

2983. And the affix क्तिप्च is also seen after all verbs, whether having an upapada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As उखायाः स्वंसते = उखास्वत् (VI. 4. 24) 'falling from the pot'; पर्यध्वत् 'falling from the leaves'; बाह्वध्वत् = बाह्वध्वत्, 1st. sing. बाह्वध्वत् 'falling from a car'. The वा is long by VI. 3. 137. See Rig. Ved. 1. 3. 8.

२९८४ । अन्तः । ८ । ४ । २० ।

पदान्तस्यानितेर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्याग्निनिष्ठात्पक्षेत् । हे प्राण् । 'शास इत्-' (२८८६) इतीत्वम् । नित्राणि, शास्ति नित्राणीः । * आशासः अवी उपशाया इत्वं वाच्यम् * आशीः । इषोत्वे । गीः । पूः ।

2984. The ण of अण् is changed into ण, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As हे प्राण् ! हे पराण् !! ॥ This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final ण् in a pada is not changed into ण ॥ The word अन्तः in the sūtra is to be understood to be equivalent to पदान्तः, and the rule applies when the word is in the vocative case.

The word प्राण् is a क्विप् formed word, and the ण् final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the ण् is padânta, it would be dropped; and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sūtra.

By VI. 4. 34. S. 2486, the आ of /शास् is changed to इ before क्विप् । As मित्रशीः=मित्राणि शास्ति । The stem is मित्रशिष् nom. मित्रशीः ।

Vārtika:—The आ of शास् preceded by the preposition आङ् is changed to इ before क्विप्. As आशीः from आशिष् । Similarly are formed गीः and पूः with the affix क्विप्. The crude forms are गिर् and पुर ।

२९८५ । इस्मन्त्रन्किषु च । ६ । ४ । ९७ ।

एषु ङादेशस्वः स्यात् । तजुच्छत् । 'अनुनासिकस्य क्विप्' (२६६६) इति दीर्घः । 'नो नो घातोः' (३४९) । प्रतान् । प्रशान् । 'च्छ्वोः' (२५६९) इत्युट् । अक्षद्यूः । 'उवरत्वर' (२६५४) इत्युट् । जूः । जूरौ । जूरः । हूः । हूरौ । वृद्धिः । जनानवतीति जनौ । जनावीः । जनावः । नूः । नुवौ । नुवः । नुनूः । नुनवौ । नुन्वः । 'राल्लोपः' । (२६५५) । नूर्क्षानूः । नुरौ । नुरः । धूर्वी । धूः ।

2985. The penultimate of ङादि is shortened before the affixes इस्, नस्, त्रस् and क्विप् ॥

Thus ङदिस्, ङस्मन् (neuter), ङत्रस्, घासच्छत् and उपच्छत् ॥ The first three are Unādi affixes.

As तजुच्छत् ।

'From the roots तच् and शच् with affix क्विप्, are formed प्रतान् and प्रशान्; thus प्रशच्+क्विप्=प्रशान्+क्विप्=(the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) प्रशान् (च् changed to ञ् by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is प्रतान् ।

From the दिच् 'to play', with affix क्विप्, is formed अक्षद्यूः 'dice-player? The च् is changed to ऊ by VI. 4. 19. S. 2561. Thus अक्षदिच्+क्विप्=अक्षदिऊ+क्विप् ।

From the roots उवर् and त्वर् with the affix क्विप्, are formed जूर and हूर, the व् is changed to ऊ by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus: N S. जूः । d. जूरौ । pl. जूरः । Nom. S. हूः । d. हूरौ । pl. हूरः । From लिच् (S. 2654) is obtained लूः with क्विप्) From the root अच् (S. 2654) is derived ऊः with क्विप्. Thus अच्+क्विप्=अ+ऊट्+क्विप्=ऊः । d. उवौ । pl. उवः । With the upapada जन we have जन+अच्+क्विप्=जन+ओ=जनौ with the vridhhi. It is declined. Nom. S. जनौ । d. जनावौ । pl. जनावः ।

From नच् (S. 2654, with क्विप्) is obtained नूः, declined as Nom. S. नूः । d. नुवौ । pl. नुवः । But नुनूः, d. नुनवौ, pl. नुन्वः

From नूर्क्षा (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with क्विप् नूः । नूरौ । pl. नूरः । From /धूर्वी we get Nom. S. धूः । d. धूरौ । pl. धूरः ।

२९८६ । गमः कौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गगत् । ‘ * गमादीनामिति वक्तव्यञ्च * ’ परीतत् । संयत् । सुनत् ।
‘ * ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च * ’ । अग्रेगूः । अग्रेभूः ।

2986. The nasal of गच् is always elided before क्वि ॥

Thus अङ्गगत्, कलिङ्गगत्, अङ्गवगतो हरयः ॥ The त् is added by VI. 1. 71.

Vart.—It should be stated of गच् and the rest. The elision takes place here also संयत्, परीतत्, सुनत् ।

Vart.—The nasal of गच्, &c.. is elided before ऊङ् : as, अग्रेगूः, अग्रेभूः ॥

२९८७ । स्यः क च । ३ । २ । ७७ ।

चात्किवप् । शंस्यः । शंस्याः । ‘ शनि धातोः—’ (२९२८) इत्वचं बाधितुं सूत्रम् ।

2987. The affixes क and क्विप् come after the verb स्या when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1. 4. स्या would have taken क and by III. 1. 75. it would have taken क्विप् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sūtra III. 2. 14. S. 2928 prohibited the sūtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sūtra removes that prohibition. Thus शंस्यः and शंस्याः But for this sūtra, this form could not have been evolved; for, with the upapada यच्, the verb स्या would have taken the affix अच् by III. 2. 14.

२९८८ । सुप्याजातौ शिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ७८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्शिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी । ‘अजातौ’ किम् । ब्राह्मणानामन्त्रयिता । ‘ताच्छील्ये’ किम् । उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोपसर्गभिन्न एव सुपि शिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङि सर्वेष्वपसंख्यानमिति पठितम् । हरदत्त-माधवादिभिश्च तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यम् । प्रसिद्धश्चोपसर्गोऽपि शिनिः । ‘स वभूवोपजीविनाम्’ । ‘अनुयायिवर्गः’ । ‘पतत्यधो धाम विस्तारि’ । ‘न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः’ इत्यादौ । ‘ * साधुकारिण्युपसंख्यानम् * ’ । ‘ * ब्रह्मणि वदः * ’ । अताच्छील्यार्थं वार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

2988. When ‘habit’ is to be expressed, the affix शिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उष्ण+भुज्+शिनि=उष्णभोजिन्, 1st. sing. उष्णभोजी ‘who eats his meal hot.’ So also शीतभोजी, &c.

Why do we say ‘when it does not mean a genus’? Witness ब्राह्मणानामन्त्रयिता ‘the inviter of Brâhmanas.’ We cannot form ब्राह्मणानामन्त्रयी ।

Why do we say ‘when habit is to be expressed’? Witness उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् ‘he sometimes eats hot.’ The author of the Kâsikâ vṛitti says that

though the anuvṛitti of the word 'sup' was understood in this aphorism, its repetition here declares that the upasargas are not included and he gives the following vārtikā :—

Vart.—The verb आसृ in composition with the preposition उत् or प्रति should be enumerated as taking this affix. As उदासारिन्, fem. उदासारिणी, 1st. plural उदासारिणः. So also प्रत्यासारिणी, pl. प्रत्यासारिणः । Haradatta and Mādhava have followed Kāsika in this respect.

This is however, against the Bhāṣya and should be discarded. Moreover this affix comes even with upsaragas. As अनुवायिन्, अनुजीविन्, उपजीविन्, &c. As in the verse सदनुवोपजीविनाम् ; अनुवायिवर्गः । यतास्थयो धाम विचारि । नवचनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः ।

Vart.—So also when the sense is having skill in such and such action'. As बाधुकारी 'excellent worker' ; बाधुदायी 'giving liberally.'

Vart.—So also after the verb वद preceded by ब्रह्म. As ब्रह्मवादिन् in ब्रह्मवादिनो वदन्ति 'the knowers of Brahma say'. These two vārtikas cover cases where there is not the sense of 'habit'

२९८९ । कर्तयुपमाने । ३ । २ । ७९ ।

चिनिः स्यात् । उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तृरुपमानम् । उच्छ्रद् इव क्रोशति उच्छ्रद्क्रोशी । प्वांश्चरावी । अताच्छ्रीत्यर्थं आत्यर्थं च सूत्रम् । 'कर्तरि' क्तिन् । अपूपानिव भवति भाषान् । 'उपमाने' क्तिन् । उच्छ्रद्ः क्रोशति ।

2989. The affix चिनि comes after a verb when it is in composition with a word denoting an object of comparison, expressing the agent, the sense of the affix being 'doing something like that', that is to say, when the upapada agent is the standard of comparison of the agent denoted by the word to which the sense of the affix refers.

Thus उच्छ्रद् इव क्रोशति=उच्छ्रद्क्रोशिन् 'who makes a noise like a camel' ; प्वांश्चराविन् 'who makes a noise like a crow'.

This sūtra applies where 'habit' is not indicated ; or where 'genus' is denoted in opposition to the last aphorism.

Why do we say 'when expressing the agent' ? Witness as अपूपानिव भवति भाषान् 'he eats masha like apūpa'. Here अपूप is object and not agent, and hence no composition takes place.

Why do we say 'denoting a standard of comparison' ? Otherwise there will be no composition. As उच्छ्रद्ः क्रोशति 'the camel makes noise'.

२९९० । व्रते । ३ । २ । ८० ।

चिनिः स्यात् । व्यपिडलशब्दी ।

2990. The affix चिनि comes after a verb, in composition with a word ending in a case-affix, when 'vow' is meant.

The word व्रत means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As स्वपिडलयायिन् 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' अत्राहुभोजिन् 'who has vowed not to eat during the performance of a Srâddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As स्वपिडले येते देवदत्तः 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sūtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । बहुलमाभीक्ष्ये । ३ । २ । ८१ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये शुष्पपदे णिनिः । वीरपायिष उशीनराः ।

2991. The affix णिनि comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word आभीक्ष्य means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As कषायपायिषो गान्धाराः 'the people of Gândhâra are kashâya-drinkers'. कषाय + पा + णिनि = कषाय + पा + युक् + णिनि (VII. 3. 33.) So also वीरपायिष उशीनराः 'the people of Usinâra are milk-drinkers'. वीरपायिषो बाह्लीकाः 'the people of Bâhlika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sūtra, this affix is not applied in other places, as in the following :—कुक्कशाखादः 'a grain eater'.

२९९२ । मनः । ३ । २ । ८२ ।

सुपि मन्यतेर्णिनिः स्यात् । दर्शनीयमानी ।

2992. The affix णिनि comes after the verb मन् 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'supi' is understood in this sūtra. As दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; शोभनमानी 'who thinks himself beautiful'.

Note.—The verb मन् belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjugation: because the anuvṛiti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divâdi or Tanâdi मन् the resulting form would be the same, namely, मानिन्. But not so in the next aphorism, where before the affix खण् there would be difference of form owing to the vikarâṇa, i. e., in the 4th conjugation खण् would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

२९९३ । आत्ममाने खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्मके मनते वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश्च स्वात् । चारिणनिः । परिङितमात्मानं मन्यते परिङितमन्यः । परिङितमानी । 'खित्यनव्ययस्य' (२९४३) । कालिमन्या । 'अनव्ययस्य' कित् । दिवामन्या ।

2993. And the affix खश्च comes after the verb मन् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्ममान means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix णिनि may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; परिङितमन्यः or परिङितमानी 'who thinks himself learned'.

२९९३ । क । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश्च by VI. 3. 66. S. 2943. Thus कालिमन्या । Why do we use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इजन्तादेकाचोऽम्प्रत्ययवच्च च स्वादस्वत्वित्तिदन्ते परे । 'औतोऽम्प्रत्ययोः' (२८५) । गामन्यः । 'वामन्योः' (३०२) । स्त्रियमन्यः । स्त्रीमन्यः । नृ । नरमन्यः । भुवमन्यः । श्रियमात्मानं मन्यते श्रियमन्यं कुलम् । भाष्यकारवचनाच्छ्रीशब्दस्य ह्रस्वो मुमनोरभावश्च ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a खित affix, receives the augment अच्, which is added in the same way as the affix अम् of the Accusative singular.

The word अम् is to be repeated here thus इच एकाचोऽम्, अम्प्रत्ययवच्च ॥ Thus गामन्यः, स्त्रीमन्यः or स्त्रियमन्यः, श्रियमन्यः, भुवमन्यः ॥ By force of the atideśa अम्प्रत्ययवच्च, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also : viz : the substitution of long आ, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इयङ् and उवङ् । As आ-गामन्यः (VI. 1. 93. S. 285.) ; पूर्वसवर्ण as स्त्रीमन्यः (VI. 1. 107. S. 194.) ; guṇa, as, —नरमन्यः (VII. 3. 110 S. 275) from नृ । And इयङ् and उवङ्, as श्रियमन्यः, भुवमन्यः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्) ? Observe त्वन्मन्यः ॥ Who do we say 'a monosyllable' ? Observe देखाभुं मन्यः ॥

The affix **अच्** is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this **अच्** also be elided when **अग्नी** is treated as Neuter? As **अग्निमात्मानं मन्यते ब्राह्मणकुलं = अग्न्यमन्यस् or अग्नमन्यस्** ॥ The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of **अग्नी**, and the absence of **अच्** and **उच्** augments.

२९९५ । भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयच् । 'वर्तमाने लट्' (२९५९) इति यावत् ।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an *adhikāra* or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose *anuvṛitti* is also understood throughout the subsequent *sūtras*; see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism: 'after the verb **यच्**, when the word in composition is in the instrumental case, the affix **णिनि** is employed. Here to complete the sense we must read into the *sūtra*, the words 'with the sense of past time'. As **अग्निष्टोमेनेष्टवान् = अग्निष्टोमयाजिन्** 'who has sacrificed with an Agnishtoma or a five-day series of offerings'.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As **अग्निष्टोमेन यजति** 'he sacrifices with Agnishtoma':

२९९६ । करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करण उपपदे भूतार्थादजेर्णिनिः स्यात्कर्तरि । सोमेनेष्टवान्सोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी ।

2996. The affix **णिनि** comes after the verb **यच्** 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrumenal case.

The *anuvṛitti* of **णिनि** and not of **खच्** is to be read into this *sūtra*. As **अग्निष्टोमयाजिन्** 'who has sacrificed with Agnishtoma.' Here Agnishtoma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also **सोमयाजिन्** ।

२९९७ । कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

पितृव्यघाती । कर्मणीत्येतत् 'सहे च' (३००६) इति यावदधिक्रियते ।

2997. The affix **णिनि** comes after the verb **हृच्** 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

As पितृव्यघातिन् 'who has killed his paternal uncle'; हन् + क्तिनि = घन् + क्तिनि (VII. 3. 54.) = घत् + क्तिनि (VII. 3. 32) = घातिन् (VII. 2. 116.)

This affix is employed only when censure is implied. Therefore it is not employed in चोरं हतवान् 'he has killed the thief'.

The anuvṛitti of the word कर्मणि of this aphorism extends up to sūtra III. 2. 96, S. 3006.

२९९८ । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् । ३ । २ । ८९ ।

एषु कर्मसूपपदेषु हन्तेभूते क्विप्स्यात् । ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा । 'क्विप्' (२९८३) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् । ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव भूत एव क्विप्तेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । ब्रह्मादिष्वेव क्विप्तेवेति द्विविधो नियम इति भाष्यम् ।

2998. The affix क्विप् comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition: ब्रह्म 'a Brāhmaṇa,' भ्रूण 'at fetus' and वृत्र 'Vṛitra'.

As ब्रह्महन् 1st. sing. ब्रह्महा 'who has killed a Brāhmaṇa'; भ्रूणहा 'who has killed a fetus'; वृत्रहा 'who has killed Vṛitra,' i.e., Indra'.

Since by sūtra 2983, the affix क्विप् was ordained to come after all verbs, and therefore would have come after the verb हन् also, where is the necessity of the present aphorism? This aphorism makes a niyama, i.e., the verb हन् takes the affix क्विप् only when it is composition with the words ब्रह्म, &c. Four-fold restriction is here intended according to the Kāśikā:—

(1) When हन् has, as upapada, the words ब्रह्म, &c., and not any other word; as पुनर्वं हतवान् 'he has killed the man'.

(2) When the words ब्रह्म, &c., are upapadas of any other verb than हन्, then this affix is not employed; so that the verb must be हन्; thus ब्रह्मादीतवान् 'he has read the Veda'.

(3) The क्विप् is the only affix to denote past time in the case of हन् preceded by ब्रह्म, &c., and no other affix can be employed in this sense.

(4) This is employed only in the past tense and not in any other tense; as ब्रह्माहं हन्ति or हन्मिष्यति 'he kills or will kill the Brāhmaṇa'. According to the Bhāṣhya, the niyama is two-fold only namely 2 and 3, i.e. the upapadas must be Brāhmaṇa, &c., and the affix must be क्विप्.

२९९९ । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृजः । ३ । २ । ९० ।

सुकर्मादिव च कृजः क्विप्स्यात् । त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका । सुकृत । कर्मकृत । पापकृत । मन्त्रकृत । पुण्यकृत । क्विप्तेवेति नियमात्कर्म कृतवानित्यन्नाएन । कृज एवेति नियमान्मन्त्रधीतवान्मन्त्राध्यायः । अत्र न क्विप् । भूत एवेति नियमान्मन्त्रं करोति करिष्यति चेति क्विप्स्यात् न क्विप् । स्वादिष्वेवेति नियमाभावादन्यस्मिन्पुण्यपदे क्विप् । याज्ञकृत । भाष्यकृत ।

2999. The affix **क्विप्** comes after the verb **कृ** 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition :—**सु** 'well', **कर्म** 'action', **पाप** 'sin', **मन्त्र** 'hymn' and **पुण्य** 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except **सु** which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As **सुकृत** (VI. 1. 71) 'who has done well'; **कर्मकृत** 'who has done all works'; **पापकृत** 'who has committed sins'; **मन्त्रकृत** 'who has made a mantra'; **पुण्यकृत** 'who has done virtuous actions'.

This sūtra also ordains a restrictive rule or niyama. Three-fold restriction is intended here according to the Kāśikā: namely, restrictions with regard to past time, root **कृ** and the affix; but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be **क्विप्**, we have no **अण्** in **कर्मकृतवान्** ॥ 2. The root must be **कृ**, we have **मन्त्राध्यायः = मन्त्रमधीतवान्** । Here there is no **क्विप्**. 3. The time must be *past*. Therefore no **क्विप्** in the Present or Future; as **मन्त्रं करोति** or **करिष्यति** । There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these **सु**, **कर्म**, &c., are upapadas. As, **शास्त्रकृत** 'who has made Scriptures'; **भाष्यकृत** 'who has made a commentary'. The **क्विप्** is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे सुजः । ३ । २ । ८० ।

सोमसुत । चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ।

3000. The affix **क्विप्** comes after the verb **सु** 'to press out juice', with the sense of past time, when the word **सोम**, in the accusative case, is in composition.

As, **सोमसुत** 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual **सोमसुतो**; 1st. plural **सोमसुतः** ।

This sūtra is also for the sake of making a niyama of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, i.e., as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the Kāśikā. So also in the next sūtra.

३००१ । अग्नौचिः । ३ । २ । ८१ ।

अग्निचित ।

3001. The affix **क्विप्** comes after the verb **चि** 'to collect' with the sense of past time, when the word **अग्नि**, in the accusative case, is in composition.

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ;
1st. plural अग्निचितः ।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२ । कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप् स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायात् । इयेन
इव चितः इयेनचित् ।

3002. In expressing an object the affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चेः and कर्मणि are understood in this sūtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As इयेनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk'; कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word आख्या indicates that these words are rudhi words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names; that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called इयेनचित्, and so on.

३००३ । कर्मणीनिविक्रियः । ३ । २ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे विपूर्वात्क्रीणातेरितिः स्यात् । * कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम् * सोमविक्रयी ।
घृतविक्रयी ।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विकृ 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vāricita.—The repetition of the word कर्मणि in the sūtra, though its anuvṛitti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As सोमविक्रयिन् 'the seller of soma plant'; घृतविक्रयिन् 'the seller of liquors'; employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in धान्यविक्रायः 'the seller of paddy'.

३००४ । दृशेः क्विप् । ३ । २ । ९४ ।

कर्मणि भूत इत्येव । पारं दृष्टवान् पारदृशवा ।

3004 The affix क्विप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

As मेरुदृशन् 1st sing. मेरुदृश्व 'who has seen the Meru'. पारदृश्व 'who has seen the end or the other side'

Though the affix क्वनिप् was valid by sūtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृजः । ३ । २ । ९५ ।

क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितपर्ययः । राजानं योधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

3005. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् 'to fight' and कृ 'to make' with a past signification, when the word राजन् 'king' is in composition, in the accusative case.

How can the verb युध्, which is an intransitive verb, govern an object? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the सिच् affix latent. As राजयुध्वन्, 1st. sing. राजयुध्वा (VII. 2. 7.) 'who has caused the king to fight'; राजकृत्वन्, 1st. sing. राजकृत्वा (VI. 1. 71.) 'who has made a king'.

३००६ । सह च । ३ । २ । ९६ ।

कर्माणीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

3006. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् and कृ, with a past signification, when the word सह 'with,' is in composition.

The anuvṛitti of karmani ceases.

The word सह, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As सहयुध्वन् 'who has made to fight with', सहकृत्वन् 'who has done any thing along with another'.

३००७ । समस्यां जनेडः । ३ । २ । ९७ ।

सरसिजम् । मन्दुरायां जातोमन्दुरजः । 'ड्यापोः—' (१००९) इति ह्रस्वः ।

3007. The affix ड comes after the verb जन् 'to be produced', with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case.

As सरसिजम् । So also उपसरे जातः = उपसरजः । जन् + ड = ज् + ञ (VI. 4. 143) = ज 'born of the first conception'; मन्दुरजः 'born in the stable'. Here मन्दुरा is shortened to मन्दुर by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातो । ३ । २ । ९८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपत् जनेडः स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

3008. The affix ड comes after the verb जन्, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

As बुद्धिजः 'born through understanding'; संस्कारजः 'born of habit'; दुःखजः 'born through pain'. अदृष्टजः "result of the past karmas (adrishṭa)."

Note.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe हस्तिनो जातः 'born of elephant'; अशवाज्जातः 'born of horse'.

३३०९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ ।

'मजा स्वात्संततौ जने'

3009. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As मजाः 'people', or 'a son'; as in the sentence मजास्वात्संततौ जने (Amarakosha III. 3. 32.)

३०१० । अन 'कर्मणि । ३ । २ । १०० ।

अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुबध्य जाता पुमनुजा ।

3010. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when the root takes the preposition अनु and is compounded with a word in the accusative case.

As पुमनुजा 'a girl born after the male child, i. e., a girl having an elder brother'; स्त्र्यमनुजः 'a boy born after the female child, i. e., a boy having an elder sister'.

३०११ । अन्येष्वपि दृश्यते । ३ । २ । १०१ ।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्हः स्यात् । अजः । द्विजः । ब्रह्मणजः । अपिशब्दः सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेन धात्वन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित् । परितः खाता परिखा ।

3011. The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sūtras.

Thus the locative case has been dealt with in sūtra III. 2. 97; but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जायते = अजः 'unborn'; द्विर्जातः = द्विजः 'twice-born'.

Thus, it is said in sūtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ब्राह्मणजो धर्मः; क्षत्रियजं युद्धम् ।

It is declared in sūtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix ड comes after the compound verb जन्. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative; as अमिजाः or परिजाः 'born or produced all round, i. e., hair'.

It is declared in sūtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb अजुज् this affix is employed'. But it may also be employed when no object is in composition. As अजुजः 'born after, i. e., younger brother'.

The force of the word अपि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As परितः खाता=परिखा 'a moat' (literally that which has been dug all round); आखा 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवत् निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishthā.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावकर्माणोः क्तः । 'कर्तरि कृत' (२८३२) इति कर्तरि क्तवतुः । उकावितौ । स्नातं मया । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

3013. The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' i. e., it is Passive Participle; while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67. S. 2832. The उ and क's are इत्, the real affixes are त and वत् । As स्नातं मया 'bathed by me'. स्तुतस्त्वया विष्णुः "Vishṇu was praised by thee." विष्णुर्विश्वं कृतवान् 'Vishṇu made the universe'. As कृ+क्त=कृतम् 'made'; कृ+क्तवत्=कृतवत्, 1st. sing. कृतवान् 'done'; so also भुक्तम् and भुक्तवान् 'eaten'.

३०१४ । निष्ठायासयदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

सयदर्थो भावकर्माणो ततोऽन्यत्र निष्ठायां द्वियो दीर्घः स्यात् ।

3014. A long is substituted for the इ of णि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in सयत् ।

Note.—The force of सयत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of सयत्, the vowel of णि is lengthened. Thus आसीणः, प्रसीणः, परिशीणः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive णि to denote the agent (III. 4. 72). Thus प्रसीणमिदं देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do

we say 'not having the force of यवत्?' Observe अक्षितमविनाशेष्टाः ॥ Here त is added with the force of condition, and akshitam means 'imperishable'. The vowel not being lengthened the त is not changed to न (VIII. 2. 46).

३०१५ । क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्तृणोस्तु क्षितः कामो मया । 'अयुक्तः किति' (२३८९) । अतः—अतवान् । भूतः—भूतवान् । वृतः । ' * ऊर्णोर्णुवद्भावे वाच्यः * ' । तेन वृत्तात्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः । वृतः । वृतः ।

3015. The त of Nishṭhā is changed to न, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीणाः क्लेशाः; क्षीणो जाल्मः; क्षीणस्तपस्वी ॥ The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,?' Observe अक्षितमविनाशेष्टाः ॥ The word अक्षितं is formed with क्त in the sense of भाव and means 'imperishable'. The Nishṭhā being added in the sense of यवत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि स्ये and क्षि निवासगत्यौः ॥ As क्षितः कामो मया ॥ See also the commentary of Sāyana on अक्षितो तिः सनेदिचं वाजमिन्द्रः सहस्रिणं ॥ (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क । अयुक्तः किति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Karika:—वाच्य ऊर्णोर्णुवद्भावे यङ्प्रसिद्धिः प्रयोजनम् । आसञ्च प्रतिषेधार्थमेकाचक्षेडुपयदात् ॥

3015A. The augment इट् is not added to an affix having an indicative क्, when it comes after the root अि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, अ् or ऋ in the Dhātupāṭha.

As अित्वा, अितः, अितवान् ॥ So also with roots ending in उक् vowels: as युत्वा, युतः, युतवान्; लूत्वा, लूनः, लूनवान्; वृत्वा, वृतः, वृतवान्; तीर्त्वा, तीर्णः, तीर्णवान्; ॥ भूतः । भूतवान् । वृतः ॥

Why 'अि and उक् ending roots only'? Observe विदितः ॥ Why having an indicative क्? Observe अयिट्, अयितुस्, अयितव्यस् ॥ Some read two क's in the sūtra and would apply it to the indicative ग् also, as भूण्यु (III 2. 139).

Karika:—ऊर्णु is treated as if it was उ, when the affix यङ् is to be applied, आस् is to be prohibited, or इट् is to be debarred.

The √ūrṇu being thus treated as a monosyllabic root, does not get इट् । Thus ऊर्णुतः । So also वृतः । वृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । शृ । 'अर्त इट्' (२३८०) । रपरः । सत्वस् । गीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वात् । कृतस्वापत्यं कार्तिः । भिन्नः । क्षिन्नः ।

3016. After र and द, for the त of the participial suffix त and तवत्, there is substituted न, and the same substitution takes place also for the preceding द ॥

After रः—अस्तीर्णस् विस्तीर्णस्, विशीर्णस्, निगीर्णस्, अवगूर्णस् ॥ Thus from √शृ we get शृ + क्त = शि + क्त (VII. 1. 100. S. 2390) = शिर् + क्त. (I. 1. 51. S. 70) शिर् + न (VIII. 2. 42. = S. 3016) = शीर्णः ।

Note.—Why do we say “after र and द”? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word र here does not denote the common sound र, which would include ऋ also, but the consonant र ॥ But even if र be taken a common sound-name including र and ऋ, yet the र change does not take place in कृत, &c., because between त and the र sound, there intervenes vowel-sound इ, for ऋ is sounded not like pure र, but र + a vowel sound.

Note.—Why do we say “of the Participial suffix”? Observe कर्त्ता, इर्त्ता ॥

Note.—Why do we say “for the त”? Observe चरितस्, हरितस् ॥ Here the त of the Nishṭhâ does not follow immediately after र the augment इद् intervenes.

Note.—Why do we say “of the preceding”? The succeeding द will not be changed. As भिन्नवद्भ्यास्, भिन्नवद्भिः ॥

In the word कर्त्तः the descendant of कृतः the त of Nishṭhâ is immediately preceded by र, but no change has taken place, because the Vṛiddhi, by which कृ is changed to कार्, is Bahiraṅga and consequently asiddha, and for the purposes of न change, the र so obtained is invalid. For the Vṛiddhi is ordained because of the ज् of इज् added to कृत्; and it lies outside of the nishṭhâ त, and so is Bahiraṅga.

After दः—भिन्नः, भिन्नवान्, छिन्नः, छिन्नवान् from निद् and छिद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो धातोर्यएवतः । ८ । २ । ४३ ।

निष्ठातस्य नः स्यात् द्राणः । स्त्यानः । ग्लानः ।

3017. For the त of the Nishṭhâ there is substituted न, after a root ending in ञ् and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from √द्रा कुत्सायास् we have प्रद्राणः, प्रद्राणवान् ॥ स्त्यानः ॥ ग्लानः, ग्लानवान् from ग्लै ॥ These roots द्रा and ग्ला end in ञ्, have a conjunct consonant in the beginning, one of which is a semi-vowel र and ल ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लृजादिभ्यः प्राग्वत् । लूनः । ज्वा । ‘ग्रहिण्या’ (२४१२) । जीनः । ‘*दुग्धोर्दीर्घश्च *’ । ‘दु गतौ’ । दूनः । ‘दुदु उपताप’ इत्ययं तु न युज्यते सानुबन्धकत्वात् । ‘दुदुतया दुतया’ इति भाषः । गूनः । ‘* पूजो विनाशे *’ । पूना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । पूतमन्वत् । ‘* सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य *’ । सिनो ग्रासः । ‘ग्रास इति क्तिच्’ । सिता पाथेन सूकरी । ‘कर्त्तृक-’ इति क्तिच् । सिनो ग्रासो देवदत्तेन ।

3018. The त of Nishṭhâ is changed to न, after the root लृ and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kryâdi class, and commence from लृञ्छेदने (IX. 13) and end with वृ वरणे (IX. 32).

Thus लूनः, लूनवान्, धूनः, धूनवान्, from ज्या जीनः, जीनवान् the vocalisation is by VI. 1. 16. S. 2412.

Note.—After a root ending in च्छ or छ्छ, and after a root of Luâdi class, the त of the affix क्तिन् is changed to न्, like as in Nishṭhâ. Thus कीर्त्तिः, गीर्त्तिः, श्रीर्त्तिः, लूनिः, धूनिः ॥ These are from कृ (IX. 26), गृ (IX. 28), शृ (IX. 18), लृ and पूञ् ॥

Vart.—The vowel of the roots दुगतौ (Bhu. 991) and गु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishṭhâ which is changed to न ॥ As आहूतः, विगूतः ॥ The root दु 'to heat' (Sva. 10) has an indicative दृ and is therefore not taken. Its Nishṭhâ त is not changed to न ॥ As दुतः in सुदुतया दुतया (Mâgha).

Vart.—The न change takes place after पूञ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As पुना यवाः=विनष्टाः ॥ But पूतं धान्यं from पूञ् 'to purify' (IX. 12).

Vart.—The same change takes place after the root सि बन्धने of Svâdi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As सिनो ग्रासः स्वयमेव, i. e., where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. बध्यमानः पिरङ्गीक्रियमाणो ग्रासो, यदा दध्यादिभ्यश्चन वशेन तत्रानुकूल्यं प्रतिपद्यते तदाऽयम् प्रयोगः ॥ But when not used in this sense, we have सिता पाशेन सूकरी 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the ग्रास must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here : सिता ग्रासो देवदत्तेन ॥

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजो भुजः । दुओशिव । उच्छूनः । ओहाक् । प्रहीणः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । सूनः—सूनवान् । हूनः—हूनवान् । ओदिन्मध्ये डीङ् : पाठसामर्थ्यान्नेट् । उच्छुडीनः ।

3019. The त of Nishṭhâ is changed to न, after a root, which has an indicative ओ in the Dhâtupāṭha.

Thus from √bhuj o (Tud. 124), : भुज । भुजवान् । √tu o ſvi (Bhu 1059) उच्छूनः । उच्छूनवान् । √o hâk (Juha 8) :—प्रहीणः

So also ओलसजी—लग्नः, लग्नवान्, ओविजी—उद्विग्नः, उद्विग्नवान् ॥ ओप्यायी वृद्धौः—आपीनः, आ पीनवान् ॥

The roots सूङ् प्राणिप्रसवे (Div. 24) &c. are considered as ओदित See Divâdi root 24. Thus, सूनः, सूनवान्; दूङ्—दूनः, दूनवान्; दीङ्—दीनः, दीनवान्; डीङ्—डीनः, डीनवान्; धीङ्—धीनः, धीनवान्; मीङ्—मीनः, मीनवान्; रीङ्—रीणः, रीणवान्, लीङ्—लीनः, लीनवान्, ब्रीङ्—ब्रीणः, ब्रीणवान् ॥

The root डी which otherwise takes इट् does not do so in the Nishṭhâ as it is included in the ओदित class. Thus उच्छुडीनः ।

३०२० । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः । ६ । १ । २४ ।

द्रवस्य मूर्तेः काठिन्ये स्पर्शं चार्थं द्रवैकः संसारणं स्वान्निहायात् ।

3020. There is vocalisation of the semivowel of the root श्य (श्ये) 'to go' when the nishthâ affixes follow, when the sense is "coagulation" or "cold to touch".

The word द्रवमूर्ति means 'hardening of a fluid,' by coagulation, &c.

Thus श्ये + क्त = शि + क्त । Now applies the following sūtra by which the nishthâ त is changed to न ।

३०२१ । श्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ४७ ।

श्यैको निष्ठातस्य नः स्यादस्पर्शोऽर्थः । 'हलः' (२५५८) इति दीर्घः । शीनं घृतम् । 'अस्पर्शे' क्तिम् । शीतं जलम् । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः' क्तिम् । संशयानो वृश्चिकः शीतात्संकुचित इत्यर्थः ।

3021. The Nishthâ त is changed to न after श्ये, but not when the Participle denotes 'cold to the touch.'

Thus शि + त = शि + न = शीनं (the lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559) as शीनं घृतं 'frozen butter'.

Why do we say 'not cold to the touch'? Observe शीतं जलम् 'cold water'. Why do we say 'there is vocalisation when meaning 'coagulation' and 'cold to touch'? There is no vocalisation when the sense is not that of 'coagulation' or 'cold', as संशयानो वृश्चिकः 'the rolled up scorpion'. The short द् is lengthened in शीन, &c., by VI. 4. 2. S. 2559.

The word स्पर्श is a guṇa word formed by चञ्, and denotes the particular guṇa or sensation to be sensed through the organ of touch. In this sense it is derived from the root स्पृश् संस्पर्शने ॥ It also denotes a disease, derived from स्पृश् उपतपे ॥ There is nothing to show, what स्पर्श is meant in the sūtra. Explanation is the only refuge here.

३०२२ । प्रतिश्य । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य श्यः संसारणं स्वान्निहायात् । प्रतिशीनः ।

3022. There is vocalisation of श्य preceded by the upasarga प्रति, when the nishthâ affixes follow.

Thus प्रतिशीनः प्रतिशीनवान् ॥ This sūtra applies to cases where the words need not have the meaning of "coagulation" or "cold".

३०२३ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

श्यः संसारणं वा स्यात् । अभिशयानं अभिशीनम् घृतम् । अवशयानोऽवशीनो वृश्चिकः । वयस्यितविभाषेयम् । तेनेह न । समवशयानः ।

3023. There is optionally the vocalisation of श्य followed by the Nishthâ affixes, when the upasargas अभि and अव precede it.

Thus अभिशीलम् or अभिशयानम् घृतं, अवशीनो or अवशयानो वृश्चिकः ॥ This option applies even when the word means "coagulation" and "cold". As (?) अवशीनं or अवशयानं घृतं, नेदः ॥ अवशीतो or अवशयानो वायुः, &c., अवशीतं or अवशयानमुदकं ॥

The पूर्व in this sūtra serves the same purpose as in VI. 1. 23. Thus अवशीतं or अवशयानं अवशीनीं, अवशयानं ॥ The word पूर्व shows that it is a vyavasthita vibhâṣhâ, hence there is no option allowed when अभि and अव are in the middle, as, समभिश्चयानं, समवशयानः ॥ Here we cannot have the alternative forms समभिशीनं, &c.

३०२४ । अञ्चोऽनपादानं । ८ । २ । ४८ ।

अञ्चो निष्ठातस्य नः स्यान्न त्वपादाने ।

3024. The Nishṭhâ त is changed to न, after अञ्च्, but not when it is in connection with an Ablative case.

Thus समवनौ शकुनेः पादौ = सङ्गतौ ; तस्मात् पशवो न्वक्ताः ॥ The इट् augment is not added in समवनः by the following.

३०२५ । यस्य विभाषा । ८ । २ । १५ ।

यस्य क्वचिद्विभाषयेद् विहितस्ततो निष्ठाया इष्यन् स्वात् । 'उदितो वा' (३३२८) इति क्त्वायां सेट्त्वादिह नेट् । समवनः । 'अनपादाने' किम् । उदक्तमुदकं कूपात् । नत्वस्यासिद्धत्वात् 'ब्रू-'
(२४४) इति षत्वे प्राप्ते । * निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेद् विधिषु सिद्धो वाक्यः * । वृक्ताः ।
ब्रूणवान् ।

3025. The Participial-affixes do not take इट्, after those roots, to which another suffix can optionally be added, with or without this augment इ ॥

That is, a root which is *optionally* Set before other affixes, is *invariably* aniṭ before Nishṭhâ. Thus by VII. 2. 44, वल् consonant beginning affixes are optionally सेट् after the roots घृ, &c. The Nishṭhâ after घृ, &c., will be invariably aniṭ. Thus विधूतः, विधूतवान् ; गूढः, गूढवान् ॥ By VII. 2. 56. S. 3328. the roots having an indicative उ, *optionally* are followed by Set क्त्वा ॥ The Nishṭhâ after उदित roots will *invariably* be aniṭ as समवनः (from √añchu 't, honor'.)

Not.—By the vârtika तनि यदि इन्द्रिणाशुपसंख्यातम् the roots तन्, पत and इन्द्रि take optional इट् in the Desiderative (VII. 2. 49). Though पत is a root which thus *optionally* takes इट् in the Desiderative, yet its Nishṭhâ is always सेट्, for Pāṇini himself has employed the word पतित in sūtra II. 1. 24, 38. According to Padamanjari this rule of यस्य विभाषा is anitya and not of universal application. Because had this rule been of universal application, then the root कृत which is *optionally* aniṭ by VII. 2. 57, would be *universally* aniṭ by the present sūtra : and there would be no necessity of reading it with a long ई in the Dhâtupāṭha, as कृती हेदने (VI. 141) to make its nishṭhâ aniṭ under VII. 2. 14.

Why do we say in S. 3024 'when not in construction with an Ablative case'? Observe उदक्तमुदकं कृपात्=उद्धृतं 'drawn out'.

The word व्यक्तच् is from the root व्यक्त्यञ्ज कान्तिगतिषु, and not from the root व्यक्तच्; and hence the Nishthâ is not changed.

The change of त into न is ordained by a Tripâdi rule (VIII. 2. 48. &c.) and therefore it is considered asiddha (VIII. 2. 1. S.12), and therefore the च् of √vraśch requires to be changed to च before त by VIII. 2. 36. S. 294. This is, however, prevented by the following.

Vart.—The substitute of the Nishthâ affixes should be considered as valid or siddha for the purposes of the rules relating to the (1) changing of च to च्, (2) accent (3) affix, and (4) इट् augment. As (1) वृक्णः, वृक्णवान् ॥ The root is ओवृश्च (Tudâdi 11) the indicatory ओ shows that the nishthâ त is changed to न (VIII. 2. 45. S. 3019). This nishthâ substitute is considered as valid or siddha, and the final of the root is not changed to च्, as it otherwise would have been by VIII. 2. 36. S. 294. for न would have been still considered as त or a कल् letter. The equation is as follows :—वृश्च+त=वृश्च+त (VI 1. 16)=वृश्च+न (VIII. 2. 45)=वृश्च+न (VII. 2. 29)=वृक्+न (VIII. 2. 30)=वृक्णः (VIII. 4. 1) The च् is changed to क् by VIII. 2. 30, by considering न as asiddha and therefore equal to त of a कल् letter. Thus it will be seen that this न is असिद्ध for the purposes of rule VIII. 2. 30, but it is सिद्ध only for the purposes of rule VIII. 2. 36.

३०२६ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । ७५ ।

पूर्वेण मूर्धन्ये प्राप्ते तदनावो निपात्यते । परिस्कन्दः । 'प्राच्य-' इति किञ् । परिस्कन्दः-परिस्कन्दः । 'परेश्व' (२३६९) इति विकल्पः । 'स्तम्भे' (२२७२) इति षत्वे प्राप्ते ।

3026. The word परिस्कन्दः is used without the cerebral change in the country of Eastern Bharata.

This is an anomaly. The च् required by the VIII. 3. 74. S. 2399 is prohibited. The other form is परिस्कन्दः ॥ The word परिस्कन्द is formed by the affix अच् or it is a Nishthâ, the त being elided. The word भरत qualifies the word प्राच्य ॥

Prof. Bohtlingk translates it "परिस्कन्द is seen in the usage of the Eastern People and the Bharata". He bases his construction on the sūtras II. 4. 66, and IV. 2. 113, where प्राच्यभरतेषु means "the Eastern People and Bharata".

Why do we say 'Eastern'? Observe परिष्कन्दः or परिस्कन्दः । The double form is by the option of VIII. 3. 74. S. 2399.

The च् of √स्तन्म required to be changed to च् by VIII. 3. 67. S. 2272. The following sūtra prevents that.

३०२७ । प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च । ८ । ३ । ११४ ।

अत्र षट्त्वं न स्यात् ।

3027. The words प्रतिस्तब्ध and निस्तब्ध are anomalous.

In these words the च is not changed to ष, though so required by VII. 3. 67. S. 2272.

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् । ८ । २ । ४९ ।

दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाच् । इयूनः । विजिगीषायां तु । इयूतच् ।

3028. The Nishthâ त is changed to न, after दिव् when the sense is not that of 'play'.

The word विजिगीषा means "desire of conquest or gain", but here it means "gambling".

Thus आदूनः, = औदरिकः, परिदूनः = चीनः ॥ Why do we say "when it does not mean to play"? Observe इयूतं वर्तते ॥ Here the throwing of dice is with the desire of winning or gaining victory (vijigîshâ) over the opponent.

३०२९ । निर्वाणोऽवाते । ८ । २ । ५० ।

अवात इति च्छेदः । निपूर्वाद्वातेर्निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्ता न । निर्वाणोऽग्निर्गु निर्वा । वाते तु निर्वातो वातः ।

3029. The word निर्वाण is irregularly formed by changing the Nishthâ त to न, when the 'wind' is not the agent of the verb.

The word निर्वाण is formed the root वा, with the preposition निर् and the Participial affix त ॥ Thus निर्वाणोऽग्निः, = उपशान्तः, निर्वाणः प्रदीपः, निर्वाणो भिक्षुः = उपरतः ॥

Why do we say when not meaning "the wind"? Observe निर्वातो वातः, निर्वातं वातेन ॥

In the sentences निर्वाणः प्रदीपो वातेन, निर्वाणोऽग्निर्वातेन, the न change has taken place, because the location of the verb वा is in the प्रदीप and अग्नि, and not in the वात, which is merely an Instrument. Hence the above vritti uses the words "if the sense of the verb वा has not the word वात as its agent".

३०३० । शुषः कः । ८ । २ । ५१ ।

निष्ठात इत्येव । शुष्कः ।

3030. क is substituted for the Nishthâ त after the root शुष् ॥ As शुष्कः, शुष्कवान् ॥

३०३१ । पचो वः । ८ । २ । ५२ ।

पक्वः ।

3031. व is substituted for the Nishthâ त after the root पच् ॥ As पक्वः, पक्ववान् ॥

३०३२ । क्षायो नः । ८ । २ । ५३ ।

क्षामः ।

3032. न is substituted for the Nishṭhâ त after the root क्षे ॥

Thus क्षामः, क्षामवान् ॥

३०३३ । स्तयः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

मात्स्त्यः संप्रसारणं स्वान्निष्ठायात् ।

3033. The verb स्तया (स्त्ये and ष्ठ्ये) when preceded by प्र changes its semivowel to a vowel, when a Nishṭhâ affix follows.

The phrases “when the nishṭhâ follows”, and “there is vocalisation” are understood here. The anuvṛitti of स्ती does not run here. The roots स्त्ये and ष्ठ्ये both assume the form स्तया and are included here. Thus प्र + स्तया + क्त = प्र + स्ति + त (VI 1. 108) = प्रस्तीतः (VI. 4. 2), and प्रस्तीतवान् ॥ The त of nishṭhâ affix would have been changed into न् by VIII. 2. 43 in as much as the root स्तया has a semivowel and ends in long आ ॥ But by the vocalisation of य, the condition of यण्वत् for the application of VIII. 2. 43, no longer existing, the affix त is not changed to न ॥ But त is optionally changed to न by VIII 2. 54 below as प्रस्तीनः and प्रस्तीनवान् ॥

३०३४ । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठातस्य नो वा स्यात् । प्रस्तीनः—प्रस्तीतः । ‘मात्’ किम् । स्त्यानः ।

3034. न is optionally substituted for the Nishṭhâ त, after the root स्त्ये preceded by प्र ॥

Thus प्रस्तीनः or प्रस्तीतः, प्रस्तीनवान् or प्रस्तीतवान् ॥ In the second alternative when न does not come, we first vocalise the root स्तया into स्ती, and then add त ॥ Had Samprasârana not taken place first, then the Nishṭhâ त would have been changed to न after स्तया by VIII 2. 43. But when samprasârana is once made, the root no longer has a semivowel and so there remains no occasion for the application of VIII. 2. 43.

Why do we say “when preceded by प्र?” Observe संस्त्यानः (VIII. 2. 43). संस्त्यानवान् ॥ If it was intended that vocalisation should take place when प्र singly stood before, then the sūtra could well have run thus प्रस्त्यः ॥ The use of the word पूर्वस्य implies that the rule applies when प्र stands first, though other upasargas may intervene between it and the root. Thus प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् ॥ The compound प्रपूर्वस्य should be explained as a Bahuvrīhi = प्रः पूर्वो यस्य आहुवर्गसमुदायस्य स प्रपूर्व (that which consisting of root and upasarga is preceded by प्र is called प्रपूर्व). Therefore the rule is made applicable to प्रसंस्तीतः &c.

३०३५ । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोक्ताद्याः । ८ । २ । ५५ ।

अफला । फुल्लः । निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते । क्वत्वेकदेशस्यापीदं निपातननिष्यते । फुल्ल-
वान् । क्षीबादि । तु क्तप्रत्ययस्यैव तलोपः । तस्यासिद्धत्वात्प्राप्तस्येटोऽभावश्च निपात्यते । क्षीबो
मत्तः । कृशस्तनुः । उल्लाघो नीरोगः । 'अनुपसर्गात्' किम् ।

3035 The irregular Participles फुल्ल 'blown,' क्षीब 'drunk, mad' कृश 'lean' and उल्लाघ 'healthy' are formed then only, when no Preposition precedes them.

The word फुल्ल is derived from the root अफला विशरणे the त is changed to ल ॥ The change of अ to उ (VII. 4. 83) and the want of इट् augment (VII 2. 16) are regular. The same change takes place before क्वत्तु also, as फुल्लवान् ॥

The affix त is elided after the roots क्षीब्, कृश् and उत्—लाघ्, and as the elision is asiddha there would have been इट्, but as an anomaly the augment इट् is prohibited also; this is the irregularity in क्षीबः, कृशः and उल्लाघः ॥

Why do we say when not preceded by a Preposition? Observe (प्रफुल्लाः सुमनसः, प्रक्षीबितः, प्रकृशितः, प्रोल्लाघितः ॥ In the case of लाघ्, prepositions other than उत् are prohibited).

३०३६ । आदितश्च । ७ । २ । १६ ।

आकारेता निष्ठाया इण्य स्यात् ।

3036. The Participial-affixes do not get इट् augment after a root which has an indicatory आ ॥

The root अफला has an indicatory आ, and so its nishṭhâ will not take इट् । Thus फल् + क्त । Now applies the following by which the अ of फ is changed to उ ॥

Note.—As जिविदा—जिवन्, जिवन्वान्; जिविषदा—जिविषन्, जिविषन्वान्, जिविषिदा—जिविषन्, जिविषन्वान् ॥ The च implies that other roots not enumerated are to be also included, as आश्वस्तः, धान्तः ॥

Note.—This and the sūtra following it in the Ashtâdhyâyî could have been made into one, as आदितश्च विभाषा भावदिर्कर्मणोः ॥ The separate making of two sūtras indicates that the rule of यस्य विभाषा (VII. 2. 15), applies with the restrictions and limitations of the rule ordaining 'option', i. e., the prohibition of इट् augment, with regard to the participial-affixes is limited by the same conditions, which apply to the optional employment of इट् before other affixes in the विभाषा rules (यदुपाधेर्विभाषा, तदुपाधेः प्रतिषेधः) ॥ Thus VII. 2. 68 ordains इट् optionally to the affix वसु after the roots गम्, इग्, विद् and विश् ॥ The root विद् there is the Tudâdi root meaning 'to acquire'. The rule यस्य विभाषा will apply to this विद् with this meaning: and not to विद् meaning 'to know' the Past Participles of which are विदितः, विदितवान् ॥

३०३७ । ति च । ७ । ४ । ८९ ।

चरफलोत्त उत्स्यासाशै किति प्रकुल्लतः । प्रवीवितः । प्रकृशितः । प्रोह्लाषितः । कथं तर्हि 'लोभद्रुनं सानुनतः प्रकुल्लत्' इति । 'कुल्ल विकसने' पचाद्यच् । सूत्रं तु कुल्लादिनिवृत्त्यर्थम् ।
* 'उत्कुल्लसंकुल्लयोवपसंख्यानम्' *

3037. उ is substituted for the vowel of च् and फल् before an affix beginning with त having an indicatory क ॥

Thus वृत्तिः (=चरणं or ब्रह्मणः) प्रकुल्लाः and प्रकुल्लितः ॥ The anuvṛitti of च् कुल्लोरभ्यासस्य does not apply here, though present. See VIII. 2 55.

Thus फल् + त = फुल् + त = फुल्लतः । so also प्रवीवितः । प्रकृशितः । प्रोह्लाषितः । How do you explain the form प्रकुल्लत् in लोभद्रुनं सानुनतः प्रकुल्लत् । (Raghu II. 29). It is not the Passive Part. of जिफला, but a derivative of √कुल्ल 'to bloom' with the affix च् of the Pachâdi. The present sūtra prevents the forms फुल्लत, &c.

Vart — The forms उत्कुल्लः and संकुल्लः should be enumerated. Here त is changed to ल, though the root has taken a Preposition.

In the word परिकृशः, the word परि is not a Preposition with regard to the verb कृश्; परिगतः कृशः = परिकृशः ॥ So that परि is upasarga of the verb गतः understood, hence we have the form कृशः ॥

३०३८ । रुदविदोन्द्राघ्राहीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६ ।

रभ्यो निष्ठातस्य नो वा । रुन्नः—रुत्तः । 'विद' विचारणे रौधादिक एव गृह्यते । उन्दिना परेण साहचर्यात् । विन्नः—वित्तः । वेत्तेस्तु विदितः । विद्यतेर्विन्नः । उन्दी ।

3038. The Nishṭhâ त may optionally be changed to न, after रुद, विद, उन्द्, ज्ञा, प्रा, ही ॥

Thus रुन्नः or रुत्तः, विन्नः or वित्तः, (सुन्नः, or सुत्तः, ज्ञातः or ज्ञातः, प्रातः or प्रातः, हीतः or हीतः) ॥

With regard to ही, the न change was not ordained by any rule, and so it is an aprâpta-vibhâshâ. With regards to others, the न change would have always taken place by VIII. 2. 42 and 43, this makes it optional.

The root विद् विचारणे of Rudhâdi is to be taken here, and not other विद् roots, because it is read along with √undî which belongs to that class.

Thus Nishṭhâ of विद्—वेत्ति of Adâdi class is विदितः; (2) of विद्—विद्यते, of Divâdi class is विन्नः only; (3) of विद् of Tudâdi is विन्नः; (4) of विद् of Rudhâdi are both वित्तः and विन्नः ॥ The Tudâdi विद् has also the form वित्तः in the sense of भोग by VIII. 2. 58.

● The root उन्द् is read in the Dhâtupâṭha with an indicatory long ई, the force of which is explained in the following sūtra :—

३०३९ । श्वीदितो निष्ठायाम् । १ । २ । १४ ।

श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया इयम् । उन्नः-उत्तः । आणः-त्रातः । प्राणः-प्रातः । ह्रीणः-ह्रीतः ।

3039. The Participial affixes त and तवत् (kta and ktavatu), do not get the इट् augment after श्वि, and after the 'root which has an indicatory ई ॥

Thus उन्द् + क्त = उन्नः or उत्तः । The Past Participle of √त्रा (S. 3038) is त्रातः or त्राणः । Of √प्रा (S. 3038) is प्राणः or प्रातः । Of √ह्री, ह्रीणः or ह्रीतः ।

३०४० । न ध्याख्यापमूर्च्छिन्नदाम् । ८ । २ । ५९ ।

ध्वयो निष्ठातस्य नत्वं न । ध्यातः । ख्यातः । प्रूर्त्तः । 'राख्योपः' । मूर्त्तः । नत्तः ।

3040. The Nishthā न is not changed to न after ध्या, ख्या, प, मूर्च्छि and नद ॥

Thus ध्यातः, ध्यातवान्, ख्यातः, ख्यातवान्, प्रूर्त्तः, प्रूर्त्तवान्, मूर्त्तः, मूर्त्तवान्, नत्तः, नत्तवान् ॥

This debars the न change prescribed by VIII. 2. 42, 43. S. 3016 and 3017.

The root मूर्च्छि is exhibited in the sūtra in its lengthened form ; the root, प्रूर्च्छि is lengthened by VIII. 2. 78, and the च्छ is elided before न by VI. 4. 21. S. 2655.

३०४१ । वित्तो भोगप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेर्निष्ठातस्य निपातोऽयं भोग्ये प्रतीते चार्थे । वित्तं धनम् । वित्तः पुंस्यः । 'अनयोः' क्तिन् । विन्नः । 'विभाषा गमदन-' (३०६९) इति ष्वसौ वेट्त्वादिह नेट् ।

3041. The irregularly formed Participle वित्त denotes 'possession' and 'renowned'.

This is derived from विद् लाम् of the Tudâdi class, the त is not changed to न though so required by VIII. 2. 42. S. 3016.

Thus वित्तस्य बहु = धनस्य बहु 'he has much riches'. Because riches are enjoyed (भुज्यते), so they are called भोग or 'enjoyments' *par excellence*.

In the sense of 'renowned', we have वित्तोऽयं मनुष्यः 'this man is renowned or famous'. Here वित्तः = प्रतीतः ॥ प्रतीयते = प्रत्ययः ॥

Why do we say when having the sense of 'possessions' and 'famous'? Observe विन्नः ॥ The root is aniṭ in the Nishthā because it is optionally वेट् before ष्वसु affix by VII. 2. 68, S. 3099. See S. 3025.

३०४२ । भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५९ ।

भिन्नमभ्यत् ।

3042. The word भित्त is irregularly formed in the sense of 'a fragment, a portion'.

Thus निरुत् तिष्ठति, निरुत् प्रपतति ॥ This is synonymous with यकल ॥ The root-meaning of निरुत् is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhi* word. The regular form is निरुत् under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणसाधनार्थे । ८ । २ । ६० ।

ऋणातोः स्ते तकारस्य नत्वं निपात्यते आधनार्थव्यवहारे । ऋतमन्यत् ।

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the त is changed to न ॥ The word अधनार्थ is compounded from अधन ऋणे "he who in a debt transaction holds a lower position, i.e. a debtor." The other form is ऋतं 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

3044. The स्फी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishthâ affixes follow.

Thus स्फीतः, स्फीतवान् ॥ Why do we say "when the Nishthâ affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिन् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिन् ॥

३०४५ । इतिनिष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुपो निष्ठाया इट् स्यात् । 'यस्य विभाषा' (३०२५) इति निवेदि प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुपितः ।

3045. The augment इट् is added to the Participial affixes त and तवत्, after कुप् preceded by निर ॥

As निष्कुपितवान्, निष्कुपितः ॥ The special mention of इट् in the sūtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Ashtâdhyâyî sūtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्त्वानिष्ठयोरित्यनिट् स्यात् । उषितः । क्षुधितः ।

3046. The affix ktvâ, kta and ktavatu always receive the augment इट् after वस् (वसति) and क्षुध् ॥

As उषित्वा, उषितः and उषितवान्, क्षुधित्वा, क्षुधितः, क्षुधितवान् ॥

Note.—The वस् of the Adâdi class will get इट् as it is enumerated in the list of षेट् roots. The repetition of इट् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Ashtâdhyâyî sūtra does not affect it.

३०४७ । अञ्जेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादञ्जेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् । अञ्जितः । गतौ त्वक्तः ।

3047. The affixes ktvâ, kta and ktavatu take the augment इट् after the root अञ्च्, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अञ्चित्वा जातु जुहोति, अञ्चिता अस्य गुरवः (III. 2. 188, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अञ्चु would optionally have caused इट् to come before ktvâ, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Nishthâ. This sūtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe उदकमुदकं कूपार, 'the water is raised from the well,' where √anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII. 2. 15. S. 3025.

३०४८ । लुभो विमोहने । १ । २ । ५४ ।

लुभः कत्वानिष्ठयोर्नित्यनिट् स्वान्न तु गार्ह्ये । लुभितः । गार्ह्ये तु लुब्धः ।

3048. The affixes ktvâ, and kta, ktavatu take इट् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, बिलुभिताः केशाः, बिलुभितः सीमन्तः, बिलुभितानि पदानि ॥ विमोहनं = आकुलीकरणं ॥ By VII. 2. 48 लुभ् would have optionally caused इट् to come before ktvâ, and then by VII. 2. 15 the Nishthâ would never have been चेट् ॥ Hence this sūtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुब्धः वृषलः = ग्रीतेन पीडितः, ॥ लुभ् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुब्ध्वा or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26) ॥

३०४९ । क्लिशः कत्वानिष्ठयोः । १ । २ । ५० ।

इड्वा स्यात् । 'क्लिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते । 'क्लिशु विवाधने' । अस्य कत्वायां विकल्पे सिद्धेऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः । क्लिशितः-क्लिष्टः ।

3049. The affixes ktvâ, kta, and ktavatu, may optionally take इट् after क्लिश् ॥

As क्लिष्ट्वा or क्लिशित्वा, क्लिष्टः or क्लिशितः, क्लिष्टवान् or क्लिशितवान् ॥ क्लिश् (Divādi 52) उपतापे, being anudatta would *always* have taken इट् before ktvâ and Nishthâ. Hence this rule ordains option with regard to ktvâ. क्लिश् विवाधने (IX. 50) having an indicatory ऊ would have optionally taken इट् before ktvâ by VII. 2. 44, but then the Nishthâ affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५० । पूडश्च । १ । २ । ५१ ।

पूडः कत्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात् ।

3050. The affixes ktvâ, kta and ktavatu optionally get इट् after पू ॥

As पूत्वा or पवित्वा, सेनातिपूतः, सेनातिपवितः पूतवान् or पवितवान् ॥ This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 22, given below.

When the affix takes the augment इट्, it is no longer regarded as क्तिट्, by the following sūtra, and so there is guṇa.

३०५१ । पूङ्गः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

पूङ्गः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात् । पवितः-पूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'नेपकात्-' (३३२४) इत्यत्र हि क्त्वैव संबध्यते ।

3051. The set Nishṭhā and the set *ktvā* are not *kit* after the verb *pûn* 'to purify.'

Thus पू + इट् + क्त = पो + इत = पवितः । When there is no इट्, we have पूतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb पू the Nishṭhā affixes and *ktvā* take the intermediate इ. So that *ktvā* being *set* (by virtue of S. 3050) would have been non-*kit* by S. 3322; and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sūtra: when I. 2. 18. S. 3322 comprised the case. The reason of this repetition is that by mentioning *ktvā* in this sūtra, it has governing force over the succeeding Asṭādhyāyī sūtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix *ktvā* alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिद्विदिधृषः । १ । २ । १९ ।

ययः सेयिनष्ठा किन्न स्यात् । शयितः-शयितवान् । अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः । शेषयितः-शेषयितवान् । ' * आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या * ' ।

3052. The set Nishṭhā affixes are not *kit* after the five verbs *śi* 'to lie down,' *svi* 'to sweat,' *mi* 'to melt,' *kshvi* 'to be unctuous,' and *dhri* 'to offend.'

Thus शयितः । शयितवान् ।

The root शीङ् is read in the sūtra with its indicative letter इ, in order to indicate that this rule does not apply to the Nishṭhā of *yan luk*. Thus शेषयितः । शेषयितवान् ।

The other four roots स्विङ् (जिष्विदा), मिङ् (जिमिदा), विङ् (जिविदा) and धृष् (जिधृषा) have all a long आ as indicative, as well as the syllable जि. These roots therefore by VII. 2. 16. S. 3036 are *aniṭ*, and consequently beyond the scope of the operation of the present sūtra. As स्विन्नः, स्विन्नवान्.

Though Nishṭhā क्त is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following vārtika.

Vārtika: when the beginning of an action is intended to be expressed, the Nishṭhā affixes are employed.

When *kta* denotes an *ādikarma*, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sūtra. Therefore, when the Nishthā affixes denote 'a state or condition, bhāva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *set*. (VII. 2. 17) It is in that case that the present sūtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ७१ ।

आदिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात् । चाद्वावकर्मणोः ।

3053. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word आदिकर्मणि means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of च in the sūtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the क्त may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhāva and ādikarma are denoted by the Nishthā, it optionally takes इट् by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । ७ । २ । ७२ ।

भाव आदिकर्मणि चादितो निष्ठाया इड्वा स्यात् । प्रस्वेदितश्चैत्रः । प्रस्वेदितं तेन । 'त्रि-
ष्विदा' इति भ्वादिप्रत्ययस्यते जीद्विः साहचर्यात् । स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव । 'त्रिष्विदा'
'त्रिष्विदा' दिवादी भ्वादी च । प्रमेदितः—प्रमेदितवान् । प्रस्वेदितः—प्रस्वेदितवान् । प्रधर्षितः—
प्रधर्षितवान् । धर्षितं तेन । 'षेड्' क्त्वा । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्यादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicative आ, may optionally take the augment इट्, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots *ñi shvidâ*, *ñi midâ*, *ñi kshvidâ* and *ñi dhṛishâ* become *सेट्* when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishthā is not क्त्वा by S. 3052, Thus प्रस्वेदितश्चैत्रः (ādikarma). प्रस्वेदितं तेन (bhāva). The (ñi) shvid (â) of this sūtra (S. 3052) is the Bhuâdi root, as it is read in the company of *mid* *kshvid*. &c., which have *ञि* indicative. It must, therefore, be that *स्वि* which has an indicative *ञि*, and that is Bhvâdi (No 780). Of the Divâdi root स्विद्य (No. 79) there is no *guṇa*, as स्विदितः ।

The two roots *ñi midâ* and *ñi kshvidâ* belong both to the Divâdi (Nos. 133, 134) and the Bhvâdi (No. 779, 780 or 1027). Both are taken here. Thus प्रमेदितः । प्रमेदितवान् । प्रस्वेदितः । प्रस्वेदितवान् ।

The fifth root *dhṛish* (V. 22) offers no peculiarity. Thus प्रधर्षितः प्रधर्षितवान् । So also धर्षितं तेन ।

Why do we say in S. 3052 "the *सेट्* nishthā"? Observe प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन । No *guṇa*.

३०५५ । मृषस्तिक्ष्णायाम् । १ । २ । २० ।

सेपिनष्ठा किन्न स्यात् । नर्षितः—नर्षितवान् । 'धनायास्' किम् । अपहृषितं वाक्यम् । अपि-
स्पष्टमित्यर्थः ।

3055. The set Nishṭha is not *kit* after the verb mṛish when meaning 'to forbear.'

Thus नर्षितः 'forborne' नर्षितवान् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the set nishṭhā will be कित् । As अपहृषितं वाक्यम् 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेपिनष्ठा वा किन्न स्यात् । द्यु तितस्—द्यो तितस् । मुदितस्—
मोदितं साधुना । प्रद्यु तितः—प्रद्यो तितः । प्रमुदितः—प्रमोदितः साधुः । 'उदुपधात्' किम् । विदि-
तस् । 'भावा-' इत्यादि किम् । रुषितं कार्षापणम् । 'सेट्' किम् । ऋष्टस् । 'यद्विकरणेभ्य
श्चेत्यते' । नेह । गुह्यतेर्गुहितम् ।

3056. The set Nishṭhā is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate उ, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the set Nishṭhā suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate उ if those verbs are used impersonally (bhāva) or denote the beginning of action (âdi-kârman). Thus द्यु त् 'to shine' द्यु तितस् नेन or द्यो तितस्नेन 'it has been lighted.' Similarly प्रद्यो तितः or प्रद्यु तितः 'he first illumined.' So also मुदितं or मोदितं साधुना । प्रमुदितः or प्रमोदितः साधुः । The word penultimate or upadhā has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when उ is penultimate?"

If the verb has any other vowel than उ as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितस्नेन 'written by him.' Or विदितस् । Here इ is penultimate ; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting âdikarma?"

This rule has no application where the Nishṭhā does not express either भाव 'condition' or 'Impersonal action'; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As रुषितं कार्षापणं ददाति 'he gives a shining coin (called kârshâṇa).' Here the word रुषित 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'सेट्'?

The rule applies to the Nishṭhā which takes the intermediate ऋ and not to others ; as, प्रभुक्तं ओदनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also ऋष्टस् ।

Iṣṭhi :—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the vikarṇa यप् i. e., the verbs of the Bhu class, &c., admit of this option. Thus गुप् 'to wrap up' belongs to the Divâdi class, and therefore, its participle has one form only, as, गुषितं.

३०५७ । निष्ठायां सेटि । ६ । ४ । ५२ ।

सेतोपः स्वात् । भावितः-भावितवान् । 'इधीदितः-' (३०३९) इति नेट् । संप्रसारणम् । शूनः । दीप्तः । गुहः । गूढः । वतः । तनुः । ततः । पतेः । सनि वेट्कत्वादिङभावे प्राप्ते 'द्वितीया शित-' (६८६) इति सूत्रे निपातनादिट् । पतितः । 'सेऽसिचि' (२५०६) इति वेट्कत्वा-त्सिद्धे कृतत्यादीनामीदृश्वेनाभित्यत्वज्ञापनाद्वा तेन 'भावितमिभराजधिया' इत्यादि । 'यस्य-विभाषा' (३०२५) इत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

3057. The affix णि is elided before the affixes kta, and ktavatu when these take the augment इट् ॥

Thus भावितः । भावितवान् । So also. कारितम्, दारितम्, गणितम्, लखितम् ॥

By sūtra VII, 2. 14. S. 3039 the √śvidoes not take इट् in the Nishṭhā. The root is ड् जो शिव in the Dhātupāṭha. Thus शिव + क्त = यु + त (the vocalisation is by VI. 1. 15. S. 2409) = यु + त (VI. 4. 2. S. 2559) = शूनः (VIII. 2. 45. S. 3019). Similarly from √dîpî (IV. 42), दीप्तः, √guhû, गूढः ।

From √vanu, वतः, the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428 √tanu, ततः । The root पत is optionally सेट् in the Desiderative by the vârtika तनिपतिदरि-द्रादि ण्यः सनो वा इड् वाच्यः (See S. 2621). The Nishṭhā would not therefore, have taken इट् (S. 3025); but as Pāṇini himself has used the form पतितः in II. 1. 24. S. 686, we infer that the prohibition of S. 3025 does not apply to पत । Or it may be said that S. 3025 is anitya (not universally valid). For had it been universally valid, the roots कृत, चृत, नृत took optional इट् by VII. 2. 57. S. 2506; and would therefore have formed their Past Participle without इट् by virtue of S. 3025. What was, therefore, the necessity of teaching these roots with a long ई in the Dhātupāṭha (Tudâdi 141 & 35; Divâdi 9), and making them applicable the rule VII, 2. 14. S. 3039. Thus यस्य विभाषा (S. 3025) is anitya: hence the form भावित, &c., are valid: as in भावितमिभराज धिया । &c. See note under S. 3025.

Moreover, the sūtra यस्य विभाषा (S. 3025) applies only to monosyllabic roots, as the word एकाचः is understood therein from VII. 2. 10. S. 2246. It does not apply to roots having more than one syllable. Thus दरिद्रितः from √daridra.

३०५८ । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिढ्यफाण्टबाढानि सन्धमन- स्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु । ७ । २ । १८ ।

क्षुब्धादीन्यष्टावनिट्कानि निपात्वन्ते समुदायेन सन्धादिषु वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो सन्धः । सन्धनदण्डश्च । क्षुब्धो सन्धश्चेत् । स्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लग्नं सक्तम् । निष्ठान-त्वमपि निपातनात् । म्लिष्टमविस्पष्टम् । विरिढ्यः स्वरः । 'क्लेरुद्ध' 'रेभृ' अनयोरुपधाया इत्यमपि निपात्यते । फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः । माधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं द्रव्यं फाण्टमिति वेदभाष्य आह । बाहं भृशम् । अन्यत्र तु क्षुभितम् । क्षुब्धो राजेति त्वागमशास्त्र-स्याभित्यत्वात् । स्वनितम् । ध्वनितम् । लगितम् । क्लेशितम् । विरेभितम् । कणितम् । बाहितम् ।

3058. The following eight words are formed without इट् augment, in the senses given against them:—

1. घुञ्चः ‘porridge’ or ‘a churning stick’, 2. स्वान्तः ‘the mind’, 3. ध्वान्तः ‘darkness’, 4. लग्नः ‘attached’, 5. क्लिष्टः ‘indistinct or unintelligible’, 6. विरिधः ‘a note or tone’, 7. फाण्टः ‘a decoction made without an effort or by an easy process’, and 8. बाढः ‘excessive’.

The word ‘mantha’ means ‘fried barley mixed with any liquid substance’. It also means ‘the churning stick.’ 2. Svânta means ‘mind, or manas’; 3. Dhvânta means ‘darkness’ 4. Lagna means ‘attachment.’ The त् of the nishthâ is changed to न् as an irregularity. 5. Mlishtham means ‘indistinct,’ or inarticulate speech. 6. Viribdha means ‘tone or sound.’ These last two words are derived from √mlechchha and √rebhri: the penultimates have been changed to ह् anomalously. 7. Phântam is a decoction made by an easy process. But Mâdhava in his commentary on the following text of the śatapatha Brahmana : (तद् वै नवनीतं भवति घृतं देवानां फाण्टं मनुष्यानाम् ।) says ‘phântam is the first particles of butter produced by churning.’ 8. Bâdha means excessive.

When the words have not the above senses we have 1. घुभितं ‘disturbed or agitated’. The phrase घुञ्चो राज is a metaphorical use of the word and shows the anitya nature of âgama rules (as the इट् âgama) 2. स्वनितः as स्वनितो घृदङ्गः, स्वनितं मनसा ॥ 3. ध्वनितो घृदङ्गः or ध्वनितं मनसा ॥ 4. लगितं, 5. क्लेष्टितं, (=अपभाषितं) 6. विरेमितं from रेष्ट ‘to sound’, or विरिमितं from रिभि ॥ 7. फाणितं ॥ 8. बाढितं from बाह् ‘to strike.’

३०५९ । धृषिषसी वैयात्ये । १ । २ । ११ ।

एतौ निष्ठायां विनव स्वानिदौ स्तः । घृष्टः । विगस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विगसितः । भावा-
दिकर्मणोस्तु वैयात्ये धृषिर्नास्ति । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः । धृषेरादिष्वे कलं
चिन्त्यमिति हरदत्तः । साधवस्तु भावादिकर्मणोरवैयात्ये विकल्पनाह । घृष्टस्-धर्षितस् । प्रघृष्टः-
प्रधर्षितः ।

3059. The Participial affix does not get इट् augment, after the roots धृष् and शच्, ‘bold, impudent and arrogant’.

As घृष्टः विगस्तः ॥ The root धृष् is exhibited in the Dhâtupâtha as जिघृषा ‘to be impudent’ (V. 22), and as it has an indicative आ, its past participle would be अनिट् by VII. 2. 16. S. 3036 शच् is शञ् in the Dhâtupâtha (I. 763), and as it has an indicative उ by VII. 2. 56. read with VII. 2. 15, its Nishthâ is also Anit. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अनिट् only then when meaning ‘impudent’, and चेट् in other senses: as धर्षितः, विगसितः

“धृष् never forms past participle with the force of भाव (Impersonal action) or आदिकर्म (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a niyama rule”—thus says the author of the Kāśikā. Haradatta says “the use of indicatory आ in धृष् is of doubtful propriety.” But Mādhava says “that the option is allowed in the Impersonal and Adikarma when it does not mean impudent.” Thus धृष्ट or धर्षितम् bhāva and and प्रधृष्टः and प्रधर्षितः (âdikarma) Bhattiji quotes Haradatta and Mādhava, and says that धृष् forms participles in those senses, when option is allowed as, धृष्ट or धर्षितं, प्रधृष्टः or प्रधर्षितः not meaning ‘impudent’.

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः । १ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते । ‘दृह दृहि दृही’ । कस्येडभाषः । तस्य डत्वच् । इत्य लोपः । इदितो नलोपश्च । दृहितः—दृहितोऽन्यः ।

3060. The irregularly formed Past Participle दृढ means ‘stout’ and ‘strong.’

It is derived from दृह् with क् affix. In other senses, the forms are दृहितम् or दृहितम् ॥ There are two roots one दृह् (I. 769) without nasal, and the other दृह् (I. 770) with the nasal. दृढ can be derived from any one of these by eliding ह, and the nasal, and changing त to ढ, and not adding the augment इट् ॥

The difference between स्थूल and बल is that a man may be stout or स्थूल without being strong (बलवान्) and *vice versa*. The word बल in the sūtra is equal to बलवान् । The irregularity in the formation of दृढ consists in the absence of इट् and the elision of ह् (and of र्, if the root दृह be taken): and the change of त into ढ ॥ This irregular elision of ह is for the sake of preventing the application of the rule पूर्वत्रासिद्धम् (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of ढ, thus : दृह् + त = दृह् + त (VIII. 2. 31) = दृह् + च = दृह् + ढ = दृ + ढ (VIII. 3. 13) = दृढ ॥ But then when ढ is elided, the rule पूर्वत्रासिद्धम् will apply, and the forms द्रढिना, द्रढीयान्, द्रढयति could not be obtained. For ऋ is changed to र् by VI. 4. 161 only when it is *laghu* or light, but ढ-लोपा being considered asiddha, the ऋ would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form परिवृढस्यागतः could not be obtained : for the णि would not be changed to ञ्य before ल्यप् when the ऋ is not light or *laghu* (VI. 4. 56). So also, परिवृढस्यापत्यं = परिवृढी (the daughter of Paridr̥dha) could not be formed. For ऋ being considered guru or heavy, the affix ञ्यच् would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । १ । २ । २१ ।

‘वृह वृहि वृही’ । निपातनं प्राग्वत् । परिवृहितः—परिवृहितोऽन्यः ।

3061. The irregularly formed परिवृढ means ‘Lord’.

This is formed, like दृढ, from वृद् or वृद्' ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृद्धितस् and परिवृद्धितस् ॥

The ह is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृद्धयेति, परिवृद्धयगतः ; परिवृद्धीकन्या ॥

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कष्टः । १ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इत्यन स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलम्' । कष्टो मोहः । कष्टं शास्त्रम् । दुरवगाहनित्वर्थः । कषितमन्यत् ।

3062. The Participial affix does not take the augment इट् after the root कष्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word kashṭa means 'sorrow' and 'its cause'. See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' i.e., cause of sorrow, कष्टं शास्त्रम् 'difficult is the scripture' i.e., difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि कष्टतराणि चानानि ॥ "Difficult is Fire-sacrifice i.e., it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire; and difficult enough is Grammar, but the Sāmans are worst of all". कष्टानि वनानि 'impervious forests.' कष्टाः पर्वताः ॥ When not having these senses, we have कषितं सुवर्णम् ॥

३०६३ । धुषिरविशब्दने । १ । २ । २३ ।

धुषिर्निष्ठायास्मनिट् स्यात् । धुष्टा रज्जुः । 'अविशब्दने' क्तिष् । धुषितं वाक्यम् । शब्देन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः ।

3063. The Participial affix does not take the augment इट्, after the root धुष् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As धुष्टा रज्जुः, धुष्टौ पादौ । Why do we say 'not meaning to proclaim'? Observe धुषितं वाक्यमाह 'He uttered definite speech' i.e., he expresses his intention by words विशब्दने=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. धुषिर् अविशब्दने is Bhvâdi (I. 683), and धुषिर् विशब्दने is Churâdi (X. 187), both of these are referred to in the sūtra. The prohibition of विशब्दने in the sūtra, indicates by jñâpaka that the णिच् added to the root in the Churâdi class in the sense of विशब्दने is anitya. So the following construction becomes valid:—as सहीपासवचः श्रुत्वा जुधुषुः पुष्पभाषणाः "expressed their opinions in words". In fact the Churâdi णिच् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इट् । Thus धुष् + णिच् + क्त = धोषितः (S. 3057).

३०६४ । अर्दः संनिविभ्यः । १ । २ । २४ ।

सतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया इत्यन स्यात् । समर्णः । न्यर्णः । व्यर्णः । अर्दितोऽन्य ।

3064. The Participial affix does not take the इट्, after the root अर्द when it is preceded by सं, नि or वि ॥

As समर्णः 'plagued.' न्यर्णः, व्यर्णः ॥ Why 'of अर्द' ? Observe ससेधितः ॥ Why 'सं, नि' or 'वि' ? Observe अर्दितः ॥

३०६५ । अभिश्चाविदूर्ये । ७ । २ । २५ ।

अभ्यर्णश्च । नातिदूरमासन्नं वा । अभ्यर्णितमन्यत् ।

3065. The Participial affix does not take the इट्, after अभि preceded by अभि, when the meaning is that of 'near'.

As अभ्यर्णा सेना, अभ्यर्णा शरत् ॥ Why 'when meaning near'? See अभ्यर्णितो वृषलः शीतेन meaning पीडितः ॥ विदूरं means 'remote,' that which is not remote is अविदूरं 'non-remote,' the state of being non-remote is आविदूर्यश्च 'non-remote-ness.' The affix यक् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । शेरट्ययने वृत्तम् । ७ । २ । २६ ।

एयन्ताद् वृत्तेः कस्वेडभाषो णिलुक्वाधीयमानेऽयं । वृत्तं छन्दश्छात्रेण संपादितम् । अधीतमिव यावत् । अन्यत्र तु वर्तिता रज्जुः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इट् and luk-elision of the causative sign. Thus वृत्तं छन्दश्छात्रेण 'the prosody was finished by the pupil.' वृत्तो गुणो देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna.' (गुणं पाठः पदक्रम-संहिता रूपोऽध्ययनविशेषः) ॥ वृत्तं पारायणं देवदत्तेन ॥ When the sense is not that of 'read', we have वर्तितम् as varbitam rajjuh 'the coiled rope' ॥ The root वृत् is intransitive, and becomes Transitive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transitive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क्त is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निवृत्तश्च in sūtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निवृत्त the word वृत्तः could also have been formed without this sūtra."

३०६७ । शृतं पाके । ६ । १ । २७ ।

आतिअपयत्तोः स्ते शृभाषो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरं स्वयमेव विविक्षन्नं पक्वं वेत्यर्थः । क्षीरहविष्यार्थमन्यत्तु आण-अपितं वा ।

3067. Optionally शृत is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semivowel of आ before the nishṭhā affix क्त ॥

The word विष्ठाया is understood here. The roots श्रे 'to cook' of the Bhvadi class, and आ 'to cook' of the Adâdi class, and आ 'to cook' of the Bhvâdi sub-class Ghatâdi, are meant here. In all these, शृ replaces आ, whether causative or not. Thus शृतं क्षीरं, शृतं हविः ॥ This is a vyavasthita vivhâshâ; so that आ is invariably changed to शृ when referring to क्षीर and हवि, but not anywhere else. Thus आणा यवाणूः, अपिता यवाणूः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, अपितं क्षीरं देवदत्तेन यज्ञदत्तेन "Devadatta through Yajna-datta has caused the milk to be cooked". The आ is intransitive. When

the sense is that of Reflexive, or Causative, there the form अतं is to be used. As अतं वीरं स्वयमेव, अतं वीरं देवदत्तेन ॥

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तरूपष्टञ्जन्नामाः । १ । २ । २१ ।

यस्ते शिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पठे । दमितः । शमितः । पूरितः । दासितः । स्पा-
शितः । छादितः । जपितः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take इट्, namely दान्त, शान्त, पूर्ण, दस्त, रूपष्ट, जन्न, जप्त ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दस् &c. The other forms are [दमितः, शमितः, पूरितः, दासितः, स्पाशितः, छादितः and जपितः ॥ The words दान्त &c., are formed by the lukelision of शि (Causative), and not taking the इट् Augment. By VII. 2. 49 जप् optionally is जेट् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* अनिट् hence, this sūtra makes an option.

३०६९ । रुष्यमत्वरसंयुषाख्यनाम् । १ । २ । २२ ।

रुष्यो निष्ठाया इड्वा । रुषितः-रुषः । आन्तः-अमितः । हृष्यः-हृषितः । अस्वान्तः-अस्वमितः ।

3069. The Participial affix may optionally get इट् augment, after रुष्, अरु, त्वर, संयुष्, and आस्वन् ॥

As. रुष्टः or रुषितः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after रुष् are *optionally* जेड्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishṭhā after this verb 'would have been *always* anit; hence this optional rule. अरुवान्तः or अरुवमितः; हृष्यः or हृषितः ॥ The हृष्य is exhibited in the Dhātupāṭha as जित्वरा (I. 812) i.e., with an indicative long आ, and hence by VII. 2. 16, would have been anit *always*, this rule makes it *optionally* anit. So also, संयुष्टौ पादौ, or संयुषितौ पादौ, संयुष्टं, or संयुषितं वाक्यमाह, संयुष्टौ or संयुषितौ दन्वौ ॥ युष preceded by रुष् will be *optionally* anit, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sūtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आस्वान्तः or आस्वमितः देवदत्तः, आस्वान्तस् or आस्वमितं मनः ॥ रुवन् when preceded by आ, though denoting 'mind,' is *optionally* anit, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by this *subsequent* rule.

३०७० । हृषेलोमसु । १ । २ । २३ ।

हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्वात् लोमसु विषये । हृषं-हृषितं लोम । ' * विस्मितप्रतिघातयोश्च * ' हृष्टो-हृषितो मैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो चेत्यर्थः । अन्यत्र तु । ' हृषु अलीके ' उदित्थान्निष्ठायां नेट् । ' हृष तुष्टौ ' इट् ।

3070. The Participial affix *optionally* takes इट्, after हृष when the word लोमन् or its synonym is in construction with it.

As हृष्टानि लोमानि or हृषितानि लोमानि; हृष्टाः केशाः or हृषिताः केशाः; हृष्टं or हृषितं लोमभिः or केशैः । The word लोम means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोमनखं स्पृष्ट्वा शौचं कर्तव्यम् ॥ The sense of हृष in connection with लोम will be that of bristling up, horripilation. Why do we say “in connection with लोम?” Observe हृष्टो (Bhuadi) देवदत्तः ‘the deceived Deva Datta’ and हृषितो (Divâdi) देवदत्तः ‘the delighted Devadatta.

Vart :—The option is allowed also in the senses of ‘astonished’ and ‘beaten back’, as हृष्टो or हृषितो देवदत्तः ‘the astonished D’. हृष्टाः हृषिता दन्ताः ‘the bent or destroyed teeth’.

हृषु अलीङ्गे ‘to lie’ (I. 741) is exhibited with an indicatory उ in the Dhâtupâṭha, and would have been consequently *always* anit in the Nishthâ (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvâ (VII. 2. 56) hence this rule. हृषु हुष्टौ “to be delighted” (IV. 119) is also included here, this verb is सेट् ॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१ । अपचितश्च । १ । २ । ३१ ।

चायतेर्निपातोऽयं वा । अपचितः—अपचायितः ।

3071. And अपचित has also a second form with the augment ह् ॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चाय् (I. 929) ‘to honor, to fear, to see’ and चाय् changed irregularly to चि before क्त ॥ The other form is अपचायितः, as अपचितो or अपचायितो जनेन गुरुः ‘the teacher is feared by him’. This example is given when the sense is that of ‘fear’; when the word means ‘honor’, then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२ । प्यायः पी । ६ । १ । २८ ।

पी वा स्यान्निष्ठायाश्च । व्यवस्थितविभाषेयश्च । तेन स्वाङ्गे मित्यश्च । पीनं सुखश्च । अन्यत्र प्यातः—पीनः स्वेदः । सोपसर्गस्य न । प्रप्यातः । आङ्पूर्वस्यान्धूषणोः स्यादेव । आपीनोऽन्धुः । आपीनसूयः ।

3072. पी is optionally the substitute of the root प्याय् ‘to increase’ before the Nishthâ affixes.

The root ओप्यायी वृद्धौ belongs to the Bhvâdi class. The indicatory ओ shows that the affixes त and तवत् are changed into न and नवत् (VIII. 2. 45). Thus पीनं सुखश्च, पीनी बाहू, पीनगुरुः ॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution takes place when it refers to a limb (svânga) or a portion of body. As पीनं सुखश्च । But when it is not a svânga word, then प्यातः or पीनः स्वेदः ।

Vartika.—The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus प्रप्यातः, आप्यातश्च दन्ताः ॥

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition आङ् precedes the root, and the words अन्धुः and ऊयस् are in composition: as आषीनोन्धु andhu means a “well”. आषीनमूयः ॥

३०७३ । ह्लादो निष्ठायाम् । ६ । ४ । ८५ ।

ह्रस्वः स्यात् । प्रहन्नः ।

3073. The penultimate of the Causative of हृद् (ह्रादि) is shortened before the Participle affixes क्त and क्तवतु ॥

Thus प्रहन्नः, प्रहन्नवान्, but प्रह्लादयति before non-nishṭhā. The rule applies also when क्तिन् follows as प्रहन्तिः ॥ This is done by splitting up the aphorism into two (1) ह्रादः (2) निष्ठायाम् ॥

३०७४ । द्यतिस्यतिमास्थामिति किति । ७ । ४ । ४० ।

एवामिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईत्स्वदद्वाक्योरपवादः । दितः । सितः । मा माङ् सेङ् । मितः । स्थितः ।

3074. The short इ is substituted for the final of दा (Div. 40) षा (Div. 39) मा (Ad. 6, Bhu. 1010) and स्या, before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

This debars the long ई and दद् substitution (S. 3077 and 2462).

As निर्दितः and निर्दितवान्; अवसितः and अवसितवान्, मितः and मितवान्; स्थितः and स्थितवान्, all with क्त and क्तवतु ॥ Why before त्? Observe अवदाय ॥ Why before a क्तिन् affix? Observe अवदाता with तृप् ॥

३०७५ । शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शितः—यातः । क्षितः—क्षातः । व्यक्स्थितविभाषात्वाद्व्रतविषये श्यतेर्नित्यम् । संशितं व्रतम् । सत्यकसंपादितमित्यर्थः ॥ संशितो ब्राह्मणः । व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः ।

3075. Short इ is optionally substituted for the final of शा (शे) (Div. 37) and क्षा (क्षा) (Div. 38) before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

As निशितं or निशातस्, निशितवान् or निशातवान्, अवच्छितं, अवच्छितवान् or अवच्छातं, अवच्छातवान् ॥ The शा always takes the इ, when it means a vow as संशितो ब्राह्मण = संशितव्रतः “diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow”. The rule of this sūtra thus becomes a vyavasthita vibhāsha.

३०७६ । दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 हि is substituted for धा (दधाति) before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

As अभिहितम् । निहितम् so also, हितः, हितवत्, हित ॥

३०७७ । दा दद्घोः । ७ । ४ । ४६ ।

धुसंज्ञकस्य 'दा' इत्यस्य 'दद्' स्यात्तादौ किति । चत्वंस् । दत्तः । 'घोः' क्तिस् । दातः । तान्तो वायमादेशः । न चैवं विदत्तमित्यादायुषसर्गस्य 'दस्ति' (३०७६) इति दीर्घापत्तिः । तज्जारादौ तद्विधानात् । दान्तो वा । धान्तो वा । न च दान्तत्वे निष्ठापत्वं धान्तत्वे 'अथस्तयोः—' (२२८०) इति धत्वं शङ्क्यम् । संनिपातपश्चादाविरोधात् ।

3077. For दा, when it is a Ghu (I. 1. 20), there is substituted दद् before a क्ति affix beginning with त ॥

As दत्तः, दत्तवान्, दत्ति ॥ Why of दा? Observe धीतः, धीतवान् from धेत्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दातं बर्हिः from दाप् 'to cut', and अवदातं सुखं from दैप् 'to clense.'

Note.—The substitute is दय् ending in य, according to an *Ishti*.

Karika:—तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्याद्, दान्ते दोषो निष्ठा नत्वम् ।

धान्ते दोषो धत्व प्राप्तिस्, यान्तेऽदोष स्तस्मात् यान्तस् ॥

If the substitute be दत् ending in त्, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sūtra दस्ति should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which ends in त्' in order to make this objection applicable. That sūtra however is capable of another interpretation). If the substitute be दद् ending in द् then the Nishṭhâ त would be changed to न by VIII. 2. 42: as in भिद्+त=भिन्नः ॥ If the substitute be दय् ending in य्, then by VII. 2. 40 S. 2280, the Nishṭhâ त would be changed to च ॥ Hence the substitute is दय् ॥

If however, the sūtra VI. 3. 124, is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which begins with त्", then the substitute may be दत् also without any harm. Even if the substitute be दद् or दय्, the apprehended त् and य् substitutions will not take place, on the maxim संनिपातलक्षणो विधि रनिमित्तं तद्विधादस्य ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अवउपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात्परस्य 'दा' इत्यस्य घोरचस्तः स्यात्तादौ किति । चत्वंस् । प्रत्तः । अवत्तः ।

अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।

सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेष्ट्यते ॥

चयदादयथाप्राप्तम् ।

3078. त् is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a क्ति affix beginning with त्, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus प्र+दा+त=प्र+इ+त+क्त=प्र+द+त+क्त (द changed to इ by S. 121.)

The examples under the present sūtra are प्रत्तं, अवत्तं, नीत्तं परीत्तं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel? ॥

Observe निर्दत्तम् दुर्दत्तम् ॥ Why “after an Upsarga only”? Observe दधि दत्तम्, मधु दत्तम् ॥ Why ‘the दा called Ghu’? Observe अवगात्तं सुखं form दैप् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवदत्तं, विदत्तं, प्रदत्तं, सुदत्तं, अनुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kārikā:—अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।

सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेज्यते ॥

The word आदिकर्मणि qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवत्तं, वित्तं, प्रत्तं, &c also are valid.

Obj. The word उपसर्गात् in the sūtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes त् should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole* ?

Ans—The word अवः is to be repeated in the sūtra, one अवः being in the Ablative case and qualifying उपसर्गात्, and the other अवः being in the Genitive case showing the sthānin to be आ, as “after an Upasarga ending in a vowel, त् is substituted for the vowel of दा”. Or the word अस्य may be read into this sūtra from VII. 4. 32. Or उपसर्गात्तः consists of three त्’s, the substitutes being च्, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 55).

Vart.—After a Preposition ending in a vowel, त् is substituted for the final अ of दा (दे), when इ would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवत्तम्, प्रत्तम् जुहोति and नीत्तं, वीत्तं ॥

३०७९ । दस्ति । ६ । ३ । १२४ ।

इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्दादेशो यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे । ‘खरि च’ (१२१) इति चट्व-
माश्रयात्सिद्धम् । नीत्तम् । सूत्तम् । ‘पुमास्या-’ (२४६२) इतीत्वम् । घेद् । वीत्तम् । गीत्तम् ।
पीत्तम् । ‘जनसन-’ (२५०४) इत्यात्वम् । जातम् । सातम् । खातम् ।

3079. A Preposition ending in इ or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to त् ॥

Thus नीत्तम्, सूत्तम्, वीत्तम्, परीत्तम्, ॥ See VII. 4. 47 S. 3078 for the change of दा to त् ॥ But प्रत्तम्, अवत्तम्, where the prepositions do not end in इ or उ ॥ Why do we say ‘दा is changed to त्’? Observe द्वितीर्यम् नितीर्यम् ॥ Why do we say ति ‘a substitute of दा, beginning with a त्’? Observe सुदत्तम्, here दद् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द् to त् takes place by S. 121 (as दा + क्त = द् + त् + क्त S. 3078 = त् + द् + त्); and S. 121 खरिच (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tripādi is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sūtra); and so the त् substitute of द् should be considered as द् and the present sūtra cannot apply.

Ans.—The present sūtra will apply by considering त् substitution of ह् to be siddha or valid: as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of र् ॥

By VI. 4. 66. S. 2462 the आ of ghu verbs is changed to ई. Thus घेद् (घा) forms its Past Participle घीतस् । By the same rule गा becomes गी as गीतस् ; and पा becomes पी as पीतस् ।

By VI. 4. 42. S. 2504, the roots जन्, सन् and खन् become जा, सा and खा, as जातस्, सातस् and खतस् ॥

३०८० । अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ ।

ल्यबिति लुप्तसप्तमीकस् । अदो जग्धिः स्याल्ल्यपि तादौ किति च । इकार उच्चारणार्थः । धत्वस् । 'सरो वरि-' (७१) जग्धः । 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच' (३०५३) । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायासयदर्थे' (३०१४) इति दीर्घः । 'त्रियो दीर्घात्' (३०१५) इति नन्त्वस् । प्रक्षीणः सः ।

3080. The word जग्धि is the substitute of अद् 'to eat,' when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ârdhadhâtuka कित् affix beginning with त follows.

प्रजग्ध्य 'Having eaten.' (प्र+अद्+ल्यप्=प्र+जग्ध्+य). So also जग्ध 'eaten' (अद्+क्त=जग्ध्+त=जग्+त्+थ=जग्+थ (elided by S. 71.)

The ह् in जग्धि is merely for the sake of articulation and is not an anubandha, otherwise there would have been the insertion of the nasal न (नुच्). So also the ह् in वचि &c., is merely for the sake of articulation. But अद्+क्त=अन्नः 'food' is an irregularity.

Note.—The employment of ल्यप् in this sūtra indicates the existence of this Paribhâshâ. 'A bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antranga rules.' Because in case this maxim did not exist, the substitution of जग्ध् for अद् before ल्यप् which is taught in this sūtra, would follow already from the word किति (before that which is distinguished by an indicatory क') in this rule, i.e., जग्ध would (by maxim 'that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antaranga has taken effect') first be substituted for अद् before क्त and ल्यप् afterwards for क्त.

Why do we say 'before affixes beginning with त'? Observe अदते 'is eaten.'

Why do we say 'before affixes having an indicatory क'? Observe असव्यच्.

Here we repeat III. 4. 71 S. 3053,

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच । ३ । ४ । ७१ ।

3080. A. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

Thus प्रकृतः कटं देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कटो देवदत्तेन ; here the object is denoted. प्रकृतम् प्रभुक्तं ओदनं देवदत्तेन ; here mere action is denoted. Similarly प्रभुक्तं ओदनं देवदत्तः (agent); प्रभुक्तं ओदनो देवदत्तेन (object); प्रभुक्तं देवदत्तेन (act).

Similarly from √kshi, is derived प्रक्षीणः सः with the force of âdikarma. The short इ is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix त is changed to न by VIII. 2. 46. S. 3015, But this lengthening of the short इ of क्षि is optional under the following sūtra.

३०८१ । वाक्रोशदैर्न्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्यादाक्राशे दैर्न्ये च । क्षीणायुर्भव । क्षितायुर्वा । क्षीणोऽयं तपस्वी । क्षितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the इ of क्षि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle ण्यत्, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus क्षितायुरेधि or क्षीणायुरेधि 'Be thou short lived.' क्षितकः, क्षितोयं तपस्वी, क्षीणोऽयं तपस्वी 'this hermit is miserably lean' ॥ When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as क्षीणशब्दः ॥

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८९ ।

आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात्कौशले गम्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नदां स्नातीति नदीष्णः । 'सुपि-' (२९१६) इति कः

3082. The ण् is substituted for the स् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्णातः शास्त्रेषु 'expert in the scriptures?' निष्णातो रज्जुवर्त्तने । नदां स्नातीति नदीष्णः 'dexterous in swimming in the river'. This last word is formed by the क्त added to स्ना preceded by the upapada नदी under sūtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निस्नातः, नदीस्नातः (नदां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वस् । प्रतिष्णातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्वयः प्रतिस्नातम् ।

3083. The word प्रतिष्णातः is irregularly formed when meaning a sūtra.

Thus प्रतिष्णातः सूत्रम् i. e., शुद्धम् 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिस्नातं = 'bathed'

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ९१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलिः पुत्रः । 'गोत्रे' किञ् । कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ।

3084. The word कापिष्ठलं is irregularly formed denoting the founder of a gotra of that name.

Thus the son of Kapishthala will be कापिष्ठलिः ॥ The word "gotra" here does not mean the grammatical "gotra," but the popular term 'gotra' denoting 'clans,' as described in the list of pravaras. Why do we say "when denoting the founder of a gotra"? Observe कपिस्थलम् 'the land of the monkeys.'

३०८५ । विकुशनिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । ३ । ९६ ।

भ्यः स्थलस्य सस्य षः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । शनिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

3085. The ष् is substituted for the स् in स्थल after वि, कु, शनि and परि ॥

Thus विष्ठलम्, कुष्ठलम्, शनिष्ठलम् and परिष्ठलम् ॥ The word वि, कु and परि are compounded under II. 2. 18.; the word शनी forms a genitive by VI. 3 63. In the aphorism the word शनि is shown with a short ङ, indicating thereby that when the ङ is not shortened, the cerebral change does not take place; as शनीस्थलम् ।

३०८६ । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्यासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ ।

४ । ७२ ।

भ्यः कर्तरि क्तः स्याद्वावकर्मणोश्च । गङ्गां गतः । गङ्गां प्राप्तः । स्तानः सः । लक्ष्मीं स्रग्खिष्टो हरिः । शेषमधिगमितः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारुढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

3086. The affix 'kta' is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after intransitive roots, and after the verbs 'ślish' (to embrace), 'śī' (to lie down), 'sthâ' (to stand), 'âs' (to sit), 'vas' (to dwell), 'jan' (to produce), 'ruh' (to mount) and 'jri' (to grow old).

The phrase 'the act and object' has been added into the sūtra by virtue of the word च ॥ गङ्गागतः 'gone to the Ganges'; गङ्गाप्राप्तः 'reached the Ganges'; स्तानः सः 'he is fatigued'; लक्ष्मीमारुह्यो हरिः 'Hari embraced Lakshmi'; शेषमधिगमितः 'Sat on the serpent' वैकुण्ठमधिष्ठितः 'resided in the Vaikunṭha', शिवमुपासितः 'Served Śiva' हरिदिनमुपोषितः 'fasted on the day of Hari'. राममनुजातः 'followed Râma'. गरुडमारुढः 'rode Garudha'. विश्वमनुजीर्णः 'destroyed the universe'.

In addition to the examples given in the text above, we give the following more from the Kâśikâ,

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object); गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only; or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus ग्लानो भवान्, 'you were wearied' (agent), ग्लानं भवता (object); आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टं भवता 'you embraced' (act); उपश्रितो गुरुस् भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपश्रितो गुरुः भवता (object), उपश्रितं भवता (act); उपस्थितो गुरुस् भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुस् भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act); अनुषितो गुरुस् भवान् (agent), अनुषितं भवता (act); अनुजातो माणवको माणविकास् (agent), अनुजाता माणवकेन माणविका (object), अनुजातं माणवकेन (act); आरूढो वृक्षं भवान् (agent), आरूढो वृक्षो भवता (object), आरूढं भवता (act); अनुजीर्णो वृषलीं देवदत्तः (agent), अनुजीर्णो वृषली देवदत्तेन (object), अनुजीर्णं देवदत्तेन (act). The verbs श्लिष्य &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions, would be included in the word *akarmaka* of the sūtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३ । ४ । ९३ ।

इभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चादयाम्प्राप्तत् । ध्रौव्यं स्थैर्यम् ।

भुक्तुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्युच्यते गोप्यो दिदृशवः ॥

पञ्च आसेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो भुक्तुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रमापतिरिदं यातः । तेनेदं यातम् । भुजेः कर्मणि । अनन्तेनेदं भुक्तम् । कथम् 'भुक्ता ब्राह्मणाः' इति । भुक्तमस्ति येषामिति मत्वर्थीयोऽच् वर्तमान इत्यधिकृत्य ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौव्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasāna* means 'eating' also; the force of च in the sūtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyārtha* it denotes the *agent*, the *act* and the *location*; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of *object*, *act* and *locotion*. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat'; आसितं तेन 'sitting by him (act); इदमेषामासितम् 'this was their seat' (location); यातो देवदत्ता ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active); यातो देवदत्तेन ग्रामः (passive); यातं देवदत्तेन (abstract); इदमेषां यातम् 'this is their place of going'

(location); भुक्त ओदनो देवदत्तेन (passive); भुक्त ओदनं देवदत्तः (active); देवदत्तेन भुक्तम् (abstract); इदमेवा भुक्तम् (location); कथं भुक्ता ब्राह्मणाः । पीता गावः । The आ is भुक्ता and पीता has the force of मत्तुप् (IV. 2. 85) भुक्तमेषामस्ति or पीतमेषामस्ति ।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of आस &c.

मुकुन्दस्यासितमिदं मिदं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्युचुर्गोप्यो दिदृक्षवः ॥

“This is the seat (âsitam) of Mukunda’ this is the path (yâtam) trodden by the Lord of Ramâ ; this is the food (bhuktam) of Ananta,”—thus spoke the Gopîs desirous of seeing.

The √आस being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As आसितो मुकुन्दः Mukunda sat. आसितो तेन ‘It was sat upon by him.’

After roots denoting ‘to go’, the force of the affix is ‘agent’ and ‘object.’ As रमापतिरिदं यातं and तेनेदं भुक्तम् ।

After verbs of ‘eating’ it denotes the object. As अनन्तेनेदं भुक्तम् । How do you explain the active use in भुक्ता ब्राह्मणाः ? It is not Past Participle, but formed by the affix अष् added with the force of Matup, to the noun bhukta: as भुक्तमस्ति यथा=भुक्तः ।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sūtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. S. 2151.

३०८८ । जीतः क्तः । ३ । २ । १८७ ।

जिष्विदा । श्विष्यः । जिहन्धी । हृदः ।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory जि take the affix क्त, in denoting the present time.

The *Nishṭhā* affix क्त, as a general rule, is a participial affix and denotes past time; and is so ordained by III. 2, 102. The present sūtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory जि in the *Dhātupāṭha*; as जिमिदा ‘to be affectionately inclined’; सिन्नः (मिद्+क्त=मिद्+त=सिन्+न (VIII. 2. 42) ‘being affectionately inclined’. So (जिष्विदा—श्विष्यः ‘sounding inarticulately’; जिधृषा—धृष्टः ‘bold’. (जिहन्धी—हृदः) । The anuvritti of वर्तमाने ‘in the sense of present’, is read into this sūtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ ।

मतिरिच्छेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात् । राज्ञां मत इष्टः । तैरिच्छ्यमाण इत्यर्थः । बुद्धः । विदितः । प्रकृतः । अचितः । अकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । शीलितो रचितः सान्त आकृष्टो हृष्ट इत्यादि ।

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क्त is employed with the force of the present

The word चति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge'; and पूज् means 'worship', 'honor' or 'respect.' As राजा चतः,—इष्टः,—बुद्धः,—चातः,—पूजितः, &c. 'the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c.'

The force of the word च is to include other kinds of verbs, not included in the above sūtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only: शीलितः 'practised'; रक्षितः 'protected'; क्षान्तः 'forbearing' आक्रुष्टः 'censured'; क्षुष्टः 'pleased'; क्रुष्टः 'angry'; क्षुष्टः 'angry'; अभिव्याहृतः 'uttered'; दृष्टः 'happy'; तुष्टः 'satisfied'; कान्तः 'favourite'; संयतः 'restrained'; उद्यतः 'ready' कष्ट 'evil, misery' (with a future signification); and अमृतम् 'immortal'. So also:—सुप्तः 'sleeping'; शयितः 'lying down'; आशितः 'eaten'; लिप्तः 'smeared'; तुष्टः 'satisfied'; all these have a present signification.

३०९० । नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

क्रीवत्वविशिष्टे भावे कालसाप्तान्ये क्तः स्यात् । जल्पितम् । हसितम् ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितम् 'speech', शयितम् 'sleeping'. So also गतं, साहितं &c.

३०९१ । सुयजोर्ङ्वनिप् । ३ । २ । १०४ ।

सुनोतेर्यजेश्च ङ्वनिप्स्याद्धते । सुत्वा । सुत्वानौ । यज्वा । यज्वानौ ।

3091. The affix ङ्वनिप् comes after the verbs सु 'to press out or extract juice' and यज् 'to sacrifice', with a past signification.

As सु + ङ्वनिप् = सुत + वन् (VI. 1. 71) = सुत्वम् 1st. sing. सुत्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual सुत्वानौ । यज् + वन्, 1st. sing. यज्वा 'who has sacrificed' d. यज्वानौ । The ङ् is added by VI. 1. 71. See Rig. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरतृन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरन्तः । वासरूपन्यायेन निष्ठापि । जीर्णो जीर्णवान् ।

3092. The affix अतृन् comes after the verb जृ 'to grow old' with the sense of past time.

As वृ + अयृत् = वरृ + अत् (VII. 3. 84) = वरत्, 1st sing. जरत्, dl. जरन्तौ, pl. जरन्वः 'grown old' (VII 1. 70).

By the rule वाचस्प (III. 1. 94), the Nishṭhā affixes also come after this verb. As जीर्षः and जीर्षवाच् । वृ + ऋ = ऋ + त् (VII. 1. 100 and I 1. 51) = ऋ + त् (VIII. 2. 42) = जीर्षः (VIII. 2. 77 and VIII 4. 1) 'grown old'

३०९३ । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signification.

As अहं सूर्यं ददर्श 'I saw the sun from both sides'; अहं द्यावापृथिवीं आततान 'I stretched the heaven and the earth'. Here the words ददर्श and आततान have the force of nishṭhā. See Yaj. Ved. VIII. 9.

Why this separate sūtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *lun*, *lan*, and *lit* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (धातुसंबन्ध) with each other (III. 4. 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४ । लिटः कानच् । ३ । २ । १०३ ।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् ।

As अग्निं चिकयानः 'he consecrated the fire'; सोमं सुषुवाणः 'he pressed the soma juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed; as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *lit* been repeated in the sūtra, when its anuvṛitti could have been drawn from the last sūtra? The substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sūtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense; so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. हवुजान (Rig. Ved. I. 3. 6).

३०९५ । कसुश्च । ३ । २ । १०१ ।

इह भूतसामान्ये छन्दसि लिट् । तस्य विधीयमानौ कसुकानच्चापि छन्दसाविति त्रिमुनिमतम् । कवयस्तु बहुलं प्रयुज्यते । 'तं वस्त्रिवांसं नगरोपकरणे' । 'अत्रांसि सर्वाण्यभिजग्मुषस्ते' इत्यादि ।

3095. In the Chhandas the affix कसु is optionally the substitute of लिट्.

The force of लिट् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pāṇini, Kātyāyana and Patanjali) the

affixes Kânach and Kvasu which come with the force of लिट् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely. As तं तस्थिवांसं नगरोपकषटे ॥ अयांसि सर्वाणि अधिजग्मुषस्ते ॥

As जश्निवस् 1st. sing. जश्निवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19) ; पपिवस् 1st. sing. पपिवान् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sūtra III. 2. 105 ; अहं सूर्यमुभयतो ददर्श.

The division of this sūtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvritti of ववस् only runs.

३०९६ । वस्वेकाजादुसाम् । १ । २ । ६१ ।

कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानां वसेश्च वसेरिट् नान्येषाम् । एकाच् । आरिवान् । आत् ददिवान् । 'एषाम्' किम् । वभूवान् ।

3096. The Participial affix वस्(वस्) gets the augment इट् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after चस् ॥

Thus monosyllable :—आरिवान् । So also आदिवान्, आशिवान्, पेचिवान् अेकिवान् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आद् and आश् become of one syllable by the coalescence of अ् अद् and अ् अश् ॥ In पेच् and अेक् the reduplicate is elided and the vowel अ् changed to इ, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवान्, ययिवान्, तस्थिवान्, of चस्—जश्निवान् ॥ This वस् would have taken the augment by the general rule of इट् increment, the present sūtra makes a niyama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are anit : as विभिद्वान्, चिञ्चिद्वान्, बभूवान्, शिशिवान् ॥

३०९७ । भाषायां सदवसश्च वः । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिङ्वा स्यात् तस्य चनित्यं कृद्गुः । 'निषेदुषीमावत-
यन्वधीरः' । अष्ट्वृषुषस्तामभवज्जनस्य' । शुश्रूषान् ।

3097. In the classical Sanskrit, the affix ववस् optionally replaces लिट् after the verbs सद्, वस् and श्च with a past signification.

This being a substitute only, the original affix लिट् also comes after these verbs. As, उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम् 'Kautsa served Pāṇini.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As उपासदत् 'he served' ; उपासीदत् and उपससद्.

So also अनुषिवान् कौत्सा पाणिनिम्. In the alternative we have उपासीषीत्, उपाशूषीत् and अनुषास.

So also उपशुश्रुवान् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाश्रीषित् उपशृणोत् and उपशुश्रुव. So also निषेदुषीत् and अघ्नूषुषः from सद् and वस् ॥

The affix क्वसु is employed with the force of लुङ् and लङ् also.

३०९८ । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०९ ।

एते निष्पातयन्ते । उपपूर्वादिणो भाषावामपि भूत मात्रे लिङ्वा तस्य नित्यं क्वसुः । इट् । उपेयिवान्, 'उपेयुषः स्वामपि मूर्तिसंय्याम्' । उपेयूषी । उपेत्यबिबक्षितम् । ईयिवान् । समीयिवान् । नञ्पूर्वादश्नतेः क्वसुरिङ्भाष्य । 'धृतजयधृतेरनाशुषः,' इति भारविः । अनुपूर्वाद्वचेः कर्तरि कानच् । वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः ।

3098. The forms उपेयिवान्, अनाश्वान्, अनूचान् are irregularly formed.

These forms are thus evolved :—To the verb इ 'to go' with the preposition उप, the affix क्वसु is added: as उप+इ+क्वसु. The root is reduplicated: as उप+ई+इ+क्वसु. The reduplicate is here long ई by VII. 4. 69. This long ई does not coalesce with the short इ by the rules of sandhi; for then the rule by which this ई was introduced would have no scope. Now we add the augment इट् contrary and in opposition to the rule VII. 2. 67, and this is the irregularity. As उप+ई+इ+इट्+क्वसु. Then the root इ is replaced by य by sūtra VI. 4. 81. As उप+ई+य्+इट्+क्वसु=उपेयिवस्, 1st. sing. उपेयिवान्. The augment इट् is however dropped in those cases (भ) where वस् is changed into उप्; because the insertion of इट् was itself an exceptional case of limited scope :—for while the general rules VII. 2. 75 &c. ordained it, the special rule of VII. 2. 67 prohibited it; and it was by prohibition of this prohibition that इट् was employed before वस्. Therefore in the accusative plural we have उपेयुषः; instrumental sing उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप; we find such irregular forms with other upasargas and without them also; thus समीयिवान्, and ईयिवान् as well.

By the anuvṛitti of the word वा read in this aphorism, we have लुङ् &c. in the alternative. As in Aorist उपागाद्, Imperfect उपैत्, Perfect उपेयाद् ।

The word अनाश्वान् is thus formed :—To the verb अश् 'to enjoy' we add the negative particle अन्; apply the affix क्वसु and do not insert the augment इट्; so, we have अन्+अश्+क्वसु=अनाश्वस्, 1st. sing. अनाश्वान्. In the alternative we have Aorist नाशीत्, Imperfect नाश्नात् and Perfect नाश.

The word अनूचान् is thus derived :—The affix कानच् is added in expressing the agent to the verb वच् preceded by अनु. In the alternative we have Aorist अन्ववोचत्, Imperfect अन्ववृवीत् Perfect अनूवाच.

३०९९ । विभाषा गमहनविद्विशास् । १ । २ । ६८ ।

एभ्यो वसो रिङ्वा । जग्मिवान्—जगन्वान् जग्मिवान्—जघन्वान् । विविदिवान्—विविद्वान् । विविशिवान्—विविशवान् । विशिषा साहचर्याद्विन्दतेर्ग्रहणम् । 'वेत्तेस्तु विविद्वान् । 'नेडव शिकृति' (२६८१) इतीप्निपेधः । '*दृशेष्ट'*, ददृशिवान्—ददृशवान् ।

3099. The affix वस् (बस्) optionally takes इट् after गस्, इस्, विद् and विश् ॥

As गस्—जग्मिवान् or जगन्वान् (स् changed to र् by VIII. 2. 64) ; इन्—जग्मिवान् or जघन्वान् (VII. 2. 54 and 55) विद्—विविदिवान् or विविद्वान्, विश्—विविशिवान् or विविशवान् ॥ The root विद् 'to acquire' belongs to the Tudâdi class, as it is read here with the Tudâdi धिष् ॥ The root विद् 'to know' (II. 55. IV 62), forms *invariably* विविद्वान् because it is Âtmanepadi and cannot take इट् augment before वस् affix. (S. 2981).

Vârt.—The root दृश् should also be enumerated. As ददृशिवान् and ददृशवान् ॥

३१०० । लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । शवादि । पचन्तं चैत्र पश्य ।

3100. The affixes शतृ and शानच् are substitutes of लट्, when agreeing with what does not end with the first case-affix.

As पचमानं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta who is cooking'; पचता कृतम् or पचमानेन कृतम् 'done by one who is cooking'. पच् + शानच् = पच् + शप् + शानच् (III. 4. 113 III 1. 68) = पच् + अ + चुक् + आन (VII. 2. 82) = पचमान । So also पच् + शप् + शतृ = पच् + अ + अत् = पचत् as पचन्तं चैत्र पश्य ॥

Why do we say 'when agreeing with what does not end with first case-affix? Observe देवदत्तः पचति 'Devadatta cooks'.

The affix आन of शानच् &c. takes the augment च by the following.

३१०१ । आने मुक् । १ । २ । ८२ ।

अङ्गस्वातो सुगमः स्यादाने परे । पचमानं चैत्र पश्य । लङित्यनुवर्तमाने पुनर्लङ्ग्रहणमधिक-विधानार्थम् तेन प्रथमासमाधिकरण्येऽपि कृचित् । सन्नाहणः । '*साहसक्रोश इति वाच्यम्*' । 'मा जीवन्त्यः परावन्तादुःखदग्धोऽपि जीवति' । 'माङि लुङ्' (२२१६) इति प्राप्ते । सतद्वचन-सामर्थ्याल्लट् ।

3101. Before the Participial ending आन, a verbal stem ending in short अ, gets the augment लुङ् ॥

Thus पचमानः । As पचमानं चैत्र पश्य 'see Chaitra who is cooking.'

Since the term लट् might have been supplied in III 2. 124 S. 3100 from the last Ashtâdhyâyî aphorism, III. 2. 123. S. 2151 its double citation is for the sake of larger application of this rule; that is to say, this rule applies sometimes even when the word is in concord with a nominative

case. As सन् ब्राह्मणः 'who is a Brâhmana' = अस्ति ब्राह्मणः ; so also विद्यते ब्राह्मणः and विद्यमानो 'ब्राह्मणः ; जुहूत् and जुहोति ; and अधियानः and अधीते ।

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle साङ् is in composition, and censure or curse is implied. As सा पचन् and सा पचमानः 'may he not cook' ; सा जीवन् चः परावहादुः खदग्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvṛitti of the word 'option' from sūtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthita-vibhāṣā*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (साङि लुङ्) the aorist replaces all tense affixes when सा is used. This *vartika* makes an exception to that and the Present is used.

३१०२ । संबोधने च । ३ । २ । १२६ ।

हे पचन् । हे पचमान ।

3102. The affixes शृ and शानच् are the substitutes of लट् even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case.

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३ । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १२६ । ।

क्रियायाः परिचायके हेतोर्वाच्ये वर्तमानाद्वातोर्लटः शृशानच्नो स्तः । शयाना भुञ्जते यवनाः । अर्जयन्वसति । हरिं पश्यन्नुच्यते । हेतुः फलं कारणं च । 'कृत्यचः' (२८२५) । प्रपीयमाणः सोमः ।

3103. The affixes शृ and शानच् are the substitutes of लट् and come after a verb, in expressing an attendant circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known i.e. an attribute ; हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakṣhana* :—as, शयानाः भुञ्जते यवनाः 'the Yavanas take their meals lying down' तिष्ठन्तीऽनुशासति गणकाः । Of *hetu* :—as हरिं पश्यन् उच्यते 'by (reason of) seeing Havi, he gets liberation ; अधीयानो पसति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth.'

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks' ; पठति 'he reads'.

Why do we say 'of the action'? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As यः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Aswattha'; यदुत्प्लवते तत्तल्लघुः 'whatever floats is light'; यन्निमीदति तद्गुरुः 'that which sinks down is heavy'.

Vart.—This participle also defines the agent of an action as, योऽधीयान् आस्ते स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Vart.—This participle is also used to state a general truth: as शयाना वर्धते दुर्वा 'the Dûrvâ grass grows in a recumbent position'; आसीनं वर्धते विसं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound लक्षणहेत्वोः of the sūtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands, first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14. is not universal.

३१०३ । क । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

प्रपीयनाशः सोमः ।

3103. A. The dental न of a Kṛit-affix is changed to क, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रपीयनाशः सोमः । See S. 2835.

३१०४ । ईदाशः । ७ । २ । ८३ ।

आशः परस्वान्त्येत्स्यात् । 'आदेः परस्य' (४३) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of आन, after आश् ॥

Thus आसीनो यजते ॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the *first* letter of the *second* term after आशः which is exhibited in the Ablative is taken here) The आने which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विदेः शतुर्वलुः । ७ । १ । ३६ ।

येतेः परस्य शतुर्वलुरादेशो वा स्यात् । विदन् । विद्वान् । विदुषी ।

3105. The वलु is substituted for the Present Participle affix यत् after the root विद् 'to know'.

Thus विद्वन् n. s. विद्वान्, विद्वान्तौ, विद्वान्तः ॥ The words formed with affixes having an indicatory उ ऋ (उगित्) add a न् in their strong cases (VII. 1. 70), and form their feminine with unaccented ई As, विदुषी । The यत् is an affix having an indicatory ऋ, therefore, its substitute would also be considered as having an indicatory ऋ, the उ of वलु therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगित् operations, वलु is so written, in order that in the sūtra वलौ संप्रसारणं (VI. 4. 131), both वलु and वलु should be included. Nor can we object that in the above mentioned sūtra, वलु with one indicatory letter being taken, cannot include an affix like वलु having two indicatory letters,—on the maxim एकानुबन्धकग्रहणे न शतुबन्धकत्व—for if that were so, there was no necessity of उ in वलु ॥ Some read the anuvṛitti of the word optionally into this: and we have विदन्, विदन्तौ, विदन्तः formed with यत् (see V. 4. 38).

३१०६ । तौ सत् । ३ । २ । १२७ ।

तौ शतृशानच्चौ सत्संज्ञौ स्तः ।

3106. These two शतृ and शानच् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name ; and as such they are not limited by the conditions enumerated above ; so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III. 3. 14.), as well as other tenses. Thus ब्राह्मणस्य कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वणिः करिष्यमाणः ।

The word सत् occurs in sūtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृट् सृष्ट्वा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्यये।त्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यम् । करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य । करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः । करिष्यद्वृत्तिः । हे करिष्यन् । अर्जसिष्यन्त्ववसति । प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित् । करिष्यतीति करिष्यन् ।

3107. The affixes called 'Sat' i. e. 'śatri' and 'śānach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option ; that is to say, the affixes शतृ and शानच् replace लृट् under the conditions in which they replace लृट् thus by III 2. 124, s. 3100 these affixes will replace लृट् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases सत् will *invariably* replace लृट्. In other cases it will *optionally* replace लृट्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta about to do'; करिष्यमाणं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन् or हे करिष्यमाण. Besides simple futurity, it denotes intention or purpose, as अर्जसिष्यमाणो वसति 'he dwells intending to earn his livelihood'; करिष्यमाणः शशरं शरासनं 'intending to furnish his bows with arrows'. The descendant of करिष्यत् is कारिष्यतः. So also करिष्यद् भविष्यति.

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यन्, करिष्यमाणः, करिष्यति or करिष्यते देवदत्तः 'Devadatta will do'.

The form करिष्यन् is thus evolved. As कृ+लृट्=कृ+स्य+लृट् (III. 1. 33) =कर+इट् +स्य+शतृ=करिष्यत् nom. sing करिष्यन् । In other words the participial affixes अट् (अन्त) and शान्, technically known as शतृ and शानच्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूड्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्तमाने । पवमानः । यजमानः ।

3108. The affix शानन् comes after the verbs पू 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As पवमानः 'purifier (fire or air)'; यजमानः 'sacrificer'.

३१०९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । ३ । २ । १२९ ।

एषु दोहयेषु कर्तरि चानश् । भोगं भुञ्जानः । कवचं विभ्राणः । शत्रुं निघ्नानः ।

3109. The affix चानश् comes after a verb, in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.'

The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as 'infancy', 'youth' &c; शक्ति means 'capacity to do a thing'. As भोगं भुञ्जानः 'habituated to enjoy'; कवचं विभ्राणः 'wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; शत्रुं निघ्नानः 'able to destroy his foe'. So also, कतीह सुपड्यमानाः, भूषयमानाः, कवचं पर्यस्यमानाः, शिखण्डं वहमाना and पचमानाः ।

३११० । इङ्धार्योः शतकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां शतृ स्यादकृच्छ्रिणि कर्तरि । अ गीयश् । धारयश् । अकृच्छ्रिणि क्तिप् । कृच्छ्रेणाधीते । धारयति ।

3110. The affix शतृ comes after the verbs इङ् 'to go' and धारि 'to hold' in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अकृच्छ्र means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अधीवश् पारायणश् 'the facile reading of the Purâna'; धारयन्नुपनिषदश् 'easily mastering the Upanishad'. The root धारि is causative of धृ and means here 'to master'.

Why do we say 'when facility is indicated'? Otherwise कृच्छ्रेणाधीते 'he reads with difficulty'; कृच्छ्रेण धारयति 'he remembers with difficulty'.

३१११ । द्विषोऽभिने । ३ । ३ । १३१ ।

द्विषच्छत्रः ।

3111. The affix शतृ comes after the verb द्विष् when the agent indicated means an enemy.

The word अभिने means 'enemy'. As द्विषन् 'enemy', द्विषन्तौ 'two enemies'. द्विषन्तः 'enemies.'

Why do we say 'when denoting an enemy'? Observe द्वेष्टिः भार्या पतिम् 'the wife hates her husband'.

३११२ । सुजो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे हुन्वन्तः सर्वे यजमानः सन्निभः ।

3112. The affix शतृ comes after the verb सु 'to press out juice' when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an instrumental compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु+जु+शतृ: (III. 1. 76, III. 4. 113)

=सुबु+अर्ह (1. 2. 4.)=सुब्वत् (VI. 1, 77), 1st. sing. सुब्वत्, 1st. pl. सुब्वन्तः 'the sacrificer'; as in सर्वे सुब्वन्तः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice' सर्वयजमानाः ॥

The word संवेग indicates that the principal sacrificer, i.e. the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity; such as याजकाः 'the sacrificing priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हत् ।

3113. The affix श्व comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्निह भवान्विज्ञास् 'thou art worthy of this knowledge here'; अर्हन्निह भवान्ज्ज्ञास् 'thou art worthy of honor in this place'.

३११४ । आ क्वेस्तच्छीलतदुर्मतत्साधुकारिषु । ३ । २ । १३४ ।

क्वपिपनभिव्याप्य बह्व्यमाणाः प्रयत्यास्तच्छीलतदुर्मतत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sūtra as far as क्विप् in sūtra III 2. 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of आ in this sūtra is limit inclusive, and includes, क्विप्. also. The term तच्छील means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तदुर्म means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । कर्त्ता कटम् । ३ । २ । १३५ ।

कर्त्ता कटम् ।

3115. The affix क्त्वं comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The क्त्वं of क्त्वं is indicative, and regulates the accent (VI. 1. 197). As कृ+क्त्वं=कर्त्तृ, 1st. sing. कर्त्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्त्ता कटास् 'who is accustomed to make mats.' *Nature*:—as सुरङ्गयितारः आविधायना भवन्ति वधूसूढास् 'the family of Srâvishthâyana shave the heads of their widows'; अन्नमपहर्तार आहूयका भवन्ति आह्वे सिद्धे 'the Ahvarakas steal away food as soon as Srâddha is accomplished'; उन्नेतारस्तौखलायना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvalâyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*:—as कर्त्ता कटम् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽखेटस् 'skilful hunter'.

Vart.—The simple verbs, without upsargas, take the affix **वृत्**, when the words so formed are names of sacrificial priests. As **हु + वृत् = होवृ**, 1st. sing. होता 'the *Hotri* priest'; so also, **पोवृ** 'the *Potri* priest'.

Why do we say 'when not taking the upsargas'? Observe **उद्गावृ** 'the *Udgâtri* priest'; **प्रतिहवृ** 'the *Pratihartri* priest'. Here the affix is **वृच्**. Though the form is the same, there is difference however in the accent; *i.e.* **वृन्** places udâtta accent on the first syllable (VI. 1. 197), while **वृच्** places it on the last (VI. 1. 163).

Vart.—The augment **षुक्** is added when **नी** takes the affix **वृत्**; as **नी + षुक् + वृत् = नेष्टृ**, 1st. sing. नेष्टा 'Neshtri priest'.

Vart.—When signifying deity, the verb **त्वष्** takes **वृत्**; the letter **अ** is the substitute for the **इ** of the root; and the affix does not take the intermediate **इट्** augment; as, **त्वष् + वृत् = त्वष्टृ**, 1st. sing. त्वष्टा 'Tvashti'.

Vart.—The root **द** takes **वृत्**, when the word to be formed means an officer; as **द + वृत् = दवृ** 'an attendant, a door keeper'.

Vart.—In the Veda, the root **द** takes **वृच्**, as **दवृ**. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृञ्जिराकृञ्प्रजनीत्पचीत्पतीन्मदरुच्यपत्रपवृत्तुधुसह-
चर इण्णुच् । ३ । २ । १३६ ।

अलंकरिण्युः । निराकरिण्युः । प्रजनिण्युः । उत्पचिण्युः । उत्पतिण्युः । उन्मदिण्युः ।
रोचिण्युः । अपत्रपिण्युः । वर्तिण्युः । वर्धिण्युः । सहिण्युः । चरिण्युः ।

3116. The affix **इण्णुच्** comes after the following verbs in the sense of the 'agent having such a habit &c.; viz.— अलंकृ 'to adorn', निराकृ 'to expel', प्रजृ 'to be born', उत्पच् 'to be ripe', उत्पत 'to fly', उन्मद् 'to be mad', रुच् 'to shine अपत्रप् 'to be ashamed', दृत् 'to be', दृष् 'to grow' सह् 'to bear' and चर् 'to walk'.

As अलंकरिण्युः 'decorating', निराकरिण्युः 'repudiating', प्रजनिण्युः 'procreative', उत्पचिण्युः 'apt to ripen', उत्पतिण्युः 'flying', उन्मदिण्युः 'mad', रोचिण्युः 'bright', अपत्रपिण्युः 'bashful', वर्तिण्युः 'revolving', वर्धिण्युः 'growing', सहिण्युः 'patient', चरिण्युः 'moveable'.

Vart.—The affix **इण्णुच्** debares by anticipation the affix **युच्** of III. 2. 151, after the root अलंकृ though it has the sense of decorating.

३११७। योश्छन्दसि । ३ । २ । १३७ ।

वीरधः पारयिण्यवः ।

3117. The affix **इण्णुच्** in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative णि.

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As दृषदं धारयिष्यवः 'who hold the stones'; वीरयः पारयिष्यवः ।

३११८ । भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

छन्दसीत्येव । भविष्युः । कथं तर्हि 'जगत्प्रभारप्रभविष्यु वैष्णवश्च' इति । निरंकुशाः कवयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । आजिष्युरिति वृत्तिः । एवं जयिष्युः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

3118. The affix इष्णुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb भू 'to be' also.

Thus भविष्युः 'becoming'. How do you explain its use in the classical literature, as in the following जगत्प्रभार प्रभविष्यु वैष्णवश्च । "The Poets are above all rules and free."

The *yoga-vibhāga* or the division of this sūtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sūtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not included in the above two sūtras ; as, आजिष्युना लोहितचन्दनेन । This example is given in the Kāśika. Also जयिष्युः । This is, however, not found in the Bhāṣya.

३११९ । ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः । ३ । २ । १३९ ।

छन्दसीति निवृत्तम् । गिदयं न तु कित् । तेन स्य ईद्वयं न । ग्लास्नुः । गित्वान्न गुणः । जिष्णुः । स्यास्नुः । चाद्रुवः । 'अयुक्तः किति' (२३८९) इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट् । भूष्णुः । 'दंशेच्छन्दस्नुप-संख्यानम् *' । दङ्क्षवः पशवः ।

3119. The affix ग्स्नु comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz.—ग्ला 'to be weary', जि 'to conquer' and स्या 'to stand', as well as after भू 'to be'.

As, ग्लास्नुः 'languid'; जिष्णुः 'victorious'; स्यास्नुः 'disposed to stand firm, immoveable'; भूष्णुः 'being'.

The anuvritti of the word *Ohhandasi* does not extend to this sūtra. The indicative letter of this affix is really ग and not क, and therefore, there is no substitution of long ई for the आ of स्या, which would otherwise have taken place, had the affix been कित् (VI. 4. 66).

In the sūtra I 1. 5. (कृत्ति च) the letter ग is also included ; for ग coming before क, is changed by the rules of *sandhi* into क and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun*. As जिष्णुः । स्यास्नुः । By the force of च, the rule applies to भू also.

So also in sūtra VII. 2. 11. S. 2381 (अयुक्तः किति) the augment इट् does not come after the verb स्नु, or a monosyllabic verb ending in a letter of the partyâhâra उक्, when an affix having an indicative क follows. Here also क includes ग ; and therefore in भूष्णु we have no intermediate augment इट्.

Vart—In the Chhandas this affix comes after the verb दंश् 'to bite'; as दंशणवः पशवः 'the beasts that bite'.

३१२० । त्रसिगृध्रिधृविक्षिपेः क्तुः । ३ । २ । ११० ।

त्रस्तुः । गृध्रुः । धृष्टुः । विष्टुः ।

3120. The affix क्तु comes after the verbs त्रस् 'to tremble', गृध्र 'to be greedy', धृष्ट 'to be bold' and विष्ट 'to throw' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As, त्रस्तुः 'trembling'; गृध्रुः 'greedy'; धृष्टुः 'bold'; and विष्टुः 'throwing'.

३१२१ । शनित्यष्टाभ्यो घिनुण् । ३ । २ । १४१ ।

उकार उच्चारणार्थ इति काशिका । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शनित्तरा शनिनीतरत्यत्र 'उगितश्च' (१८७) इति ह्रस्वविकल्पः । न चैवं शनी शनिनावित्पादे जुष्मसङ्गः । ऋलृग्रहणमपकृष्य ऋलृन्तानामेव तद्विधानात् । 'नोदात्तापदेशस्य—' (२७६३) इति वृद्धिनिषेधः । शनी । तनी । दनी । अनी । भनी । क्षनी । क्लीनी । प्रमादी । उत्प्लवन्मदेः अलंकृतादिसूत्रेण णुञ्जो वासरूपविधिना घिनुणपि । उन्मादी । 'ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति +' इति तु प्रायिकम् ।

3121. The affix घिनुण् comes after the eight verbs beginning with शच् 'to be calm', in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The word इति in the aphorism indicates beginning. These eight verbs begin with शच् and end with सद् in the list of verbs. Of the affix घिनुण् the real affix is इच्, the other letters are servile; the घ is for the sake of substituting guttural for the final palatals; उ is for the sake of euphony according to Kâśikâ, or for the sake of rule VI. 3. 45 according to the Bhâṣhya; and the letter ण् causes vridhhi (VII. 2. 16): which in the case of roots ending in च is prohibited by the rule VII. 3. 31 S. 2763, the only verb taking vridhhi being सद् ।

As शमिच् 1st. sing. शमी 'calm'; likewise तनी 'desiring'; दनी 'turning'; भनी 'laborious'; अनी 'whirling', 'moving round'; क्लीनी 'fatiguing'; रनी 'bearing'; प्रमादी 'mad' and उन्मादी 'mad'. Though by III. 2. 136, S. 3116 the verb उन्मद takes the affix इष्णुच्, it also takes the affix घिनुण् by the rule of वासरूप (III. 1, 94).

All these verbs belong to the *Divāli* class. After other verbs than these eight, we have other affixes; as असिता.

The उ being an indicatory letter, we have शनित्तरा or शननीतरा : Here there is optional shortening by considering the affix as "ugit" under VI. 3. 45, S. 337. Nor is there any occasion to add जुष् augment in शनी, शनिनी &c. because जुष् is added to ऋल् ending words only: the word ऋल् being drawn into VII. 1. 70 S. 361, from VII. 1. 60 S. 2517, that rule (S. 361) is limited to words ending in a ऋल् letter. The vridhhi is prohibited by S. 2763.

Paribhāṣā:—"The rule III. 1. 94. S. 2830 by which an *Apavāda*-affix which is not uniform with an *utsarga* affix should supersede the

latter only optionally, has no concern with *Apavada* affixes added in the sense of 'having such a habit' *i.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177.

This Paribhâshâ is not of universal application; hence we have two derivatives उन्मदिष्णुः by S. 3. 11. 6, and उन्मादिच् by the present sūtra.

३१२२ । संपृवानुरुधाङ्यसाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षि-
पपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विवद्गुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरज-
भजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च । ३ । २ । १४२ ।

चिनुस्स्यात् । संपर्की । अनुरोधी । आवासी । आयासी । परिसारी । संसर्गी । परिदेवी । संज्वारी । परिवेपी । परिराटी । परिवादी । परिदाही । परिभोही । दोषी । द्वेषी । द्रोही । दोही । योगी । आक्रीडी । विवेकी । त्यागी । रागी । भागी । अतिचारी । अपचारी । आभोषी । अभ्याघाती ।

3122. The affix चिनुच् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. viz :—संपृच्, अनुरुच्, आधृ, आयृ, परिसृ, संसृज्, परिदेव्, संज्वर, परिक्षिप्, परिरट्, परिवद्, परिदह्, परिमुह्, दुष्, द्विप्, द्गुह्, दुह्, युज्, आक्रीड्, विविच्, त्वज्, रज्, भज्, अतिचर्, अपचर्, आभुष् and अभ्याहन्.

The root संपृच् is to be taken as belonging to the Rudhâdi class, and not as belonging to the Adâdi, because the vikarana is elided in the latter. The root परिदेवि belongs to the Bhvâdi class, the simple verb being देव् 'to sport'. The verb क्षिप् 'to throw' is common both to the Tudâdi and the Divâdi, and both are taken here. युज् 'to concentrate' is Divâdi, and युज् 'to join' is Rudhâdi; both are meant here. The verb रज् 'to color' has lost its nasal in this sūtra, irregularly.

Thus संपृच् + चिनुच् = संपर्क + इन् (VII. 2. 52) = संपर्किन् 1st sing. संपर्की 'mixture'; similarly, अनुरोधी 'compliant'; आवासी 'one who restrains'; आयासी one who exerts'; परिसारी 'that which flows round'; संसर्गी 'united'; परिदेवी 'lamenting'; संज्वारी 'greatly heating'; परिवेपी 'moving about'; परिराटी 'crying aloud'; परिवादी 'reviling'; परिदाही 'burning'; परिभोही 'beguiling'; दोषी 'guilty'; द्वेषी 'hating'; द्रोही 'quarrelling'; दोही 'milk-
ing'; योगी 'uniting or concentrating'; आक्रीडी 'playing'; विवेकी 'discriminating'; त्यागी 'renouncing'; रागी 'yearning after'; भागी 'sharing'; अतिचारी 'transgressing'; अपचारी 'offending'; आभोषी a thief; अभ्याघाती 'attacking'.

The indicatory च of the affix shows that the final palatal is changed into a corresponding guttural before this affix. (VII. 3. 52 and 54).

३१२३ । वौ कषलसकत्थस्लस्मः । ३ । २ । १४३ ।

विकापी । विलापी । विकटपी । विस्रम्भी ।

3123. The affix चिनुच् comes after the verbs कष् 'to injure', लष् 'to embrace and sport', कत्थ 'to praise' and स्लस्म 'to believe', when these are in composition with the preposition वि ।

As विकारी 'injuring'; विलासी 'sportive, a sensualist'; विक्वन्ती 'vaunting'; and विश्वन्ती 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

चादौ । अपलासी । विलासी ।

3124. The affix चिड् comes after the verb लष 'to wish' when compounded with the preposition अप and वि ।

As अपलासी 'thirsty'; विलासी. The term चि is to be read into this sūtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसृद्रुमथवद्वसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रमाथी । प्रवादी । प्रवासी ।

3125. The affix चिड् comes after the verbs लप्, सृ, दु, मथ, वद and वस when compounded with the preposition प्र ।

As प्रलापी 'prattling'; प्रसारी 'extending around'; प्रद्रावी 'running away, fugitive'; प्रमाथी 'tormenting'; प्रवादी 'reporting'; प्रवासी 'a traveller'.

The root वस् here is the Bhvâdi वस् meaning 'to dwell' and is not the Adâdi meaning 'to cover', because in the latter the vikarana is elided.

३१२६ । निन्दहिंसक्रिशाद्विनाशपरिक्षिपपरिरहपरिधादिभ्या
भाषासूयोदुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । सन्धौ दुष्प्रात् । निन्दकः । हिंसक इत्यादि । ण्डुला सिद्धे दुञ्जचनं ज्ञापकं तच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन तुजादयो नेति ।

3126. The affix दुञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—निन्द, हिंस, क्रिश्, खाद्, विनाश्, परिक्षिप्, परिरट्, परिधादि, व्याभाष् and असूय ।

In this sūtra the whole phrase ending with असूय has taken the termination of the first case; which, however, has the force of the ablative here.

As निन्द + दुञ् = निन्दकः (VII. 1. 1) 'blaming'; so also हिंसकः 'injuring'; क्रेशकः 'tormenting or troublesome'; खादकः 'eating'; विनाशकः 'destroying'; परिक्षिपकः 'surrounding'; परिराटकः 'who cries aloud'; परिवादकः 'a plaintiff'; व्याभाषकः 'detracting'; and असूयकः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix ण्डुल taught in III. 1. 133, as by adding दुञ्: its separate enunciation indicates the existence of the following paribhâsha:—

The rule of III. 1. 94 by which an *apavâda*-affix which is not uniform with *usarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *apavâda*-affixes added in the sense of 'having such a habit' i.e. with the affixes taught in III. 2. 134—177". Therefore the affixes दुञ् &c, are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्गे' क्रिप् । देवयिता । क्रोष्टा ।

3127. The affix दुञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and क्रुष् 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

As आदेवकः 'one who sports or laments'; आक्रोशकः 'vociferous, a reviler'; अरिदेवकः 'one who laments'; परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe देवयिता and क्रोष्टृ formed by दृच् (III. 2. 135).

३१२८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनार्थच्छब्दार्थाच्च युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता विद्याच् ।

The affix युच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल् + युच् = चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping'; कम्पनः 'shaking'; शब्दनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe पठिता विद्याच्.

३१२९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

अकर्तृकाद्युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् । भविता । 'हलादेः' किम् । वसिता । 'अकर्मकात्' किम् । वसिता वस्त्रम् ।

3129. The affix युच् comes in the same sense after such intransitive verbs as are Atmanepādi and begin with a 'consonant' and are Anudāttet i. e. have a gravely accented vowel as indicatory.

As वर्त्तनः 'being'; वर्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudāttet'? Observe भविता.

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe वसिता, which though Atmanepādi, takes वृच्.

Why after 'Intransitive'? This rule will not apply if the root is transitive; as वसिता वस्त्रम् ।

३१३० । जु वङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृध्रज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु' इति सौत्रो धातुर्गौ वेगे च । जवनः । चङ्क्रमणः । दन्द्रमणः । सरणः । पूर्वेषु लिङ्गे पद-ग्रहणं 'लषपतपद-' (२१३४) दृष्ट्युक्त्या बाधा सा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं वासरूप-विधिर्नास्तीति । तेनलङ्कृजस्तुम् ।

3130. The affix युच् comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c', viz:— जु, चङ्क्रम्य, दन्द्रम्य, सृ, गृध्र, ज्वल, शुच, लष, पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhātupāṭha, but is taught in the aphorisms and is hence called a *sautra dhātu*. It means 'to go', 'to be quick'. As जु + युच् = जो + अन् (VII. 1. 1. and VII. 3. 84) = जवनः (VI. 1. 78, II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. चङ्क्रम्य + युच् = चङ्क्रम् + अन्, (II. 4. 74) = चङ्क्रमनः 'moving about'; so also दन्द्रमणः 'wandering'; सरणः 'flowing'; गृध्रनः 'greedy'; ज्वलनः 'burning'; शोचनः 'grieving'; लषणः 'desiring'; पतनः 'falling'; पदनः 'moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this sūtra applies to the transitive verbs; otherwise the sūtra III. 2. 148 would

have been sufficient, as पद् is a चलनार्थ verb. Moreover the affix ukan of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this युच् after पद्, otherwise it would have. Others say that the inclusion of पद् in this aphorism indicates the existence of the *po. ibhāśhā* already given under sūtra III. 2. 141 i.e. the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a habit &c'. The affix वृच् which by III. 2. 136 is added to अलंकृञ्, supersedes, therefore, not merely the addition of वृच् to अलंकृञ् (III. 2. 135), but also the addition of वृच् to the same. If a *tāchehhilika apavāda* were to supersede only an *atāchehhilika utsarga*, it would have been superfluous for Pāṇini to teach in this sūtra the addition of युच् to पद्, because in that case the addition of उक्ञ् to पद् by III. 2. 154 would not have debarred the addition of युच् to पद् by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *jñāpana* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *jñāpana* is not, however, of universal application; for sometimes both affixes are applied concurrently; as गन्ता खेदं विकत्यनः ।

३१३१ क्रोधमगडार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मगडनः । भूषणः ।

3131. And after the verbs having the sense of क्रुच् 'to be angry' and मगड 'to adorn', the affix युच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful'; रोषणः 'irascible'; मगडनः 'adorning'; भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलंकृ to which sūtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्गुञ्ज स्वात् । कनूयिता । ह्मायिता ।

3132. The affix युच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debars III. 2. 149. As कनूयिता 'making creaking sound'; ह्मायिता 'trembling'. In these cases the affix वृच् is employed (III. 2. 135).

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

गुञ्ज स्वात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'ममिक्कम्पि-' (३१४७) इति रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति '+ ताच्छीलिक्केषु वाक्पविधिर्नास्ति +' इति प्राधिकमिति । तेन कश्चा कथना युयतिः । कम्पा कम्पना शाला । यदि सूदेर्गुञ्ज कथं मधुसूदनः । नन्दादिः ।

3133. The affix युच्, does not come after the verbs सूद् 'to strike', दीप् 'to shine' and दीक्ष 'to initiate'.

These three verbs are *anvaddat*, and by sūtra III. 2. 149, would have taken युच् । The present sūtra prohibits that. Therefore, they take वृच्. As, सूदितृ 1st sing सूदिता 'one who strikes'; दीपितृ one who shines'; दीक्षितृ 'one who initiates'.

Now, it might be objected—"We find that sūtra III. 2. 167 specifically enjoins the affix र after दीप्; this *apavāda* rule will therefore, supersede the general rule; where is then the necessity of the present

rule? If you say that the affix युच् is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhâshâ given under sūtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhâshâ is not of universal application; there are exceptions to it, as कम्पा युवतिः and कम्पना युवतिः 'a young girl' which are both valid forms derived by adding र and युच् to the verb कम्प्. So also कम्पना and कम्पना शाखा 'a shaking branch.'

If we prohibit युच् after the root सूद्, how do we get the forms मधुसूदन and रिपुसूदन? This objection may be answered in three ways: (1) the present is *anitya* rule, not of universal application, which can be inferred from finding this sūtra separated from the last (yogavibhâga), when it was easier to make them one, (2) the words मधुसूदन &c. belong to the नन्दादि class (III. 1. 134) taking the affix ल्यु or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix ल्युट्.

३१३४ । लषपतपदस्याभूवृषहनकनगमशूभ्य उकञ् । ३ । २ । १५४ ।

लावुकः । पातुक इत्यादि ।

3134. The affix उकञ् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c':—लष्, पत्, पड्, स्या, भू, वृष्, हन्, कम्, गम् and शू ।

As अपलावुकं वृषलजंगतं, प्रपातुका गर्भा भवन्ति, उषपातुकंसत्वं उपस्यायुका एवं पशवो भवन्ति 'प्रभातुकमन्नं भवति, प्रवृष्टाः पर्जन्याः, आघातुकं कापालिकस्य शूलम्, काशुकं स्त्रियो भवन्ति, आगस्तुकं वाराणसी रश्मि आहुः, किंशानुकं तीक्ष्णनाहुः । The व is added after स्या in उपस्यायुक् by VII. 3. 33. The ह् is changed into चात् by VII. 3. 32 and 54.

३१३५ । जल्पभिक्षकुटलुण्टवृडः षाकन् । ३ । २ । १५५ ।

जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ।

3135. The affix षाकन् comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs:—जल्प्, भिष्, कुट्, लुण्ट and वृ ।

The ष is indicatory showing that the feminines of the words so formed take the affix डीप् i.e. long ई (IV. 1. 41.) As जल्पाकः 'talkative'; भिक्षाकः 'a beggar'; कुट्टाकः 'who or what cuts'; लुण्टाकः 'a thief or robber'; वराकः 'low, miserable'. In the feminine जल्पाकी, वराकी &c.

३१३६ । प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजबी । प्रजविनी । प्रजविनः ।

3136. The affix इनि comes in the sense of 'the agent having such a habit etc', after the verb प्रजु 'to hasten forward.'

As प्रजविन्, sing. प्रजवी 'an express, courier', dual प्रजविनी, pl. प्रजविनः ॥

३१३७ । जिहृक्षिविश्रीणवमाव्यथाभ्यसपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ ।

जयी । दरी । वी । विशयी । अत्ययी । वसी । अव्ययी । अभ्ययी । परिभयी । प्रसयी ।

3137. The affix **जि** comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs **जि** 'to conquer', **दृ** 'to respect', **वि** 'to waste, to dwell, to go', **विश्रि** 'to shelter', **इ** 'to go', **वस्** 'to vomit', **अव्यथ** 'not to give pain', **अभ्यस** 'to injure', **परिभू** 'to humiliate' and **प्रसू** 'to beget'.

As **जयिन्** 1st. sing. **जयी** 'conquering'; similarly, **दरी** 'respecting'; **वयी** 'wasting'; **विश्रयी** 'wasting', **अत्ययी** 'exceeding'; **वसी** 'vomiting'; **अव्ययी** 'free from pain'; **अभ्ययी** 'not injuring'; **परिभयी** 'humiliating' and **प्रसूयी** procreating'.

३१३८ । स्पृहस्पृहपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८

आकास्त्रयश्चरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । स्पृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । तद्वत्त्वाद्वा । तदो नान्तत्वं निपात्यते । तन्द्रालुः । * शीङो वाच्यः * । शयालुः ।

3138. The affix **आलुच्** comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the following words:—**स्पृह** 'to desire', **स्पृह** 'to seize', **पत** 'to fall', **दय** 'to give, to go, to protect', **निद्रा** 'to sleep', **तन्द्रा** 'to be tired' and **श्रद्धा** to venerate'.

The first three verbs belong to the Churâdi class and end in short **अ** and take **लुच्** without **guna** or **vridhhi**.

As, **स्पृहयालुः** 'disposed to be desirous of'; **स्पृहयालुः** 'disposed to catch hold of or seize'; **पतयालुः** 'tending or prone to fall'; **दयालुः** 'compassionate'; **निद्रालुः** 'disposed to sleep'. The word **निद्रा** is formed by adding the preposition **नि** to the verb **द्रा** 'to go crookedly'; **तन्द्रालुः** 'slothful'; **तन्द्रा** is formed by adding **तद्** to **द्रा**, and then irregularly changing the **द्** into **त्**. **श्रद्धालुः** 'full of faith'. The term **श्रद्धा** is formed by adding **श्रद्** to the verb **धृधाञ्** 'to hold'. See VI. 4. 55 for adding **श्रद्**.

Vart.—The affix **आलुच्** comes also after the root **शीङ्** 'to lie down'; as **शयालुः** 'disposed to lie down'.

३१३९ । दाधेदसिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ ।

दारुः । धारुः । सेरुः । शङ्गुः । सङ्गुः ।

3139. The affix **रु** comes after the verbs **दा** 'to give', **धेदु** 'to suck', **सि** 'to bind', **शद** 'to fall' and **सद** 'to sit'.

As **दारुः** 'a munificent man'; **धारुर्वत्सो मातरच्** 'a sucking child of the mother'. The genitive case is here prohibited by II. 3. 69, the **रु** being taken as equivalent to **उ**. As **सेरुः** 'binding'; **शङ्गुः** 'falling'; and **सङ्गुः** 'resting'.

३१४० । सृचस्यदः क्स्मरच् । ३ । २ । १६० ।

सृमरः । चस्मरः । अक्षरः ।

3140. The affix **क्स्मरच्** in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes after the verbs **सृ** 'to flow', **चसि** 'to eat', and **अक्ष** 'to eat'.

As **सृमरः** 'going, a kind of deer'; **चस्मरः** 'gluttonous'; **अक्षरः** 'voracious'.

३१४१ । भञ्जभासनिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भासुरः । मेदुरः ।

3141. The affix घुरच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs भञ्ज् 'to break', भाच् 'to shine', and निद 'to be fat.'

As भञ्ज् + घुरच् = भञ्ज् + उर (VII. 3. 52) = भञ्जुरः 'brittle'; the palatal being changed into guttural because of the indicatory च. So also मेदुरः पशुः 'a fat beast'; भासुरं ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भञ्ज् this affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । भिदुरच् । छिदुरच् ।

3142. The affix कुरच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs विद् 'to know', भिद् 'to divide' and छिद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit'; भिदुरं काष्ठम् 'a splitting or fragile wood'; छिदुरा रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs विद् and छिद्.

Note.—The affix कुरच् comes after the verb वध् 'to kill'; and there is vocalisation of the semivowel; as विधुरः ।

३१४३ । इग्नश्जिह्वसिन्धुः क्वरप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ।

3143. The affix क्वरप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs इ 'to go', नश् 'to destroy', जि 'to conquer', and सृ 'to flow'.

The प् is indicatory employed in order to introduce the augment हुक् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ + क्वरप् = इ + त् + वर = इत्वरः, fem. इत्वरी 'a traveller'; नश्वरः, fem. नश्वरी 'transitory'; जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी; सृत्वरः fem. सृत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वल् pratyāhāra, and ought to have taken the intermediate इट् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII. 2. 8

३१४४ । गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गमेरनुनासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्वर is irregularly formed.

The word गत्वर is formed by eliding the सृ of गम् and adding the affix क्वरप्. As गत्वरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्तृकः स्यात् । जागरकः ।

3145. The affix ऊक comes after the verb जाग् 'to be awake' in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरकः 'wakeful',

३१४६ । यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

एभ्यो यङन्तेभ्य ऊङः स्यात् । दशामिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जञ्जपूकः । दन्दशूकः ।

3146: The affix ऊङ comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs यज्, जप् and दंश् when they end in the affix यङ्.

The intensives of these verbs take ऊङ. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices'; जञ्जपूकः 'a mutterer of prayers repeatedly'; दन्दशूकः a snake (what bites frequently). The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दंश् (Bhvâdi) is shown in the sūtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24. S. 415.

३१४७ । नमिकस्मिपस्मजसकमहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

नम्रः । कम्पः । स्मेरः । जसिर्नञ्जूर्यः क्रियासातत्ये वर्तते । अजस् संततमित्यर्थः । कम्पः । हिंसः । दीपः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c' after the verbs नम 'to bow', कम्प् 'to shake', स्मि 'to smile', अजस् 'not to cease', कम् 'to desire', हिंस 'to injure', and दीप् 'to shine'.

Thus, नम्रं काष्ठं 'soft wood'; कम्पा शाखा 'shaking branch'; स्मेरं मुखं 'smiling face'; अजस्त्रं जुहोति 'he sacrifices perpetually'; कम्पा युवती 'a beautiful maiden'; हिंसं रक्षः 'the injuring Rākshas'; दीपं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्त्रं is an adverb, and is derived from the root जस् 'to set free', with the negative particle अ, and the affix र; as अ + जस् + र = अजस्त्रं ।

३१४८ । सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix सन् and after the verbs आशंस 'to wish' and भिक्ष 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term सन् in the aphorism means Desideratives in the affix सन्, and not the verb सन्, because the verb सन् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing'; जिहीर्षुः 'desirous of taking'; आशंसुः 'desirous'; भिक्षुः 'a beggar'.

The verb आशंस with the upasarga आ is the verb अश्ति 'to desire' and not the verb शंसि 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेतुं निषेधत्वं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149 The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb विद् we add the augment तुस् and then the affix उ; as, विद् + तुस् + उ = विन्दुः (I. 1. 47) = वेदनशीलः 'intelligent'; so of इष् 'to wish', the ष is replaced by छ, and we have इच्छुः = इच्छाशीलः 'desirous'.

३१५० । क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १९० ।

‘देवाञ्जिगाति सुप्तयुः’ ।

3150. The affix च comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्य in the sense of ‘the agent having such a habit &c’.

The term क्य includes the three affixes क्यच्, क्यङ् and क्यप् (see sūtras III. 1. 8. 11, 13, &c). As नित्रयुः, संस्वेदयुः, सुप्तयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As देवाञ् जिगाति सुप्तयुः ।

In the modern Sanskrit वृत् will be employed. As नित्रीयिता,. By sūtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final अ, when क्यच् follows; as पुत्र + क्यच् = पुत्री + य = पुत्रीय. Why then in the case of नित्रयुः there is not the substitution of long ई for the अ of नित्र? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the अ ।

३१५१ । आदूगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १९१ ।

आदन्ताद्वन्ताद्वन्तादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिङ्वत् । पपिः सोमस् । ददिर्गाः । वभिर्वज्रस् । जग्मिर्गुवा । ‘जघ्निर्हृत्रममित्रियस्’ । जज्ञिः । ‘* भाषायां धाङ्कृतसृगमिजनिनमिभ्यः *’ । दधिः । चक्रिः । सस्त्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः । ‘* सासहिवावहिवाचलिपापतीनामुपसंख्यानस् *’ । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and कित् in the sense of ‘the agent having such a habit &c’ come after the verbs that end in long आ, or short or long ऋ, and after the verbs गच्छ ‘to go’, हन् ‘to kill’, and जन् ‘to be produced’, and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The इ after आ is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been त्, then by the rule of तपर (I. 1. 70) short ऋ would only be included and not long ऋ. But the present rule is applicable to long ऋ as well.

Thus प + कि = पपिः ‘drinking’; as पपिः सोमं ‘drinking the soma-juice’; ददिर्गाः ‘giving cows’ (Rig. Ved. VI. 23. 4). मित्रावरुणौ ततुरिः (Rig. Ved. IV. 39. 2, VI. 68. 7). दूरे अध्वजगुरिः (Rig. Ved. X. 108. 1). गच्छ + कित् = जग्मिः ‘being in constant motion, wind,’; जग्मिर्गुवा (Rig. Ved. II. 23. 11), हन् + कित् = जघ्निः ‘killing, a weapon offensive’; जघ्निर्हृत्रस् (Rig. Ved. IX. 61. 2); जन् + कित् = जज्ञिः as जज्ञिर्वज्रस् (T. S. VII. 20. 1). So also वभिर्वज्रस् ।

The letter क् in these affixes is indicatory. It might be said ‘it is superfluous to make these affixes कित्, because these being treated like लिट् will be कित् by rule I. 2. 5’. True, they would be कित् by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11. (when लिट् follows, गुणा is the substitute of the verb ऋच् and of those that end in the long ऋ) would also have applied to these affixes, and would have caused गुणा. It is to prevent this गुणा of the letter ऋ that we have annexed an indicatory क् to these affixes.

Vart.—The affixes क्ति and क्तिन् are of universal application in the Chhandas, and are not confined to the verbs enumerated in the sūtra, as we see them in सद् &c.; as सेदिः (Yaj. Ved XII. 105); नेमिः (Rig. Ved. II. 5. 3).

Vart.—The affixes क्ति and क्तिन् come after the roots धाञ्, कृञ्, सृ, जनि, गनि, and ननि in the classical literature also; as, दधिः, चक्रिः, सस्त्रिः, जसिः, जग्निः, नेमिः ।

Vart.—The affixes क्ति and क्तिन् come after the Intensive (यङन्त) roots of सद्, वद्, चल्, and पत्. As, सासदिः, बावहिः, चाचलिः, पापतिः (VII. 4. 83).

३१५२ । स्वपितृषोर्नजिङ् । ३ । २ । १९२ ।

स्वप्नक् । तृष्णक् । तृष्णजौ । तृष्णजः । 'धृषेद्' इति वाच्यमिति काशिकादौ । धृष्णक् ।

3152. The affix नजिङ् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c', after the verbs स्वप् 'to sleep' and तृष् 'to be thirsty'.

As स्वप् + नजिङ् = स्वप्नज् 1st. sing. स्वप्नक् 'sleeping, drowsy'; तृष्णज् 1st. sing. तृष्णक् covetous, thirsty'.

Vart.—So also after the verb धृष् 'to insult, be bold'; as, धृष्णज् 1st. sing. धृष्णक् 'bold, impudent'. (This vārtika is found in Kāśikā).

३१५३ । शृवन्द्योरारुः । ३ । २ । १९३ ।

शरारुः । वन्दारुः ।

3153. The affix आरु comes in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs शृ 'to injure' and वन्द 'to praise', 'to salute'.

As शरारुः 'noxious, a mischievous animal'; वन्दारुः 'praising, a bard'.

३१५४ । भियः क्लृक्कनौ । ३ । २ । १९४ ।

भीरुः । भीलुक् । * क्लृक्कनपि वाच्यः * । भीरुकः ।

3154. The affix क्लृ and क्लृक्कन come in the sense of 'the agent having such a habit' after the verb भी 'to fear'.

As, भीरुः 'fearful, timid'; भीलुक् 'timorous, a bear, a tiger, a jackal'.

Vart.—The affix क्लृक्कन् should also be stated; as भीरुकः ।

३१५५ । स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १९५ ।

स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ।

3155. The affix वरच् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs स्था 'to stand', ईश 'to rule', भास् 'to shine', विष् 'to go' and कस् 'to go'.

As स्थावरः 'immoveable'; ईश्वरः 'ruler, God'; भास्वरः 'luminous.' पेस्वरः 'going, destructive'; विक्स्वरः 'opening, expanding'.

३१५६ । यश्चयङ् । ३ । २ । १९६ ।

वातेर्यङन्ताद्वरचस्यात् । 'अतो लोपः' (२३०८) । तस्य 'अचः परस्मिन्-' (५०) इति स्थानि-
यद्वावे प्राप्ते पदस्य चरभावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवद् । तस्य
यलोपं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधात् 'लोपो व्योः-' (८७३) इति यलोपः । अल्लोपस्य स्थानिवदवभा-
मित्यातो लोपे प्राप्ते 'वरे लुप्तं न स्थानिवद्' ॥ यायावरः ।

3156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb या when it ends with the affix यङ्.

With the affix यङ्, the intensives of verbs are formed ; as यायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sūtra I. 1. 58.

Thus या + यङ् + वरच् । Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the अ of the य of यङ् । Thus या + य् + ० + वर ॥ This elided अ caused by a subsequent rule would have been sthānivat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthānivat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58. S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of य् before वर । But if the elided अ be sthānivat, then it would intervene, and य् could not be said to be followed by वर and so there would be no elision of य् । But I. 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of य् elision the vowel substitute is not sthānivat. Thus यायाय् + ० + वर = याया + ० + ० + वर । Now the आ of या requires to be elided, if the elided अ be sthānivat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विधिः ।

Note.—To understand this sthānivat question properly, we give the following quotation from the Ashtādhyāyī I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb यायाय we have यायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise यायाय + वर (III. 2. 176) = यायाय् + ० + वर (VI. 4. 48). Here the अ of य has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ârdhadhâtuka affix वरच्. The next step is to drop the य् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters य् and य् are dropped before affixes beginning with any consonant except य् i.e., beginning with consonants of वल् pratyâhâra. Now if the lopa substitute be considered as sthānivat to अ, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of य्, would not apply. The sūtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthānivat.

Thus याया + ० + वर. Now there is a rule (VI. 4. 64) which declares that the final long आ of a base is dropped before ârdhadhâtuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the âdeśa 'lopa,' which replaced the vowel अ, be considered as sthānivat, by I. 1. 57. S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the आ of याया requires to be dropped. But this sūtra prevents this and we have the form यायावरः ; as अप्सु यायावरः प्रवपेत पिण्डान् ॥

३१५७ । आजभासधुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुवः क्विप् । ३ । २ । १९९ ।

विभ्राट् । भाः । भावौ । धूः । धुरौ । विद्युत् । ऊर्क् । झः । झुरौ । दृशिग्रहणस्यापकर्षाज्ज-
वतेर्दधिः । झः । जुवौ । जुयः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते । ततः क्विप् ।
ग्रावस्तुवः ।

3157. The affix क्विप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs भाज् 'to shine' भास् 'to shine' धुज् 'to injure', श्वृज् 'to shine', ऊर्ज् 'to be strong', पू 'to fill', शु 'to move rapidly' and स्तु 'to praise', when it is preceded by the word आवर् 'a stone'.

Thus, विभाज् 1st. sing. विभाज् 'splendid'; भास् 1st. sing. भाः 'light' d; भासौ ॥; धुज् + क्विप् = धुज् (VI. 4. 21), 1st. sing. धूः 'who injures' d. धुरौ । विद्युज् 'lightning'; ऊर्ज् 1st. sing. ऊर्ज् 'strength'; पू 1st. sing. पूः 'what fills'; शुरौ; श्वः 'swift'. In the case of शु, a long vowel is the substitute of शु by applying the next sūtra, where the word दृश्यते shows that the rules, of lengthening &c., apply also. Thus S. शूः । d. शूवौ । pl. शूवः । See vārtika under that sūtra. ग्रावस्तु (VI. 1. 71) 'a priest' (VII. 2. 92). The compounding of the noun grāvan with a root is anomalous and formed by this sūtra. After such compounding क्विप् is added. Though by the universal rule III. 2. 76, the affix क्विप् would have come after these verbs also, the repetition of the affix shows that वाऽसरूपविधि does not apply in tachchhīlīka affixes.

३१५८ । आयेभ्योऽपि दृश्यते । ३ । २ । १७८ ।

क्विप् । छित् । भिद् । दृशियद्दृश् विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम् । क्वचिदीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्ध्वे क्वचिद्ध्रस्वः । तथा च वार्तिकम् । * क्विक्वचि प्रच्छयायतस्तुकटमुजुग्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च * । क्विक्वचोत्पादिनोणादिभूत्रेण केषांचित्सिद्धे तच्छीलादी तृना वाधा ना भूदिति वार्तिके ग्रहणम् । वलीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् । आयतं स्तौति आयतस्तुः कट् । प्रवते कटम् । उरतः । अयति हरिं श्रीः । * दुतिगभिजुहोतीनां द्वे च * । दृशियद्दृश्यादभ्याससंज्ञा । दिद्युत् । जगत् । * जुहेतिदीर्घश्च * । जुहुः । 'हु भये' । अस्य ह्रस्वश्च । दीर्घति । ददृत् । * आयतेः संप्रसारणं च * । धीः ।

3158. The affix क्विप् is seen after other verbs also, besides those mentioned above, in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As युज्, 1st. sing. युक् 'joining'; छित् 'piercing'; भिद् 'dividing'.

By using the words 'is seen' in the aphorism, it is implied that other rules also apply concurrently with क्विप्. Thus in some cases we find lengthening of the vowel; in some, there is reduplication of the root; in some instances there is *samprasāraṇa* of the semivowel; and in other cases there is shortening. These are taught in the following vārtikas.

Vart.—When क्विप् follows, the long vowel is the substitute of वच् 'to speak', प्रच्छ् 'to ask', आयतस्तु 'to praise long', कटम् 'to move through a mat', शु 'to move rapidly', and श्री 'to serve', and there is no substitution of a vowel for the semivowel (VI. 1. 16). Some of these would have been formed by the Unādi sūtra (II. 57). Their inclusion in the vārtika shows that in the tachchhīlādi sense, the kvip should not be superseded by वच् ।

As, वाक् 'the voice'; प्रच्छ + क्विप् = प्रश् + क्विप् (VI. 1. 10) = प्रश् + क्विप् (VIII. 2. 36) प्राश् (VIII. 4. 56) 'who asks'; आगतस्तुः 'who praises long'; कटम् 'a worm'; द्रुः 'swift'; लीः 'the goddess Lakshmi'.

The word द्रु which was mentioned in the last sūtra is redundant here.

Vart.—There is reduplication of the verbs द्युत् 'to shine', गच्छ 'to go' and द्रु 'to invoke', when क्विप् follows. By force of 'drisyate', the words get the designation of abhyāsa : so the doubling of the eighth adhyāyā applies also. As, विद्युत् 'shining'; जगत् 'going, the world'.

Vart.—There is lengthening also of the vowel of लुहः as लुहः 'a crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire.'

Vart.—The root हृ 'to fear' is shortened also ; as बहृत् 'fearing.'

Vart.—The verb च्छा 'to think' has samprasāraṇa ; as च्छीः 'thinking'.

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १३९ ।

नित्रभूर्नाम कश्चित् । धनिकाधनार्थयोरन्तरे वस्तिष्ठति विश्वासार्यं स प्रतिभूः ।

3159. The affix क्विप् comes after the verb भू 'to be' when the word so formed denotes a name or a surety.

As, विभूः 'a person called Vibhû'; प्रतिभूः 'a surety i.e. he who stands intermediate between the debtor and the creditor'. So also नित्रभूः ।

३१६० । विप्रसंभयो ड्वसंज्ञायाम् । ३ । २ । १८० ।

प्रभूयो भुवो ड्वः स्वान्न ड्व संज्ञायाम् विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । संभुर्जनिता । संज्ञायाम् ड्व विभुर्नाम कश्चित् । * नितद्वादिभ्य उपसंख्यानम् * । नितं द्रवतीति नितड्वः । यतड्वः । यमभुः । अन्तर्भावित एवर्थाऽत्रभवति ।

3160. The affix ड्व comes after the verb भू when it is preceded by the upasargas वि, प्र and यच्; provided that the word to be formed does not mean an appellative.

As विभुः 'all pervading'; प्रभुः 'lord'; संभुः 'Creator'.

Why do we say 'when it is not a proper name? Observe विभूः 'a person called Vibhû'.

Vart.—The words नितड्व &c, also are formed by this affix. As नितड्व 'the sea'; यंभुः 'causing happiness'. This has the force of latent causative: as यं (युत्) भावयति = यंभुः 'causing happiness'. So also यतड्वः ।

३१६१ । यः कर्मणि श्रन् । ३ । २ । १८१ ।

वेतो भ्रात्रश्च कर्मण्यर्थे दृग्स्यात् । 'भ्रात्री जनन्यामलकीवस्तुनस्तुपमातृव' ।

3161 The affix श्रान comes, in denoting the object, after the verb या 'to feed'.

The indicatory य denotes that the feminine is formed by डीप् (य) affix. As भ्रात्री 1, "the mother" whom the children suck (*dhayanti*) 2, the Amalaki fruit, which holds (*dadhāti*) all medicinal properties) 3, "the earth" which sustains all); 4 the wet nurse'. See Amarakosa III. 3, 176.

३१६२ । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ३ ।

२ । १८२ ।

दावादेः घृन्त्यात्करणेऽयम् । दायन्त्यनेन दात्रश्च । नेत्रश्च ।

3162. The affix *shtran* with the sense of instrument, comes after the verbs दाप् 'to cut', नी 'to lead' शप् 'to hurt', यु 'to join', युज् 'to join', स्तु 'to praise', दुव 'to inflict pain', वि 'to bind', सिच् 'to sprinkle', मिह 'to urine', पत् 'to fall', दश् 'to bite' and नह 'to bind'.

As दात्र, 1st. sing. neuter दात्रश्च 'a sickle' (lit, that with which one cuts); नेत्र 1st sing. नेत्रश्च 'eye'.

३१६३ । तितुत्रलथसिसुसरकसेषु च । १ । २ । ९ ।

यथा दशानां कृत्प्रत्ययानामिष्टेन स्यात् । शस्त्रश्च । योत्रश्च । योक्त्रश्च । स्तोत्रश्च । तोत्रश्च । सेत्रश्च । सेक्त्रश्च । नेद्वश्च । पत्रश्च । दंष्ट्रा । नङ्गी ।

3163. The इट augment is not taken by the following Kṛit-affixes:— ति, तु, त्र, त, थ, सि, सु, सर, क and च ॥

शस्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon'; योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रश्च 'the tie of yoke'; स्तोत्रं a penegyric; तोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेक्त्रं 'a sprinkling vessel'; नेद्वश्च 'the penis'; पत्रश्च 'a vehicle'; दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajadi* class and hence forms its feminine in टाप् (आ) and not in ई (IV. 1. 4).

The root दंश् is read in the aphorism without its nasal i.e. as दश्. This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as ण्युट्; thus we have दशनश्च 'tooth'.

And lastly नह् + ष्ट्रश्च = नद्वश्च fem. नङ्गी (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) क्तिच्—तन्तिः but तनिता तनितुश्च, क्तिच्—दीप्तिः but दीपिता, दीपितुश्च ॥ (2) तुन् (Un I 70)—सक्तुः but सचिता, सचितुश्च ॥ (3) ष्ट्रश्च (III. 2. 182)—पत्रं but पतिता, पतितुश्च, so also Unâdi ष्ट्रश्च (Un IV. 158), as तत्रश्च from तन् ॥ (4) तन् (Un III. 86)—हस्तः but हसिता, हसितुश्च; so also लीतः, पीतः, धूर्तः from लू, प्र, धूर्ति forming सेट् सविता, पविता धूर्तिता ॥ The affix mentioned in the sūtra refers to this Unâdi त (Un III. 86), and not to the त (क्त) of Nishthâ, for the Nishthâ त takes the augment, as हसितश्च ॥ (5) क्यश्च (Un II. 2)—कुह्यन् but कोषिता, कोषितुश्च, काष्ठश्च but काशिता, काशितुश्च ॥ (6) क्चि (Un III. 155), as कुचिः but कोषिता, कोषितुश्च ॥ (7) क्कु (Un III. 157)—हकुः but हविता, हवितुश्च; (8) सरश्च (Un III. 70)—असरश्च.

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

प्रहृष्टयोः करणे घृन्त्यात् । तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा योत्रश्च । मुखमित्यर्थः ।

3164. The affix ष्ट्रश्च is employed after the verb प्र with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

The verb **प्लु** includes both **प्लुङ्** and **प्लुञ्**; as **प्लोत्रस्** 'a plough-share'; **प्लोत्रस्** 'the snout of a hog'.

३१६५ । अतिर्लूधूसूखनसहचर इत्रः । ३ । २ । १८५ ।

अरित्रस् । लवित्रस् । धवित्रस् । सवित्रस् । खनित्रस् । सहित्रस् । चरित्रस् ।

3165. The affix **इत्र** comes after the verbs **अ** 'to go', **लू** 'to cut', **धू** 'to shake', **सू** 'to bring forth', **खन्** 'to dig', **सह्** 'to bear', and **चर** to go' with the sense of instrument.

Thus, **अरित्रं** 'a rudder'; **लवित्रं** 'a sickle'; **धवित्रं** 'a fan'; **सवित्रं** 'cause of production'; **खनित्रं** 'a spade'; **सहित्रं** 'patience'; **चरित्रं** 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६ । पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । ३८५ ।

पवित्रस् । येनाज्यमुत्पूयते यजमानानिकावेष्टनम् ।

3166. The affix **इत्र** comes after the verb **प्लु** 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb **प्लु** includes two verbs **प्लुङ्** and **प्लुञ्** both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as **पवित्रं** 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer; and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इत्रः स्यात् ऋषौ कर्णे देवतायां कर्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तृष्टिणेति दर्शनात् । पुयतेऽनेनेति पवित्रम् । देवतायां तु 'अग्निः पवित्रं स मा पुनातु' ।

3167. The affix **इत्र** comes after the verb **प्लु** 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi* the force is that of an instrument, and when applied to a *Devatā* the force is that of an agent. As, **पवित्रोऽयमुषिः** 'this Vedic Rishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word *Rishi* here means 'mantra or sacred Vedic verse': as we find in the sentence **तदुक्तृष्टिणा ॥ अग्निः पवित्रं स मा पुनातु** 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, **वायुः सौमः सूर्य इन्द्रः पवित्र ते मा पुनातु** ।

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT.-AFFIXES.

THE UNÂDI SŪTRAS.

The *Unâdi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *taddhita* suffixes added to the nouns of the *gaṇa-pāṭha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pāṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unâdis* by saying “Unâdayo bahulam, they are too many.” Moreover the formation of *Unâdi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prosthesis, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacresis, synephonesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of *aunādika* words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kātyāyana for the derivation of doubtful words in the same manner as the Sautra roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unâdi vritti* says. “The Unâdi Sūtras are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *krits*, are not commonly used for the purposes of derivation.” Again, in another place, for distinguishing them from the *krit* suffixes, he says, “We find the *krit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unâdi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unâdi* words are frequently arbitrary and whimsical.” It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, “that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the Nairuktās or etymologists (except Gārgya), and the other consisting of some of the *Vaiyākaranas* or grammarians, and the etymologist Gārgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root,

which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Nirkutā* and *Unādi Sūtras*, as Yaska says, नामाख्यात जानीति याकटायनो नैकसमयम् "that all nouns derive their origin from verbs ; so says Sākatāyana, and all the commentators of the Vedās." The latter denied the possibility of deriving the Unādi words from verbal roots. Pātanjali, in his commentary on Pāṇini, says उणादीन्यव्युत्पन्नानि प्रतिपदिकानि "Unādis are crude forms without origin;" and another grammarian, उणादीनि यथा जातानि तथा साधूनि "the Unādi words are perfect as they are;" thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sūtras. They were composed before the time of Pāṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both Yaska and the author of the *Kārikā* (व्याकरणशक इत्येव च तोकं) specify Sākatāyana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nāgoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Sākatāyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rūpamālā grammar, I find the statement that Vararūchi is their author." उणादि स्फुटीकरणाय वररुचिना पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि तदयथा कृवापाजि सीत्यादिः This assertion which makes Vararūchi older than Pāṇini, would have a claim to probability. But if Vararūchi be another name for Kātyāyana, then Dr. Carey's text of the sūtras has every right to be attributed to him. Goldstucker, however, in his strictures on Aufrecht, would not have him for the elder Kātyāyana, but Vararūchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unadi Sūtras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unadi Sūtras* to be anterior to Pāṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pāṇini lived a considerable time before the author of the *Unādi Sūtras*, who compiled them for supplying the defects in Pāṇini's work. (Dr. Rājendralal Mitra).

अथ उणादयः ।

THE UNADI AFFIXES.

PADA I.

१ । कृवापाजिमिस्वदिसाधयशूभय उण् । १ । १ ॥

करोतीति कारः शिल्पी कारकश्च । 'आतो युक्'—(२७६१) । वातीति वायुः । वायुर्गुदश्च । जयत्यभिभवति रोगाञ्ज्यायुरीषधम् । मिनोति प्रक्षिपति देहे जन्माणमिति मायुः पित्तश्च । स्वादुः । साधनोति परकार्यं साधुः । अरनुते आशुः । श्रीप्रश्च । 'आशुर्व्रीहिः पाटलः स्यात्' ।

1. The affix un comes after √kṛi 'to do' (VIII. 10), √vā 'to scent', to 'blow' (II. 41), √pā 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), √ji 'to conquer' (I. 593), √mi 'to throw' (V. 4) √svad 'to be pleasant to taste' (I. 18), √sādh 'to accomplish' (V. 17) and √asû 'to pervade' (V. 18).

Thus कृ + उण् = कार् + उण् = कारः 'an artificer, artist' lit. the maker. वा + उण् = वा + युक् + उण् (the augment yuk is added by VII. 3. 33. S. 2761) = वायुः 'wind,' lit. the blower.' पा + उण् = पायुः 'anus,' 'protector'. In this last sense, we find it in भुवस्तस्य स्वतवां पायुरग्ने (स्वतवात् + पायुः = स्वतवां पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also जि + उण् = जै + उण् = जायुः 'medicine'. अगदो जायुः Amarakośa.

So also मि + उण् = मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakośa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद् + उण् = स्वादुः 'sweet'. साध् + उण् = साधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आशुः 'quick', 'rice'. See Amarakośa II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the unâdi affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sūtras : because of *bahulam* ("diversely"). Thus √rah 'to abandon—राहुः 'the demon Râhu'; lit. 'that which after catching the Moon, again abandons, it.' √vas 'to dwell' वासुः 'The Container, the All-pervading',—lit. 'that in which all dwell', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (vâsu) and divine (Deva) is called Vâsudeva.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'मा न आयौ' ।

2. In the Vedas the affix उण् comes after वृण् (to go).

Thus वृण् + उण् = रे + उ = आय् + उ = आयुः 'man'.

As in त्वामग्ने मयममायुनायवे &c. (Rig. I. 31. 11), मा नस्तोक्ते तनये मान आयौ &c. (Rig. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be dis-

tinguished from the word आयुस् ending in स् which is formed by the affix चस् (See Unādi II. 118.) In the classical Sanskrit the word आयुस् meaning 'life-period' of man, is Neuter and ends always in स्. See Amarakośa (I. 8. 119.) आयुर्जीवितकालो ना । So also जटायुस् and जटायुः ।

३ । हसनिजनिचरिचटिभ्यो जुष् । १ । ३ ।

दीर्घत इति दाह । 'स्तुः प्रत्ययः सानुरस्त्रियाश्च' । जानु । जानुनी । इह 'जनिवध्योश्च' (२५१२) इति न निषेधः । अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् । चारु रम्यम् । चाटु प्रियं वाक्यम् । चृगध्वादिवात्कु-प्रत्यये 'चटु' इत्यपि ।

3. The affix ñun comes after the roots √dri (I. 846) 'to tear', √shanu (I. 492) 'to give', √jana (I. 862) 'to beget', √chara 'to walk' (I. 591) and √chata (I. 316) 'to pierce'.

Thus दृ + जुष् = दाहः 'timber' (Amarakośa II. 4. 13): lit. 'that which is torn asunder' सानुः 'summit' (A. K. II. 3. 5.) जानु n. knee. dual जानुनी । Here the prohibition against vṛiddhi, as ordained by VII. 3. 35, S. 2512, does not apply, because the affix जुष् has two letters ज् and ण् both of which are potent enough to produce vṛiddhi. If the vṛiddhi force of one letter be debarred by VII. 3. 35 'the other letter will produce its effect. चारुः, 'pleasant' चाटुः 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is चटु derived by affixing कु under Mrigayvādi class.

४ । किञ्जरयोः श्रिणाः । १ । ४ ।

किं शृणोतीति किञ्शारः सत्यश्रुकं वाणश्च । जराभेति जरायुर्गर्भाशयः । 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' ।

4. The affix ñun comes after √śri (IX. 18) 'to injure' preceded by *kim*, and √in (II. 36) 'to go' preceded by *jara*.

Thus किञ्शृ + ज् उण् = किञ्शारः 'the beard of corn', 'an arrow' (A. K. II. 9. 21 and III. 3. 162.) जरा इ + उण् = जरायुः 'the uterus'. (A. K. II. 6. 8). The Medinī Kośa says "Kin śāru. masc. means the ear of corn; an arrow, a heron's feather". It means a desert, a bleak mountain also.

५ । त्रौ रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन जरा इति तालुः ।

5. The affix जुष् comes after the √tri (I. 1018) 'to cross over' and च् 'to go' and thereby its र is changed into ल् ।

Thus तृ + जुष् = तालुः the palate, lit. 'over which the sounds of letters cross'. The sūtra is त्रः रः चलः । Some read च् into it, thus तृ + च् = तृ, dual त्रौ । Gen. dual त्रोः । Thus च् + जुष् = आट् + उ = आलुः 'potato'; 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६ । कृके वचः कश्च । १ । ६ ।

कृकेन गलेन वक्तीति कृकवाकुः । 'कृकवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे' इति विश्वः ।

6. The affix \tilde{n} un comes after the \sqrt{va} ch (III 54) 'to speak' preceded by \tilde{v} च, and the च is changed into क "

Thus कृकवत् + कुञ् = कृकवाकुः (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'through the throat'. Kṛika = throat. Viśva Kōśa says " Kṛikavāku means a peacock and a lizard (sarāṭa) and a cock (charaṇāyudha). "

७ । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिनिमस्त्रिभ्य उः । १ । ७ ।

भरति विमर्ति वा मरुः स्वामी हरश्च । त्रियन्तेऽस्मिन्नुवाति मरुर्निर्जलदेशः । श्रेते शयुरवगरः । तर्ह्वञ्चः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति चरुः । त्सरुः खड्गादिमुष्टिः । तनुः स्वरूपम् । तन्यते कर्मपाशोऽलया तनुः शरीरम् 'स्त्रियां भूतिस्तनुस्तनूः' । धनुः शस्त्रविशेषः । 'धनुर्ना च धनुर्विदुः' । 'धनुरिवाजनि वज्रः' इति श्रीहर्षः । नयुः किन्नरः । 'मदुः पानीयकाकिका' इति रभसः । न्यङ्-
व्यादित्वात्तुत्वं जश्त्वेनस्यदः ।

7. The affix च comes after the \sqrt{bh} ri (I. 946. to support) \sqrt{m} ri (VI. 110. to die) \sqrt{s} i II. 22 (to sleep), तृ (to cross over), चर (to move), 'to eat' सर (to go with speed), तन (to spread), धन (to produce or yield corn), नि (to scatter,) मरुज (to purify).

Thus भृ + च = भृच 'Master', 'God'. lit. who supports, मरुः 'desert', lit. the waterless place where people die. शयुः 'python' lit. who sleeps: (A. K. I. 8. 5); तरुः 'tree', lit. by which the planters thereof cross the hell. चरुः 'charu,' the food offered to the gods: lit. that which the Devas eat. त्सरुः 'sword,' 'the fist' तनु 'a little', 'body' (fem). Then it is either तनुः or तनूः । Literally that by which the noose of Karma is drawn out is tanu—as embodiment means further production of new karmas. धनुः 'a bow' The word धनु ending in उ is masculine. Another form is धनुस् ending स् । The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha: धनुरिवाजनि वज्रः ।

So also from नि—नयुः 'kinnara' (see A. K. I. 1. 74). The आ required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also मरुज् + उ = मरुजुः 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water.' Rābhasa says "madgu and Pāṇīya-kâkikâ are synonyms." The ज is gutturalised to ग by its belonging to Nyankvâdi class. The स becomes द by जश्त्व change.

८ । अखश्च । १ । ८ ।

'खलेशकषायवः' । चात्कटिवटिभ्यास् । कटति रसनां कटुः । वटति वदतीति वटुः ।

8. The affix उ comes after the root अण (I. 471 to sound).

Thus अण् + उ = अणुः (an atom). By force of the word च, this affix comes after कट् (to go) and वट् (to surround), also कटु as 'bitter' that which cuts the tongue, वटुः speaker, 'the child of a twiceborn.'

९ । धान्ये नित् । १ । ९ ।

धान्ये वाच्येऽण उप्रत्ययः स्वात् । स च नित् । निष्वादाद्युदात्तः । त्रियङ्गवश्चेऽणवश्चसे । श्रीहिमेदस्त्वणुः पुमात् । निङ्ग्रहणं 'फलपाटि-' इत्यादिसत्त्वमनिव्याप्य संबध्यते ।

9. The affix उ comes after the root अण (to sound), and it is considered as having an indicatory न, when the word denotes a kind of barley.

Thus अणुः grain, barley. The indicatory न makes this word have the acute accent on the first syllable, while अणुः formed by the previous sūtra, has the accent on the last syllable.

This consideration of the affix as नित् governs the subsequent sūtras as far as कलिपाणि &c. (Un I. 19). Thus प्रियङ्गवश्च नेऽणवश्च ने (Yajur Veda).

The word अणुः (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० शृस्वस्निहित्रप्यसिधसिह्निक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्च । १ । १० ।

शृणातीति शृः । 'शररायुधकोपयोः' । स्वरर्वज्रम् । स्नेहुर्व्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु सीसम् । 'पुंसि भून्वसवः प्राणाः' । वसुर्हृदेऽग्नौ योक्त्रेऽग्नौ वसु तोये धने मणौ हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेदुश्चन्द्रः । बन्धुः । मनुः । चात् 'विदि अवयवे' । बिन्दुः ।

10. The affix उ comes after the root शृ (to hurt), स्व (to sound), स्निह (to be easily attached), त्रपु (to be ashamed), अणु 'to throw', वस् ('to live', 'to cover') &c., हन् (to kill), क्लिह (to become wet), बन्ध (to tie), मण (to sour) 'to know'.

Thus शृ + उ = शंसः (weapon), स्वरः (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 50. स्नेहु (disease, moon) त्रपुः (Tin), अणुः (life), (अणु is always used as masculine gender plural) (see Amara kosha II. 8. 119). वसु m. lake, fire, yoke, and rays, nent. 'water,' 'wealth,' and 'gem'. हनुः (chin), क्लेदुः (moon) बन्धु (friend), मनुः (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix उ comes after the root विद् also because of the word च in the sūtra, as बिन्दुः 'a drop'?

Note.—अणः 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hema Chandra). Trapu, tin or lead : because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. Trapu-ranga or sīsaka (Medinî). अणुः 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. हनुः masculine means 'cheek'. It is feminine also हनुमान् 'Hanumân'—the broad-cheeked one. Sometimes it is long, as हनुमान् । बन्धुः 'friend' lit. one who binds another with the ties of affection'. मनुः the first king : it means Mantra also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं धश्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽथौ सिन्धुर्न सरिति स्त्रियाम्' इत्यमरः ।

11. The affix उ comes after the root स्यन्द् (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of द into ध

Thus स्यन्द् + उ = सिन्धुः ('Sindh'. Ocean, the Indus,) Amarakosha III. 3. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

१२ । उन्देरिच्छादेः । १ । १२ ।

उनत्ति इन्दुः ।

12. The affix उ comes after the root उन्द् (to make wet), and इ is substituted in the place of उ of the root,

Thus उन्द् + उ = इन्दुः 'The moon'.

१३ । ईषेः किञ्च । १ । १३ ।

ईषेरुः स्यात्स च किदादेरिकारादेशश्च । ईषते हिनस्ति इषुः शरः । 'इषुर्द्वयोः' ।

13. The affix उ comes after the root ईष् (I. 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and ई is replaced by short इ ॥

Thus ईष् + उ = इषुः 'an arrow', lit. the killer. See Amarakosā (II. 8. 87).

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । १ । १४ ।

कन्दुः ।

14. The affix उ comes after the verb स्कन्द (I. 1028 to ascend,) and the स is elided thereby.

Thus स्कन्द + उ = कन्दुः ('a boiler', an oven). A. K. II. 9. 30.

१५ । सृजैरसुम्भ । १ । १५ ।

चात्सलोप उप्तत्त्यश्च । रज्जुः ।

15. The affix उ comes after the root सृज् (IV. 69. "to let go"), the स is elided and the augment असुम्भ is added.

Thus सृज् + असुम्भ + उ = रज्जुः 'rope'. The स of the augment is changed first to य् by चुत्व, and then to ज by जश्त्व । रज्जुः means 'braid of hair,' 'rope', 'woman'. (Medinî).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ककारतत्कारयोर्विभिनयः । तर्कुः सूत्रवेष्टनश्च ।

16. The affix उ comes after the root कृत् 'to cut off,' and there is the transposition of the letters क and स ॥

Thus कृत् + उ = तर्कुः + उ = तर्कुः 'a spindle'.

१७ । नावञ्चेः । १ । १७ ।

न्यङ्कुवादित्वात्कुत्वश्च । नियतमञ्चति न्वङ्कुर्दृगः ।

17. The affix उ comes after the root अञ्च 'to make clear' preceded by the preposition नि ।

Thus नि + अञ्च + उ = न्यङ्कुः (a kind of antelope').

१८ । फलिपाटिनभिजनिजनां गुणपटिनाकिधतश्च । १ । १८ ।

फलेर्गुक् फल्युः । पाटेः पट्टिः । पाटयतीति पटुः । सन्यतेऽनेन नाकुर्वन्तीकश्च । सन्यत इति सद्यु । जायत इति जयु ।

18. The affix उ and the augment युक् come after the roots फल् (to bear fruit), पाट replaced by पट् (to go), नम्र (to salute, to bow down) replaced by नाक्, मन (to consider, to think); जन् (to be born); the final व s of the last two roots are respectively replaced by च् and त् ॥

Thus फल् + युक् + उ = फल्गुः 'unsubstantial'. पटुः 'clever'. नाकुः 'a white ant hill'. A. K. II. 1. 14. मधु 'sweet,' and मधुः 'a demon'. जतु 'red resin of certain trees'.

१८ । वलेगुक्च । १ । १८ ।

‘वल संवरणे’ ।

19. The augment युक् comes after the root वल् (I 520. ‘to live’,) before the affix उ.

Thus वल् + उ = वल्गुः ‘beautiful’. The root is √vala संवरणे (I 520)

२० । शः कित्सन्वचच । १ । २० ।

शयतेरुः स्यात्स च कित्सन्वचच । शिशुर्बालः ।

20. The affix उ is कित् and is treated like च् (desiderative) after the √शो (IV. 39) ‘to sharpen’, ‘to make thin’.

Thus शिशुः ‘child’, शो + उ = शा + उ (VI. 1. 45. S. 2370) = शाशा + उ = शिशो + उ (S. 2317) = शिशुः (VI. 4. 64. S. 2371).

२१ । यो द्वे च । १ । २१ ।

सन्वदिति प्रकृते द्वेग्रहणमिदमिति सूत्रस्यर्थः । ययुरश्वाऽश्वमेधीयः ।

21. The affix उ comes after the verb या (II. 40) ‘to go away’, and it is doubled.

Thus ययुः ‘a horse, fit for the Aśvamedha sacrifice’, या + उ = याया + उ = ययुः । Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been शिशुः by सन्वत्तः S. 2317. Hence the sūtra kâra uses the words ‘dve cha’ ‘There is doubling, but not like Sanvad.

२२ । वभ्रुश्च । १ । २२ ।

‘वभ्रुर्ब्रह्मन्तरे विष्णो वभ्रुः नकुक्पिङ्गुसौ’ । आदहयतोऽपि । वभ्रुः कर्ता । वभ्रुर्हन्ता । पयुः पालकः ।

22. The augment कु comes after the root वृ (I. 946. III. 5) ‘to support’, and the root is doubled.

Thus वभ्रुः ‘an epithet of Śiva’, ‘Brown’. वभ्रुः means the Vaisvânara fire, 2, the Sûlâpâni—the Trident carrier; 3, the Garuḍa-bannered (Viṣṇu), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means ‘brown’, and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च ‘and’, the affix कु comes after other roots also. As कृ + कु = चक्रुः ‘agent’. हन् + कु = जहनुः ‘killer’. पा + कु = पयुः ‘protector’.

२३ । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्यात् । पुरुः । भिनत्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहिज्या-' (२४१२) इति संप्रसारणम् । विरहिणं विध्यति विधुः । 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीकेशे च राक्षसे' । गृधुः कामः । धृषुर्दक्षः ।

23. The affix कु comes after the verbs पृ (III. 4.) 'to protect', 'to fill up', भिद् (7. 2) 'to divide', व्यध (4. 72) 'to hurt', गृध (4. 136) 'to desire', धृष (5. 22.) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुरुः [पृ+कु=पु+कु (VII. 1. 102 S. 2494)=पुर्+उ]. 'much' heaven; the name of a prince; the pollen of flowers. भिदुः 'Indra's thunder-bolt', lit. that which splits asunder. विधुः from व्यध, the य is vocalised to इ by S. 2412. It means 'the moon, lit. 'he who pains the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as. 'The moon, 2, the camphor, 3, the Hṛishīkesā, and 4 Rakshasa. गृधुः 'God of love', धृषुः 'expert' हृषुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Rāhu.'

२४ । कृग्रीरुचच । १ । २४ ।

करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII. 10) 'to do', and गृ (IX. 28) 'to sound' and उ is substituted in the place of अ and र follows such उ by S. 70.

Thus कुरुः 'a species of amaranth, गुरुः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King: it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुः सुषु स्यः । १ । २५ ।

'सुपानादिषु च' (१०२२) इति षत्वम् । अपदुः प्रतिकूलम् । दुष्टु । सुष्टु ।

25. The affix कु comes after the verb स्या (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप, दुर् and सु.

Thus अपदुः 'unfavourable', 'a child' दुष्टुः 'a wicked person.' सुष्टुः 'a good person.' The स of स्या is changed to ष under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushâmâdi class.

२६ । रपेरिच्छोपधायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

26. The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate अ is changed to इ ।

Thus रिपुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिहृशिक्रम्यसिपशिबाधामृजिपशितुग्धुदीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुणानृधुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्तुः । अन्धुः कूपः । 'पांसुर्ना न द्वयो रजः' । तालव्या अपिदन्त्याश्च संबसूकरपांसवः । बाधत इति बाधुः स्त्रीपुंसयोर्भुजः ।

27. Before the affix कु, ऋज is substituted for अर्ज (I. 242, X. 186) 'to gain', पश is substituted for दृश (I. 1037) 'to see,' the augment डक् is added to क्नि (I. 470. 869) 'to desire,' धुक् to अग्नि (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long आ is substituted for the short अ of पशि (10. 179) 'to destroy', and ह for the final च of वप (1. 5) 'to oppress.'

Thus ऋजुः 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पशुः 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. कन्तु 'cupid', अन्धुः 'a well', पांशुः 'dust' पांशुः 'manure', बाहुः 'arm', lit. that which obstructs.

The word पांशु is spelt as पांसु also. It is masculine. See A. K. II. 8. 98 (पांसुर्ना &c). The three words रस्व, सूकर and पांसु are spelt with the palatal श also instead of the dental स as रस्व, सूकर and पांशु । बाहु is masculine ; while its synonym भुजः is both masculine, and feminine as भुजा ।

२८ । प्रथिन्नदिभ्रस्जं संप्रसारणं सलोपश्च । १ । २८ ।

सयाणां कुः संप्रसारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । पृथुः । वृद्धुः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । भृज्जति तपसा भृगुः ।

28. The affix कु is added to the roots प्रथ (I. 802) 'to become known', भ्रव (I. 804) 'to crush' and भ्रज्ज (VI. 4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the स of bhrasj.

Thus पृथुः 'wide', वृद्धुः 'delicate' भृगुः 'a Rishi'. The ज is changed to ग as the word is considered to belong to the Nyankvâdî class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९ । लङ्घिबन्धुर्नलोपश्च । १ । २९ ।

लघुः । * बालमूललघ्वलमङ्गुलीनां वा लो रत्वसापद्यते । रघुर्नृपभेदः । बहुः ।

29. The affix कु comes after the roots लङ्घ (I. 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and बन्ध (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus लघुः 'light'; बहुः 'many'.

Vart.—The ल is optionally replaced by र in the following :—bâla, mûla, laghu, alam, and anguli. Thus बाल or बार; मूल or मूर, लघु or रघु, अलम् or अरम् and अङ्गुलि or अङ्गुरि । Raghu is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३० । ऊर्ध्वोत्तेनुर्लोपश्च । १ । ३० ।

ऊरु सक्थि ।

30. The affix कु comes after the root ऊर्ध् (II. 30) 'to cover', and the णु of the verb is elided thereby.

Thus ऊरुः 'the thigh.'

३१ । महति ह्रस्वश्च । १ । ३१ ।

कव महत् ।

31. The क of कव is shortened when the sense is that of great'.

Thus कवः 'precious'.

३२ । श्लिषेः कश्च । १ । ३२ ।

श्लिष्यतीति श्लिङ्गुर्भृत्यः । उदगतो ज्योतिश्च ।

32. The affix कु comes after the root श्लिष (I. 734, IV. 77, X. 38) 'to embrace', and the final ष is changed to क ॥

Thus श्लिङ्गुः 'a servant', 'a libertine'; 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशुभ्यां डिञ्च । १ । ३३ ।

आ खनतीत्याखुः । परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात्परशुरपि ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and शृ (9. 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix कु, and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आखुः 'a mouse', lit. that which digs all round, परशुः 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form परशुः also, by the elision of अ of र under the Prishodarâdi class.

३४ । हरिमितयोर्द्वः । १ । ३४ ।

'द्रु गतौ' अस्माद्धरिमितयोरुपपदयोः कुः स च द्वित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः । मितं द्रवति मितद्रुः समुद्रः ।

34. The verb द्रु, (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि or मित, takes the affix कु under the same circumstances.

Thus हरिद्रुः 'a kind of tree', मितद्रुः 'Ocean'.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतधा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुर्वृक्षः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

35. So also when द्रु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्रुः = शतधा द्रवति इति literally that which runs in a hundred different channels.

By force of the word बहुलं, the affix comes, even after the root singly. As द्रुः (द्रु + कु = द्रू + उ = द्रुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dru" or branches, is called द्रुमः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्कु पीयू नीलङ्ग लिङ्गु । १ । ३६ ।

पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरो मुखोऽश्वश्च । 'शङ्कुर्ना कीलशल्ययोः' । 'पिबतेरीत्वं युगागमश्च' । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णं च । निपूवर्वास्तलिङ्गिता-

अस्मात्कुत्बने दीर्घश्च । नीलङ्गः कृमिविशेषः शृगालश्च । 'नीलाङ्गः' इति पाठान्तरम् । तत्र धातोरपि दीर्घः । 'लगे सङ्गे' अस्मात् द्वयं च । लगतीति लिङ् चित्तम् । लिङ्मुखः ।

36. The five words खरु, शङ्कु, पीयु, नीलङ्ग, and लिङ्, are irregularly formed by कु affix.

खरु is from √खनु 'to dig' (I. 927), शङ्कु from √शकि 'to doubt' (I. 86). In खरु the न् of khan is replaced by र before the affix कु. Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Daitya also. It means also white. It is the name of Śiva.

2. शङ्कुः masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger'; 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीयुः is from √पा 'to drink': the अ is changed to ई and युक् augment is added before कु. It means 'a crow', 'time', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. नीलङ्ग is from √लग् 'to go' (I. 154), preceded by नि, the vowel इ is lengthened before कु. Some derive it from नील + गम् + कु, the अम् of गम् is elided and the augment युच् is added. Another form is नीलाङ्ग where the root vowel is also lengthened. It means 'an insect', 'a jackal', 'a large black bee'.

5. लिङ् from √लगे 'to adhere' (I. 823), the अ is changed to इ. लिङ् (Neat) the 'heart, लिङ्गः 'a block head' (masc.)

३७ । मृगयवादयश्च । १ । ३७ ।

इते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगं यातीति मृगयुर्व्याधः । देवयुर्धार्मिकः । मित्रयुर्लोकयात्रा-
मित्रः । आकृतिगणोऽयम् ।

37. So also the words मृगयुः 'hunter' &c are irregularly formed by the affix कु ।

Thus मृगयुः 'a hunter', lit. 'one who goes (yāti) after deer'; देवयुः 'pious', मित्रयुः 'an expert in worldly matters', 'friendly'. It is an Akṛitigaṇa.

Note.—Mṛigayu means 'a jackal', 'a hunter', the Supreme Spirit. Other words not enumerated above also belong to this class. √पील to check : पीलुः 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryās generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (पिङ्ग). So also √पडि 'to go', पाण्डुः 'yellow &c, with the vṛiddhi of the root vowel. √कडि 'to be proud', कण्डुः 'itching.'

३८ । मन्दिवाशिमथिवतिचङ्क् यङ्किभ्य उरच् । १ । ३८ ।

मन्दुरा वज्रिशला । वायुरा रालिः । मयुरा । चतुरा । चङ्कुरो रथः । अङ्कुरः । खड्गैरादित्वा-
त्त्वादङ्कुरोऽपि ।

38. The affix उरच् comes after the verbs मन्द (I. 13) to praise &c, वायु (4. 54) 'to roar', मय (I. 901) 'to churn', चते

(I. 918) 'to beg', चक् (I. 93, 820) 'to resist' and अकि (I. 87) 'to count or mark'.

Thus मन्दुरा 'a stable for horses' वायुरा 'night' lit. in which animals, roar, मयुरा 'a town', चतुरः 'cunning', चक्रुरः 'a chariot, a tree', अक्रुरः 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', 'a sprout'. The word is अङ्कुरः also with long ऊ, when it belongs to the Kharjurādi class, and takes the affix ऊर ।

३९ । व्यथेः संप्रसारणं किञ्च । १ । ३९ ।

'विथुरश्चोररक्षसोः' ।

39. The affix उरच् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the य is changed to थ and the affix is treated as if it had an indicatory क् ।

Thus विथुरः 'a thief' 'a Rākshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sūtra is व्यथेः संप्रसारणं थः किञ्च । By this the य is changed to थ also. According to this reading we cannot get the form विथुर । But this is a valid form as found in the Vedās :—त्वमेषां विथुरा यावा । So also अथ विद्धा विथुरेणाचिदस्त्रा । There is however another word विथुर with dh also. It is derived from थुर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence, distressed, love lorn.

४० । सुकुरददुरौ । १ । ४० ।

सुकुरो दर्पणः । बाहुलकान्मकुरोऽपि । 'दृ विदारणे' धातोर्द्विर्वचनमभ्यासस्य रुक्विटलोपश्च । 'ददुरस्तोयदे भेके बाह्मभाण्डाद्विभेदयोः' । 'ददुरा चण्डिकायां स्याद्ब्रामजाले च ददुरश्' इति विश्वः ।

40. The words सुकुर 'a mirror', and ददुर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of सुकुर is मकुर । This is because of the word bahulam. From √drî 'to tear' (IX. 23) is obtained ददुरः by reduplication, and adding रुक् augment to the abhyâsa, and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurah means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine ददुरा means 'Chandrikâ—a name of Dûrgâ'. The Neuter ददुरश् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kośa).

Note.—From √मकि 'to adorn' (I. 89), is formed मकुरः by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guṇa of drî, and the addition of the augment दुक् । Instead of ब्रामजाल other readings are 'दाम जाल' and यामजाल ।

४१ । मद्गुरादयश्च । १ । ४१ ।

उरञ्जन्ता निप्रात्यन्ते । माद्वतेर्गुक् । मद्गुरोः मत्स्यभेदः । 'कह वण्' । रगागमः । 'कडुरः श्वेत-
रवसोः' । बध्नातेः खड्ग्रादित्वाहरोऽपि । 'बन्धूरबन्धुरौ स्यातां नञ्सुन्दरयोश्चिषु' इति रन्तिभेदः ।
'कोकतेर्वा कुक्' । कुकुरः-कुकुरः ।

41. So also with the words मद्गुर 'a kind of fish' and the rest.

These are words formed by the affix उरञ् ।

1. From √मदी is formed मद्गुरः with the augment गुक् । It is the name of a kind of fish. √मदी 'to be glad'. (IV. 99)

2. √कह 'to colour' (I. 405), कडुरः । The augment is रुक् । It means 'white', and 'a demon' Karburam (Neut.) 'water', 'gold'. Karburah (masc.) 'sin', 'an evil spirit'; Karburâ (Fem.) 'name of a plant.'

3. बन्धुरः from √बध्नाति (IX. 37) 'to bind'. As it belongs to the Kharjurâdi class also, बन्धूरः with long ऊ is also valid. It means 'bent', and 'lovely': and is used in all the three genders.

Vant.—The augment कुक् is optionally added to the √कुक 'to accept' (I. 91) before the affix उरञ् । As कुकुरः or कुकुरः 'a dog.'

Similarly √अत 'to move continuously'—आतुरः 'hurt', √वा 'to blow'—वागुरा the augment गुक् is added: 'a trap, a net'.

४२ । असेरुरन् । १ । ४२ ।

असुरः । प्रज्ञादाण् । आसुरः ।

42. The verb अश् (IV. 100) 'to throw up' takes the affix उरन् ॥

Thus असुरः 'a demon', with the अश् of the Prâjñâdi class, आसुरः 'demoniac'. (V. 4, 38)

४३ । मसूराश्च । १ । ४३ ।

पञ्चमे पादे 'मसेरुरन्' इति वक्ष्यते । 'मसूरा मसुरा ब्रीहिभेदे पश्ययोषिति' । 'मसूरा मसुरा वा ना वेश्याब्रीहिभेदयोः' । 'मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुमान्' । 'मसूरमसुरौ च द्वौ' इति विश्वः ।

43. The verb मस् (4. 112) 'to measure' 'to become changed' also takes the उरन् affix.

Thus मसुरा 'kind of small pulse' 'a harlot.' In the Fifth Pâda, there is a sūtra declaring that the verb मस् takes the affix. ऊरन् । So we get मसूरा 'a lentil', 'a harlot'. In these senses the words are masculine optionally: namely मसुरः or मसूरः । while मसूरी means 'a kind of disease, small-pox', and मसुरः (masc.) means 'a pillow', also.

४४ । शवशेरासौ । १ । ४४ ।

शु इत्यश्वर्थे । श्वशुरः । 'पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशुरस्तु पिता तयोः' इत्यमरः ।

44. The verb अद् (5 18.) to pervade, preceded by शु the abbreviated form of आशु takes the affix उरन् when the sense is that of obtaining.

Thus श्वशुरः 'father-in-law.' अशु + अश् + उरन् = शु + अश् + उरन् = श्वशुरः 'wife's father, or husband's father'. Fem. श्वश्रूः । See Amarakośa. (II. 6. 31)

४५ । अविनह्योष्टिषच् । १ । ४५ ।

अविषः । महिषः ।

45. The affix टिषच् comes after the verbs अव (I. 631). 'to protect', and मह (I. 766) 'to worship'.

Thus अविषः 'The Ocean, a king', महिषः 'great'. (Buffalo) 'The demon Mahisha'. As तुरीयं धाम महिषो विवक्ति । So also उत माता महिषमन्ववेनत् । Fem. महिषी 'Queen'.

४६ । अन्नेर्दीर्घश्च । १ । ४६ ।

'आनिषं त्वस्त्रियां मसि तथा स्वाद्वोग्यवस्तुनि' ।

46. The affix टिषच् comes after the verb अश् (I. 493, 869,) 'to eat.'

Thus आनिषश्च 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७ । रुहेर्वृद्धिश्च । १ । ४७ ।

'रुहुशम्बररौहिषाः' । 'रौहिषो मृगमेवे स्याद्वौहिषं च वृणं मतम्' इति संसारावर्तः ॥

47. The affix टिषच् comes after the verb रुह् (I, 912) 'to grow', and there is vriddhi of the vowel of the root.

Thus रौहिषश्च 'a kind of deer', a kind of straw'. Thus रुहु, शम्बर and रौहिष are different kinds of deer. रौहिषः (masc). is a kind of deer, रौहिषश्च (neut.) is grass. (Samsârâvarta).

४८ । तवेणिद्वा । १ । ४८ ।

'तव' इति सौत्रो धातुः । 'तविषताविषावधौ स्वर्गे च' । स्त्रियां तविषी-ताविषी नदी देवकन्या भूमिश्च । 'तविषी वलम्' इति वेदभाष्यम् ।

48. The affix टिषच् comes after the verb तव् 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory ए ।

The √तव is a Sautra root. The words तविषः and ताविषः mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine तविषी or ताविषी means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. तविषी means 'power' according to the Veda Bhashya ; as in the following Vedic Mantras :—इन्द्रो वृत्रस्य तविषीश्च इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्श्चिन् । It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

४९ । नञि व्यथेः । १ । ४९ ।

अव्ययिषोऽन्धिसूर्ययोः । अव्ययिषी धरारात्रयोः ।

49. The affix टिषच् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अ

Thus अव्ययिषः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अव्ययिषी 'the earth' 'the midnight'.

५० । किल्बिषच् । १ । ५० ।

किल्बिषच् ।

50. The augment बुक् is added to टिषच् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61.) 'to become white', 'to play'.

Thus किल्बिषच् 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिसदिमुदिस्त्रिदिस्त्रिदिभिदिसन्दिचन्दितिनिमिहिमुहिमुचि-

रुचिरुधिवन्धिषुषिभ्यः किरच् । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । 'सुदिरः कासुकाभ्रयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः । 'क्षिदिरोऽसिकुठारयोः' । भिदिरं वज्रम् । सन्दिरं गृहम् । स्त्रियासपि । 'सन्दिरं सन्दिरापि स्यात्, इति विश्वः । 'चन्दिरौ चन्द्रहस्तिनौ' । तिमिरं तमोऽक्षिरोगश्च । मिहिरः सूर्यः । 'सुहिरः काम्य-सम्भवोः' । मुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । बधिरः । 'शुष शोषणे' शुषिरं छिद्रम् । शुष्कमित्यन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इषु (6. 59,) 'to wish', मदी (4. 99,) 'to delight', उद् (I. 16,) 'to be glad', खिद् (4. 61,) 'to suffer pain', क्षिदिर् (7. 3) 'to cut off', भिदिर (7. 2) 'to pierce through' सन्द (I. 13) 'to praise', चन्द (I. 68) 'to be glad or rejoice', तिस्र (4. 68) 'to be wet or damp' मिह (I. 1041) 'to make water', 'to wet,' गृह (4. 89) 'to lose consciousness', मुच (6. 136,) 'to release', रुच (I. 781) 'to shine beautifully', रुध (VII. 1.) 'to confine' बन्ध (I. 1022,) 'to tie' शुष (4. 74) 'to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिरा 'wine, सुदिरः 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kośās). खिदिरः 'an ascetic', 'the moon, क्षिदिरः 'a sword, an axe, भिदिरश् 'Thunder bolt', सन्दिरश् 'house'. It is fem. also, सन्दिरा Viśva Kośa चन्दिरश् 'an elephant', 'the moon', तिमिरश् 'darkness', eye-disease, 'मिहिरः 'The sun', सुहिरः 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. मुचिरः 'a generous man' रुचिरश् 'Bright,' रुधिरश् 'Blood', बधिरः 'Deaf'. From √शुष 'to dry', is formed शुषिरश् a hole.' according to others it means 'dry'.

Note:—Ishiram 'food' also: Chhidirah 'fire,' 'rope or cord,' 'a sword', 'an axe,' Mandiram 'a city', 'a house': mandirah (masc.) 'an ocean. Mihira 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars: (neut.) saffron, and blood.

५२ । अग्नेर्नि । १ । ५२ ।

आग्निरो वह्निरक्षयोः ।

52. The affix किरच् comes after the verb अग्ने (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory ण ।

Thus आग्निः 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्यविरखदिराः । १ । ५३ ।

अजेर्वीभावाभावः । अजिरमङ्गलम् । शशेरुपधाया इत्त्वम् । 'शिशिरं स्याद्वृत्तेर्भेदे तुषारे शीतलेऽन्यवत्' । 'अथ मोचने' उपधाया इत्त्वं रेफलोपः । प्रत्ययरैफस्य लत्वम् । शिथिलम् । स्यात्स्फार्यो-
ष्ठिलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्बुक्त्वा इत्त्वम् च । स्यविरः । खदिरः । बाहुल-
काच्छीडो बुक्त्वा इत्त्वम् च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिशिर 'dew, cold' शिथिल 'loose-
ned', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्यविर 'an old man' and
खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by किरच् affix.

Thus 1. √अज् (I. 248) 'to go'—अजिरम् 'court-yard' The root अज् is not
replaced by वी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. √शश् (I. 762) 'to go by leaps'—
शिशिरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-
frost, and cold. 3. √अथ (X. 280) 'to release', शिथिलम् । The penultimate अ
is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to ल । 4 and 5. The
टि of √sthâ and √sphay is elided. स्थिरम् 'steady' स्फिरम् 'abundant' 6. √sthâ
takes the augment बुक् and is shortened, to make स्यविरः 'an elder.' 7. खदिरः
'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8. शिविरम् from √शीङ् with the aug-
ment बुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the
camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिकलयनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य

इरच् । १ । ५४ ।

सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । अनिलः । महिला । पृषोदरादित्वान्महेलापि ।
भड इति सौत्रो धातुः । 'भडिलौ शूरसेवकौ' । भण्डिलो दूतः कल्याणं च । शण्डिलो मुनिः ।
पिण्डिलो गणकः । तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । बाहुलकात्कुटिलः ।

54. The affix इरच् comes after the verbs सल् (I. 580) 'to
go', कल् (I. 526, X. 61) 'to count' अल् (II. 61, IV. 66) 'to live',
मह् (I. 766) 'to worship', भड् (sautra) 'to speak', भण्ड (IX. 50.)
'to make fortunate', शण्ड् (I. 299) 'to be attacked with disease',
पिण्ड (I. 293) 'to collect' तुण्ड् (I. 295,) 'to break,' कुक् (I. 91) 'to
accept' and भू (I. 1.) 'to be.'

Thus सलिलम् 'water' lit. what goes down; 2. कलिलम् 'covered with',
'mixed', 3. अनिलः 'wind', 4. महिला 'a woman', 'a creeper' महेला is another

form valid under the Prishodarâdi class. (VI. 3. 109) 5. भडिलः 'a hero', 'a servant' from the sautra root भड 6. भण्डिलः 'ambassador', 'lucky', 7. ऋण्डिलः 'a Rishi', 8. पिण्डिलः 'an astrologer', 9. तुण्डिलः 'talkative' 10. कौकिलः 'Indian cuckoo', 11. भविलः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, कृट् 'to be crooked', कुटिलं ।

५५ । कमेः पञ्च । १ । ५५ ।

कपिलः ।

55. The affix इलच् comes after the verb कप् (I. 470,) 'to desire', and the ऋ is changed to प ॥

Thus कपिलः 'Tawny.' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense'; fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६ । गुप्तादिभ्यः कित् । १ । ५६ ।

गुप्तिलो राजा । तिजिलो निशाकरः । गुहिलं वनम् ।

56. The affix इलच् comes after the verbs गुप् (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an indicatory क ।

Thus गुप्तिलः 'a king', तिजिलः 'the moon' गुहिलच् 'forest,' from √gupû to protect, √tija (I. 1020) to sharpen, and √guhû (I. 944) to cover.

५७ । मिथिलादयश्च । १ । ५७ ।

मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला नगरी । पथिलः-पथिकः ।

57. The words मिथिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus मिथिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante).' So also पथिलः 'a traveller'. These are from √mathe (I. 901) 'to agitate', and √pathe (I. 900) 'to go'.

५८ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । १ । ५८ ।

पतेरः पक्षी गन्ता च । कटेरः कृच्छ्रजीवी । कुटेरः पर्णाशः । बाहुलकान्मुत्र । गडेरो मेघः । गुडेरो गुडकः । दंशेरो हिंस्रः ।

58. The affix एरक् comes after the verbs पतृ (I. 898, IV. 51) 'to fly', कठ (I. 356) 'to suffer pain or trouble', कुटि (I. 365.) 'to be blunted', गड (I. 814) to 'water' गुड (6. 77) 'to preserve' and दश् (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कटेरः 'a man leading a painful life' कुटेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the इ of कुटि, required a nasal the root being really कुण्ट । गडेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दंशेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९ । कुम्बेर्नलोपश्च । १ । ५९ ।

कुवेरः ।

59. The affix **रक्** comes after the verb **कुम्ब** (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus **कुम्बेरः** 'the God of wealth'.

६० । शदेस्त च । १ । ६० ।

शतेरः शत्रुः ।

60. The affix **रक्** comes after the root **शद्** (I. 908,) 'to perish', and the **द** is changed to **त्** ।

Thus **शतेरः** 'an enemy'.

६१ । मूलैरादयः । १ । ६१ ।

सरगन्ता निपात्यन्ते । **मूलैरो** जटा । **गुधैरो** गोप्ता । **गुहैरो** लोहघातकः । **गुहैरो** मूर्खः ।

61. The words **मूलैर** and the rest are formed by **रक्** affix.

Thus **मूलैरः** 'a lock of hair', **गुधैरः** 'a protector' **गुहैरः** 'a block-head ; **गुहैरः** 'a blacksmith'.

These are from $\sqrt{\text{mûla}}$ 'to establish or take root' $\sqrt{\text{gudha}}$ 'to surround', $\sqrt{\text{guda}}$ to protect, $\sqrt{\text{guhû}}$ to cover, and $\sqrt{\text{muhû}}$ to faint.

६२ । कपोतैश्चपश्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix **ओतच्** comes after the verb **कब** (I. 405) 'to fly', the **ब** is changed to **प**.

Thus **कपोतः** 'a pigeon'.

Note.—From $\sqrt{\text{krû}}$ 'to colour' is derived **कपोतः** 'a pigeon'. It is so called because its throat is variously coloured. The **च्** of **ओतच्** is redundant or rather misleading. The word **कपोतः** has always the acute on the **ओ** of the affix as in the lines : **यत् कपोतः पदमग्नौ कृणोति । देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।**

६३ । भातेर्द्वतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवान् ।

63. The affix **द्वतु** comes after the root **भा** (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus **भवान्** 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कठिचकिम्यामोरन् । १ । ६४ ।

कठोरः । **चकोरः** ।

64. The affix **ओरन्** comes after the root, **कठि** (I. 365) 'to suffer pain', and **चक** (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus **कठोरः** 'Hard', 'full.' **चकोरः** 'a kind of bird'. As **कठोरताराधिपका-
च्छनच्छविः** (Mâgha).

६५ । किशोरादयश्च । १ । ६५ ।

किं पूर्वस्य शृणातेष्टिलोपः । किमोऽन्त्यलोपः । किशोरोऽश्वशावः । सहोरः साधुः ।

65. The किशोर and the rest are formed by ओरन् affix.

Thus किशोरः 'the young of any animal'; सहोरः 'a saint'.

From शृ 'to injure', preceded by किश्, is derived किशोरः । The टि of the root is elided, and the final of किश् is dropped. It means 'a colt,' 'the sun', 'a youth,' 'a medicinal 'herb', 'sandal.' From √saha (I. 905) सहोरः ॥

६६ । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायौ । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affix ओलच् comes after कप (I. 808) 'to shake', गड् (I. 814) 'run or flow as liquids' गण्ड (I. 65, 384) 'cheek', कटे (I. 315, 342) 'to cover from rain', पट (I 318,) 'to go'.

Thus कपोलः 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sūtra, गडोलः 'raw sugar', गण्डोलः 'raw sugar', कटोलः 'bitter', पटोलः 'a kind of cloth and vegetable,' 'moon-light.'

Some read कडि (I. 302) instead of कपि, and form कण्डोलः 'a chandālā. √कल्ल 'to sound,' (I. 527) कल्लोलः 'the noise of the waves.'

६७ । मीनातेरुरन् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix ऊरन् comes after the verb मी (IX 4.) 'to injure'.

Thus मयूरः 'a peacock'.

६८ । स्यन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

सिन्दूरश्च ।

68. The affix ऊरन् comes after the verb स्यन्द (I. 798) 'to flow out' and the य is changed to इ ॥

Thus सिन्दूरश्च 'a kind of tree'; (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमिससिचयविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् । १ । ६९ ।

सिनोतीति सेतुः । 'तितुत्र-' (३१६३) इति नेट् । तन्तुः । गन्तुः । सस्तु दधिमण्डश्च । सचयत् इति सक्तुः । अर्धर्चादि । 'ज्वर त्वर-' (२६५४) इत्युट् । तत्र किंठीत्यनुवर्तत इति सते तु बाहुल-कात् । ओतुर्विडालः । धातु । क्रोष्टा ।

69. The affix तुन् comes after the verbs सि (V. 2. IX. 5) 'to tie', तनि (8. 1.) 'to spread', गसत् (I. 1031) 'to go' ससी (IV. 112) 'to complete', सच् (I. 176., 1046) 'to sprinkle', अवि (I. 631) 'to protect', धाञ् (III. 10) 'to bear', 'to support', क्रुञ् (I. 909) 'to lament'.

Thus सेतुः 'a bridge' 'a dam'. No इट् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', मस्तुः 'sour cream' सक्तुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4. 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अच्+तुच्=अ+ऊट्+तुच् (VI 4. 20) Thus sūtra कृत्तित् (I. 1. 6) is understood in that sūtra (VI 4. 20) according to some. So there is no guṇa. Thus ओतुः । घातुः 'an element', क्रोष्टुः 'a jackal.'

७० । पः किञ्च । १ । ७० ।

पिबतीति 'पीतुर्वहनौ दिवाकरे' ।

70. The affix तुच् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a कित् whereby the अ is changed to ई. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus पीतुः 'fire'; 'The sun.'

७१ । अर्तेश्च तुः । १ । ७१ ।

अर्तस्तुः स्यात्स च कित् । 'अर्तुः स्त्रीपुरुषकालयोः' ।

71. The affix तु comes after the verb अ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go', and it is कित् ॥

Thus अर्तुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As अर्तुना यज्ञश्च य अर्तुर्जनीनाम् .

७२ । कमिसनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १ । ७२ ।

रभ्यस्तुः स्यात् । 'कन्तुः कंदर्पचित्तयोः' । मन्तुरपराधः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंस्कोकिले धृङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भानुरादित्यः । 'यातुरध्वगकालयोः' । रक्षसि स्त्रीयः । हेतुः कारणम् ।

72. The affix तु comes after the verb क्च् (I. 470, 869) 'to desire', सन् (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', जन् (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', गा (I. 998, III. 25) 'to sing' भा (II. 42) 'to glitter', वा (II. 40) 'to become', and हि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', 'kāmadevâ, मन्तुः 'offence', जन्तुः 'animal', गातुः 'the male cuckoo,' 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' भानुः 'The sun', यातुः 'time, wind, traveller': when neuter, it means 'a demon.' हेतु 'cause'.

७३ । चायः किः । १ । ७३ ।

'केतुर्ग्रहपताकयोः' ।

73. The affix तु comes after the च/चायि 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for चाय् ।

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाय्+तु=कि+तु=केतुः ।

७४ । आप्रोतेह्रस्वश्च । १ । ७४ ।

अप्तुः शरीरम् ।

74. The affix **वृ** comes after the $\sqrt{\text{आसृ}}$ (V. 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus **असृवृ**: 'body.' 'a sacrificial animal'.

७५ । वसेस्तुन् । १ । ७५ ।

वस्तु ।

75. The affix **वस** comes after $\sqrt{\text{वास}}$ 'to dwell,' (I. 1054.)

As **वस्तु** 'an object.'

७६ । अगारे शिच । १ । ७६ ।

'वेत्तमभूर्वास्तुरक्षिवात्' ।

76. The affix **वृ** comes after the verb **वस्** (I. 1054,) 'to dwell,' when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicatory **ण्**.

Thus **वास्तु** 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

७७ । कृजः क्तुः । १ । ७७ ।

क्रतुर्यजः ।

77. The affix **कृ** comes after the verb **कृ** VIII. 10) 'to do.'

Thus **क्रतुः** 'a sacrifice' yajña.

७८ । एधिवह्योश्चतुः । १ । ७८ ।

एधतुः पुरुषः । **वहतुः** रत्नह्वान् ।

78. The affix **चतु** comes after the verb **एध** (I. 2) 'to prosper,' and **वह** (I. 1053) 'to carry.'

Thus **एधतुः** 'a man', **वहतुः** 'an ox,' 'a traveller.' The affix has an indicatory **च** and so the word is end-acute. Thus **इत्येनं पत्ये वहतुः कृणुष्व** ।

७९ । जीविरातुः । १ । ७९ ।

'जीवातुरक्षियां भक्ते जीविते जीवनीयधे' ।

79. The affix **आतु** comes after $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 594) 'to live.'

Thus **जीवातुः** (masculine), 'food.' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119;

८० । आतृकवृद्धिश्च । १ । ८० ।

जीवेरित्येव । 'जीवातृकस्त्विन्दुभिषगायुष्मत्सु कृषीवले' ।

80. The affix **आतृक** comes after the verb $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 495) 'to live' and there is vṛiddhi of **ई** ॥

Thus **जीवातृक** 'long-lived,' 'moon,' 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16. III. 1. 6.

८१ । कृषिवसितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

‘कर्षूः पुंसि करीषाग्नौ कर्षूनद्यां स्त्रियां सता’ । चमूः । तनूः । धनूः यखण् । ‘सर्जं सर्जने’ । खर्जिर्वशिक् । ‘खर्जं व्यथने’ । खर्जूः पान्ना ।

81. The affix ऊ comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) ‘to plough’, चम (I. 497, 869, VI. 28) ‘to drink’, तन (VIII. 1, X. 296) ‘to spread’, धन (III. 23) ‘to become rich’, सर्ज (I. 243) ‘to gain’, खर्ज (I. 247) ‘to pain’, and the words so formed are feminine.

Thus कर्षूः ‘fire of dried cow-dung,’ ‘cultivation,’ ‘river,’ चमूः ‘an army’ तनूः ‘body,’ धनूः ‘a bow,’ यखण्ः ‘a merchant,’ ‘a lightening’ खर्जूः ‘cutaneous eruption,’ ‘scab,’ ‘a worm.’

Thus in the Rabhasa-kośa we find ‘karśûh pumsî karîshâgnau kar-sûr nadyâm &c.’ The Medini-kośa says ‘karśû is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning ‘a river,’ ‘a canal’ sarjû, m. merchant, f. a lightening; heaven, m. Creator, Rudra.

८२ । सृजेर्गुणश्च । १ । ८२ ।

सर्जः शुद्धिहृत् ।

82. The affix ऊ comes after the /सृज (II. 57, X. 304) to ‘clean’, and there is guna of the ri into ar.

Thus सर्जः ‘purification,’ ‘a washerman.’

The vriddhi ordained by VII. 2. 114. S. 2473 is set aside by the guna specifically enjoined by this sūtra.

८२ क । खड्गेर्दुड्वा । १ । ८२ क ।

खड्गः । खड्गः ।

82. A. The augment ऊठ is added to ऊ after the verb खड् (X. 44) ‘to break’, optionally.

Thus खड्गुः or खड्गुः ‘breaking,’ ‘dividing’.

८३ । वहो धश्च । १ । ८३ ।

‘वर्ज्यास्तु पात्रीषु’ ।

83. The substitute च replace the व of वह (I. 1053) ‘to carry’, before the affix ऊ ॥

Thus वहूः ‘a wife,’ ‘a daughter-in-law’. A. Kosha III, 3. 101.

८४ । कषेश्छश्च । १ । ८४ ।

कच्छः पान्ना ।

84. The affix ऊ comes after the verb कष (I. 934) ‘to injure’ and the च is changed to छ ॥

Thus कच्छः ‘itch’ scab’.

८५ । शित्कसिपद्यर्तेः । १ । ८५ ।

कासूः शक्तिः । पादुश्चरणभारिणी । आरुः पिङ्गलः ।

85. The affix क comes after the verb, कस (I. 139) 'to go', पद् (IV. 60) 'to go' अ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is शित् ॥

Thus कासूः 'a lance', पादुः 'a shoe' आरुः 'yellow.' The word कासू means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding'.

८६ । अणो डश्च । १ । ८६ ।

आङ्जुलम्बद्वयम् ।

86. The affix क comes after the verb अण् (I. 471,) 'to sound', and the ण of अण् is changed to ड.

Thus आङ्गुः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'तुम्बयलाङ्गुलम्बे सजे' इत्यमरः ।

87. The affix क comes after the verb लम्ब (I. 402, 404,) 'to hang down', and the nasal is elided, when the negative नञ् precedes it.

Thus अलाङ्गुः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के अ एरङ् चास्य । १ । ८८ ।

कशब्द उपपदे शृणातेकः स्यादेरङ्गादेशः । 'कशेरुस्तृणकन्दे स्त्री' । बाहुलकादुपत्यये कशेरुः स्त्रीष्वे पुंषि च ।

88. The affix क comes after the verb शृ (IX. 18) 'to hurt', preceded by क and the अ is changed to एरङ्.

Thus कशेरुः 'a kind of grass'; and a root'. By force of the word 'diversely' (III. 3. 1. S. 3169) the affix उ (short) also comes: as कशेरु । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । ओ दुट् च । १ । ८९ ।

तरतेकः स्यात्तस्य दुट् । 'तर्दुः स्याद्धारहस्तकः' ।

89. The affix क comes after the verb तृ (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment डट्. ॥

Thus तर्दुः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्यालोपश्च । १ । ९० ।

दृक् आद्य यो तयोर्लोपः । दर्द्रः कुष्ठप्रभेदः ।

90. The affix क comes after the verb दरिद्रा (II. 64) 'to be poor' and the दृ and आ of the verb are elided.

Thus दद्रूः 'a kind of leprosy', 'a cutaneous disease'. The word दा of the sūtra is a compound of दृ + आ = दा ॥

Note.—Bhojadeva takes the word as दारिद्रः beginning with र. He explains it in two ways: (1) रि + आ = री, and the form then is दद्रूः for the sūtra then means, the रि and आ of daridrâ are elided. (2). र + दृ + आ = री. In this view the second र r. of daridrâ is elided, Thus दद्रूः. With short उ, the form is ददुः. Thus there are four forms (1) dardrû दद्रूः (2) dadrû ददुः (3) dardû ददुः (4) ददुः dardru by Mṛigayvâdi class उ (un. I. 37).

९१ । नृतिशब्दयोः कूः । १ । ९१ ।

नृत्तर्तकः । शृङ्गपानस ।

91. The affix कू comes after the verbs नृत् (IV. 9) 'to dance', and शृच (I. 797, 922, X. 195.) 'to mock at' 'to fart'.

Thus नृत्तः 'a dancer', शृङ्गः 'the anus'.

९२ । ऋतेरश्च । १ । ९२ ।

ऋतिः चौत्रो धातुः । ततः कूरमागमश्च । रंतुर्देवनदी सत्यवाक्च ।

92. The affix कू comes after the verb ऋत् (a sautra dhātu) and the augment अस् is added to the verb.

Thus रन्तुः 'a celestial river' and 'true speech.' The √ऋत् is a sautra dhātu.

९३ । अन्हूहम्भूजम्भूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः । १ । ९३ ।

एते कूपत्ययान्ता निपात्यन्ते । अन्हूर्बन्धनस । 'हूभी ग्रन्थे' । निपातनाम्नुस् । हूम्भूः । अनुस्वा-
राभावोऽपि निपातनादित्येके । हूम्भूः । जनेर्भुक् । जम्भूः । 'जम्भु अदने' इत्यस्येत्येके । बाहुलका-
द्द्वस्वोऽपि । जम्भुः । कफं लाति कफेलूः श्लेष्मातकः । निपातनादेवम् । कर्कं दधाति कर्कन्धू-
दरी । निपातनाम्नुस् । दिधिं धैर्यं स्यति त्यजतीति दिधिषूः पुनर्भूः । केचित्सु 'अन्हूहम्भूजम्भूकम्भू'
इति पठन्ति । 'हूम्भू उल्लेखे' हूम्भू सर्पजातिः । 'कनेर्भुक्' । कम्भूः परद्रव्यापहारी ।

93. The words अन्हू, हूम्भू, जम्भू, कफेलू, कर्कन्धू and दिधिषू are formed by कू affix.

Thus अन्हूः 'a chain, a fetter, 'an ornament worn round the ankles', हूम्भूः 'snake'. जम्भू. 'The rose apple and its fruit', (कम्भू a thief) कफेलू 'a kind of annual plant or herb which dies after becoming ripe', 'phlegmatic'. कर्कन्धू the jujube tree'. दिधिषू. 'The second husband of a woman twice married'.

Note.—From √adi 'to bind' (I. 63) is अन्हूः । From √ला 'to accept' (II. 49) is derived कफेलूः with the upapada कफ ॥ From √जुवाञ् 'to support' (III. 10), with the upapada कर्क is obtained कर्कन्धूः ।

(2) From the √हूभी 'to string together' (VI. 34) is derived हूम्भूः 'a composer, a versifier, a reciter'. It is declined like हूह ॥ Another form is हूम्भूः without anusvâra.

(3) The word जम्भू is formed by adding the augment जुक् to the root √jan before this affix. Some derive it from √jamu, 'to eat' (I. 499).

By force of 'diversely,' there is short उ also, as कफुः । As in the line
सस्य जम्बोः फलरसो नदीध्रुव प्रवर्तते ।

(4) कफ+सा+उ=कफेसूः 'phlegm producing.' The insertion of ए is the irregularity.

(5) कर्क+चा+ऊ=कर्कचूः 'what supports the crab'—i.e. badarī or jujube. The insertion of the nasal is the anomaly.

(6) दिधि+स+ज+दिधिप्, literally, 'who abandons (syati) the firmness (didhi), i.e. a widow who remarries.

Some read the sūtra as अन्द्-हन्द्-जन्द्-कन्द् । In this view हन्द् meaning 'a snake,' is derived from √हन् (VI. 29) 'to pain.'

(7) कन्द् is derived from √कस् with the augment कुक् । It means 'one who steals the property of another,' 'a thief'.

९४ । मृगोरुतिः । १ । ९४ ।

गरत् । गरत्पक्षः ।

94. The affix उति (ut) comes after the roots √गृ (VI. 117) 'to swallow,' and √वृ (VI. 110) 'to die.'

Thus गरत् 'The wing of a bird', गरत् 'wind'. This last word has two other forms also, गरतः and गरतः all meaning wind and breath. The word गरत् belongs to Yavādi class, (VIII. 2. 9) and with कतुप् forms गरत्ताम् ।

९५ । गो मुट् । १ । ९५ ।

गिरतेरतिस्तस्य च मुट् । गजुत्सुवर्णं तुषाविशेषश्च ।

95. The affix उति comes after the root √गृ 'to swallow' with the augment मुट् added to it.

Thus गजुत् 'gold', 'a kind of grass'. The word is feminine.

९६ । हृषेरुलच् । १ । ९६ ।

'हृषुको हृषकाजिनोः । दाहुलकाचवतेः । चटुलं शोभनम् ।

96. The affix उलच् comes after the verb हृष (I. 741 IV. 119.) 'to rejoice' 'to be satisfied.'

Thus हृषुकोः 'a deer', 'a lover'. By force of the word 'diversely,' this affix comes after the root √वटे 'to rain' 'to cover' (I. 316) also. Thus चटुलश्च 'beautiful' inconstant'.

९७ । हृष्टुह्रियुविभ्य इतिः । १ । ९७ ।

'हरित्ककुभि वर्णं च तुषावाजिविशेषयोः । हरिन्नदी । 'रोहित' हृषविशेषस्य स्त्री । 'युष' इति स्त्री धातुः । नत्स्यस्य (or श्रुत्यस्य) रोहितं पुंनपुंस्य योषिदिति भाष्यम् ।

97. The affix इति (it) comes after the roots √हृ (I. 947, III. 15.) 'to steal', √वृ (I. 982, III. 17.) 'to go', √वृहि (I. 912) 'to grow' and √युष (I. 711) 'to please'.

Thus हरित् 'a quarter of the compass, direction'; 2. 'yellowish', 3. 'Turmeric, grass'. 4. 'the horse of the sun', 'a bay horse'. See Viśvakosha for

the verse "harit kakubhi varṇe cha &c." हरित् 'a river' रोहित् 'female of a kind of deer' योषित् 'a woman'. √yush is a sautra root not found in the original Dhātupāṭha. Thus in the Bhāṣya we have शूयस्य रोहित् "the female of the deer called rishya or white footed antelope is called rohit." Similarly पुरुषस्य योषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडयिषीत्कु च । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडित् ।

98. The affix डति comes after the verb तड् (X. 43, 259) 'to beat', and the causative sign णि is elided.

Thus तडित् 'lightening': literally that which *strikes* (tāḍayati).

९९ । शमेढः । १ । ९९ ।

बाहुलकादित्संज्ञा यवादेश इट् च न । 'शरहः स्वात्पुंसि गोपती' । शरहः स्त्रीवः ।

99. The affix ढ dha comes after the root √यच् (IV. 92, X. 156,) 'to be appeased.'

Thus शरहः 'a eunuch'. The letter ढ is not इट्, nor is it replaced by यच् (VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इट् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Unādi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix ढ would not have taken इट् by the prohibition of नेङ् बणि कृति (VII. 2. 8. S. 2981); but that sūtra is restricted by the vārtika नेङ्वर ननादौ "the इट् does not come before the kṛit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word शरहः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरठः । १ । १०० ।

कमठः । 'कमठः कच्छपे पुंसि भारडमेदे नपुंसकश्च' इति मेदिनी । बाहुलकाच्चरठः ।

100. The affix अठ (aṭha) comes after the root √कच् (I. 470) 'to desire'.

Thus कमठः 'a tortoise'. According to the Medinīkosha this word when masculine means 'a tortoise'; and when Neuter, 'a water-jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √जृत् 'to grow old' As जरठः 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रमेवृद्धिश्च । १ । १०१ ।

रामठं द्विङ् ।

101. The affix अठ (aṭha) comes after the root √रच् (I. 906) 'to delight', and there is Vriddhi of the vowel of the root.

Thus रामठश्च. 'The name of the plant called asafoetida'.

१०२ । शमेः खः । १ । १०२ ।

शङ्खः ।

102. The affix ख (kha) comes after the root √शम (IV. 92,) 'to be appeased.'

Thus शङ्खः 'the conch-shell' 'the bone of the forehead,' 'a hundred billions.'

Note.—The ख is not हत् nor is it replaced by हिन (VII. 1. 2. S. 475).

१०३ । कणोष्ठः । १ । १०३ ।

कण्ठः ।

103. The affix ठ (ṭha) comes after the √कण् (I. 476, 831,) 'to sound.'

Thus कण्ठः 'throat,' 'the neck,' 'vicinity,' 'sound,' 'a kind of tree.'

१०४ । कलस्तृपश्च । १ । १०४ ।

तृपतेः कलप्रत्ययः । चातृपतेः । तृपला लता । 'तृफला तु कलत्रिके' ।

104. The affix कल (ala) comes after the √तृप (IV. 86, V. 25, VI. 24,) 'to become satisfied'.

Thus तृपला 'a creeping plant.' By the force of the word च 'and' in the sūtra, this affix comes after the root √तृफ also. Thus तृफला "a creeper." It should be distinguished from the word त्रिफला "the three myrabolans." See Amarakosa II. 9. 111. Compare IV. 1. 21, S. 479 where this word तृफला is considered as a Dvigu compound. त्रिपला and त्रिफला are also valid forms.

१०५ । शपेर्बश्च । १ । १५४ ।

शबलः ।

105. The affix कल (ala) comes after the root √शप् (IV. 59) 'to curse.' and the प् is changed to ब ॥

Thus शबलः 'a variegated colour'.

Note.—Another reading is शमेर्बश्च ॥

१०६ । वृषादिभ्यश्चित् । १ । १०६ ।

वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः । 'कमेर्बुक् । कम्बलः । 'सुप्त खण्डने' सुवलम् । 'लङ्गेर्बुद्धिश्च' । लाङ्गलम् । 'कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य सुट्' । कुट्टमलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कोमलम् ।

106. The affix कल (ala) comes after the root √वृष (I. 738) 'to rain' and the rest and it is considered as if it had an indicative ch.

Thus वृषलः 'a horse,' 'a Sūdra.' Similarly from √पल, पललम् "a sweetmeat made of ground sesamum and sugar," "mire," "flesh." पललः m. "a demon." The affix कल being कित् would not have caused guṇa, but owing to the Uṭnādi diversity it does so in the case of √सृ and √वृ । Thus सरलः 'a kind

of pine tree: 'straight', 'artless'. As in the following verse: चरला बिरलायन्ते
चनायन्ते कलिद्रुमाः । न यमी न च पुन्नागा अस्मिन् संवार कानने । Here every noun has a
double meaning. Similarly तरलः 'trembling,' 'liquid.'

१०७ । कसे बुक् । १ । १०७ ।

107. The affix कल (ala) comes after √कस् (I. 470, 869) 'to desire' and the augment is बुक् ॥

Thus कम्बलः "the king of serpents i. e., Śeṣha"; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a small worm,' 'an upper garment of wool;' when neuter it means 'water.' It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √बुध् 'to break' (Divadi), we get बुधलम् 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are बुधल and बुधला ॥

१०८ । लङ्गे वृद्धिश्च । १ । १०८ ।

लाङ्गलम् ।

108. The affix कल (ala) comes after the root √लङ् (I. 154) 'to obtain', 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लाङ्गलम् 'a plough'.

१०९ । कुटिकशिकौति भ्यः प्रत्यस्य सुट् । १ । १०९ ।

109. The affix कल comes after the verbs कुट् (VI. 73) 'to curve' कम् 'to whip' (I. 762, 939, II. 14.) and कु (I. 999, II. 33,) 'to groan, to hum,' and there is augment सुट् added also.

Thus कुट्मलम् 'an opening bud'. The affix is added to √कुट् also, as कुट्मलम् कश्मलम्. 'Sin', कोमलम् 'delicate.' In this last word the उ of √कु has taken guṇa by unādi diversity.

Note:—The affix कल comes after other roots also as a unādi diversity. As from √कुच or √कुच प्रलेपणे we get कोचलः or कोचलः 'the name of a country.' From √चब or √चब संबलं or चबलं 'provisions for a journey,' 'a bank or shore,' 'jealousy.' From √कदि आह्वाने, by the elision of the न we have कदली । The feminine affix ङीष् is added as it belongs to the gaurādi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,' 'the Bimba plant.' From √कम् कान्तौ we have कमलं 'water,' 'copper,' 'a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine कमलः means 'a kind of deer.' कमला means 'an excellent woman.' From √कुय we get कुयलः "expert, trained." From √मडि भूषायाच् we have मण्डलम् 'orb', 'a district,' a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve kings.'

११० । मृजेष्टिलोपश्च । १ । ११० ।

मलम् ।

110. The affix कल (ala) comes after √वृञ् (I. 269, II. 57,) 'to clean' and there is elision of the final vowel with the consonant that follows it.

Thus वल्लस् 'sin', 'excrement', 'impure secretion of the body', 'mean or covetous'.

१११ । वृषेरच्छोपधायाः । १ । १११ ।

चपलस् ।

111. The affix कल (ala) comes after the root √वृञ् (I. 430, VI. 125) 'to move slowly' and वृ is changed to च before this.

Thus चपलस् 'unsteady'. The masculine चपलः means 'quick-silver', 'fish', 'the châtaka bird', 'a sort of perfume'. The feminine चपला means 'Lakshmi', 'lightening', 'long pepper'.

११२ । शक्तिशम्योर्नित् । १ । ११२ ।

यकलस् । यमलस् ।

112. The affix कल (ala) comes after the √यक् (IV. 78, V. 15) 'to be able' and यच् (I. 870,) 'to be appeased' and it is नित् ॥

Thus यकलस् 'a part', 'the scales of a fish'; 'bark' यमलस् 'sin' 'faeces,' 'calamity'.

११३ । क्षो गुग्गुस्वश्च । १ । ११३ ।

क्षगलः । प्रज्ञादित्वाच्छागलः ।

113. The affix कल comes after the root √क्षे (IV. 38) 'to cut', whereby the vowel of the root is shortened and the augment युक् is added before the affix.

Thus क्षगलः 'a goat,' 'a blue garment' another form is छागलः as the word belongs to the Prajñâdi class.

११४ । जमान्ताड्ड । १ । ११४ ।

दण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । वण्डश्चिह्ननदस्तः । अण्डः । दाहुलजातसत्त्वाभावः । पण्डः । वंघातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । शण्डः । चण्डः । पण्डः । क्लीवः । पण्डा बुद्धिः ।

114. The affix ड्ड comes after a verb ending in a nasal.

Thus दण्डः 'a stick', रण्डा 'a widow' 'a slut', खण्डः 'a fragment or portion', 'candied sugar' 'a flaw in a jewel', मण्डः 'the castor oil tree', 'ferment', 'scum of boiled rice', वण्डः 'a maimed or circumcised man' 'he whose hands are cut' अण्डः 'an egg', पण्डः 'a group or multitude' 'a bull', 'an eunuch.' The ण of the root is not changed to वृ as required by VI. 1. 64 S. 2264, as a unâdi anomaly. Some read it as शण्डः with the palatal श ॥ शण्डः 'the cheek,' 'a mark', 'a hero,' 'the temples', 'horse's trappings', 'a bubble', 'a kind of disease, चण्डः 'violent, पण्डः 'a eunuch', पण्डा 'wisdom'.

Note.—The ज् in this aphorism is a pratyâhâra meaning the letters ज, ञ, ङ, ञ and नः. No such pratyâhâra, however, is found in the Ashtâdhyâyî: the pratyâhâras ending in ज् are only three अज्, वज् and उज्. See Kâshikâ and my Ashtâdhyâyî. The above words are derived from √damu 'to tame' (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (IV. 37), √vand 'to honor,' (I. 290), √ama 'to go &c' (I. 493), √shanu 'to give' (VIII. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chana 'to give' (I. 833), √pana 'to barter,' to praise.' (I. 466).

११२ । कर्त्तृभ्यः कित् । १ । ११३ ।

कवर्गोदिभ्यो ङः कित्स्यात् । कुण्डच् । कारडच् । गुड् । गुण्डः । 'पुण् अण्डे' पुण्डो अनरः ।

115. The affix ड is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुण्डच्. 'A bowl shaped vessel,' कारडच् 'a section', गुडः 'treacle' पुण्डः 'a bee'.

Note.—From √kun 'to sound, to support' comes कुण्डच् meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure', 'a natural basin of water', while कुण्डी means 'a Kamaudalu bowl': कुण्डः also means 'a son born in adultery'.

From √Kamu 'to wish', is formed कारडच्. It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, water, vile, private place, a staff.

From √guñ 'to make inarticulate sound' comes गुडः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cotton tree, the milk hedge plant. गुडाकेशः 'he whose hair is like गुडा or milk hedge plant'. i.e., जटाधारी 'matted hair' or Shiva. Or गुडाका + ईश 'Lord of sleep or sloth.'

From पुण् 'to wander', we get पुण्डः 'a bee.'

११६ । स्याच्चित्मृजेरालज्वालयालीयचः । १ । ११६ ।

तिष्ठतेरालच् । स्थालम्-स्थाली । चतेर्वालच् । चात्वालः । वृजेरालीयच् । नार्जालीयो विडालः ।

116. The affix आलच् comes after the root स्या (I. 975) 'to stand', जालच् after the root चत् (I. 918) 'to beg', and आलीयच् after the root वृज् (I. 269, II. 57,) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्थालम् or स्थाली 'a plate', चात्वालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire'. 'kuśa grass'. नार्जालीयः 'a cat,' 'a Śâdrâ 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्या would have given स्थालः by the affix लच् alone. Why read the affix च् after आलच् ?

११७ । पतिवर्षिस्त्र्यसालज् । १ । ११८ ।

पातालच् । चण्डालः । प्रधादित्वादिणि चाण्डालोऽपीत्येके ।

117. The affix आलच् comes after the roots पत् (I. 898,) 'to fly', and चर्च् (I. 298) 'to become violent'.

Thus पातालश्च "the lower world whereinto people fall owing to sin." चण्डालः 'lion', according to some the form is चाण्डालः, the वृद्धि taking place as the word is considered to belong to the Prajnâdi class.

११८। तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । १। ११८।

तमालः । विशालः । विडालः । मृणालश्च । कुलालः । कपालश्च । पलालश्च । पञ्चालाः ।

118. The affix कालन् comes after the roots तम (IV. 93) 'to grow tired', विष् (VI. 130) 'to enter'. विड् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', मृण् (VI. 41) 'to kill', कुल (I. 895) 'to be united', कप् (I. 808) 'to shake', पल् (I. 892,) 'to go', पच् (I. 187, 1045) 'to develop.'

Thus तमालः 'a kind of tree, a kind of sword' विशालः 'Big', 'king', 'woman', विडालः 'a cat' मृणालश्च 'the fibrous root of a lotus', कुलालः 'a potter', कपालश्च 'the skull', पलालश्च 'a straw', पञ्चालाः 'a city'.

Note.—तमालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarian mark on the forehead. विशाला name of Ujjayinî, of a river. विशालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्गपक्षिणि । १। ११९।

पतङ्गः ।

119. The affix अङ्गश्च comes after the root पद् (I. 898) 'to fly', when meaning an *insect*.

Thus पतङ्गः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिग्यश्च । १। १२०।

तरङ्गः । लवङ्गश्च ।

120. So also after the roots तृ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affix अङ्गश्च ॥

Thus तरङ्गः 'a wave', लवङ्गः 'clove' from लृज् 'to cut.'

१२१। विड्ढादिभ्यः कित् । १। १२१।

विडङ्गः । वृदङ्गः । कुरङ्गः । बाहुलकादुत्थं च ।

121. The affix अङ्गश्च comes after the root विड् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित् ॥

Thus विडङ्गः 'clever' वृदङ्गः 'a kind of drum'; from √वृदङ्गोदे ॥ कुरङ्गः 'a deer in general; from कृ 'to scatter'. The ङ्ग is changed to उर् anomalously.

Note.—विडङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। सृष्टृजोवृद्धिश्च । १। १२२।

सारङ्गः । बारङ्गः । लङ्गादिभ्यः ।

122. The affix **अङ्गच्** comes after the roots **वृ** (I. 982, III. 17) 'to go', and **वृ** (V. 8, IX. 38, X. 271) 'to choose', 'to worship', 'to cover', and there is Vṛiddhi.

Thus **सारङ्गः** 'an antelope,' **वारङ्गः** 'the handle of a sword.'

Note:—These words are derived from **√sṛi gatau**, and **√vṛiñ varane**, **Sâraṅga m.** means the spotted deer, the cuckoo, a large crane, the flamingo, an elephant, a lotus, the **châtaka** bird.

As a diversity (*bahulam*), this affix comes after **वृ** 'to lead.' As **नारङ्गः** 'the orange tree, the juice of the pepper plant.'

१२३ । गङ्गम्यद्योः । १ । १२३ ।

गङ्गा । अद्गः पुरोडाशः ।

123. The affix **गङ्** comes after the root **गञ्** (I. 1031) 'to go' and **अद्** (II. 1.) 'to eat.'

Thus **गङ्गा** 'The river Ganges' **अद्गः** "a sacrificial oblation called **Purodâsâ**."

Note:—By diversity (*bahulam*), the affix comes after the root **अञ्** 'to go' also. As **अङ्गः** the country called **Aṅga**: the body, the means, the subsidiary or supplementary portion &c.

१२४ । छाःपूखडिभ्यः कित् । १ । १२४ ।

छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् 'षिट् अनादरे' गन्सत्वाभावश्च। षिङ्गस्तत्तलः । 'षिङ्गैरगदत ससंभ्रममेवमेका' इति साधः

124. The affix **गङ्** comes after the roots **छा** (I. 498) 'to cut', **प्र** (I. 1015, IX. 12) 'to make pure' **खडि** (X. 44) 'to separate' and it is **कित्** ॥

Thus **छागः** 'a goat', literally that which is cut for the sake of sacrifice. **पूगः** 'a betel nut, areca nut, so called as the mouth is *purified* by chewing it, 'a heap,' **खड्गः** 'a sword.'

Note:—By the force of the word *bahulam* 'diversely,' this affix comes after the root **षिट्** 'to disregard, despise' (I. 326) also and the **ष** is not changed to **स**। As **षिङ्गः** fickle, an inconsistent lover. As in the **Sîsupâla Badha V. 34**:—**षिङ्गै रगदत ससंभ्रममेव काचिन् ॥**

१२५ । भृजः किन्त् च । १ । १२५ ।

भृजो गन्कित्स्यात्तस्य जुट् च । 'भृङ्गाः षिङ्गालिभूमाटाः' ।

125. The affix **गङ्** comes after the root **भृ** (I. 946, III. 5.) 'to support' with the augment **जुट्** and it is **कित्** ॥

Thus **भृङ्गः** a libertine (*ṣhīḍga*), a large black bee (*ali*): the bark of **Laurus cassia** (**दालचिनीः**) the cloud-rover (a kind of bird) (*dhûmyâṭa*).

१२६ । शृणातेह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

शृङ्गश्च ।

126. The affix शृन् with the augment उट् comes after the root शृ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is shortened and it is कित्.

Thus शृङ्गः "a horn : the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moon, a lotus शङ्गीः fem. gold used for ornaments, a kind of fish i.e., sheat-fish, a kind of medicinal root, a kind of poison.

१२७ । गशाशकुनौ । १ । १२७ ।

उट् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः ।

127. The affix गश् comes after the root शृ (IX. 81) to injure with the augment उट् when it means a bird.

Thus शार्ङ्गः a bird.

The वृद्धि takes place by VII. 2. II5. S. 254. There is another word शार्ङ्ग meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from शृङ्ग as शृङ्गस्य विकारः = शार्ङ्गः ॥

१२८ । मुदिग्रोर्गर्गौ । १ । १२८ ।

मुद्गः । गर्गः ।

128. The affix गक् comes after the √मुह (I. 16,) 'to rejoice.' and the affix न after √गृ (I. 984) 'to swallow.

Thus मुद्गः 'a kind of bean, a sea bird'; गर्गः the sage Garga.

१२९ । अशङ्ककृशृशृजः । १ । १२९ ।

करण्डः । सरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोमः ।

129. The अशङ्क् comes after the roots कृ (I. 946), 'to do' शृ (I. 982), 'to go' च (I. 946) 'to support,' चृञ् (IX. 20) 'to choose.'

Thus करण्डः, a hive, a box or basket of bamboo, सरण्डः 'a rogue' or a bird; भरण्डः 'a king,' वरण्डः 'an eruption on the face.'

Note :—Karanda means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varanda means a multitude, a pimple or eruption on the face, a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By diversely (bahulam) we get from चृ 'to cross or flow,' तरण्डः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । शृङ्गभसोऽदिः । १ । १३० ।

शस्त्रं । 'दरदृदयकूलयोः' । भसज्जघनम् ।

130. The affix अदि comes after the roots शृ (IX. 18) 'to injure' and दृ (IX. 23) 'to tear', the and भस् (III. 18) 'to shine.',
Thus शरद् 'autumn', दरद् 'heart' 'bank:' and भस्द् 'sun.'

Note :—Śarad means a year, the season called autumn. Darad means the heart, terror fear a mountain, precipice, a bank or mound. Bhasad means the sun, a fish, a kind of duck, time, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृणातेः पुग्हस्वश्च । १ । १३१ ।

दृषत् ।

131. The affix अदि comes after the root दृ (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment पुक् is added.

Thus दृषद् 'stone'.

Note :—Dṛishad means a rock, large stone, or stone in general, a mill-stone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितनियजिभ्यो ङित् । १ । १३२ ।

त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः ।

132. The affix अदि comes after the roots त्यज (I. 1035) 'to forsake' तद् (VIII. 1) 'to extend' यजि (I. 1051) 'to worship'.

Thus त्यद् 'he' or 'that,' तद् that, यद् who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvâdi class.

१३३ । एतेस्तद् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix अदि comes after the root इ (II. 36) 'to go.' and the augment जुद् is added, and इ is gunated to ए ।

Thus एतद् this.

१३४ । सर्तेरतिः । १ । १३४ ।

'सरद् स्याद्वातमेवयोः' । वेदभाष्ये जु 'दाभिः कृशानुम्' इति सन्ने 'सरद्भ्यो मधुमक्षिकाभ्यः' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix अदि comes after the root सृ (I. 982) 'to go.'
Thus सरद् 'wind', 'cloud', 'a bee.'

In the Veda-bhâshya, commenting on the hymn दाभिः कृशानुम् &c. Sâyana explains the word सरद्भ्यः by मधुमक्षिकाभ्यः "the honey bees."

१३५ । लङ्घेर्नलोपश्च । १ । १३५ ।

लघद् वायुः ।

135. The affix अदि comes after the root लङ्घ (I. 172) 'to dry,' and the nasal is elided.

Thus लघद् 'air.'

१३६ । पारयतेरजिः । १ । १३६ ।

पारक्कुवर्णश्च ।

136. The affix अजि comes after the causative root पारि (X. 363) 'to accomplish.'

Thus पारक् or पारज् 'gold.'

१३७ । प्रथेः कित्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

पृथक् । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

137. The affix अजि comes after the verb प्रथ (I. 802) to become famous and there is vocalization of the र into ऋ ॥

Thus पृथक् 'separately.' Thus word is an Indeclinable, as it has been listed in the Svarâdi class.

१३८ । भियः पुग्हुस्वश्च । १ । १३८ ।

भियक् ।

138. The affix अजि comes after the verb भी (III. 2) 'to fear' and the ई is shortened and पुक् augment is added.

Thus भियक् a physician.

१३९ । युष्मसिभ्यां सदिक् । १ । १३९ ।

'युष्' सीमा धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वम् । अहम् ।

139. The affix सदिक् comes after the verbs युष् a sautra root and अच (IV. 100) 'to throw.'

Thus युष्मद् 'you,' अस्मद् 'I' The √yush is a sautra root.

१४० । अतिस्तुसृष्टुक्षिप्तुभायावापदिसक्षिनीभ्यो सन् । १ । १४० ।

अभ्यस्तुर्दशभ्यो ण् । अर्भश्चक्षुरोगः । स्तोमः संघातः । सोमः । होमः । रुर्गो गन्तव्यम् । धर्मः । क्षेमं कुशलम् । सोमम् । प्रज्ञादयिणी क्षीमं च । भास आदित्यः । वासः । 'वासः शोभनदुष्टयोः' । पद्मम् । यक्ष पूजायाश्च । यक्ष्मो रोगराजः । नेमः ।

140. The affix सन् comes after the fourteen roots अ (I. 983) 'to go,' स्तुज् (II. 34) 'to praise,' दुज् (V. 1.) 'to anoint' to produce, दृ (III. 1.) 'to give or to take,' सृ (I. 982) 'to go,' षृज् (I. 948) 'to maintain,' क्षि (I. 255) 'to waste,' दृष्ट (II. 27) 'to sound,' भा (II. 42) 'to shine,' वा (II. 40) 'to attain,' वा (II. 41) 'to move, to blow,' वहि (IV. 60) 'to go,' यक्ष (X. 153) 'to worship' and नी (I. 950) 'to carry.'

Thus अर्भः 'eye disease,' स्तोमः 'sacrifice' or 'assemblage,' सोमः sacrifice, होमः offering in fire, रुर्मः going, धर्मः duty, religion, क्षेमम् happiness, सोमम् a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is क्षीमम् with vṛiddhi, as belonging to Prajñâdi class. भासः the sun, वासः a period of three hours. वासः beautiful, vile, पद्मम् a lotus, यक्षः consumption from यक्ष 'to honor. नेमः the foundation of a wall.

Note.—Soma means a kind of plant, nectar, the moon, a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief; rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition, resemblance, a sacrifice, non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, linseed, flax.

Bhâma means passion, wrath, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vâma means wealth, name of Shiva, of cupid, an udder, left, vile &c. vâmî means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant.

Nema means half, a part, a boundary, an enclosure, fence, the foundation of a wall, fraud, deceit, evening, a hole, a ditch, a root, acting, dancing, upper part. Vedic. food.

१४१ । जहातेः सन्वदालोपश्च । १ । १४१ ।

‘जिह्वः कुटिलमन्दयोः’ ।

141. The affix *च* comes after the root *हा* (III. 8.) to leave, the *आ* is elided and it is treated as the desiderative with *च* ॥ Thus जिह्व crooked, and slow.

The affix *च* is to be treated as the desiderative affix *च*, when it is added to the root *हा* ॥ The result is that there is reduplication (VI. 1. 9. S. 2395) and the adding of *ह* by VII. 4 79. S. 2317 for the *आ* of the reduplicate. *हा + च = इहा + च = जहा + च = जिहा + च = जिह्वः* । The neuter जिह्वस् is the name of tagara-plant.

१४२ । अवतेष्टिलोपश्च । १ । १४२ ।

सम्प्रत्ययस्वायं टिलोपो न प्रवृत्तेः । अन्यथा द्वित्वेयं ब्रूयात् । ‘अवत्स्वर-’ (२६५४) इति ऊठौ । तयोर्दीर्घं कृते गुणः । चादिपाठादव्ययत्वमित्युक्तदत्तस्तन्न । तेषामसत्त्वार्थत्वाद् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । अवतीति ओस् ।

142. The affix *च* comes after the root *अव* (I. 631) ‘to preserve’ and there is elision of the *अह* portion of *च* ।

Thus ओम् । The sacred syllable (Om), the pranava.

The elision of *टि* ordained by this sūtra applies to the *टि* portion of the affix *च*, and not of the base *अव* ॥ For were it intended that the *टि* portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix *च* a *टि* affix, and the indicative *ह* would have elided the *टि* of the base.

This अच् + च् = av + m = û û + m—The penultimate अ and the final च् are both changed to ऊच् by VI. 4. 20 S. 2654. Then these two ऊ 's coalesce into one long ऊः as, ऊ + च् = ओच् by changing ऊ to guna ओ ॥

Ujvaladatta says "The word ओच् is an Indeclinable, because it is listed in the चादि class (I. 4. 57. S. -20. and I. 1, 37. S. 447)." But it is a mistake, for चादि words are Indeclinables only then when they do not denote any substance; but ओच् denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Châdi class. As a matter of fact, it is an Avyaya, because it is read in the Svarâdi class (I. 1. 37. S. 447) The God is called ओच् 'Protector,' because He protects (अवति).

“ओ मरने स्वीकृतौ रोचे” इति विश्वः ॥

१४३ । ग्रसेरा च । १ । १४३ ।

ग्रामः ।

143. The affix च् comes after the root ग्रच् (I. 661) to eat, with the substitution of आ for च् ॥

Thus ग्रामः a collection, a village, literally that which swallows up or is swallowed up, that is, which comprehends all. The word संग्रामः means battle. ग्रामः musical note, गालिग्रामः, शब्दग्रामः, गुणग्रामः where grâma has the meaning of 'collection.'

१४४ । अघिसिविसिशुषिम्यः कित् । १ । १४४ ।

ऊमं नगरम् । स्युमो रश्मिः । सिमः सर्वः । 'शुष्मनश्चिसमीत्योः' ।

144. The affix च् is कित् after the verbs अघ (I. 631) 'to preserve', सिव (IV. 2) to sew, चिच् (V. 2, IX. 5,) to bind, and शुष् (IV. 74) to dry.

Thus ऊमम् town, स्युमः light, सिमः all, शुष्मन् fire, air sun. In the Veda Bhâshya, the word ऊमाः pl. is explained as तय का यजनानाः under the verse इति त्वे क्रतुश् &c. In the feminine the form is उमा, the long ऊ is shortened. Umâ is a name of Pârvati.

स्युमः means ray. Some say it means thread. सिमः all. It is a Pronoun. It is listed in the Sarvanâma class.

शुष्मं splendour, the sun. In the Veda bhâshya it is explained by the word बलं 'strength'.

१४५ । इषियुधीन्धिदमिश्याधूसूम्यो मक् । १ । १४५ ।

'इष्मः काशवसन्तयोः' । ईषीति पाठे दीर्घादिः । युष्मः शरो योद्धा च । इष्मः समित् । दस्मो यजनानः । श्यामः । धूमः । सूमोऽन्तरिक्षम् । बाहुलकादीन् व्रणः ।

145. The affix च् क comes after the roots इष (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. युष् (IV. 64) to fight. इष् (VII. 11.) to light. दश् (IV. 104) throw up. श्यैङ् (I. 10 12) to go. धूज् (V. 9.) to shake च् (II. 21.) to bring forth.

Thus इष्टः the desire, the spring season. Some read the root as ईष with long ई, which means 'to go'. Then the word is ईष्टः ॥ युष्मः an arrow, a warrior; इध्मः fuel, especially that which is used for the sacred fire; दध्मः a sacrificer. श्यामः cloud. धूमः smoke; सूयः sky, heaven.

By force of the word बहुलं, we get ईर्यस् 'wound' also from ईर 'to go'. So also जन्मस् from जन् 'to beget'. दध्मः means sacrificer, thief, fire. श्यामः dark-blue, black, श्यामा night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, श्यामः name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple, the cuckoo, n. Black pepper, sea-salt. f. a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper. .

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युग्मस् । रुक्मस् तिग्मस् ।

146. The affix सक् comes after the roots युज (VII 7.) to unite; रुच (I. 781) to shine; and त्तिज (I. 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus युग्मस् a couple, रुक्मस् gold red, radiant, तिग्मस् sharp (hence) violent.

१४७ । हन्तेर्हि च । १ । १४७ ।

हिमस् ।

147. The affix सक् comes after the root हन (II. 2.) to kill, which is replaced by हि ॥

Thus हिमस् the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः पुग्वा । १ । १४८ ।

भीमः । भीष्मः ।

148. The affix सक् comes after the root भी (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment पुक् ॥

Thus भीमः terrible, भीष्मः fearful. These are two well-known names of the Mahabhârata also.

१४९ । घर्मः । १ । १४९ ।

घृषातोर्भगुणश्च निपात्यते ।

149. The word घर्म is irregularly formed with the सक् affix.

To the root घृ to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix सक् and the vowel ऋ is gunated to form घर्मः ॥

Note.— घर्मः hot, heat, summer, perspiration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रसतेर्निपातोऽयम् ।

150. Grîshma is irregularly formed.

To the root *ग्रस्* to eat (I. 661) is added *क्व* and anomalously we get *ग्रीष्मः* summer season.

१५१ । प्रथेः विवन्संप्रसारणं च । १ । १५१ ।

पृथिवी । पृथिव्ये । पृथ्वी । पृथ्वी पृथिवी' पृथ्वी इति शब्दार्थः ।

151. The affix *विवन्* comes after the verb *प्रथ* (I. 802) 'to become famous', and the *र* is changed to *श्च* ।

Thus *पृथिवी* the earth. Some read the affix *क्वन्*; then the form is *पृथ्वी* ॥ Some make the affix *क्वन्* and then the form is *पृथ्वी* ॥

In the *Sabdârnava* we have *पृथिवी पृथ्वी* ॥

Note.—The indicatory *ष्* of the affix denotes that the feminine is formed by *ङीष्* ॥ The full text of the *Sâbdârnava* is :—*पृथिवी पृथ्वी पृथ्वी चरा सर्वसहा रसा* ॥

१५२ । अशूमुषिलटिकणित्तिविशिभ्यः क्वन् । १ । १५२ ।

अश्वः । 'मुष खेदनादी' । 'मुष्वः स्याद्दुसूर्ययोः' । मुष्वाः जलकणिका । लट्वा पक्षिभेदः फलं च । कण्वं पापम् । बाहुलकादिभ्ये किरण्यनपि । खट्वा । विश्वम् ।

152. The affix *क्वन्* comes after the verbs *अशू* (V. 18) to pervade, *मुष* (I. 803) to extend, *लट* (I. 320) to grow childish, *कण* (X. 175) to close, *खट* (I. 331) to desire, and *विश* (VI. 130) to enter.

Thus *अश्वः* a horse, *मुष्वः* the rainy season, the sun, a drop of water, *लट्वा* a sparrow, *safflower*; *कण्वम्* sin; another diversely made form is *किण्वम्* also. *Kanva* is the name of a sage also *खट्वा* a couch; *विश्व* the universe.

Note.—*लट्वा* means a house, a fruit, a kind of musical instrument, a sparrow, and game.

कण्व means sin and the sage *Kanva*. *किण्व* means a drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits.

खट्वा literally that which is *desired* by the persons feeling sleepy—*viz.* couch.

१५३ । इगशीभ्यां वन् । १ । १५३ ।

एवो गन्ता । 'ये च एवा नरुतः' । असत्त्वे निपातोऽयम् । 'शेव मित्राय वरुणाय' ।

153. The affix *वन्* comes after the roots *इग* (II. 36) to go and *शी* (II. 22) to sleep.

Thus *एवः* going, *शेव* happiness.

एवः going, moving, speedy, quick. It means also a course, way, or a courser, a fleet horse as *एव वा नरुत्* ॥

When not denoting a substantive, it is an Indeclinable.

So also *शेव* as in *शेवं मित्राय वरुणाय* ।

Note.—According to *Ujjvaladatta* *शेव* means 'male organ.' The meaning given to it in the *Veda Bhâshya* is that of happiness.

१५४ । सर्वनीघृष्वरिष्वलष्वशिषपट्वप्रह्वेष्व अस्वतन्त्रे । १ । १५४ ।

अकर्तृर्जने निपात्यन्ते । नृत्तानेन विश्वमिति सर्वस् । निघृष्याद्घृषेर्गुणाभावोऽपि । निघृष्यतेऽनेन निघृष्यः घृषः । रिष्वो हिष्वः । लष्वो नर्तकः । लिष्व इत्यन्ये । तत्रोपधाया इत्वङ्गपि । शेषेऽस्ति स सर्वमिति शिषः शंभुः । पट्वो हस्वत्वम् । पट्वो रथो भूलोकम् । प्रह्वयत इति प्रहः । हेष जातारथकारलोपः । जहातिरलोपो वा । ईषेर्वन् । ईष्व आचार्यः । ह्वय इत्यन्ये । 'अस्वतन्त्रे' क्ति । सतर् सारकः । बाहुत जाह्वसते । ह्रस्वः ।

154. The words सर्व all, निघृष्व friction, रिष्व anger, लष्व a dancer, शिष fortunate, पट्व a chariot, प्रह्व slanting, bowing humbly and ईष्व teacher are formed by वच् affix, when not denoting the agent.

All these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (नृत्तं) is सर्वस् 'All.' With the preposition नि added to the √ghrīsh 'to rub,' we have निघृष्यः । The ऋ is not gunated. That by which anything is grazed or pounded is निघृष्वः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a road.) रिष्वः injurious, hurtful. लष्वः a dancer. Some read it as लिष्वः । In this case the penultimate अ of the root लष् is changed to इ ॥ That in which the universe sleeps is शिषः "Shiva." The long ई of √शीङ् is shortened. पट्वः means chariot, and the Bhuloka (the physical plane). That which is subdued is प्रह्वः stooping, submissive. It is either from the root हेष् the आ and व् of the root being elided; or it is from the root जहाति, with the elision of आ only. To the √ईष is added the affix वच् and we get ईष्वः 'teacher āchāryā.' Some read it as ह्वयः with short इ ॥

The word स्वतन्त्र in the sūtra means agent (कर्त्ता). Another reading is अतन्त्रे ॥

Why do we say 'when not denoting the agent'? Observe √वृ सतर्, सारकः ।

By the force of bahulam, we have ह्रस्वः from the root ह्रृत् ॥

१५५ । शेषयह्वजिह्वाग्नीवाप्वाग्नीवाः । १ । १५५ ।

शेष इत्यन्तोदात्तार्थस् । यान्त्यनेन यह्वः । ह्रस्वो जुगागमश्च । लिहन्त्वन्वा जिह्वा । लकारस्य जः गुणाभावश्च । गिरन्त्यनयाग्नीया । ईडागमश्च । आग्नीतीत्याप्वा वायुः । नीवा उदरकृमिः । वायुरित्यन्ये ।

155. The words शेष happiness, यह्व sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आप्वा air, नीवा tapeworm, air, are also valid forms in वच् ॥

The शेष of this sūtra differs from the शेष of I. 153, in its accent only. The word शेष of the present sūtra has acute on the final consonant. It is derived from √शीङ् 'to lie down' 'to sleep.' The यह्वः is from √या 'to go'. The long या is shortened, the augment हुक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

Note:—According to Ujjvaladatta this word is derived from $\sqrt{\text{यज्}}$ 'to worship', the य is changed to ह। यद् means a sacrificer यजमानः according to him. In the Vedic Dictionary the word यद् is read in the list of 'great'-denoting words. In Rigveda I. 36. 1. प्रवो यद् पुरुषां Sâyana explains यद् as महान्त ॥

The word जिह्वा is derived from लिह् to lick. The ल is changed to ज, and इ is not gunated. That by which they lick (lihanti) is called जिह्वा 'tongue'. ग्रीवा is from गृ 'to swallow'. That by which a thing is swallowed is ग्रीवा 'throat or neck'. There is added the augment ईट् to the affix. From आप 'to obtain', we have आप्वा 'air'. जीवा means the intestinal worms, e.g. tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note:—जीवा is derived from जी to injure. The sūtra gives us also the form अजीवा (अप्वा + अजीवा = अप्वाजीवा). If the word in the text be अजीवा then it is derived from अज 'to be ill': and means affliction, terror, a demon, an enemy. Thus in the Rig Veda VII. 55. 1. the word अजीवद्वा is explained as अजीवानां रोगानां नाशकं ॥

१५६ । कर्गुशुद्धयो वः । १ । १५६ ।

कर्गः काम आशुद्ध । गर्गः । शर्वः । दर्वः राक्षसः ।

156. The affix क् comes after the roots कृ (VI. 116) to scatter, गृ (VI. 117) to swallow, गृ (IX. 18) to injure, दृ (IX. 23) to tear.

Thus कर्गः desire, a rat; गर्गः pride. शर्वः An epithet of Shiva; दर्वः a demon.

१५७ । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । १ । १५७ ।

यौतीति युवा । वृषेन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्व शरासनम् । द्युवा सूर्यः । प्रतिदीप्यस्त्यस्तिनप्रतिदिवा दिवसः ।

157. The affix कानिन् comes after the roots यु (II. 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, तक्ष (I. 685) to make small, राज (I. 874) to shine, धन्वि (I. 628) to go, द्यु (II. 31) to go before, प्रतिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृषा the sun, the ear, or Indra. तक्षा a carpenter, राजा king, moon, धन्वा a desert, waste, धन्व a bow द्युवा the sun' प्रतिदिवा a day.

१५८ । सप्तशून्यां तुट् च । १ । १५८ ।

सप्त । अष्ट ।

158. The affix कनिन् comes after the roots सप् (I. 427) to connect, and अट् (V. 18) to occupy, and the augment तुट् is added thereby.

Thus सप्त seven, अष्ट eight.

From $\sqrt{\text{षप्}}$ सप्तवाये and अशून्याष्टौ are derived these two numerals.

१५९ । नजि जहातेः । १ । १५९ ।

अहः ।

159. The affix कनिन् comes after the root हा (III. 8) to leave, preceded by the negative अ ॥

Thus अहः day. That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

१६० । श्वन्तु क्षन्पूषन्तीहन्क्तेदन्तनेहन्मूर्धन्मज्जन्मर्यमन्विश्वत्सन्परि-
जन्मातरिश्वन्मघवन्निति । १ । १६० ।

एते अथोदय कनिष्ठप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उषा । पूषा । 'स्निह गतौ' ।
इकारस्य दीर्घत्वम् । स्नेहतीति स्नीहा कुक्षिव्याधिः । 'स्निह आर्द्राभावे' । स्निहति स्नेहा चन्द्रः ।
स्निहतेर्गुणः । स्निह्यतीति स्नेहा सुहृच्छब्दश्च । सुह्यन्त्यस्मिन्नाहते मूर्धा । सुहृदपघाया दीर्घः ।
घोऽन्तादेशो रमागमश्च । सज्जत्यस्थिषु सज्जा अस्थिसारः । अर्थपूर्वा माङ् । अर्थमा । विश्वं पसाति
विश्वप्साग्निः । परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेरपघालोपो मङ्गान्तादेशः । मातर्यन्तरिक्षे
श्वयतीति मातरिश्वा । घातोरिकारलोपः । 'मह पूजायास्' । इत्य घो गुणागमश्च । मघवेन्द्रः ।
इत्युणादिषु प्रथमः पादः ।

160. The words श्वन् from श्वि (I. 96) to go, उवन् from उव (I. 687) to sprinkle, पूवन् from पूव (I. 706) to nourish, लोदन् from लोह् (I. 673) to go (I. 673) लोदन् from लोह् (IV. 132) to wet, स्नेहन् from स्निह (IV. 91.) to be kind, सज्जन् from सज्ज (VI. 122) to purify, मज्जन् from मा to measure, विभक्षन् from वृक्ष (II. 46) to eat, परिज्वन् from ज्वन् (I. 862) to produce, नावरिज्वन् from श्वि (I. 1059) to grow and सधवन् from सह (X. 321) to worship, are formed with कलि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कप्ति ।

Thus from दृश् 'to go, increase' we have दृश 'dog.' From उषसेचने 'to sprinkle' we get उषसा 'ox.' So also वृधा from वृष 'to grow old.' From स्निह to go, we have स्निहा; the ह is lengthened. स्निहा is the disease of the spleen, the enlargement of spleen. स्नेहा means moon and is from स्निह to wet, as the moon causes wet. From शिष्ट 'to please' we get शिष्टा 'a friend' 'moon.' The root vowel इ is gunated here to ए. From लुह we get लूर्धा 'head'; because one *faints* or *loses consciousness* when struck on this part. The उ of लुह is lengthened, and ह is replaced by ध and the augment एस् is inserted. That which *sinks into* the bones is मज्जा, 'the marrow of the bone.' अर्धना comes from लृण् preceded by अर्ध. That which *eats* (एषाति) all, is विश्वप्सा 'fire, the all—devourer.' परिज्मा 'fire or moon' because it *grows* all round. It is from लृण्, the penultimate अ is elided, and a न is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which grows (इवयति) in the mother (मातरि)—mother space. The इ of the root शिष् is elided. From मह 'to honor' is derived मधवा 'Indra'. The ह is changed to ध and the augment लुक् is added before the affix.

Note:—The affix here is कनि and not कनिष् । So that it is not a निष् affix. अर्यना is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the Rig Veda verse परिज्मानं सुखं रथं, Sâyana explains the word परिज्मा by परिगन्ता 'running or walking round'. He derives it from √añj preceded by परि and the affix जन् of the Unâdi I. 159. The अ is elided, and the udâtta is on the first syllable. Ujvaladatta reads it as परिज्वा from √ञ्ज a sautra dhâtu.

CHAPTER II.

१६१ । कृह्म्यामेणुः । २ । १ ।

करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ।

161 The affix एणु comes after the roots कृ (I. 949) to do, हृ (I. 947) to take. 1.

Thus करेणुः an elephant, हरेणुः pease, scent : a respectable woman, a copper coloured deer.

१६२ । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः कथन् । २ । २ ।

हयो विषयः । कुष्ठः । नीयो नेता । रथः । काष्ठम् ।

162 The affix कथन् comes after the roots हन (II. 2) to kill, कु (IX. 46) to extract, नी (I. 950) to carry, रन (I. 906) to play, काग (I. 673) to shine. 2.

Thus हयः a man who is sad or depressed, कुष्ठः leprosy, नीयः leader, रथः a chariot, a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

Note :—Kuşṭha means 'leprosy' as well as a scent.

नीय is explained as स्तोत्र 'hymn' in the Veda Bhâshya on the mantra नीये नीये सचयानं मुतासः

१६३ । अवे भृजः । २ । ३ ।

अवभृजः ।

163. The affix कथन् comes after the root च (III. 5) to support, to nourish, preceded by अव ॥ 3.

Thus अवभृजः bathing at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषिषुचिगार्तिभ्यस्यन् । २ । ४ ।

ओष्ठः । कोष्ठम् । गाथा । अर्थः । बाहुलकाच्छोयः ।

164. The affix यन् comes after the roots उष (I. 727) to burn, कु (IX. 46) to extract, ज्ञे (I. 935) to sound, and गृ (III. 16) to go. 4.

Thus ओष्ठः a lip (lower or upper). कोष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room : गायन् a religious verse, अर्थः desire. By force of bahulam, we get योयः from यु 'to go'. It means swelling' intumescence.

१६५ । सतीर्षित् । २ । ५ ।

सार्थः सन्तुहः ।

165. The affix यन् is णित् after the root चृ (I. 982) to go. 5.

Thus सार्थः a collection or multitude in general; a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जृष्टभ्यामूथन् । २ । ६ ।

अकथं मांसम् । 'वरुयो रथगुप्तौ ना' ।

166. The affix कृञ् comes after the roots वृ (IX. 24) to grow old, decay, and चृ (V. 8.) to choose. 6.

Thus वृक्ष्यन् flesh, वृक्ष्यः a sort of wooden fence or fender with which a chariot is provided as a defence against collision: an armour, a coat of mail, a shield, a group. In the Veda: Bhâshya Varuṭha is the name of an Asura.

१६७ । पातुतुदिवचिरिषिसिधिमयश्च । २ । ७ ।

पीयो रविर्भूतं पीयश्च । 'तीर्थं शास्त्राण्यरक्षितवायोपायमात्मनिष्ठम्' । 'अवतारविष्णुष्टा-
मनःस्त्रीरजःसु च विष्णुतश्च' इति विश्वः । तुत्योऽग्निः । उदयं सामसेतः । रिक्यश्च । बाहुलकाद्भूचेरपि ।
'रिश्यसृक्कयं धनं वसु' । सिक्क्यश्च ।

167. The affix कृञ् comes after the roots पा (I. 972) to drink, वृ (I. 1018) to cross over, दुवृ (VI. 1) to give pain, वच (II. 54) to speak, रिच (VII. 4.) purge, सिच (VI. 140) to ooze. 7.

Thus पीयः The sun, ghee; तीर्थश्च means "science, road, field, a remedy or expedient, a teacher, a minister, an avatâra, a sage, remnants of a meal, water, menstrual courses of a woman"—Viśvakosha. It means also a holy place of pilgrimage; तुत्यः fire, collyrium, sulphate of copper, indigo, small cardamoms. उक्क्यश्च. Name of the Samaveda; रिक्यश्च wealth. By force of bahula, the affix comes after √शृच also. As शृक्क्यश्च । सिक्क्यश्च boiled rice.

१६८ । अर्तेर्निरि । २ । ८ ।

निर्द्धयं सान् ।

168. The affix कृञ् comes after the verb ऋ (III. 16.) to go, preceded by निरृ ८.

Thus निर्द्धयः Name of Sâma Veda. In the Veda Bhâshya on द्रोघवाचस्ते निर्द्धयं सचन्ताश्च this word is explained as हिंसा 'injury.'

१६९ । निशीथगोपीथावगथाः । २ । ९ ।

निशीथोऽर्धरात्रौ रात्रिसात्रं च । गोपीथं तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नानः ।

169. The words निशीथ mid-night, गोपीथ pilgrimage and अवगथ bathed early in the morning, are formed irregularly. 9.

निशीथः means mid-night or night in general. गोपीथं = तीर्थं place of pilgrimage. अवगथः = bathed in the morning.

Notes:—Niśîtha is from √शीठ् to sleep, with the upasarga नि. Gopîtha from √पा to drink with the upapada गो ॥ Avagatha from √गाङ् to go, with the proposition अव and the root vowel is shortened. In Rig Veda I. 19. 1. the word गोपीथ is explained by Sâyana as सोमपानं 'Soma-drinking' Swâmî Dayânaud explains it as गां वाणीष्विषीं वा । पाति = पण्डितः or राजा 'a learned man or a king,' or गावः पिबन्त्युदकमस्मिन् = a river or a tank.

१७० । गश्चोदि । २ । १० ।

उद्गीयः सामी भागविशेषः ।

द्वात्रिंशद्वधो रक्त्वात् । वलि यलोपः । स्फारस् । न्याङ्कुषादित्वात्कुत्वस् । तक्रस् । वक्रस् । शक्रः । क्षिप्रस् । सुद्रः । सृष्ट्रन्द्रः । वृषः पुरोडाशः । हृषो बलवान् । वन्द्रः पूजकः । उन्दी उन्दी जलचरः । श्वित्रं कुपुस् । 'हृषी रिपो ध्वनौ ध्वान्ते ईले चक्रे च दानवे' । अजेयी । वीरः । नीरस् । पद्मो ग्रामः । सद्मो हर्षो ह्यभेदश्च । 'सुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'खिद्रो रोगो दरिद्रश्च' । छिद्रस् । भिद्रं वज्रस् । चन्द्रः । चन्द्रः । पचाद्यति चन्दोऽपि । 'हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्दो हिमवुतिः' । दहोऽग्निः । दस्त्वस्त्वैदाः । 'दभ्रः समुद्रः स्वरूपं च' । वस्वैः संस्तरणैः ।

173. The affix रक् comes after the following 32 roots, 1. √स्फायी (I. 1516) to increase, 2. √दञ्चु (VII. 22), to contract, 3. वञ्चु (X. 136) to deceive, 4. √शक्नु (V. 15) to be able, 5. √क्षिप (IV. 14.) to send, 6. √क्षुदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √क्षु (I. 1032) to go, 8. √वृष (IV. 86) to be satisfied, 9. √हृष (IV. 87) to rejoice, to be proud, 10. √वदि (I. 11) to salute, to praise, 11. √उन्दी (VII. 20) make wet, 12. √श्विता (I. 778) to be white, 13. √वृत्तु (I. 795) to remain, 14. √अज (I. 248) to go, to throw, 15. √नी (I. 950) to carry, 16. √पद् (IV. 60) to go, 17. √मदी (IV. 99) to rejoice, 18. √मुद (I. 16) to rejoice, 19. √खिद (IV. 61) to be sorrowful, 20. √क्षिदिर् (VII. 3) to divide, 21. √भिदिर् (VII. 2.) to divide, 22. √मदि (I. 13.) to praise, 23. √चदि (I. 68) to rejoice, 24. √दह (I. 1040) to reduce to ashes, 25. √दधु (I. 104) to throw up, 26. √दञ्चु (V. 23) to defraud, 27. √वस (I. 1054) to dwell, 28. √वायु (IV. 54) to sound, 29. √शीङ् (II. 22) to sleep, 30. √हसे (I. 757) to laugh, 31. √सिच (I. 48) to go, 32. √शुभ (I. 786) to shine.

Thus 1. स्फारस् 'enlargement.' स्फाय् + रक् The च is elided by र which is a valâdi affix, by S. 873. 2. From √तच we get तच् + रक् = तक्रस् । The च is changed to क as the word belongs to Nyankvâdi class. It means butter milk. So also 3. वक्रस् crooked. 4. शक्रः Indra, and a tree. 5. क्षिप्रस् quick. 6. क्षुद्रः small. 7. सृप्रः moon. 8. वृप्रः a sacrificial cake or puroḍâśa. 9. हृप्रः 'powerful.' 10. वन्द्रः worshipper. 11. उद्रः a kind of aquatic animal. 12. श्वित्रस् white leprosy. 13. वृत्रः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vritra. 14. From √अज we get वीरः The √aja is replaced by वी by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √नी we get नीरस् 'water.' 16. पद्रः a village. 17. मद्रः joy, and the country called Madra. 18. मुद्रा a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. खिद्रः a disease, poor. 20. क्षिद्रस् hole. 21. भिद्रस् a thunder bolt. 22. मन्द्रः deep sound. 23. चन्द्रः moon. Another form is चन्द without र formed by अच affix of Pachâdi class. As we find in the Sâbdârṇava the synonyms of moon are हिमांशुः, चन्द्रः, चन्द्रना, शशी and चन्दः ॥ 24. दहः fire. 25. दक्षः a divine physician. 26. दधः ocean and small. 27. The root वच् is vocalised to उच् and we have उच् + र ॥ and the च is not changed to ष though it comes after उ, because of the following sūtra, which ordains that when च is followed by र, there is no mûrdhanya change.

३१६८ । न रपरसृपिसृजिसृशिसृहिसवनादीनाम् । ८ । ३ । ११० ।

रेकपरस्य सकारस्य वृष्यादीनां सवनादीनां च मूर्धन्यो न स्यात् । 'पूर्वपदात्' (३६४३) इति पाठः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिर्भूयोऽभिप्राया । तेन 'शासिवसि-' (२४१०) इति प्राप्तमपि न । उक्तो रश्मिः । उक्ता गौः । वाञ्छो दिवसः । वाञ्छं मन्दिरम् । शीरोऽजगरः । हस्तो मूर्धः । सिप्रः साधुः । शुभ्रः । * सुषेरक् * । मुल्लस् । बाहुलकादश्च ।

3168. The च substitution does not take place if र follows the च, as well as in वृच, वृज, वृष्ट and वृष्ट, and the words listed in in the Savanādi class.

This debars the च change otherwise required by VIII. 3. 106. S. 3643; according to the opinion of Kāsikā-vritti : i.e. in the Vaidic literature also there is no च change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60. S. 2410. also does not apply. Thus उस् + रक् = उस्वः 'ray.' see Amarakośa I. 3. 33. and in the same II. 9. 66 उस्वा means 'a cow.' 28. From √वाश् we get वाशुः 'a day.' वाशुस् 'a temple. 29. From √शीङ् is derived शीरः a python snake, 30 From √हस् comes हस्वः 'a fool.' 31. From √सिच we get सिचः 'a saint.' 32. √शुभ gives शुभस् white.

By force of the word बहुलं, this affix रक् comes after √सुख खण्डने (IV. 111) also : as सुखस् meaning a pestle, a tear. It is synonym of उदञ्चः a tear.

Note:—In the Daśapādī 33 roots are given, namely the root वह is inserted between दन्भि and वसि। The example is ऊहः 'ox.' Mādhava also has the same.

१७४ । चकिरम्योरुच्योपधायाः । २ । १४ ।

चुक्रमलद्रव्यम् । चक्रोऽरुणः ।

174. The affix रक् comes after √चक्र (I. 93) to satisfy, √लु (I. 906.) to play and the penultimate is changed to उ. 14.

Thus चुक्र an acid, a sour. चक्रः delight, tawny, bright.

Note:—चुक्रः m. means sourness, and a kind of cane or sorrel : and चुक्री f. आङ्गेरिका ॥ चुक्रश्च n. = the sourness or acidity obtained from a tree.

१७५ । वी कसेः । १ । १५ ।

विदुस्सपत्नः ।

175. The affix रक् comes after √कस् (I. 913) 'to do,' preceded by वि, and thereby the क of the root is changed to उ ॥ 15.

Thus:—विदुस्वः The moon.

१७६ । अग्निसम्योर्दीर्घश्च । २ । १६ ।

आम्रम् । ताम्रम् ।

176. The affix रक् comes after the verbs √अस् (I. 493) 'to speak', √वृश् (IV. 93) 'to grow tired', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:—आम्रम्, mango, ताम्रम् red, metal,

१७७ । निन्देर्नलोपश्च । २ । १७ ।

निद्रा ।

177. The affix रक् comes after √निन्द (I. 66), 'to blame', and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—निद्रा sleep.

१७८ । अर्देर्दीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्रश्च ।

178. The affix रक् comes after the verb √अर्द (I. 56) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्रश्च a star आर्द्रा f. = the asterism Ardra.

१७९ । शुचेर्दश्च । २ । १९ ।

शूद्रः ।

179. The affix रक् comes after √शुच (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19.

Thus शूद्रः a Sûdra; literally 'a depressed or grieving person'.

१८० । दुरीक्षो लोपश्च । २ । २० ।

दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरश्च ।

180. The affix रक् comes after the verb √इष् (IV. 35) "to go" preceded by डर् and the root is elided. 20.

Thus दूरश्च distance: literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved: डर् + इ + रक् = डर् + रक् = ड + रक् (र is elided by VIII. 3 14. S 173,) = दूरश्च (lengthening by VI. 3. 111 S. 174).

१८१ । कृतेच्छः क्रू च । २ । २१ ।

कृच्छ्रश्च । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √कृती (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final त is changed to च in one case, and in the other क्रू replaces the whole verb also. 21.

Thus कृच्छ्रश्च painful. क्रूरः wicked, cruel.

१८२ । रोदेर्शिल्कु च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यत्वापि संज्ञाछन्दसोः' । शिल्कुगित्येव । 'वान्तिपर्णशुषो घातास्ततः पर्णशुषोऽपरे' ।

182. The affix रक् comes after √रोदि (II. 58), to shed tears, and there is elision of the causative sign णि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रुदिर् to shed tear. The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23. A. बहुलमन्यत्वापि संज्ञाछन्दसोः ।

23. A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative णि is elided after other roots than √rud, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of संज्ञा, we have रुद्रा derived from the causative root रुदयति = वर्धयितमजाः ॥ So also रू (सुखं) भावयति = रूयुः । &c.

Note :—In the chhandas, we have from √vridhu to increase ; वर्धन्तु त्वा सुष्टया where वर्धन्तु = वर्धयन्ति ॥ So also य हमा जजान from √janî 'to produce' = जनयामास ॥

Thus पर्णशुषः = पर्णानि शोषयन्ति "hot winds which cause the leaves to dry up", i.e., the winter season. Similarly पर्णशुवः = पर्णानि शोचयन्ति "which cause the leaves to fall down" i.e. The winter season. As in the sentence वान्ति पर्णशुषो वातास् ततः पर्णमुचोऽपरे ॥

१८३ । जीरी च । २ । २३ ।

जीरोऽणुः । ज्यस्तेत्येके ।

183. The affix रक् comes after the verb √गु (I. 995) to go, and ई replaces the उ of the root. 23.

Thus जीरः an atom: Vedic-quick, swift. According to Viśvakośa it means a sword, cumin seed. So also Medini.

According to some the root is √Jyâ 'to grow old' (IX. 29). Thus ज्या + रक् = जि + रक् (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412) = जीरः (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the Mahâbhâshya where in commenting on I. 1. 4 न धातुलोप आर्धधातुके, the vârtika जीवेरदातुक् is set aside on the strength of the vârtika रकि ज्यः संसारणश्च ॥

१८४ । सुसूधागृधिभ्यः कृच् । २ । २४ ।

सुरः । सूरः । धीरः । वृध्रः ।

184. The affix कृच् comes after the verbs √गु (V 1) to press out, सू (II. 21) to bring forth, धा (III. 10) to support, वृधि (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुरः means 'a god.' सूरः means 'the sun' i.e., सुवति मेरयति कर्मणि लोकम् ॥ धीरः m. strong-minded, wise; gentle, धीरश्च n. saffron. वृध्रः a vulture: a greedy person.

१८५ । शुसिचिनीनां दीर्घश्च । २ । २५ ।

शुः सौध्रः । धूरः । हीरश्च । चीरश्च । सीरः समुद्रः ।

185. The affix कृच् comes after √गु (I. 995) to go, √चि (V. 2), to bind, √चि (V. 5) to gather, √मि (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 25.

Thus :—धूरः a hero, the sun, the lion. हीरं a plough, चीरश्च a rag, सीरः the ocean. √गु is a sautra root: like √गु ॥

Note :—धूरः a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śāla tree, name of Yādava the grand-father of Kṛishṇa: the Arka plant, the Chitraka tree.

हीरः a plough, the sun, the Arka plant.

चीरं a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke; lead, a crest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. चीरी f. a cricket: veil.

सीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वाविम्येः । २ । २६ ।

वीम्रं विमलम् ।

186. The affix *kran* comes after √*indhî* 'to shine' when preceded by *vi*.

From √*जि इन्धी* 'to shine' (VII. 11) we get विम्रस् thus: वि + इन्ध् + क्रन् = वि + इध् + र (the nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415) = वीम्रस् pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वर्ध्नं चर्ध्नं । वप्रः प्राकारः ।

187. The affix रन् comes after √*वृधु* (I. 796) 'to increase' and √*वुवप्* (I. 1052) to sow seed.

Thus वर्ध्नस् leather, वप्रः or वर्ध्नं a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumference of a sphere, dust, वप्रः a father, a Prajapati, वर्ध्नं lead.

१८८ । ऋजुन्नाग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रहुरखुरभद्रोयभेरभेलशुक्रशुक्लगौर-
वन्ररामालाः । २ । २८ ।

रन्मन्ता ऊनविंशतिः । निपातनादङ्गभावाः । ऋजुो नायकः । इदि इन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः ॥ अग्रस् । 'वज्रोऽस्त्री हीरके पवी' । वुवप् उपधाया इत्त्वस् । विप्रः । कुम्बिचुम्ब्योर्नलोपः । कुब्रमरथ्यस् । चुब्रं सुखस् । बुर विलेखने रेफलोपः । अगुणः । खुरः । 'खुर ह्येदने' रलोपो गुणाभावश्च-खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रस् । 'उच सप्तवाये' चस्य गः । उग्रः । जिभी । भेरी । पसे लः । भेलो जलतरणद्रव्यस् । शुचेस्त्वस्य कः । शुक्रः । पसे लः । शुक्लः । शुङ् वृद्धिः । 'गौरोऽरुणे चिते पीते' 'वन्र संभक्तौ' । वन्रो विभागी । इणो गुणाभावः । 'इरा मदी च वारिणि' । 'मा माने माला' ।

188. The words ऋजु a leader, इन्द्र foremost, अग्रस् first, वज्र thunder, विप्र Brahmin, कुब्रस्, forest, चुब्रस् face, बुर razor, खुर hoof, भद्रस् wise, उग्र mighty, भेर drum, भेल timid, शुक्रस् pure, शुक्ल white, गौ white and yellowish, वन्रः divider, इरा water, माला garland, are so formed with the affix रा. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix रन् । There is no guna of the root vowel as anomaly. Thus 1. ऋजुः 'a leader.' It is from √*ऋजु* गति स्या नादिबु (I. 189). 2. From √*इदि परमैश्वर्ये* (I 64) इन्द्रः Indra: the Inner Self; the sun. 3. From √*अगि गतौ* (I. 830,) अग्रस् first, over, surplus, front, a weight = pala. The nasal is elided. 4. From √*वज गतौ* (I. 271) वज्रः m. diamond: the thunder-bolt 5. From √*वुवप्* 'to sow seed' (I. 1052) comes विप्रः; the penultimate अ is changed to इ ॥ 6. From √*कुबि आच्छादने* (I. 453) comes कुब्रस् forest. The nasal is elided. 7. From √*चुबि*

'to kiss' (I. 456) comes **बुद्ध** 'face.' The nasal is elided here also. 9. From **बुर** **विलेखने** (VI. 52 and 54) comes **बुरः** 'the razor.' Thus **बुर**+**र**=**बुरः**. The root **र** is elided, and there is no guṇa. 10. From **बुर** **छेदने** (VI. 52) comes similarly **बुरः** hoof; the **र** is elided and there is no guṇa. 11. From **भद्र** **कल्याणे** (I. 12) comes **भद्रश्च** or **भद्रः** with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness; gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru. 12. From **उग्र** **सनवाय** (IV. 114) comes **उग्रः**, the **च** is changed to **ग**. It means fierce, formidable, **उग्रः** Name of a mixed caste; Name of Rudra. 13. From **जिही** **भये** (III. 2) comes **जेरी**. Sometimes the **र** is changed to **ल** and we get **जेली** or **जेलः** ॥ **जेरी** a kettledrum. 14. **जेलः** a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From **शुक्ल** **जोक्ते** (I. 198) or **शुक्ल** **चिरि** **पुत्रीभावे** (IV. 56) comes **शुक्लः**; the **च** is changed to **क**. Similar to the last we have **शुक्लः** also where **र** is changed to **ल**. **शुक्लः** bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyestha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, **शुक्लः** white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From **शुक्ल** (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get **शौरः** white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, **शौरि** Name of Pârvati, a virgin, the earth, turmeric, the tulsi plant. 17. From **वन्न** **संभक्तौ** (I. 491) comes **वन्नः** wealthy. 18. From **वन्न** **गती** (II. 36) comes **वन्नः** spirituous liquor, water, the earth, speech, food. 19. From **वन्न** **साने** (II. 53) is derived **वन्नः**, the **र** is changed to **ल**. **वन्नः** name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, **वन्नश्च** a field, high ground, a wood near a village, fraud. **वन्नः** a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a rosary, a streak.

१८९ । **समि** **कसे** **उकन्** । २ । २९ ।

'कस गती' । **सम्यक्** **सन्ति** **पलायन्ते** **जना** **अस्मादिति** **संकुको** **दुर्जनः** । **अस्थिरश्च** ।

189. The **उकन्** comes after the root **कस्** (I. 913), to go, when preceded by the preposition **सच्**. 29.

Thus **संकुक्**: unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (**सम्यक्**) run away (**कसन्ति**): whom people religiously avoid.

१९० । **पचिन** **शोणु** **कन्कनु** **सौ च** । २ । ३० ।

पचे: **क**: । **पाकुक्**: **सूपकारः** । **नशे** **नु** **च** । **नशुक्**: ।

190. The affix **शुक्लन्** comes after the verbs **पच** (I. 1045) to cook, and **नश** (IV. 85) to become invisible and the **च** of **पच** is changed to **क**, the augment **उच** is added to **नश**. 30.

From √भुषच् (I. 1045) to cook and √णय अदर्शने (IV. 85) are derived पाकुः 'cook,' and नंशुकः injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last. The ण of the affix causes vṛiddhi in the case of √पच ॥

१९१ । भियः क्रुकन् । २ । ३१ ।

भीरकः ।

191. The affix *krukan* comes after the root √bhi to fear (III. 2.) 34.

Thus भीरकः timid, cowardly, a tiger, a jackal, a bear; an owl, a king of sugarcane n. a forest, wood.

१९२ । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । २ । ३२ ।

रजकः । इक्षुकुट्टकः । चरकः । 'चष भक्षणे' । चषकः । शुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan, or is a name then the affix *kvun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From √रज्ज् राने (IV. 58) we get रजकः a washerman. √कुट्ट् छेदने (X. 23) इक्षुकुट्टकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar=गौडिकः । Here there is an upapada इक्षु, the word is equal to इक्षून् कुट्टयति ॥ As examples of Sañjñâ or Appellation:—From √चर गतिभक्षयोः (I. 591) चरकः a spy, a wandering mendicant. From √चष भक्षणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From √शुन गतौ (VI. 46) शुनकः a dog, Name of a sage. From √भष भर्त्सने (I. 726) भषकः 'a dog.'

१९३ । रमे रश्च लो वा । २ । ३३ ।

रसको विलासी । लसकः ।

193. When the affix क्वुन् is added to the root रस् the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रसकः or लसकः 33.

The word रसकः means licentious. लसकः is the name of a sage.

१९४ । जहातेर्द्वे च । २ । ३४ ।

जहकस्त्यागी कालञ्च ।

194. When this affix *kvun* is applied to the √जोहाक् (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जहकः is derived from √जोहाक् त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, time, the child, the slough of a snake.

१९५ । धमो धम च । २ । ३५ ।

धमकः कर्मकारः ।

195. When the affix *kvun* is applied to the √धा, the root assumes the form of धम before the affix is added to it. 35.

Thus धनतिशब्दं करोति, अग्निं वासंयुनक्ति, यः सः धनकः कर्मचारीवा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root √ध्ना शब्दाग्निसंयोगयोः (I. 974) 'to blow' is derived धनकः 'a blacksmith.'

१९६ । हनो वध च । २ । ३६ ।

वधकः ।

196. The root हन् is changed to वध् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus वधकः 'an executioner', 'a murderer,' a kind of reed.'

By force of 'bahulam. the affix kvun comes after other roots also. As √कुह विस्मापने (X. 353) gives कुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly √कृती छेदने (VI. 141) gives कृतकः 'cutter'.

This diverse application of the affix क्दुन् is shown in the next sūtra.

१९७ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'कुह विस्मापने' । कुहकः । कृतकः ।

137. The affix क्दुन् comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोदयति, विस्मयं कारयतीति कुहकः (the magician, the juggler) कृन्तति क्षिनसि अमेन इति कृतकं, भिनसि येनसः भिदकः (the axe), क्षिनसि येनतच्छिदकं वज्रोवा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c); रोचसे अनेन तद्भुयकं, मातुलुङ्गकम्बा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree. called *citron*, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable.); लङ्गति गच्छतीति लङ्गकः (a paramour); उष्कति उत्सृज्यतीति उष्ककः योगी नेघो वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् । २ । ३८ ।

कार्षकः—कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root √कृष् (I. 1039), there is vṛiddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्षकः । It is derived from the root √कृष् विलेखने (I. 1039). The word कार्षकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

प्रपञ्चार्ष ।

199. This affix kvun is applied to √उन्दी (VII. 20), to form the word *udaka*. 39.

From √undî kledane (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regularly under the preceding sūtra 38, as it is a name; its separate mention here is a superfluity.

२०० । वृश्चिकृषोः किकन् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । कृषिकः ।

200. The affix किकन् is applied to the roots वृश्चि and कृष्. 40.

Thus ; वृश्चति क्षिनत्ति इति वृश्चिकः विषी जीव विशेषः शूक कीटोवा. A centipede & scorpion ; also an earth worm ; कृषति येन सः कृषिकः the ploughman. These words are from √ओ वृश्च छेदने (VI. 11) and √कृष घिलेखने (I. 1039).

२०१ । प्राडि पणिकषः । २ । ४१ ।

प्रापणिकः पण्यधिकयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ।

201. The affix किकन् comes after the roots पण and कष., preceded by the prefix प्रा (i. e. म and आ). 41.

These, are derived from √पण व्यवहारे to barter, (I. 466), and √कष (I. 716) to injure. The word प्रापणिकः means a merchant, a trader : and प्राकषिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

सूषिक आसुः ।

202. When this *kikan* affix is applied to the root मुष् the उ of मु is lengthened. 42.

Thus सूषिकः a mouse. It is derived from √मुष् स्तेये (I. 707) to steal.

२०३ । स्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

चाहीर्षः । सीनिको वृक्षभेदः ।

203. When the affix *kikan* is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus सीनिकः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is स्यमु शब्दे (I. 878).

२०४ । क्रिय इकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः क्रेता ।

204. To the root क्री is added the affix इकन् । 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is क्रीञ् द्रव्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आडि पणिपनिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

आपणिकः । आपनिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपतिकः श्येनो देवायतश्च । आखनिको सूपिको वराहश्च ।

205. This affix *ikan* is also applied to the roots पण्, पन्, पव, and खन्, when they are preceded by the preposition आ ॥ 45.

Thus आपणिकः a shopkeeper. It is a superfluity ; for when we get प्रापणिकः by sūtra 41 ante, a fortiori we get आपणिकः । From √पण we get आपनिकः an emeralal, sapphire, a kirāta or barbarian. It comes from √पण स्तुतौ (I. 467). From √पतलु गतौ (I. 868) comes आपतिकः a hawk, falcon,

accidental, unforeseen, sent from heaven. From $\sqrt{\text{खनु}}$ अवदारणे (I. 927) comes आखनिकः a mouse or rat, a hog : a digger, ditcher, miner, a thief, a spade.

२०६ । श्यास्त्याहृजविभ्य इन्च् । २ । ४६ ।

श्वेनः । स्तयेनः । हरिणः । अविनाऽध्वर्युः ।

206. The affix इन्च् is applied to the roots श्वे, स्तये, ह, and अय ॥ 46.

Thus from श्वे गतौ (I. 1012) comes श्वेनः the white color, a falcon ; from स्तये or हृयै शब्द संचातयोः (I. 959) comes स्तयेनः a thief. Some read this as स्तेनः without य ।

From हृज् हरणे (I. 947) comes हरिणः a deer, the white colour, a goose, the sun, Vishnu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women : a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From अय रक्षणादौ (I. 631) comes अविनः an officiating priest at a sacrifice : an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः किञ्च । २ । ४७ ।

वृजिन्च् ।

207. The affix inach is treated as किञ्च when added to the root $\sqrt{\text{vrij}}$. 47.

From the root वृजी वर्जने (II. 19) we get वृजिन्च् sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरज च । २ । ४८ ।

धीभाववाधनार्थम् । अजिन्च् ।

208. The affix inach is added to the root $\sqrt{\text{aja}}$; and the root $\sqrt{\text{aja}}$ (I. 248) is replaced by aja. 48.

In other words, the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by $\sqrt{\text{vi}}$. This prevents that substitution.

Thus अजिन्च् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ४९ ।

कठिनम् । नलिनम् । नलिनम् । कुण्डिनम् । द्यतेः । 'यत्पशुषि दिनम्' । दिवसेऽपि दिनम् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also. 49.

Thus $\sqrt{\text{कठ}}$ कृच्छ्र जीवने (I. 356) gives us कठिनम् hard $\sqrt{\text{णल}}$ गहने (I. 891) gives नलिनम् a lotus. $\sqrt{\text{मल}}$ धारणे (I. 522) gives नलिनम् dirty. $\sqrt{\text{कुडि}}$ दात्रे (I. 289) gives कुण्डिनम् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note :—कठिन hard, stiff ; cruel, inexorable, sharp, giving pain *mas.* a thicket. कठिना or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. कठिनी chalk, a water jar. नलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, नलिनी a woman during menstruation.

कुण्डिनम् is the name of a city. As नगरम् कुण्डिनं अण्डजो ययौ 'the eggborn went to the city Kundinam' (Śhrī Harsha). Kundina is the name of a saint also : whose descendants are called कौण्डिन्यः ।

49A. द्युतेः ।

49.A. The affix inach is added to the root √दो (IV. 40) also.

From √दो अवखण्डने we get दिनम् 'divided or division': as in the Taittirīya यत् पशुषि दिनं whatever is cut (दिनं = खण्डितं) on a Parush (पशुषि = पर्वणि) i.e. on a sacred day, belongs to the Devas. पर्वणि दिनं खण्डितं तद् देवानाम् ॥ The word दिनं means 'a day' also.

२१० । द्रुदक्षिभ्यामिनन् । २ । ५० ।

द्रविणम् । दक्षिणः । दक्षिणा ।

210. The affix इनन् is applied to the roots, द्रु and दक्षि. 50.

From √dru गतौ (I. 992) and √daksha वृद्धौ (I. 639) we get द्रविणम् and दक्षिणम् and दक्षिणा ।

Thus ; द्रवति गच्छति द्रूयते प्राप्यते वा तत् द्रविणं द्रव्यं सुवर्णम् पराक्रमो वा (Property, gold, thing and power); दक्षते वर्धते शीघ्रकारी भवति वा स दक्षिणः सरलो वासभागः परतन्त्रोऽनुवर्त्तनं 'right, honest, courteous, submissive.'). स्त्रियां च दक्षिणा दानं प्रतिष्ठा वा. (a gift due to the Brahmanas on occasions of religious observances.)

२११ । अर्तः किदिच । २ । ५१ ।

हरिणम् शून्यम् ।

211. The affix inan when added to √ri (III. 16) to go ; is treated as a कित् ; and the ऋ is replaced by short इ, which is followed by र by I. 1. 51. S. 70. 51.

Thus : ऋच्छन्ति गच्छन्ति यत्र यस्नाद्वा जनास्तत् हरिणम् (a desert or saline soil).

Thus ऋ + इनन् = इ + इनन् (no guṇa because the affix is treated as कित् ; and ऋ is replaced by इ by the express rule of this sūtra) = इ + र् + इनिन् (I. 1. 51. S. 70) = हरिणम् a desert, dreary region : a rivulet, a hole.

२१२ । वेपितुहोह्रस्वश्च । २ । ५२ ।

विपिनम् । तुहिनम् ।

212. When the affix inan is added to √vep (I. 391) to shake, and √tuh (I. 773) to distress, the vowels of the roots are shortened to इ and उ respectively. 52.

Thus वेप् + इनन् = बिप् + इनन् = विपिनम् 'forest.' तुह् + इनन् = तोह् + इनन् = तुहिनम् cold, snow.

२१३ । तलिपुलिभ्यां च । २ । ५३ ।

'तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि तलिनं त्रिषु' । पुलिनम् ।

213. So also the roots तल् and पुल् take the affix inan, and the root vowel remains short. 53.

Thus :—तालयति प्रतितिष्ठतीति तलिनस् (lonely, solitary, handful, and transparent); योलयति महान् भवतीति पुलिनस् (sea side, or river side).

These are from √तल प्रतिष्ठावास् (X. 58) and √पुल महत्वे (X. 61).

२१४ । गर्वरत उच्च । २ । ५४ ।

गौरादित्वाच्छीष् । गुर्विणी गर्भिणी ।

214. To the root गर्व, is applied the affix इनन्, and the अ of garv is replaced by उ. 54.

Thus गुर्विणी । गर्वति प्राप्नोति गर्वयति सुचति वा सा गुर्विणी गर्भिणी वा ।

The root is गर्व सोचने । गुर्विणी means a pregnant woman. The feminine long ई is added as the word belongs to Gaurâdi class.

२१५ । रुहेश्च । २ । ५५ ।

रोहिणः ।

215. This affix इनन् comes after the root रुह (I. 912) to sprout. 55.

Thus the form is: रोहिणः । रोहति वीजेन जायते स रोहिणः a sandal wood tree; another form is रौहिणः as the word belongs to the Prajñâdi class.

२१६ । सहेरिनश्च । २ । ५६ ।

साहिनस् । माहिनस् । महिनं राज्यस् ।

216. To the root सह is applied both इनन् and इनष् । 56.

Thus सहति सहते पूज्यते वा तन्माहिनस् (the kingdom) also माहिनस्.

The affix इनष् is drawn into the sūtra by force of the word च 'also'. The root is सह पूजायास् (I. 766). In the Veda Bhâshya the word माहिनः is explained as सहनीयः or पूजनियः 'adorable' 'worship worthy'. See Rig Veda छुतस् त्वमिन्द्र माहिनः सन् (I. 165 3).

२१७ । क्खिक्खिप्रच्छिन्निस्त्रुद्रुप्रज्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । २ । ५७ ।

वाक् । प्राट् । श्रीः । स्वत्यतो धृतादिकमिति स्वर्यञोपकरणस् । द्रूहिर्णयस् । कटप्रः कानरूपी कीटश्च । 'द्वाराकाशे सरस्वत्यां पिशाच्यां जवने स्त्रियास्' ।

217. The affix kvip is added to the roots vach, prachchh, śri, sru, dru, pru, and ju: whereby the vowels of the roots are lengthened, but there is no change of the semi-vowel of the root into the corresponding vowel. 57.

Thus वच् + क्विप् = वाक् । The semi-vowel व required to be changed into उ by VI. 1. 15. S. 2409, but the above prohibition prevents this. Similarly मच्छ् + क्विप् = प्राट् । The vocalisation required by VI. 1. 16. S. 2412 is prevented. The छ is changed to श्च by VI. 4. 19. S. 2561. This श्च is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294, which is changed to ड (जश्त्व) and then to ढ (चर्त्व): thus we get S. प्राट्, dual प्राशौ, pl. प्राशः ॥

Similarly श्रि + क्विप् = श्रीः

Similarly स्रु + क्विप् = स्रूः 'a sacrificial ladle, literally from which butter &c., flows into the sacrificial fire.

Similarly ड्रु + क्विप् = द्रूः 'gold.'

Similarly प्रु gives कटप्रूः a lewd person, an insect. Similarly जूः meaning sky, Saraswatî, a demon and swift.

Note :—वक्ति यया सा वाक् (words); पृच्छतीति प्राट्, (as शब्द प्राट्,) a disciple; श्रीयते अयति वा सा श्रीः (a design of nature, beauty) या स्रवति यस्या वा सा स्रूः यज्ञसाधन वा (a sacrificial ladle; a cascade).

द्वयते प्राप्यते दुःखमनया सा द्रूः हिरण्यं वा (Gold) कटेन प्रवते गच्छतीति कटप्रूः कामुकी जनः कीटो वा (a lewd person; an insect). जवति श्रीत्रं गच्छतीति जूः शशोऽश्वो वृषभ आकाशं विद्वा वा (a rabbit, a horse, a bull, the sky, knowledge). So also the forms of प्रावृट् (the rainy season), द्वाः (the gate keeper), उदशिवत् (whey); अचन्ति स्तुवन्ति यया सा; hymn).

These words are from the roots वचर्परिभाषणे (II. 54), प्रच्छ क्षीप्सायास् (VI. 120) अिञ् सेवायास् (I. 945), स्तु गतौ (I. 987) ड्रुङ् गतौ (I. 992) प्रुङ् गतौ (I. 1006) and जु गतौ (a sautra dhātu).

२१८ । आप्रोतेह्रस्वश्च । २ । ५८ ।

आपः । अपः । अद्भिः । अद्भ्यः ।

218. The affix क्विप् comes after the root आप् to pervade (V. 14) and thereby the long vowel आ is shortened into अ ॥ 58.

Thus; आप्रुवन्ति शरीरनित्यापः । आपः (waters). This word is always feminine and plural in declension; thus: आपः, अपः, अद्भिः, अद्भ्यः, &c. The word means earth, water. See Amarakośa I. 10. 3.

Thus आप् + क्विप् = अप् । It is declined as above; i.e. Nom. Pl. आपः, Acc. Pl. अपः Inst. Pl. अद्भिः; Dat, Abl. Pl. अद्भ्यः । Gen. Pl. अपां; Loc. अप्सु, ।

२१९ । परौ व्रजेः षश्च पदान्ते । २ । ५९ ।

व्रजेः क्विब्दीर्घे स्तः पदान्ते तु षश्च । परिव्राट् । परिव्राजौ ।

219. To the root व्रज्, preceded by the prefix परि, is added the affix क्विप्, whereby the short अ of vraj is lengthened into आ, and ष् replaces ज when it is final in a pada. 59.

Thus परितः सर्वतो व्रजति स परिव्राट् (a mendicant). Thus परिव्रज् + क्विप् = परिव्राज् but in the Nominative Singular it is considered as if it was परिव्राष् । Then, the ष् is changed to ट् by जश्त्व and चर्त्व rules. The root is व्रज गतौ (I. 272).

The dual of परिव्राट् is परिव्राजौ and the plural is परिव्राजः ॥

२२० । हुवः श्लुवच्च । २ । ६० ।

जुहः ।

220. The affix क्विप् is added to the root हु and the vowel is lengthened and the root is doubled as if the affix was श्लु. 60.

Thus :—जुहोति ददात्यन्ति वा यया सा जुहः (a wooden ladle by which ghee is poured into the sacrificial fire). The root is हु दानादनयोः (III. 1).

२२१ । स्तुवः कः । २ । ६१ ।

स्तुवः ।

221. The affix कः is applied to the root स्तु to flow. 61.

Thus :—स्तवति धृतमस्तात् सः स्तुवः (a sacrificial ladle ; meaning the same as स्तु, Art. II. 57, preceding). Similarly ध्रुवच् (motionless, constant).

२२२ । चिकच । २ । ६२ ।

इकार उच्चारणार्थः । क इत्कुत्वच् । स्तुक् । 'स्तुवं च स्तुचश्च संघट्टि' ।

222. The affix चिक is also applied to the root स्तु. 62.

Thus धृतमस्याः स्तवति वा स्तुक् (a sacrificial ladle). The affix is really च् ; the इ is for euphony, and क् is indicatory, by which the च is changed to a guttural. Thus स्तुक्, dual स्तुचौ, pl. स्तुचः । The plural form स्तुचः is found in the following स्तुवं च स्तुचश्च संघट्टि ॥

२२३ । तनोतिरनश्चवः । २ । ६३ ।

तनोतिश्चिकप्रत्ययः । अनो वयश्चदादेशश्च । त्वक् ।

223. The portion अन् of the root तन् to spread, is replaced by the syllable व va, when the affix चिक (च्) is added to it. 63.

Thus तन् + चिक = तव + च् = त्वच् nom. S. त्वक् skin.

The substitute is the full syllable व va, consisting of two letters व् and अ, and not merely व् । Hence Bhattoji uses the word śabda in explaining this sūtra. For the meaning of the word त्वच् see A. K. II. 6. 62.

२२४ । ग्लानुदिभ्यां डौः । २ । ६४ ।

ग्लौः । नौः ।

224. To the roots √glai (I. 952) to be dejected, and √nud (VI. 2) to propel is added the affix ङाु. 64.

Thus ग्लै + डौ = ग्लौः moon. नुद् + औ = नौः boat, ship. See A. K. I. 3. 14 and I. 10. 10.

२२५ । चिवरव्ययम् । २ । ६५ ।

डौरित्येव । ग्लौकरोति । 'कृन्मेजन्तः' (४४९) इति सिद्धे नियमार्थमिदम् । उणादिप्रत्ययान्त-
स्त्वयन्त एवेति ।

225. The words formed by ङाु are not indeclinables, except when they take the further affix चवि. 65.

The word डौ is understood in this sūtra. Thus ग्लौ करोति. Here the case-affix is elided, as the word is treated like a चवि formed taddhita, and hence is indeclinable. It means अग्लौः ग्लौः सम्पदाते तथा करोति, converting that which was not glass (or camphor) into camphor ; i.e. encamphoring &c.

The present sūtra is in fact a niyama or restrictive rule, for it restricts the too wide scope of I. 1. 39 S. 449 by which every word formed by the kṛit affix औ, would have been *ipso facto* an indeclinable. As Unādis are kṛit affixes, a word formed by औ would be an indeclinable. But this

sûtra really says that a unâdi word formed by an र or ओ, ऐ or औ affix is not an indeclinable, unless it is used with the force of *chvr* affix. See the following sûtras for ऐ and ओ affixes.

२२६ । राते डैः । २ । ६६ ।

राः । रायौ । रायः ।

226. To the root √râ (II. 48) to give, is added the affix dai (ऐ). 66.

Thus रा+डै=रै । It is declined thus रै+सुप्=रा+सुप् (VII. 2. 85. S. 286)=राः । Dual रायौ । Pl. रायः । रै means fire, sharp ; gold, and riches.

२२७ । गमेडौः । २ । ६७ ।

‘गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणक्रतुभेदयोः’ । ‘स्त्री तु स्याद्विशि भारत्यां भूमौ च सुरभावपि’ । ‘नृस्त्रियोः स्वर्गवज्रास्त्रुरश्मिदृग्वाणलोमसु’ । बाहुलकादयुतेरपि डोः । ‘दौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः’

227. To the root √gam (I. 1031) ‘to go’ is added the affix do (ओ). 67.

Thus गच्+डो=गो । In declining this word, sûtra VII. 1. 90. S. 284 applies. The nom. S. is गौः । According to Keśava, this word means, when masculine, the sun; a bull, a ray of light, a kind of sacrifice ; when feminine it means, a quarter of the compass, the goddess of speech i.e. Sarasvatî; the earth, the cow : when both masculine and feminine, it means, heaven, the thunder bolt of Indra, water, ray, a region of the sky, an arrow, and the hair of the body.

By force of bahulam, the affix comes after √dyut (I. 777) to shine. Thus दौः fem. Heaven and firmament.

२२८ । अमेश्च डूः । २ । ६८ ।

भूः । चादमे । अग्रगूः ।

228. To the root √bhram (IV. 96) to wander about, is added the affix dū (ऊ) as well as to the root √gam. 68.

Thus भूः ‘brow,’ By force of the word च ‘and’, the affix is applied to गच् also. Thus अग्रगूः a servant, literally one who goes in front.

२२९ । दमे डौसिः । २ । ६९ ।

दोः । दोषौ ।

229. To the root √dam (IV. 94) to tame, is added the affix dos (औस्). 69.

Thus दच्+डौस्=दौस्, dual दोषौ the fore-arm. According to Śriharsha the word is masculine, as दोषं तस्य । It is neuter also, as ककुद् दोषणी used in the Bhâshya. It is feminine also as दोषा ‘arm’: as in Dhananjaya Kosha.

२३० । पणो रिज्यादेश्च वः । २ । ७० ।

वणिक् । स्वायज् । ‘नैगमो वाणिजो वणिक्’ ।

230. To the root √pan to barter, to praise (I. 466) is added the affix iji (इज्), and the initial प is replaced by व ॥ 70.

Thus वण् + इज् = वण् + इज् = वणिज् nom. s. वणिक् a trader. The word takes the affix अण् without changing the sense. As वाणिजः a trader. See Amarakośa II. 9. 78 for the phrase नैगमो वाणिजो वणिक् ।

२३१ । वशेः कित् । २ । ७१ ।

‘उशिगमौ घृतेऽपि च’ ।

231. The affix *iji* coming after √vaś to desire (II. 70) is treated as कित् and so causes vocalisation. 71.

Thus वण् + इज् = उशिज् । The vocalisation takes place by VI. 1. 16. S. 2412. It means fire and ghee (clarified butter).

२३२ । भृज उच्च । २ । ७२ ॥

भूरिक्भूमिः ।

232. The affix *iji* is कित् after the root √bhṛi to support (I. 946) and the final of the root is replaced by long ऊ which is followed by र (I. 1. 51. S. 70). 72.

Thus भृ + इज् = भूरु + इज् = भूरिज् nom. S. भूरिक् meaning the earth.

२३३ । जसि सहोरुनिन् । २ । ७३ ।

जसुरिर्वज्रम् । सहुरिरादित्यः पृथिवी च ।

233. The affix *urin* comes after the roots √jas to release (IV. 102.) and √sah to endure (I. 905). 73.

Thus जसुरिः ‘the thunder-bolt,’ ‘the wearied,’ ‘the hungry.’ सहुरिः ‘the sun, and the earth,’ the enduring, the long-suffering.

Note:—The words जसुरि and सहुरि are used in the following Riks:—जसुरये स्तयं पिप्यतुर्गात् । Here जसुरये (dative) is explained as आन्ताय ॥ In the Rik नीचायमानं जसुरिं न श्येनम्, the word जसुरिम् is explained as क्षुधितं ॥ In उत्तस्य बाजी सहुरि ऋतावा the word सहुरि is explained by सहन शीलः (Rv. IV. 38 7.)

२३४ । सुयुरुवृजो युच् । २ । ७४ ।

सवनञ्चन्द्रमाः । यवनः । रवणः कोकिलः । वरणः ।

234. To the roots √su to distil (V. 1) √yu to mix (II. 23), √ru to sound (II. 24) and √vriñ to choose (V. 8) is added the affix *yuch* (अन) 74.

Thus सवनः moon, यवनः the Yavana, रवणः the cuckoo, and वरणः a kind of tree.

Note:—सवनः extracting the Soma-juice, a sacrifice, a libation, bathing, generation. यवनः a tribe of foreigners: Greek, an Ionian. रवणः sounding, tone. वरणा fem. is the name of a river. वरणः a bitter herb, and the neuter वरणं means a rampart, a bridge.

२३५ । अशे रश च । २ । ७५ ।

अशनोतेयुर्हस्यात् रशादेशञ्च । रशना काञ्ची । जिह्वावाची तु दन्त्यसकारवान् ।

235. The affix *yuch* is added to the root $\sqrt{\text{as}}$ to pervade (V. 18), and thereby $\sqrt{\text{as}}$ is replaced by *raś*. 75.

Thus अश् + युच् = रश् + युच् = रश्ना a sort of ornament for wearing round the waist of women. The word रश्ना tongue, has a dental च। It is derived from $\sqrt{\text{ras}}$ to taste of the Ohurâdi class. (X. 385). It is formed by the affix रुयु as it belongs to the Nandâdi class. As a matter of fact, both words रश्ना and रश्ना are indifferently employed to denote a girdle and a tongue. The अश् of this sūtra includes अश् भोजने also (IX. 51). The $\sqrt{\text{ras}}$ will take युच् by बहुलमन्यत्रापि (see below II. 78). It includes $\sqrt{\text{ras}}$ शब्दे (I. 745) and $\sqrt{\text{ras}}$ आस्वादने (X. 385).

२३६ । उन्देर्न लोपश्च । २ । ७६ ।

ओदनः ।

236. The न of $\sqrt{\text{undî}}$ (VII. 20), is elided, when the affix *yuch* is added. 76.

Thus उन्द् + युच् = उद् + युच् = ओदनः food, boiled rice, grain mashed and cooked with milk : a cloud. ओदनी the plant called balâ (sida cardifolia).

२३७ । गमेर्गश्च । २ । ७७ ।

गमेर्युच्स्याद्वादेशः । गगनस् ।

237. When the affix युच् is added to the root गच् to go (I. 1031) the च is changed to ग. 77.

Thus गच्छन्ति अस्मिन्निति, गगनस् the sky, the firmament. See A. K. I. 2. 1.

२३८ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ७८ ।

युच्छ्यात् । स्पन्दनः । रोचना ।

238 The affix युच् is added diversely to various other roots with various other forms. 78.

Thus: द्योततेऽसौ इति द्योतनः प्रदीपो वा (light); स्पन्दते गच्छतीति स्पन्दनः रथोवा (a chariot); नयते प्राप्नोति रूपं येन तन्मयनं (eyes); चन्दत्याह्लादयतीति चन्दनं (sandal-wood) रोचतेऽसौ रोचना । The bright sky, a handsome woman, a kind of yellow, pigment usually called गोरोचना । Similarly असनः yellow; the ebony tree) &c.

Note :—These words are from the roots $\sqrt{\text{dyut}}$ (I. 777) to shine, $\sqrt{\text{syandû}}$ (I. 798) to flow, $\sqrt{\text{nî}}$ (I. 950) to lead, $\sqrt{\text{chadi}}$ (I. 68) to rejoice, $\sqrt{\text{ruch}}$ (I. 781) to shine. स्पन्दनः a war-chariot, air, hearing, a kind of tree called tinisha : water, नयनं eyes : चन्दनः sandal-wood, a kind of monkey ; and चन्दनी name of a river : चन्दनं a kind of medicinal plant called Bhadrakâli. रोचना a red lotus flower, yellow pigment, a handsome woman : रोचनः dark Śālmali, bright, a stomachic, name of one of the five arrows of cupid. From अश्नु to throw, we get असनं throwing, a missile, name of a tree (jîvaka). Similarly from $\sqrt{\text{ast}}$ to go constantly (I. 38) preceded by राज, we get राजादनः the Piyâla tree.

२३९ । रज्जः क्युन् । २ । ७९ ।

रजनम् ।

239. The root रज्ज takes after it the affix क्युन् (ana). 79.

Thus रजति वस्त्राण्यनेन तद्रजनम् कुसुम्भंवा (safflower, saffron; a kind of colour resembling the deep yellow of the saffron) रजनी (night).

Note:—The root रज्ज to colour (I. 1048); takes lyuṭ also and we get रज्जनम् । The affix क्युन् being कित् causes the elision of the nasal. Diversely (bhulam) the affix comes after कृप also, as कृपणः ।

२४० । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसि । २ । ८० ।

भुवनम् । भुवन आदित्यः । भुवनो वह्निः । निभुवनं सुरतम् । भृञ्जनमम्बरीषम् ।

240. In the chhandas, the affix क्युन् is added to the roots भू, सू, धू, and भृज् । 80.

Thus भवतीति भुवनम् (the world, the earth,) सूते सूयते वा सः सुवनम् (God, the sun) धूनोति कम्पयतीति धुवनः अग्निर्वा (fire) निभुवनं (the act of coition,) भृञ्जति परिपक्वं भवति इति भृञ्जनम् a frying pan, (the act of frying).

Note:—भू to be (I. 1), सू to beget (IV. 24), धू to shake (V. 9) भ्रस्ज् to fry (VI. 4) take kyun in the Vaidic literature. By bahulam, the affix is found after these roots in secular literature also. भुवनं a world, the earth, the heaven, a being, mankind, water. See A. K. II. 1. 6. भ्रस्ज् + क्युन् = भृञ्ज् + यु (VI. 1. 16. S. 2412) + भृञ्ज् + यु (जश्त्व VIII. 4. 53. S. 52) भृञ्ज् + यु = भृञ्जनम् a frying pan. See A. K. II. 9. 30.

२४१ । कृपृवृजिसन्दिनिधाजः क्युः । २ । ८१ ।

किरणः । पुरणः समुद्रः । वृजनमन्तरिक्षम् । सन्दनं स्तोत्रम् । निधनम् ।

241. The affix क्यु comes after the roots कृ, पृ, वृजि, सन्दि, and नि + धा ॥ 81.

Thus:—किरति विहि पत्यन्धकारमिति किरणः (the rays of sun or moon) पिपत्तिं पालयति पूरयति वा स पुरणः (जलैः is understood) sea; वृक्ते वर्जयतीति वृजनम् (the sky, force). यो येन वा सन्दते स्तौति स्वपिति कासयते वा तन्मदनम् (a hymn, a lover); नितरां दधाति यत्तन्निधनम् (death).

The roots are √krî to scatter (VI. 116), √prî to protect (III. 4) √vrijî to avoid (II. 19) √madi to praise &c. (I. 13), √dhâ to support (III. 10). निधनं means the destruction, and family, race.

२४२ । धृषेर्धिष्चसंज्ञायाम् । २ । ८२ ।

धिषणो गुरुः । धिषणा धीः ।

242. The affix क्यु comes after the root धृष् (V. 22.) and when this affix is added, the form धृष् is changed to धिष्, and the word so formed denotes a name. 82.

Thus: धृष्णोति प्राग्लभ्यं ददाति सः धिषणः गुरुः a teacher. A. K. I. 3. 24, An epithet of Brishaspati, the preceptor of the Gods, धिषणा the speech, praise, hymn, (intellect), understanding, earth, a cup, bowl.

२४३ क । हन्ते घृरच् । २ । ८३ क ।

घुरणः

243A. When the affix क्यु is added to the verb हृ, the root changes itself to घृरच्.

Thus हन्ति हननेन वा प्रादुर्भवति च घुरणः a sound—lit. that which manifests on being struck.

२४४ । वर्तमाने पृषद् बृहन् महज् जगच् छतृवत् । २ । ८४ ।

अतिप्रत्ययान्ताः । 'पृषु सेचने' गुणाभावः । पृषन्ति । बृहत् । महान् । गजेर्जगादेशः । जगत् ।

244. The words पृषद्, बृहत्, महत्, and जगत् are formed by the affix अति, and it is like शतृ affix, and the force the affix is to denote present time like the affix शतृ । 84.

These words are formed by the affix अति । From पृषु सेचने to sprinkle (I. 737) comes पृषन्ति a drop of water. It is neuter and always used in the plural. The singular is पृषत् । There is no guṇa of the root vowel. Similarly बृहत् is from the root बृह् to increase (I. 771), महत् is from मह् to worship (X. 321) जगत् is from गच् to go (I. 1031); and गच् is replaced by जग् ।

Note:—These word are really formed by the affix अति and not शतृ । It is treated like शतृ which is an उगित् affix and consequently VII. 1. 70 S. 361 applies, and we get जुच् in महान् । In the feminine, we have डीप् by IV. 1. 6. S. 455 as महती ।

Note:—Had the words पृषद् &c. been शतृ formed, then we could have easily omitted the words वर्तमाने and शतृवच्च from this sūtra. But they are not शतृ formed. Had they been so, then the vikarāṇa शच् would be added to the root मह्, and there would be जुच् by VII. 1. 80 S. 455, and an optional form महन्ती would arise. The accent moreover would be governed by VI. 1. 186 S. 3730 in that case. But if the affix be taken as अति then it being an ārdhadhātuka affix, the vikarāṇa शच् is not added, and so the above difficulty does not arise. Hence Bhattoji takes these words as formed by the affix अति and not शतृ, though this अति is treated like शतृ for some purposes.

Note:—The example given above is पृषन्ति plural of पृषत्, in order to indicate that the word is neuter when meaning a drop. When masculine it means a deer. बृहती means an egg-plant, a thorn, the speech, a reservoir, a name of a metre, a wrapper or mantle. By being treated as शतृ there is जुच् (VII. 1. 70. S. 361), as बृहत् = विपुलः । महती means an egg-plant, when neuter, महत् means kingdom. When masculine, it means Mahat the Great principle of Sāṅkhya, the mighty. महती is also the name of the lute of Nārada ; as बृहती is the name of the lute of Viśvāvasu, कलावती of Tumburu

and कच्छपी of Sarasvatī. See Māgha I. 10 (आवेक्षमानं महतीं सुहुर्बुधुः). जगत् is neuter when meaning the world, the universe: when masculine it means wind, air. It has all the three genders when meaning immoveable. जगती means the earth, the world, a kind of metre, and man kind. The masculine जगत् 'air,' being treated as शतृ formed takes जुष् (VII. 1. 70. S. 361); and is declined as जगत्, dual जगन्तौ, pl. जगन्तः। But the जगत् derived under dyuti-gami-juhutinām dvecha (Vārtika under III. 2. 178. S. 3158) not being शतृ like is declined as जगत्, जगती and जगतः।

Thus: पर्पति सिञ्जति हिनस्ति वा तत् पृषत् (A kind of deer, a drop of any liquid.) वर्हति वर्धतेऽसौ बृहत् (large). Fem, बृहती a portion of the Vedas).

२४५ । संश्चत् तृपद् वेहत् । २ । ८५ ।

एते निपात्यन्ते । पृथक्करणं शतृवद्भाषनिवृत्त्यर्थम् । संचिनोतेः शुट् हकारलोपः । संश्चत्कुहकः । तृपच्छलश्च । विप्लवाङ्गन्तेष्टिलोपः इत ए च । 'वेहद्भर्षपचातिनी' ।

245. The words samśchat, tripāt and vekat are irregularly formed by *ati* affix. 85.

These are Nipātanas. They are enumerated separately from the last mentioned words, in order not to apply śātri-vad-bhāva to them. संश्चत् is derived from चिञ् चयने (V. 5) with the preposition सच् । The इ of चि is elided. संश्चत् means magic. From तृप प्रीणने (IV. 86) comes तृपत् 'umbrella.' From हन् to kill (II. 2.) comes वेहत् with the upasarga वि । The अन् of हन् is elided, and the इ of वि is changed to ए । वेहत् a barren cow, one who destroys the womb. See A. K. II. 9. 69.

Note :—The feminine of वेहत् would be वेहती had it been Śātri-like. But it is not so: and उगितश्च (IV. 1. 6) does not apply.

According to Subhuti Chandra संश्चत् is derived from सच् + शिब to swell. तृपत् means moon also.

२४६ । छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् । २ । ८६ ।

शवसानः पन्थाः । जरसानः पुरुषः ।

246. After the roots √śu to go, and √jrî to grow old, comes the affix *asînach* in the chhandas. 86.

Thus शवसानः a road, a path, a way. जरसानः an old man or an invalid person.

Note :—But in the two verses प्रसन्नमेहे &c. (Rv. I. 62. 1 & 2.) the word शवसानाय is explained as अतिबलाय very powerful. It means also a cemetery but then it is differently derived.

२४७ । ऋज्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित् । २ । ८७ ।

ऋज्जसानो जेयः । वृधमानः पुरुषः । मन्दसानोऽग्निर्जीविश्च । सहसानो यज्ञो मयूरश्च ।

247. The affix असानच् is कित् after √riji (I. 190) to fry, √vridhu (I. 796) to increase, √madi (I. 13) to praise, and √saha (I. 905) to endure. 87.

Thus ऋज्जसानः a cloud. वृषसानः a man, मन्दसानः fire, a living creature, सहसानः a peacock, a sacrifice.

Note:—The root ऋजि takes जुस् as it has an indicatory इ; and this nasal is never elided here. Thus there can be no guṇa of ऋज्ज । So also of √मन्द and √सह ॥ Therefore with regard to these three roots, the forms would have been the same, whether the affix were कित् or not. The difference would be with regard to वृष only. The above three roots might easily have been read along with शुज् of the last sūtra. The word गुणः in the next sūtra could also have been omitted. Thus instead of three apporisms, two would have been enough.

As, छन्दस्यसानच् शुज् ऋजि मन्दि सहस्यः । and अर्ते शुट् च वृषेः कित् ॥

In the Mantras ऋज्जसानः पुर्वारः उक्ष्यैः and अस्मिन् यज्ञे मन्दसाना वृषणवसू the words have been given their etymological meaning in the Bhâshya, and not the meanings as given above.

२४८ । अर्तेर्गुणः शुट् च । २ । ८८ ।

अर्शसानोऽग्निः ।

248. The √श्च to go (I. 983) takes guṇa when the affix asânach is added to it; and the augment सूत(श्) is inserted. 88.

Thus श्च + असानच् = अर् + श् + असानच् = अर्शसानः the fire; the killer of enemies.

Note:—In the Mantra आसाविषद र्शसानाय, the word अर्शसानाय (dative) is explained in the Bhâshya by यत्रूणां हिंसित्रे to the killer of enemies.

२४९ । सम्यानचस्तुवः । २ । ८९ ।

संस्तवानो वाग्मी ।

249. The affix ânach is added to the root √stu to praise (II. 34), when the preposition च्च is in construction with it. 89.

Thus संस्तवानः an orator, a good speaker.

२५० । युधिबुधिदृशिभ्यः किञ्च । २ । ९० ।

युधानः । बुधानः । दृशानो लोकपालकः ।

250. The affix ânach is added to √yudh to war (IV. 64.), √budhir to know (I. 924), and √dṛśir to see (I. 1037); and it is कित् । 90.

Thus युधानः an enemy, an opponent. बुधानः a preceptor. दृशानः a guardian of the world. By bahulam it comes after √कृप also. As कृपाणः a sword. In the following shloka there is play on the words कृपाणः 'a miser'; कृपाणः 'a sword,' and कोश 'a treasury' 'a sheath.'

कृपाणेन कथं कारं कृपाणः सह गण्यते ।

परेषां दानसमये यः स्वकोशं विमुञ्चति ॥

२५१ । दुर्ध्वः सनीलुक् छलोपश्च । २ । ९१ ।

जुहुराणश्चन्द्रमाः ।

251. The affix ānach is added to the desiderative of the √hurchha, when the sign च् of the desiderative is luk-elided ; and the ह् of the root is lopa-elided. 91.

Thus जुहुराणः the moon.

Note :—The root √hurchhâ to be crooked (I. 226) when in the desiderative, takes आनच्, but the च् is elided and so also ह् of the root. In the Yajur Veda mantra युयोध्यस्मज् जुहुराणस् एनः the word juhurāṇam is explained as कौटिल्यकारिः 'crooked'. See Isâ upan ishad my edition p. 30.

२५२ । शिवते दृश्च । २ । ९२ ।

शिशिवदानः पुण्यकर्मा ।

252. To the desiderative of the root √śvitā 'to make white' (I. 778), is added the affix ānach, the affix च् is elided and त् of the root is replaced by द । 92.

Thus शिशिवदानः pious in conduct, virtuous, holy.

Note :—The affix is कित् and so there is no guṇa. Of course, in the desiderative there is reduplication. See Amarakosā III. 1. 46. Kshîra-swāmî derives this word from श्विदि श्वैत्ये (I. 10), with the affix कानच् with the force of सिट् । In other words, he makes it the Perfect Participle of श्विद् । He apparently has over looked this sūtra. The difficulty with the root श्विदि is that the nasal caused by ह्रिदिच् will not be elided : and कानच् is a Vaidic affix.

२५३ । तृन् तृचौ शंसिस्तदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ । २ । ९३ ।

शंसिः तदादिभ्यश्च ऋणाचृन्तृचौ स्तः । तौ चानिटौ । शंस्ता । स्तोता । शंस्तरौ । शंस्तरः । शदिः सौत्रो धातुः शकलीकरणे भक्षणे च । अनुदात्तेत् । 'वृक्ष्यै चक्षदानस्' इति मन्त्रात् । 'उक्षाणं वा वेहतं वा क्षदन्ते' इति ब्राह्मणाच्च । 'क्षत्ता स्यात्सारथी द्वाःस्थे वैश्यावासपि शूद्रजे' ।

253. The affix trin comes after √śans, to praise (I. 764) and the affix trich after √kshad and the rest, when the word so formed is a name ; and the affixes do not take the intermediate ह् ॥ 93.

Thus शंस् + तृच् = शंसृच्. nom. s. शंस्ता ; dual शंस्तरौ ; pl. शंस्तरः ॥

The root क्षद् is a sautra dhātu and means to cut, to eat. It is Anurâtset. It is found used in the Rig Verse वृक्ष्यै चक्षदानस् ; and in the following phrase taken from the Brâhmanas :—उक्षाणं वा वेहतं वा क्षदन्ते । Thus क्षद् + तृच् = क्षत्तृच् ; nom. s. क्षत्ता । It means a charioteer, a gate-keeper, an off spring of a śûdra father and a Vaishya wife.

Note :—In explaining the sūtra VI. 4. 11 S. 277, it has already been said that the words नष्ट् &c. have been used in that sūtra in order to teach by implication a niyama or restriction—namely the unâdi words formed by तृच् or तृच् do not get lengthened, except the eight words svasrî &c. specifically mentioned in that sūtra. The word शंसृच् is not among these

eight, hence its declension is शंस्तारौ and not शंस्तारौ, and शंस्तरः and शंस्तारः ॥ The word has acute on the first syllable as the affix is नित् । As in the mantra ग्रावग्राम उत शंस्तासु विप्रः ।

The word आदि in वदादि refers to roots like शासु अनुशिष्टौ (II. 66). Thus शास्ता, du. शास्तारौ pl. शास्तारः । शास्ति or विनयति सत्त्वान् = शास्ता बुद्धः ॥ It is the name of the Buddha. Similarly प्रशास्ता । See VI. 4. 11. S. 277. Its dual and plural are प्रशास्तारौ, प्रशास्तारः । The lengthening in both cases is by the sūtra VI. 4. 11. S. 277.

According to Medinî Kosha वत्त means the son of a śūdra produced on a Vaiśya woman. This is the meaning taken by Bhattoji in the text above. But according to Amarakosā it is the son of a śūdra by a Kshatriya woman.

Similarly from √नी to lead, we get with the preposition उत the noun उन्नेता a kind of Ritvik priest.

२५४ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ९४ ।

मन् । मन्ता । हन् । हन्ता । इत्यादि ।

254. Diversely also other words are formed by the addition of वृन् and वृच् to other roots. 94.

Thus मन्ता from मन् and हन्ता from हन् ।

This sūtra is superfluous: for the word आदि of the last aphorism would have made these two affixes applicable to other roots also.

२५५ । नप्तृ नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ ।

२ । ९५ ।

न पतन्त्यनेन नप्ता पौत्रो दौहित्रश्च । नयतेः षुग्गुणश्च । नेष्टा । त्विषेस्तोऽस्त्वस् । त्वष्टा । होता । पोता त्विग्भेदः । भ्राजतेर्जलोपः । भ्राता । जायां माति जामाता । 'मान पूजायास्' नलोपः । माता । पातेराकारस्येस्त्वस् । पिता । दुहेस्त्वच् इट् गुणाभावश्च । दुहिता ।

255. The following ten words are irregularly derived, viz., नप्तृ (a grandson), नेष्टृ (one of the chief officiating priests at a Soma sacrifice), त्वष्टृ (name of a Vedic God), होतृ (a sacrificial priest), पोतृ (one of the sixteen officiating priests at a sacrifice), भ्रातृ (brother), जामातृ (son-in-law), मातृ (mother), पितृ, (father), and दुहितृ (daughter). 95.

These ten words are formed by trin or trich. With the negative particle न added to the root √पत् to fall (I. 898) is formed नप्तृ । The son's son or daughter's son is so called because through him the ancestors do not fall from heaven into the Naraka called पुत ।

From √नी to lead (I. 950) we get नेष्टा by guṇa of the root and inserting the augment षुक् । It means the leading priest in a Soma sacrifice.

From √त्विष् to shine (I. 1050) is obtained स्वष्टा by changing the इ of the root into अ. It means the divine Architect ; a carpenter. From √हु to sacrifice (III. 1.) comes होता the Hotri priest. From √पु to purify (I. 1015) comes the word पोता the Potri priest : a kind of Ritvik. From √bhrâj to shine (I. 194) comes भ्रातृ brother. The अ of the root is elided.

From √मा to measure (II. 53) with the upapada जाया wife, comes जामातृ son-in-law, literally he who measures or causes to be measured the wife. From √मा to worship (I. 1021) comes माता mother. The अ of the root is elided. From √प to protect (II. 47) comes पिता, the आ of the root is changed to इ. From the root √दुह to milk (II. 4) comes दुहिता. The affix वृच् takes the intermediate इ as an exception : nor does it cause guṇa.

२५६ । सावसे ऋन् । २ । ९६ ।

स्वसा ।

256. The affix ऋन् comes after the verb अस् to throw (IV. 100) preceded by the preposition सु 96.

Thus सु + अस् + ऋन् = स्वसृ, N. S. स्वसा (sister).

Another reading of this sūtra is सुज्यसे ऋन् । There is no difference of meaning ; सुजिञ्जेः or सौ ञ्जेः mean the same. The Commentary adopts the first.

२५७ । यते वृद्धिश्च । २ । ९७ ।

याता । 'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातारः स्युः परस्परम्' ।

257. The affix ऋन् comes after the verb यत् (I. 30) to attempt, endeavour, strive, try, and there is vṛiddhi of अ. 97.

Thus याता (a husbands' brothers' wife). The wives of brothers are related to each other as याता sisters-in-law. See Amarakośa (II. 6. 30) for the above verse of the text.

२५८ । नञि च नन्देः । २ । ९८ ।

न नन्दति ननान्दा । इह वृद्धिर्नानुवर्तत इत्येके । 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा' इति शब्दार्थवः ।

258. The affix ऋन् comes after the √नन्द् (I. 67) to be glad, when it is preceded by the indeclinable न and there is vṛiddhi of the root. 98.

Thus ननान्दा with vṛiddhi of the last sūtra, (husband's sister) literally meaning one who is never satisfied, however one might strive to please her. Others do not read the anuvṛitti of vṛiddhi into this sūtra. The form then is ननन्दा । Thus in Sabdârṇava we find 'the husband's sister is nanândâ, also called nanandâ, and nandinî.'

२५९ । दिवेऋः । २ । ९९ ।

देवा । देवरः । 'स्वामिनो देवृदेवरौ' ।

259. The affix ऋ comes after √दिष् (I V. 1) 'to joke.' 99.

Thus देवा or देवरः (husband's younger brother) Thus Amarakosha says: श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवृदेवरौ "The brother of a wife is called śyâlâ, that of a husband, devṛi or devara" (A. K. II. 6. 32).

२६० । नयते ङि च । २ । १०० ।

ना । नरौ । नरः ।

260. The affix ङ is added to √नृ to lead (I. 950) and it is ङित्, 100.

Thus नी + ङ = नृ + ङ (the ङि portion ई of नी is elided, because the affix has an indicatory ड) = नृ । It is declined as S. ना, dual. नरौ, pl. नरः

२६१ । सव्ये स्य ष्छन्दसि । २ । १०१ ।

'अम्बाम्ब-' (२६१८) इत्यत्र '*स्यास्थिन्स्थूणासुपसंख्या नम्*' । सव्येष्टा सारथिः । सव्येष्टरौ । सव्येष्टरः ।

261. In the chhandas, the affix ष which is ङित्, comes after the verb स्या to stand (I. 975) when the word *savye* is in composition as an upapada. 101.

Thus सव्ये + स्या + ष = सव्ये + स्य + ष (आ elided because the affix is ङित्) = सव्ये + स्य । Now applies the following vârtika which is to be found under sūtra VIII. 3. 97 S. 2918. (see my Ashtâdhyâyi.)

Vârtika. The स of sthâ, sthin, and sthri is changed into ष when preceded by amba, âmba, go, bhûmi, savya, apa, dvi, tri, ku, śeku, śaṅku, aṅgu, mañji, puñji, parame, barhis, divi and agni. Therefore सव्ये + स्य = सव्येष्ट । It means a charioteer and is declined as S. सव्येष्टा, dual सव्येष्टरौ, pl. सव्येष्टरः । The locative sign in सव्ये is not elided because of VI. 3. 14. S. 972.

२६२ । अति सृष्टु धम्यम्यश्रयवितृभ्योऽनिः । २ । १०२ ।

अष्टभ्योऽनिप्रत्ययः स्यात् । अरणिर्गृह्योऽनिः । सरणिः । धरणिः । धमनिः । अमनिर्गतिः । अशनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकाद्रजनिः ।

262. The affix अनि comes after the following eight verbs viz:—ऋ (I. 983) 'to go or move, or obtain' चृ (I. 982) 'to move' धृ (I. 948) 'to support', ध्व (I. 974) 'to blow', अश् 'to go' (I. 498), अश्न to eat (IX. 51) अष् 'to protect, defend or move', (I. 631) and कृ 'to cross' (I. 1018). 102.

Thus ऋ + अनि + अरणिः 'a piece of wood of the śâmî tree used for kindling the sacred fire by attrition'.

सरणिः 'a path, way, road or course' similarly the word शरणिः is derived from the root शृ to injure. It means a road, path. But in Veda Bhâshya

on इमानग्नेशरणिस् it is explained by हिंसाव्रतलोपद्वयं (Rv. I. 31. 16) घरणिः 'the earth' घमनिः the tube a blow-pipe, the artery or vein, also घमनी । अमनिः 'motion or way'; अशनिः 'the thunder bolt' of Indra : literally by which is enjoyed the kingdom by Indra : it means the sun also, अवनिः 'the earth'; तरणिः 'the boat'.

The word रजनिः 'night' turmeric, or red lac; or lotus is diversely formed from the root रज् 'to be delighted' to dye, color, paint &c. The न of the root is also diversely elided. To the root is added the affix अनि. Another form is रजनी । The long ई (ङीप्) is added by कृदिकारात् &c.

२६३ । आङि शुभेः सनश्छन्दसि । २ । १०३ ।

आशुशुभिरग्निर्वीतश्च ।

263. In the chhandas the affix अनि comes after the desiderative of the verb शुब् 'to be dried' (IV. 74) preceded by आङ् । 103.

Thus आङ् शुब् + सन् + अनि = आशुशुभणिः (wind, or fire): being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies.

२६४ । कृषेरादेश्च चः । २ । १०४ ।

चर्षणिर्जनः ।

264. The affix अनि comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) and the initial क is changed to च. 104.

Thus कृष् + अनि = चर्षणिः (a man).

Note :—In the Vaidika Nighantū, the form चर्षणिः meaning 'a man' is read in the list of सनुष्यनाम

But Ujjvala Datta has read the sūtra as कृषेरादेश्च चः and so he has derived the form चर्षणिः meaning 'a harlot'. But this is not correct. Had it been so, the sūtra would have stood as धृषे श्च from the root dhṛish.

The Veda Bhāshya also explains the word चर्षणिः in the same way when commenting on the mantra ओमासश्चर्षणोधृतः ॥ (Rv. I. 3 7)

२६५ । अदेमुट् च । २ । १०५ ।

अद्वनिरग्निः ।

265. The affix अनि comes after the verb अद् 'to eat or destroy' (II. 1), to which the augment सुट् is added. 105.

Thus अद् + सुट् + अनि = अद्वनिः 'fire'.

२६६ । वृत्तेश्च । २ । १०६ ।

वर्त्तनिः । गोवर्धनस्तु चकारान्सुट् वर्त्तनिर्गित्याह ।

266. The affix अनि comes after the verb वृत् 'to subsist or exist' (I. 795). 106.

Thus वृत् + अनि = वर्त्तनिः 'a way, road.' See Amarakośa (II. 1-15.) But according to Govardhana, the augment सुट् is also to be added. Thus वृत् + सुट् + अनि = वर्त्तनिः 'a road'.

The feminine form is वर्त्तनी with the ङीप् of कृदिकारात् ।

२६७ । क्षिपेः किञ्च । २ । १०७ ।

क्षिपणिराययम् ।

267. The affix **क्षि** comes after the verb **क्षिप्** 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as **क्ति**. 107.

Thus **क्षिप् + क्षि** = **क्षिपणिः** 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhâshya **क्षिपणिः** is explained by **क्षेपणं** throwing, in the mantra **उतस्य वाजी क्षिपणिं वुरयति ॥** (Rv. IV. 40. 4).

२६८ । अर्चि शुचि हु सृपि छादि छर्दिभ्य इतिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्ज्वाला । **इदन्तोऽप्ययम्** । 'अग्ने भ्राजन्ते अर्चयः' । **शोचिर्दीप्तिः** । **हविः सर्पिः** । 'इत्सन्-' (२६८५) इति ह्रस्वः । **छदिः पटलम्** । **छर्दिर्वसनव्याधिः** । **इदन्तोऽपि** । 'छर्त्तीसारशूलवान्' ।

268. The affix **इति** comes after the verb **अर्च्** (I. 219) 'to worship' **शुच्** (I. 198) 'to grieve'; **हु** (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; **सृप्** (I. 1032) 'to creep or crawl'; **छादि** (X. 290) 'to cover' and **छर्द्** (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus **अर्च् + इति** = **अर्चिस्** (a ray light: flame;) The affix **इ** of the unâdi **अच इः** (IV. 138) also comes after this verb. Thus **अर्च् + इ** = **अर्चिः** (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चिश् formed with the affix **इति** is neuter; but **अर्चिः** formed with the affix **इ** is feminine and its plural is **अर्चयः** as in **अग्ने भ्राजन्ते अर्चयः** । **शुच् + इति** = **शोचिस्** 'light; lustre, radiance' **हु + इति** = **हविस्** 'clarified butter' for offering. **सृप् + इति** = **सर्पिस्** 'clarified butter.' **छादि + इति** = **छदिस्** 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See *Līnganūsāsana*. III. 21. See A. K. II. 2. 14. The final **इ** of **छर्दि** is elided by VI. 4. 51. S. 2313 and the penultimate vowel of **छादि** is shortened by VI. 4. 97. S. 2985. **छर्द् + इति** = **छर्दिस्** (vomiting; sickness). The affix **इ** also comes after this verb. The word **छर्दि** ending in **इ** is also a valid form, meaning vomiting. As **छर्त्तीसारशूलवान्** = **छर्दि + अतीसार + शूलवान्** ।

२६९ । वृहेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'वर्हिर्वा कुशशुष्मणोः' ।

269. The **त्** of **वृह्** 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix **इति** comes after it. 109.

Thus **वृह् + इति** = **वर्हिः m.** 'fire, the kuśa grass' **शुष्म** means fire. See *Amarakośa* I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । २ । ११० ।

ज्योतिः ।

270. The affix **इति** comes after the verb **द्युत्** 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is **इ** is changed to **ज्** । 110.

Thus व्युत् + इतिन् = व्युत् + इतिन् = व्योतिस् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः सज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुरोचिर्यज्ञः ।

271. The affix इतिन् comes after the verb वच् to shine (I. 781) when preceded by वसु and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुवच् + इतिन् = वसुरोचिस् a sacrifice; religious ceremony. By bahulam, this affix comes after the single uncompounded verb also. As रोचिस् । See Amarakosha I. 3. 34.

२७२ । भुवः कित् । २ । ११२ ।

भुविः समुद्रः ।

272. The affix इतिन् comes after the verb भू (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicatory क् । 112.

Thus भू + इतिन् = भुविस् 'the ocean.'

२७३ । सहो धश्च । २ । ११३ ।

सधिरनडुवान् ।

273. The affix इतिन् comes after the verb सह् (IV. 20) 'to endure, to support,' and the इ is changed to ध. 113.

Thus सह् + इतिन् = सधिस् an ox, a bull.

२७४ । पिबते स्युक् । २ । ११४ ।

'पायिष्वसुः समुद्रयोः' ।

274. The affix इतिन् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink' and the augment युक् is also added to it. 114.

Thus पा + युक् + इतिन् = पायिस् 'the sea; the eye'.

२७५ । जने रुसिः । २ । ११५ ।

जनुर्जननश्च ।

275. The affix उति comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन् + उति = जनुस् birth; production.

२७६ । मने र्धश् छन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix उति comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the न is changed to ध. 116.

Thus मन् + उति = मधुः 'honey' (compare also Uṇ I. 18.).

२७७ । अतिं पृ वपि यजि तनि धनि तपिभ्यो नित् । २ । ११७ ।

अरुः । पर्यन्तिः । वपुः । यजुः । तनुः । तनुषी । तनूपि । धनुस्त्रियात् । 'धनुर्वशविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति' । सान्तस्योदन्तस्य वा रूपम् । 'तपुः सूर्याग्निशत्रुषु' ।

277. The affix उस्ति comes after the following verbs, and is treated as if it was नित् and so makes the word first-acute. ऋ (III. 16) 'to go, to move or to obtain'; पृ (III. 4) 'to fill or to satisfy'; वप् (I. 1052) 'to be get' 'to produce'; यज् (I. 1051) 'to sacrifice'; तन् (VIII. 1) 'to stretch'; धन् (III. 23) 'to sound or to bear fruit'; तप् (I. 1034) 'to shine or to blaze.' 117.

Thus ऋ+उस्ति=अरुस् 'the sun ; the boil'; A. K. II. 6. 54. पप् 'a joint or knot'; A. K. II. 4. 162. वपुस् 'body or person'; यजुस् 'a sacrificial prayer or formula', the Yajur Veda. तनुस् 'the body'; it is a neuter noun. Its N. dual and plural are तनुषी and तनूषी. धनुस् 'a bow'; it is never used as a feminine noun. This word either ends in the consonant स् or the vowel उ. Thus in the passage धनुर्वश विशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति. 'a bow, though made of pure bamboo, but if without the bow string, can do nothing.' The pun is on dhanu and guṇa. If धनु means a rich man, then the verse would mean "A rich man of a pure lineage, can do little if he has no good qualities." In the above verse the word is either *dhanus* ending in स् or *dhanu* ending in उ ॥ तपुः 'Fire; the sun; an enemy.'

२७८ । एते शिच् च । २ । ११८ ।

आयुः । आयुषी ।

278. The affix उस्ति comes after the verb हण् (II. 36) to go; 'to invigorate' and the affix is treated as a शित् and causes the vṛiddhi of the root. 118.

Thus ह+उस्ति=हे+उस्=आयुस् 'life, duration of life'. This word is of the neuter gender. So its N. Dual is आयुषी.

२७९ । चक्षेः शिच् च । २ । ११९ ।

चक्षुः ।

279. The affix उस्ति comes after the verb चक्ष् (II. 7) to speak and the affix is treated as if it had an indicatory श् । 119.

Thus चक्ष्+उस्ति=चक्षुस् 'the eye' The affix being treated as शित् the root चक्ष is not replaced by ख्या by II. 4. 54. S. 2434, though the affix is ârdha-dhâtuka.

२८० । मुहेः किच् च । २ । १२० ।

मुहुर्व्ययम् ।

280. The affix उस्ति comes after the verb मुह् (IV. 89) 'to faint, swoon, lose consciousness, become senseless'; and the affix is treated as if it had an indicatory क् । 120.

Thus सुङ् + उचि = सुङुच् । It is an अव्यय or indeclinable and means constantly.

२२१ । बहुलमन्यत्रापि । २ । १२१ ।

आचक्षुः । परिचक्षुः ।

281. This affix comes diversely in other places also. 121. Thus आचक्षुच् 'a learned man'; परिचक्षुच् ।

२२२ । कृ गृ शू वृञ् चतिभ्यः ष्वरच् । २ । १२२ ।

‘कर्वरो व्याघ्ररक्षसोः’ । शर्वरोऽहंकारी । शर्वरी रात्रिः । ‘वर्वरः प्राकृतो जनः’ । चत्वरच् ।

282. The affix ष्वरच् comes after कृ (VI. 116) ‘to scatter’ गृ (VI. 117) to swallow, शू (IX. 18) ‘to kill, destroy, injure’; वृञ् (V. 8) ‘to choose, select’ and चत् (I. 918) ‘to ask, beg, request’. 122.

Thus कृ + ष्वरच् = कर्वरः ‘a tiger; a demon’ a Rākshasa, गर्वरः ‘a proud man’; शर्वरी ‘night’; वर्वरः ‘a barbarian, चत्वरं ‘a quadrangular place or courtyard.’

Note:—वर्वरः also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, वर्वरा a kind of basil. वर्वरं yellow sandalwood, ver million, gum myrrh.

२२३ । नौ सदेः । २ । १२३ ।

‘निषद्वरस्तु जम्बालः’ । निषद्वरी रात्रिः । इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

283. The affix ष्वरच् comes after the verb सद् (I. 907) ‘to sit down’ preceded by the preposition नि. 123.

Thus नि + सद् + ष्वरच् = निषद्वरः ‘mud or mire.’ निषद्वरी ‘night’. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271.

CHAPTER III.

२२४ । छित्त्वर छत्त्वर धीवर पीवर मीवर चीवर नीवर गह्वर कट्वर
संयद्वरः । ३ । १ ।

एकादश ष्वरच्छ्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । ‘छिदिर्’ ‘छद्’ अनयोस्तकारोऽन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च । छित्वरो वर्तः । ‘छत्त्वरो गृहकुञ्जयोः । धीवरः कैवर्तः । पीवरः स्थूलः । मीवरो द्विजः । चिवोऽर्द्धिर्धञ् । चीवर गिबुद्धमावरणश्च । तीवरो जातिविशेषः । नीवरः परिव्राट् । गाहतेर्ह्रस्वत्वश्च । गह्वरश्च । कटे वर्षादौ कट्वरं व्यवजनश्च । यनेर्दकारः । संयद्वरो नृपः । पदेः संपद्वर इत्येके ।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix ष्वरच् Chhitvara, chhatvara, dhîvara, pîvara, mîvara chîvara nîvara, gahvara, kaṭvara, samyadvara 1.

1. छित्वरः ‘fit for cutting hostile or roguish’, from the verb छिद् ‘to cut’ (VII. 3). 2. छत्वरः ‘a house, a bower’, from the verb छद् ‘to cover’, (I. 851).

The final इ of the verbs हृद् and छिद् is changed to च् and there is no gunation of इ of छिद्. 3. धीवरः 'a fisherman' from the verb दुषाच् 'to hold, to support' (III. 10). 4. चीवरः 'fat, large, or a tortoise' from the verb पा 'to drink' (I. 972) or from the verb चै 'to grow, increase, swell'. (I. 1013). Some derive it from √चीव (I. 595). The च् is elided by VI 1. 66 S. 873. 5. नीवरः 'hurtful, injurious or the leader of an army' from the verb ना 'to measure' (II. 53). Some derive it from √नी 'to injure' IV. 29. *Quere*: or √नीव (I. 596). 6. चीवरं 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb चि 'to collect, to gather', (V. 5) the इ of which is lengthened before this Unādi affix. *Quere* or from चीव (I. 594), च् changed to च्। 7. तीवरः 'one of the mixed tribes being the offspring of a Rājaputrī by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root-तीव् 'to be large or strong' (I. 597). 8. नीवरः 'a trader, a religious mendicant' from the verb नी 'to lead' (I. 950), *Quere*. Or from √नीव (I. 598). 9. गहरच् 'a cave' from, the verb गाह् 'to dive or plunge into' (I. 680). The long आ is shortened before this unādi affix. 10. कट्वरच् 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb कट् 'to go or to rain,' (I. 315). 11. संयद्वरः 'a king', from the verb यच् 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition सच्. The य of the verb यच् is changed to द. According to some, संपद्वरः (a king) is derived from the verb पद् (to go or move) preceded by the preposition सच्.

By bahulam we get उपद्वरः from the root हु (III. 1) with the preposition उप। The उ of the root is elided. It means proximity : privacy, a solitary or lonely place.

२८५ । इगिसञ्जिदीडुड्यविभ्यो नक् । ३ । २ ।

‘इनः सूर्ये नृपे पत्यौ’ । सिनः काणः । जिनोऽर्हन् । दीनः । उष्णः । ऊनः ।

285. The affix नक् comes after the verbs हृच्, ‘to go’ (II. 36) बिच् ‘to bind’ (V. 2) जि ‘to conquer’ (I. 993) दी, ‘to waste’ (IV. 26) उष ‘to burn’ (I. 727) and अच् ‘to protect or defend’ (I. 631). 2.

Thus ह् + नक् = इनः ‘a lord, the sun, a king’; सिनः ‘one-eyed’; जिनः ‘the Arhat of the Jainas, or the Buddha’ or an old man; दीनः, ‘a poor man’; उष्णः warm; ऊनः ‘wanting, deficient’; sūtra VI. 6. 20. S. 2654 causes ऊ ॥

Note :— दीनः f. female of a mouse, or shrew.

२८६ । फेनमीनी । ३ । ३ ।

एतौ निपात्येते । स्फायते फेनः । मीनः ।

286. The words फेनः the ‘foam, froth’ and मीनः, ‘a fish’ are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix नक् to the verbs स्फाय्, ‘to swell, increase’ (I 516) and मीज्, ‘to injure’ (IV. 29), के replaces sphāy.

२८७ । कृषेर्वर्णः । ३ । ४ ।

कृष्णः ।

287. The affix नक् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष् + नक् = कृष्णः 'the dark color, Kṛishṇa is the name of the son of Satyavati (Vyāsa), name of Keśava (Śhrī Kṛishṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्णा is the name of Draupadī, a grape, a kind of plant. n. black pepper, iron.

२८८ । बन्धेर्ब्रधिवुधी च । ३ । ५ ।

ब्रध्नः । बुध्नः ।

288. The affix नक् comes after the verb बन्ध् 'to bind' (I. 1022) when the âdeśas बुधि and ब्रधि replace it (the verb). 5.

Thus बन्ध् + नक् = ब्रध्नः, 'the sun'; बन्ध् + नक् = बुध्नः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धापवस्यज्यतिभ्यो नः । ३ । ६ ।

'धाना भ्रष्टयवे स्त्रियः' । पर्णं पत्रम् । पर्णः किंशुकः । 'वस्त्रो मूल्ये वेतने च' । अजेर्वी । वेनः । अन्न आदित्यः । बाहुलकाच्छ्रुणोतेः श्रोणः पङ्गः ।

289. The affix न comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); पृ 'to protect or fill', (III. 4); वस् 'to dwell, inhabit, live' (I. 1054); अज् 'to go, to drive', (I. 248); and अत्, 'to go, walk, wander' (I. 38). 6.

Thus धा + न = धानाः f. 'fried barley or rice'; पृ + न = पर्णम् 'a leaf' or पर्णः 'the Palâśa tree' वस् + न = वस्त्रः, 'price' or वस्त्रम् 'hire or wages'. अज् + न = वेनः the root अज् is replaced by the root वी before ârdhadhâtuka affixes (II. 4. 56 S. 2292.) वेनः means a thief or Prajâpati. अत् + न = अत्नः 'the sun, wind, a traveller'.

The word श्रोणः 'a lame man' is diversely derived by adding the unâdi affix न to the root श्रु 'to go, move' or hear (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of √वस् and there is guna of √वी—the contrary would have been the case had the affix been नक् (कित्) like the last.

२९० । लक्षेरट् च । ३ । ७ ।

लक्षेश्वरादियन्तान्नः स्यात्तस्याडागमश्च । चान्मुढित्येके । 'लक्षणं लक्ष्मणं नाम्नि चिह्ने च' । लक्षणो लक्ष्मणश्च रामभ्राता । 'लक्षणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा' ।

290. The affix न comes after the √लक्ष to mark (X. 5) when it belongs to the Churâdi class and the root also takes the augments अट् and शुट् । 7.

Thus लक्ष् (which in the Churâdi class becomes लक्षयति) + अट् + न = लक्षणाच् 'a name, sign', but when it takes the augment शुट्, then लक्ष् + शुट् + न = लक्ष्मणाः 'the step brother of Râma'. The feminine लक्षणा means a goose; and लक्ष्मणा a female Sârâsa bird,

Note:—The neuter nouns लक्षणं and लक्ष्मणं both mean a name, a mark. The same Lakshana and Lakshmana when masculine are the names of a brother of Râma.

२९१ । वनेरिच्छीपधायाः । ३ । ८ ।

वेन्ना नदी ।

291. The affix न comes after the root वच्, 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to इ. 8.

Thus वच् + न = विच् + न = वेन्ना, 'a river.' There is guṇa of the short penultimate इ ॥

२९२ । सिषेष्टेयू च । ३ । ९ ।

दीर्घोच्चारणसामर्थ्यान्न गुणः । स्यून आदितयः । बाहुलकात्कोबलीनः । ऊट् । अन्तरङ्गत्वादाय गुणः । स्योनः ।

292. The affix न comes after the root सिच्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the टि portion of the root (namely इव) is changed to य. 9

Thus सिच् + न = स्यूनः 'the sun'.

The word स्योन is diversely formed without changing the टि portion to य. Thus सिच् + न = सि + ऊ + न = स्यून + न (by the Paribhâsha असिद्धं बहिरङ्ग सन्तरङ्गे) = स्योनः (VII. 3. 86 S. 2189.)

Note:—See Kaiyaṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guṇa taken place first, then the form would have been सिच् + न = सि + ऊ + न = से + ऊ + न = स्यू + ऊ + न = स्यून + न = स्योनः (the ऊ is guṇated by VI. 3. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the इ of सि is not guṇated but changed to य for the यण् âdeśa is antaranga as compared with guṇa.

२९३ । कूवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'जर्णश्चन्द्रे च वृषे च' । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित् whereby the acute falls on the first syllable, viz., कृ 'to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8. IX. 16), जृ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 24; X. 272) सि, 'to bind', (IV. 2), द्रु 'to go', (I. 992), प्र 'to praise' (I. 467), अश् 'to breathe' (II. 61), श्रश् 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कृ + न = कर्णः 'ear'; वर्णः 'color'; जर्णः 'the moon or the tree'; सेना 'army'; द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्नः 'a snake'; अन्नश् 'food'; स्वप्नः 'dream, sleep.'

Note:—Karna is the name of the first born of Kuntî, Varna means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

२९४ । घेत् इच्च । ३ । ११ ।

‘घेनः सिन्धुर्नदी घेना’ ।

294. The affix न comes after the root घेत् ‘to drink’ (I. 951) and there is short इ substituted for the final ए of the root. 11.

Thus घे + न = घि + न = घेनः ‘the ocean’. The feminine घेना means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note:—Had the ए been not replaced by इ then this ए would have been changed to आ before the ârdhadhâtuka affix न and the form would have been धाना or धानः See VI. 1. 45 S. 2370.

२९५ । तृषिगुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । शुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रत्नं द्रव्यम् ।

295. The affix न comes after the following roots and it is कित्; तृष् ‘to be thirsty’; (IV. 118) शुष् ‘to be dry’; (IV. 74) रच् ‘to’ roar, yell, cry out, scream’ (I. 745) 12.

Thus तृष् + न = तृष्णा ‘thirsty’ शुष्णः ‘the sun, fire’; रत्नः ‘a thing, object’.

२९६ । सुजो दीर्घश्च । ३ । १३ ।

सूना बधस्थानम् ।

296. The affix न comes after the root सु (V. 1) ‘to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice), and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus सु + न = सूना ‘a slaughter house’.

Note:—सूना ‘a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant’s trunk. सून born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्त च । ३ । १४ ।

रमयतीति रत्नम् ।

297. The affix न comes after the root रच् ‘to sport (I. 906) and the च् is changed to च. 14.

Thus रच् + न = रत्नम् ‘a gem’. The affix is added to the causative of रच् That which causes joy (रमयति) is called रत्नम् ।

२९८ । रास्नासास्नास्थूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना गन्धद्रव्यम् । सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ।

298. The words रास्ना ‘the incense or the name of a plant,’ सास्ना ‘the dew-lap of an ox’; स्थूणा ‘the post or pillar of a house’; and वीणा ‘the lute or the lightning’ are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by adding the affix न to the roots रच् ‘to taste’, (X. 85), सच् ‘to sleep,’ (II. 69), स्था ‘to rest, depend on’, (I. 975), वी ‘to go, move’, (II. 39), we get the above words.

२९९ । गादाभ्यानिष्णुच् । ३ । १६ ।

नेष्णुर्गायनः । देष्णुर्दाता ।

299. The affix इष्णुच् comes after the roots गे 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + इष्णुच् = नेष्णुः 'a singer, an actor'; देष्णुः 'a giver, i. e. a generous man'.

३०० । कृत्यशूभ्यां कस्नः । ३ । १७ ।

कृत्स्नम् । अक्षयानखण्डम् ।

300. The affix ksna comes after the roots कृत् 'to surround, encompass' (VII. 10) and अक्ष् 'to pervade' (V. 18). 17.

Thus कृत् + क्स्न = कृत्स्नः 'all, whole, entire, or कृत्स्न' water, the flank or hip'. अक्ष् + क्स्न = अक्षयः 'not broken, entire'.

३०१ । तिजेर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

तीक्ष्णम् ।

301. The affix क्स्न 'comes after the root तिज् 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18.

Thus तिज् + क्स्न = तीक्ष्णम् 'sharp.' The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note:—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted.

३०२ । स्त्रिवेरुचोपधायाः । ३ । १९ ।

रत्नदण्डम् ।

302. The affix क्स्त्र comes after the root स्त्रिच् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, i. e. इ is changed to स्त्र. 19.

Thus स्त्रिच् + क्स्त्र = रत्नदण्डः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्युरध्वर्युः । 'मन्युर्देव्ये ऋतौ क्रुधि' । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः घरीरी ।

303. The affix युच् comes after the roots यज् 'to worship' (I. 1051), मन् 'to think', (IV. 67), शुन्ध् 'to cleanse, purify' (I. 74) दश् 'to bite, destroy, over power' (IV. 104), जन् 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यज् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; मन् + युच् = मन्युः 'distress, sacrifice or anger', शुन्ध् + युच् = शुन्ध्युः 'fire'; दश् + युच् = दस्युः 'robber or thief'; and जन् + युच् = जन्युः 'a creature, fire or the creator, i. e. Brahman'.

३०४ । भुजिसृङ्म्यां युक्त्युक्तौ । ३ । २१ ।

भुज्युर्भोजनश्च । वृत्त्युः ।

304. The affixes युक् and त्यक् come respectively after the roots भुज् 'to eat, to rule or protect &c'; (VII. 17) and वृज् 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus भुज् + युक् = भुज्युः 'food, a pot, vessel'; वृ + त्यक् = वृत्त्युः 'death'.

३०५ । सत्यैर्युः । ३ । २२ ।

सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरश्च । सरयुः ।

305. The affix अयुः comes after the root वृ 'to go' (I. 982). 22.

Thus वृ + अयुः = सरयुः the name of the river, on the banks of which stood Ayodhyâ. Some texts read the affix अयुः. In that case it will be सरयुः and not सरयुः ।

३०६ । पानीविषिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पाति रक्षत्यस्मादात्मानमिति पापश्च । तद्भोगात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद्गुणाभावे नीपो वृक्षविशेषः । वेष्पः पानीयश्च ।

306 The affix पः comes after the root पा 'to protect'; (II. 47); नी 'to lead, carry' (I. 950); विष् 'to pervade, spread through' (III. 13). 23.

Thus पा + प = पापश्च 'sin.' This word literally means that from which one should protect or defend himself: that which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called पापः 'a wretch' or sinner.

नी + पः = नेपः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no guṇa, then it is नीपः 'the Kadumba tree'. विष् + पः = वेष्पः 'water'.

३०७ । च्युवः किञ्च । ३ । २४ ।

च्युपो वक्त्रश्च ।

307. The affix चः comes after the root च्यु 'to move, to speak' (I. 1004) and it is किञ्च and so causes no guṇa of the root vowel. 24.

Thus च्यु + चः = च्युवः 'the mouth': literally through which one speaks.

Another reading is चुपः किञ्च । The root is चुप् to move slowly (I. 430). The noun is चुप्पः a languid walker.

३०८ । स्तुब्धो दीर्घश्च । ३ । २५ ।

स्तूपः समुच्छ्रायः ।

308. The affix प comes after the root स्तु 'to praise, eulogize, extol', (II. 34) and the short उ of the root is lengthened. 25.

Thus स्तु + प = स्तूपः 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

३०९ । सुशुभ्यां निचच । ३ । २६ ।

चात्किर । रूपः । बाहुलकाहन्वस् । शूर्पस् ।

309. The affix च causing lengthening of the preceding च comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice, (V. 1), and शू 'to kill, destroy (IX. 18) and it is निच (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1 197 S. 2686), and (it is कित् also and so there is no *guna*. 26.

We read the anuvritti of कित् here by virtue of च "and."

Thus सु + च = सूचः 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity. शू + च = शूर्पस् 'a winnowing basket,' here the long ऊ in शूर्पस् takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354.

३१० । कुयुभ्यां च । ३ । २७ ।

कुवन्ति नयडूका अस्मिन्कूपः । युवन्ति बध्नन्त्यस्मिन्पशुमिति यूपो यज्ञस्तम्भः ।

310. The affix च comes after the roots कु 'to sound, to moan, groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27.

Thus कु + च = कूपः the well, *literally*, that in which frogs make noise. यु + च = यूपः 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खष्यशिल्पशष्पबाष्परूपपर्यतल्पाः । ३ । २८ ।

सर्वेते पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनतेर्नकारस्य षत्वश्च । 'खष्यो क्रोधबलात्कारो' । शीः लतेर्लृत्वः । शिल्पं कौशलश्च । शसु हिंसायाश्च । निपातनात्पत्वश्च । शष्पं बालवृक्षं प्रतिभाषयत्यु । बाधतेः षः । 'बाध्यो नेत्रजलोदनयोः' । बाध्यं च । रौतेर्दीर्घः । 'रूपं स्वभावे सौन्दर्ये' । पृ । पर्यं गृहं बालवृक्षं पङ्गुपीठं च । 'तल प्रतिष्ठाकरणे' । चुरादिणिचो लुक् । 'तल्पं शय्याह्वारेषु' ।

311. The seven words khashpa, śilpa, śashpa, bāshpa, rūpa, parpa, and talpa are irregularly formed by च । 28.

Thus खष्य 'anger or violence' from the root खन् 'to dig', (I. 927) the ख् of which is changed to ष्. 2. शिल्पस् 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556) the long ई of which is shortened. 3. शष्पस् 'young grass or loss of intellect' from the root शस् 'to kill or destroy', (I. 763) the श् is irregularly changed to ष्. 4. बाष्पस् 'tears', from the root बाध् 'to harass, oppress, (I. 5) the ध् is changed to ष्. 5. रूपस् 'form, appearance or beauty' from the root रु 'to cry, to sound, (II. 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. पर्यस् 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about'; from the root पृ 'to fill up or gratify' (III. 4). 7. तल्पस् 'a couch, a wife, an upper story' from the root तल् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the *Churādi* class and so there is the elision of णिच् when this affix is added.

३१२ । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो शेरित्नुच् । ३ । २९ ।

‘अयावन्त-’ (२३१९) इति शेरयादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्वा-
बद्धकः । मदयित्नुर्नदिरा ।

312. The affix *itnuch* comes after the causatives of $\sqrt{\text{stana}}$ (X. 313) to sound, $\sqrt{\text{hrisha}}$, (IV. 119) to be pleased, $\sqrt{\text{pusha}}$ (I. 732) to nourish, $\sqrt{\text{gada}}$ (X. 313) to thunder, and $\sqrt{\text{mada}}$ (I. 853) to intoxicate. 29.

Thus स्तन् + शि + इत्नुच् = स्तन् + अय + इत्नुच् (the शिच् is changed to अय by VI. 4. 55. S. 2311), = स्तनयित्नुः ‘thundering, a cloud, falling-sickness’, हर्षयित्नुः ‘gladdening; gold, a son’; पोषयित्नुः ‘cuckoo or the twice born, the Brahman’, गदयित्नुः ‘talkative, lustful’, मदयित्नुः ‘the god of love, a drunken man,’ the wine.

३१३ । कृहनिभ्यां क्त्नुः । ३ । ३० ।

कृत्नुः शिरूपी । इत्नुर्व्याधिः शस्त्रं च ।

313. The affix *क्त्नुः* *ktnu* comes after the roots कृ ‘to do’ (VIII. 10) and हृ ‘to kill’ (II. 2). 30.

Thus कृ + क्त्नु = कृत्नुः ‘an artist’. There is no *guṇa* as the affix is कित्नुः हृत्नु ‘a hunter or disease’ and a weapon. The न् of the root $\sqrt{\text{han}}$ is elided by VI. 4. 37. S. 2428. The same takes place in the following sūtra also.

Note:—By force of च in the above शस्त्रं च, the word *hatnu* means *hantâ* killer also. In the *Daśapadîvṛitti* the affix is read as *knu* without न्; and the example given is कृत्णुः agent: and हृत्नुः check, the न् of $\sqrt{\text{han}}$ is elided diversely: and *jigatnu* is given as illustration from गच्छ । But all this is erroneous: for we find *hatnu* and *kritnu* in the following:—

As *सुरूपकृत्नुः* नृतये (Rv. I. 4. 1), *उद्येष्टराजं भरे कृत्नुः* (*kritnu*), *सानो वधाय हृत्नुवे* (Rv. I. 25. 2), *घृणं न भीमसुपहृत्नुमुग्रम्* । But योनः सनुत्वं उत वा जिघत्नुः (Rv. II. 31. 9). In his *Dhatu vṛitti* Mādhava also calls the affix *ktnu* and he explains the form उपहृत्नुः । See *Dhatuvṛitti* of Madhava under the root हृत् ।

Note:—जिघत्नु means enemy in the Vedas.

३१४ । गश्मेः सन्वचच् । ३ । ३१ ।

जिगत्नुः ।

314. The affix *क्त्नुः* *a* comes after the root गच्छ ‘to go’ (I. 1031) and there is सन् वद् भाव i. e. the root is reduplicated &c. like the *Desiderative*. 31.

Thus गच्छ + क्त्नुः = जिगत्नुः Breath, life.

३१५ । दाभाभ्यां नुः । ३ । ३२ ।

दानुर्दाता । भानुः ।

315. The affix **ड** comes after the root **दा** 'to give' (III. 9) and **भा** 'to shine' (II. 42) 32.

Thus **दानुः** 'a donor, valiant'; **भानुः** rays, 'the sun'.

३१६ । वक्षेर्गश्च । ३ । ३३ ।

वक्षुः ।

316. The affix **ड** comes after the root **वच्** 'to speak' (II. 54) and the **च्** is changed to **ग**. 33.

Thus **वग्गः** 'talkative'.

३१७ । घेढ इच्छ । ३ । ३४ ।

घयति तामिति घेनुः ।

317. The affix **ड** comes after the root **घेढ्** 'to drink' (I. 951) and the **ए** of the root is replaced by short **इ**. 34.

Thus **घे+डुः=घि+डुः=घेनुः** a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the **ए** not been replaced by **इ** it would have been changed to **ड** by VI. 1. 45. S. 2370.

३१८ । सुवः कित् । ३ । ३५ ।

'सूनुः पुत्रेऽनुजे स्वौ' ।

318. The affix **ड** comes after the root **सू** 'to beget' (II. 21) and it is treated as **कित्**, and so there is no *guṇa* of the vowel. 35.

Thus **सूनुः** 'a son, a younger brother, the sun'. Viśvakosā.

३१९ । जहातेद् वेऽन्तलोपश्च । ३ । ३६ ।

जहुः ।

319. The affix **ड** comes after the root **हा** to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus **हा+डुः=हाहा+डुः=जहुनुः** 'name of an ancient king.' The first **ह** is changed to **ज** by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्थो शुः । ३ । ३७ ।

'स्थाशुः क्लीले स्थिरे हरे' ।

320. The affix **ड** comes after the root **स्था** 'to stand' (I. 975). 37.

Thus **स्थाशुः** 'a peg, firmness and a name of Śiva'. Viśvakosā.

३२१ । अजिघृशीभ्यो निच्छ । ३ । ३८ ।

अजेर्वी । वेणुः । वर्णुर्नददेशभेदयोः । 'रेणुर्द्वयोः स्त्रियं धूलिः' ।

321. The affix **ड** comes after the roots **अङ्** 'to go' (I. 240) **चृ** 'to select', (IX. 38); **री** 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation **निच्** which places the accent on the first syllable. 38

Thus अञ् + तु (By II. 4. 56. S. 2292 अञ् is replaced by वी) = वी + तु = वैतुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings'; वैशुः 'a river or a country' वैशुः 'dust or pollen'.

३२२ । विषेः किञ्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix तु comes after the root विष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as क्तिन् and क्तिन् (the vowel is not gunated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विष्णुः Vishṇu.

३२३ । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

बाहुलकान्न कस्येत्संज्ञा । 'कर्को धवलघोटकः' । दासो दाता । धाकोऽनङ्गवानाधारश्च । राका पौर्णमासी । अर्कः । 'कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्टयोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII. 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', (III. 10); रा 'to give', (II. 48); अर्च 'to worship', (I. 219); कल् 'to go', (X. 319). 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the unâdi sūtras, the क् of the affix क is not इत्, as it would otherwise have been by I. 3. 8. S. 195. Had it been क्तिन् the affix would have been merely अ.

Thus कृ + क = कर्कः 'a white horse, a crab, a mirror, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man,' an institutor of sacrifice'; धाकः 'an ox, a reservoir'; राका 'the full moon night, a river, a scab, a girl in whom menstruation has just commenced. अर्कः 'the sun', a leaf, a crystal; copper, कल्कः 'sinful; sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं, the affix क comes also after the root रच् 'to play' (I. 906). Thus रङ्कः 'a poor man or miser'.

The र of रच् is changed to ल by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class. Thus रच् + क = लच् + क = लङ्क. To this we add the feminine affix टाप् and thus get लङ्का 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृवृभूशुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'सृक् उत्पलवातयोः' । 'वृकः श्वापदकाकयोः' । भूक् छिद्रम् । शुष्कः । शुष्कोऽण्डश्च ।

324. The affix कक् comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) वृ 'to select' (V. 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and शुष् 'to steal' (I. 707). 41.

Thus सृकः 'Air, an arrow, a lotus'; वृकः a beast of prey, a wolf, a crow, भूकश्च a hole, time, शुष्कः 'dry'; शुष्कः 'testicle'.

Note:—In the Veda Bhāṣya on सृकं संशय पविमिन्द्रतिग्मश्च the word सृकं is explained as सरणशीलं flowing. Pavi thunderbolt; samśāya fully sharpened. Mushka means a mass, heap, a thief, or tree; scrotum.

३२५ । शुक्रवल्कौल्काः । ३ । ४२ ।

शुभेऽन्त्यलोपः । शुक्रः । 'बल्कं वल्कलमस्त्रियात्' । 'उष दाहे' । यस्य लः । उल्का ।

325. The words शुक्रः 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyāsa; the name of the Minister of Rāvana. वल्कः 'the bark of a tree' उल्का a meteor, are irregularly formed. 42.

These words are formed by adding *kak* affix to √शुम् 'to shine' (I. 459) the final letter of this root is elided, √वल् 'to go, approach, hasten', (I. 520) and √उष 'to burn', (I. 727) the ष is changed to ल respectively.

३२६ । इक्ष्मीकापाशत्यतिमर्चिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'एके सुख्यान्यकेवलाः' । 'भेको मण्डूकमेपयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । काकः । पाकः शिशुः । मल्कं शकलम् । अत्कः पथिकः शरीरावयवश्च । सर्कः शरीरवायुः ।

326. The affix कन् comes after the roots इ 'to go' (II. 36) भी 'to fear' (III. 2) कै 'to sound', (I. 964) पा 'to drink' (I. 972) गल्, 'to go', (I. 896) अत् 'to go walk 'wander', (I. 38) सर्च 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X. 107). 43.

Thus इ + कन् = एकः 'one, chief, alone', भी + कन् = भेकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or rain.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarian mark, a kind of measure, name of a Dvīpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young; grey-ness of hair caused by old age; cooking, boiling &c.' गल्कम् = शकलम् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment.

अत्कः 'a traveller' a limb or member of the body'. सर्कः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhātu. मर्चयति = भर्त्सयति (Veda Bhāṣhya.)

By force of बहुल, the affix कन् comes after the root शो 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus शो + कन् = शाकः 'name of the sixth Dvīpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root शो becomes श by VI. 1. 45. S. 2370.

३२७ । नौ हः । ३ । ४४ ।

जहातेः कन्स्यान्नौ । निहाका गोधिका ।

327 The affix कन् comes after the root हा 'to abandon' (III. 8) preceded by the pre-fix नि. 44.

Thus निहा + कन् = निहाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator.' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । नौ सदेर्दिच्च । ३ । ४५ ।

'निष्कोऽस्त्री रेङ्गि तत्पले' ।

328. The affix कन् comes after the root सद् 'to split, to go, to be dejected' (I. 907), when it is preceded by the prefix नि and

the affix has the force of *हित्*, whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus *नि सद् + क* = *निष्कः* 'a golden coin equal to one *karsha* or *suvarṇa* of 16 *māshas*'. The *स* is changed to *ष* by VIII. 3. 66. S. 2271. *Nishka* means a *dināra*, a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२९ । स्यमेरीट् च । ३ । ४६ ।

स्यमीको बलमीकः वृक्षमेदश्च । इट् ह्रस्व इति केचित् । स्यमिकः ।

329 The affix *कन्* comes after the root *स्वच्* 'to sound' (I. 878) and the augment *ईट्* is added to the affix. 46.

Thus *स्वच् + ईट् + कन्* = *स्यमीकः* 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some 'the augment *इट्* is a short *इ* and not long *ई*. So the form is *स्यमिकः* ।

३३० । अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।

'वीकः स्याद्वातपक्षिणोः' । वूका । वूको वायुः । नीको वृक्षविशेषः ।

330. The affix *कन्* comes after the roots *अज्* 'to go', (I. 248), *यु* 'to join, unite' (II. 23) *धु* 'to shake, agitate', (V. 9) *नी* 'to lead' (I. 950) and the short vowel is lengthened: and so there is no *guna*. 47.

Thus *अज् + कन्* = *वीकः* 'wind or a bird', *वूका* 'a louse'; *वूकः* 'wind' *नीका* 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note.—*√aja* is replaced by *√vi* by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । ह्रियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।

'ह्रीका ह्रीका अपा मता' ।

331. The affix *कन्* comes after the root *ह्री* to blush, be modest (III. 3) and the *र* is optionally changed to *ल्*; the vowel of the root is lengthened and so there is no *guna*. 48.

Thus *ह्रीका* or *ह्रीका* 'bashfulness' timidity.'

३३२ । शक्तेरुनोन्तोऽत्युनयः । ३ । ४९ ।

'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' एते चत्वारः स्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।

332. The four affixes *उन*, *उन्त*, *उन्ति* and *उनि* come after the root *शक्* to be able (V. 15). 49.

Thus *शकुनः* 'a bird in general, a vulture' a kind of song, an omen, a prognostic, *शकुन्तः* 'a kind of bird, a sort of insect'; *शकुन्तिः* 'a bird'; *शकुनिः* 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock; name of the villain in *Mahabhārata*.

३३३ । भुवो भिच् । ३ । ५० ।

भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहुलकादवेद्य । अवन्तिः । वदेर्वदन्तिः । 'किंवदन्ती जनश्रुतिः' ।

333. The affix *भिच्* comes after the root *भू* 'to be'; (I. 1). 50.

Thus *भू + भिच्* = *भू + अवन्त* (VII. 1. 3 S. 2169) + *इच्* = *भवन्तिः* 'the present time.'

By force of बह्वलं, this affix comes also after the root अच् 'to protect' (I. 631). Thus अवन्ति: 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root वच् 'to speak' (I. 1053). Thus वदन्ति: as in किंवदन्ती: 'a rumour.'

Note:—भवन्ती *f.* is another name of the present tense. See Mahābhāṣya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रयोक्तव्यः ॥ The affix comes after कच् also. As कच् + क्तिच् = कुन्तिः. Here the initial अ of अन्त् is elided, and the root changed to कु ॥ The feminine is कुन्ती by डीच् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । कन्युञ्जिषेच्च । ३ । ५१ ।

चाद्रुवः । 'विषयपुर्व्वसन्तः' इत्युज्जलदत्तः । 'भुवन्युः स्वामिसूर्ययोः' ।

334. The affix कन्युच् comes after the roots क्षिप् 'to throw' (IV. 14) and भू 'to be' (I. 1.). 51.

The √bhû is read into the sūtra by the force of च 'and'.

Thus क्षिप् + कन्युच् = विषयुः 'the spring season' according to Ujjvala-datta, the body; a fragrant smell; भू + कन्युच् = भुवन्युः 'a master; the sun'; the fire, the moon.

३३५ । अञ्जु नदेश्च । ३ । ५२ ।

चात्विषेः । नदनुर्मेघः । विषयुर्वीतः ।

335. The affix अञ्जु comes after the roots नद् 'to sound' (I. 55) and क्षिप् 'to throw' (IV. 14), 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sūtra.

Thus नद् + अञ्जु = नदनुः 'a cloud'; विषयुः 'wind'. There is no guṇa as the affix is क्ति (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कृष्टदारिभ्य उन्नन् । ३ । ५३ ।

'कषणो वृक्षभेदः स्वात्कषणा च कृपा मता' । कषणः । दारिण्यम् ।

336. The affix उन्नन् comes after the roots कृ 'to scatter', (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) दृ 'to kill, hurt', (IX. 23). 53.

Thus कृ + उन्नन् = कषणः 'pity, a kind of a tree; कषणा means compassion; कषणः 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree'. दारिण्यं 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root दृ: namely to √dâri.

३३७ । त्रौ रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'तदयस्त्वल्लुनो युवा' ।

337. The affix उन्नन् comes after the root तृ 'to cross over' (I. 1018) and the र् is optionally changed to ल्. 54.

Thus तृ + उन्नन् = तदयः or तल्लुनः 'a young man'. The feminine is तदयी or तल्लुनी । The डीच् is added as it belongs to the Gaurādi class.

३३८ । क्षुधिपिशिनिधिम्यः क्तिन् । ३ । ५५ ।

क्षुधुनो म्लेच्छमातिः । पिशुनः । निशुनश्च ।

338. The affix **उन्** comes after the roots **क्षु** 'to be hungry', (IV. 81) **पिश्** 'to shape, fashion, form', (VI. 143), **निश्** 'to associate with, to unite', and it is treated as **क्तिन्** and so there is no *guṇa*. 55.

Thus **क्षु**+**उन्**=**क्षुधुनः** 'name of a savage race, the Mlechchas'; **पिशुनः** 'slanderer, traitor,' a spy. **निशुनश्च** 'a pair, couple, sexual union.'

Note:—**निधि** is a *sautra* root. **पिशुनं** means also cotton, a crow, saffron, a goblin.

३३९ । फलैर्गुक्च । ३ । ५६ ।

फलगुनः पार्थः । मन्नादण् । फालगुनः ।

339. The affix **उन्** comes after the root **फल्** 'to bear fruit' (I. 563) and the augment **गुक्** is added to the root. 56.

Thus **फल्**+**गुक्**+**उन्**=**फलगुनः** 'name of Arjuna'. A name of a river: a kind of tree.

As this word belongs to the **मन्नादि** class of *Gaṇapāṭha*, the affix **अण्** comes after it. Thus **फालगुनः** ।

३४० । अशैर्लशश्च । ३ । ५७ ।

लशुनश्च ।

340. The affix **उन्** comes after the root **अश्** 'to eat' (IX. 51) which is replaced by **लश्**. 57.

Thus **अश्**+**उन्**=**लश्**+**उन्**=**लशुनश्च**. 'garlic.'

३४१ । अर्जैर्गिलुक्च । ३ । ५८ ।

अर्जुनः ।

341. The affix **उन्** comes after the causative of **अज्** to go, stand (I. 189) and there is the elision of **णिच्** the sign of the causative. 58.

Thus **अज्**+**णिच्**+**उन्**=**अर्ज्**+**०**+**उन्**=**अर्जुनः** name of the third *Pāṇḍava* who was a son of *Kuntī* by *Indra*.

Note:—The root may be **अर्ज** of the *Churādi* class (X. 186). *Arjuna* means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree: the only son of his mother.

३४२ । तृणाख्यायां चित् । ३ । ५९ ।

चित्वादन्तोदात्तः । अर्जुनं तृणम् ।

342. When **अर्जुन** means grass, the affix is treated as **चित्**, which thereby places the accent on the final syllable. 59.

Thus **अर्जुनश्च** a kind of grass.

Note:—अर्जुनी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Aniruddha, name of a river: अर्जुनश्च silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । अर्जुश्च । ३ । ६० ।

अवयवः ।

343. The affix उन् comes after the root अर्जु 'to go' (III. 16) and it is treated as चित्, throwing the accent on the final (VI. 1. 163. S. 3710). 60.

Thus अर्जु + उन् = अर्जुः 'the sun, ; tawny, perplexed, embarrassed, dumb, red color, the dawn personified as charioteer of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.'

३४४ । अजियमिश्रीङ्भ्यश्च । ३ । ६१ ।

'वयुनं देवमन्दिरम्' । यमुना । ययुनोऽजगरः ।

344. The affix उन् comes after the roots अर्जु 'to go', (I 248), यच् 'to check, curb, restrain', (I. 1033) and शी 'to sleep' (II. 22): and the affix is चित् । 61.

Thus अर्जु + उन् = अर्जु (II. 4. 56. S. 2292) + उन् = वयुनम् 'a temple; यमुना 'the river Yamunâ, Jumna, ययुनः, Python.

Note:—In the mantra विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्, the word वयुना is explained as मन्त्रानि 'thoughts' in the Veda Bhasâhya. In the Nighantû, Vayuna is read synonym with मन्त्रा and मन्त्रस्य ।

३४५ । वृत्तुवदिह्निकमिश्रिभ्यः सः । ३ । ६२ ।

वर्षम् । 'तर्षः स्रवसमुद्रयोः' । वत्सः । वत्सं । वसः । हंसः । 'कंसोऽस्त्री पानभाजनम्' । कंसं जलजम् ।

345. The affix स comes after the roots वृत् 'to select', (IX 16) तृ 'to cross', (I. 1018), वद् 'to speak', (I. 1058), हृ 'to kill' (II. 2) कश् 'to shine', (I. 470), कश् 'to injure' (I. 716). 62.

Thus वृत् + स = वर्षम् 'a year'; तर्षः 'flood or the ocean'; वद् + स = वत्सः 'a calf, a boy, son'; one just born, but the neuter वत्सम् means 'the breast'; हंसः a swan, goose, duck, flamings, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. कंसः 'a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishna. कश् 'a star an asterism.

Note:—In वर्ष &c. there is no intermediate व् because of the prohibition of VII. 2. 9. S. 3163. The स is not changed to ष as a diversity. But there is वत्स change in कश्. Though all commentators on Unâdi sūtras have given वर्षम् and तर्षम् as illustrations: yet the forms वर्षम् and तर्षम् are also valid according to the authority of the Mahâbhâshya. In the other alternative, the forms will be वर्षम् and तर्षम् । Or the latter forms may be evolved from वृषि वृषि

with घञ् affix ; or by adding the affix क् to the causative roots of these, and under the vārtika घञर्थे क विधानम् (See III. 3. 58. S 3234).

वर्षः *m.* a continent, such as भारतवर्षः, Jambudvīpa, a year, rain ; वर्षा *f.* the rainy season : the earth.

वर्षः desire, thirst, वत्सः a calf, the young of an animal, a boy, son, कंसः a drinking vessel, cup, can, goblet, bell-metal, white copper, particular measure. कक्षः lurking or hiding place, the end of the lower garment, a creeper, grass, dry wood, the arm-pit, the harem of a king, the interior of a forest, the side or flank, a woman's girdle, a surrounding wall, a part of a boat, the orbit of a planet, a buffalo, a gate. नः a star, sin.

३४६ । सुषेरच्छोपधायाः । ३ । ६३ ।

सुषः ।

346. The affix च comes after the root सुष् 'to burn' (I. 736) and the penultimate ष is changed to short अ. 63.

Thus सुष् + च = सुषः 'the Indian fig-tree ; one of the seven Dvīpas or continents of the world ; a side or back-door the space at the side of a door ; an ass, an egg.

३४७ । मनेर्दीर्घश्च । ३ । ६४ ।

मांसश्च ।

347. The affix च comes after the root मन् 'to think', (IV. 67), and the अ is changed to दीर्घाः । 64.

Thus मन् + च = मांसश्च 'flesh, meat, f. the Kakkoli plant.

३४८ । अक्षेर्द्वयने । ३ । ६५ ।

अक्षः ।

348. The affix च comes after the root अक्ष् (V. 18) when it means 'to gamble.' 65.

Thus अक्ष् + च = अक्षः 'a die'. The ष is changed to च by VIII. 2. 36 S. 294 ; then changed to क् by VIII. 2. 41 S. 295. It means an axis, axle, a cart, the beam of a balance, latitude of a place, rosary seed, a weight : a plant, a serpent, the soul, knowledge, law, an organ of sense, sea-salt, vitriol.

३४९ । स्नुव्रश्चिकृत्वृषिभ्यः कित् । ३ । ६६ ।

स्नुवा । वृषः । कृत्वस्नुदन्तश्च । वृषं नवतश्च ।

349. The affix च comes after the roots स्नु 'to flow, to trickle', (II. 29), वृश् 'to cut, to wound', (VI. 11), कृश् 'to cut', (VI. 141), and वृश् 'to go', (VI. 7), and it is treated as कित् and causes no guna. 66.

Thus स्नु + च = स्नुवा 'daughter-in-law or a kind of a tree', वृश् + च = वृश् + च = वृष + च = वृक्ष + च = वृषः 'a tree.' The र is vocalised to ऋ as the affix is कित् (VI. 1. 16 S. 2412). See VIII. 2. 36 S. 294 and 295. कृत्वश्च 'water'; वृषश्च.

' a star name of a mountain, a bear, a kind of plant / north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषेर्जातो । ३ । ६७ ।

‘ऋषोऽद्विभेदे भल्लुके’ इति च ।

350. The affix च comes after the root ऋष् ‘to go, to kill’, (VI. 7) and the word so formed means a species of an animal. 67.

Thus ऋष् + च = ऋश्चः ‘a bear; a name of a mountain’.

Though the word has been formed by the last sūtra also, the present sūtra makes a niyama, namely √ṛish never takes च except when it denotes a species: while the other three roots take च without any such restriction.

३५१ । उन्दिगुथिकुषिभ्यश्च । ३ । ६८ ।

उत्सः प्रस्त्रवणश्च । गुत्सः स्तवकः । कुषो जठरश्च ।

351. The affix च comes after the roots उन्द् ‘to wet, moisten’, (VII. 10), गुष् ‘to be angry (IX. 45), and कुष् ‘to extract, (IX. 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus उन्द् + च = उत्सः ‘a spring, fountain’, the ण् of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुत्सः ‘a bunch of flowers’; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुषः ‘the womb’.

३५२ । मृधिपण्योर्दकौ च । ३ । ६९ ।

मृत्सः कामदेवः । पण्यः ।

352. The affix च comes after the roots मृष् ‘to covet’, (IV. 136) and पण्य ‘to purchase, to praise’ (I. 466) the ण् and ण of the roots are respectively changed to इ and क् । 69.

Thus मृष् + च = मृद् + च = मृत्सः ‘the God of love’; पण्य + च = पक् + च = पण्यः ‘a fort night, &c’. Q. The ण् ordinarily would have been changed to ण् by चर्त्तव rule; and so we get मृत्तव? Ans. No. The चर्त्तव is asiddha, and so there would have been मण् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अशेः सरः । ३ । ७० ।

असरश्च ।

353. The affix सर comes after the root अश् ‘to pervade’ (V. 18). 70.

Thus अश् + सर = अश्सरश्च a letter. The श् is changed to ष, and the latter to क् by S. 294 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Summum Bonum, the letters of an alphabet. Ujjvaladatta reads the affix as सरश्च having an indicatory ष; but it is incorrect. For ष् would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686): while

the word has acute on the middle, by the affix accent (III. 1. 3. S. 3708). As in the following Rik mantra अचो अचरे परते वयोमन् (Rv. I. 164. 39) and the following Yajush mantra ओणि च यतानि षष्टिद्वाचराणि । So also the Mahâbhâshya at the end of second Ahnika says अचरोते वा सरोऽचरत् ॥

३५४ । वसेश्च । ३ । ३१ ।

वत्सरः ।

354. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' (I. 1054). 71.

Thus वच् + चर = वत्सरः 'a year'. The स् of वच् is changed to स because चर is an Ardhadhâtuka affix beginning with च । (VIII. 4. 49. S. 2342).

३५५ । सपूर्वाच्चित् । ३ । ३२ ।

संवत्सरः ।

355. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as चित्, which places the accent on the last syllable. 72.

Thus वच् + वच् + चर = संवत्सरः 'a year'. So also बहुवत्सरः, परिवत्सरः &c. Some read the sûtra as संपूर्वाय, which is incorrect, for चित् accent is not limited to संवत्सर only. As in mantra बहुवत्सराय परिवत्सराय the accent is on the final.

३५६ । कृधूमदिभ्यः कित् । ३ । ३३ ।

बाहुलकान्न पत्तयश्च । 'कृसरः स्यात्तिलीदनश्च' । धूसरः । भत्सरः । 'मत्सरा मक्षिका चेवा भंभ-
राली च सा मता' ।

356. The affix चर comes after the roots कृ 'to do', (VIII. 10), शू 'to shake', (V. 9), चड् 'to be pleased, satisfied', (VI. 99), and it is treated as कित् । 73.

Thus कृ + चर = कृसरः 'a dish made of milk, sessamum and rice'. Here the च is not changed to ष, because of the force of बाहुल diversely, which governs all the Unâdi sûtras.

धूसरः 'the grey color'; च here also is not changed to ष because of the force of बाहुल, मत्सरः 'envy, jealousy &c'. But मत्सरा means 'a gnat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word मत्सर is taken, namely 'cause of delight', Thus in इन्दुमित्रद्राय मत्सरश्च, and तसिन्धवो मत्सरमिन्द्र पानश्च (Rv. X. 30. 9)

३५७ । पते रश्च लः । ३ । ३४ ।

पत्तलः पन्थाः ।

357. The affix चर comes after the root पत् to fall, to move', (I. 898) and the र of the affix is replaced by ल. 74.

Thus पत् + चर = पत्तलः 'a road'.

३५८ । लन्यपिभ्यां कसरन् । ३ । ३५ ।

तसरः सत्रवेष्टने । अचरः अतिवक् ।

358. The affix क्सरन् comes after the roots तृ 'to stretch', (VIII 1) and गृ 'to go' (VI. 7). 75.

Thus तृ + क्सरन् = तृसरः the shuttle. See Amarakoshā III. 2. 24. The र् is elided by VI. 4. 37. S. 2428 गृ + क्सरन् = गृसरः 'a priest, a thorn'.

Note:—Riksharam means shower of rain, and riksharah m means a priest. But in the mantra अनृशरा अजस्रः सन्नुपन्या the word anṛiksharâh is explained as thornless.

३५९ । पीयूक्षणिभ्यां कालन्ह्रस्वः संप्रसारणं च । ३ । ७६ ।

पीयुः सौत्रः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो देशभेदः ।

359. The affix कालन् comes after the roots पीप् (a sautra dhātu) and क्वण् 'to sound' (I. 477), and thereby the root piya is shortened to पियु and kvan is vocalised to कुण respectively. 76.

Thus पीय + कालन् = पियालः 'name of a tree'; here the long ई of पीय has been shortened; क्वण् + कालन् = कुणालः 'the name of a country'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Unādi sūtras the word भगालं (a skull) is formed by the addition of the affix कालन् to the root भञ्ज् (to break).

Thus भञ्ज् + कालन् = भङ्ग (VII. 3. 53. S. 2864) + कालन् = भगालन् (the र् in भङ्ग is elided by VI. 4. 37 S. 2428.)

३६० । कठिकुषिभ्यां काकुः । ३ । ७७ ।

कठाकुः पक्षी । कुषाकुरग्निः सूर्यश्च ।

360. The affix काकु comes after the root कठ 'to live in distress', (I. 356) and कुष् 'to extract'. (IX. 46). 77.

Thus कठ् + काकु = कठाकुः 'a bird'; कुष् + काकु = कुषाकुः 'fire, the sun, a monkey'.

Note:—Ujjvaladatta reads the root कष (I. 716) to injure instead of कुष्, and gives the example कषाकुः । This is, however, against Dictionary. The Medini reads the word कुषाकुः । *Quere.* Is there any word as कषाकुः ?

३६१ । सतेर्दुक्च । ३ । ७८ ।

'सृदाकुर्वातसरितोः' ।

361. The affix काकु comes after the root सृ 'to move' (I. 982) and the augment दुक् is added to the root. 78.

Thus सृ + दुक् + काकु = सृदाकुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra, the suns disc or orb'.

३६२ । वृतेर्दुद्दिश्च । ३ । ७९ ।

वार्ताकुः । बाहुलकादुकारस्याचवच् । वार्ताकच् ।

362. The affix काकु comes after the root वृत् 'to be, to exist' (I. 795) and the र् of the root is *vridhdhied*. 79.

Thus वृ + काकु = वार्ताकुः 'the egg-plant'. By the force of बहुलं 'diversely' which governs all Unādi sūtras, the उ of the affix काकु is replaced by अ. Thus वृ + काकु = वृ + काक = वार्ताकश्च ।

३६३ । पर्दनिर्त्तसंप्रसारणमल्लोपश्च । ३ । ८० ।

'पृदालुर्वृष्टिके व्याघ्रे चित्रके च सरीसृपे' ।

363. The affix काकु, comes after the root पर्द 'to break wind', (I. 29) and it is treated as निवृ, the र is changed to अ, and there is elision of the अ of the root. 80.

Thus पर्द + काकु = पृदाकुः 'a scorpion, a tiger, a panther, a serpent or a tree'.

३६४ । स्युवचिभ्योऽन्युजागूजकुचः । ३ । ८१ ।

अन्युजागूजकुजेते क्रमात्स्युः । 'सरण्युर्मेघवातयोः' । यवागूः । 'वचकुर्विप्रवाग्निनोः' ।

364. The affixes अन्युच्, आगूच् and अकुच् come respectively after the roots सृ 'to go', (I. 982), यु 'to unite', (II. 23) वच् 'to speak'. (II. 54). 81.

Thus सृ + अन्युच् = सरण्युः 'a cloud; and wind', यु + आगूच् = यवागूः 'rice gruel'; A.K. II. 9. 50. वच् + अकुच् = वचकुः 'a Brāhman or a good speaker'.

Note:—The word सरण्यु has been explained in the Veda Bhāshya as श्रीप्रगामी swift going, in commenting on the mantra सरण्यु रस्य सूरुरवः ।

३६५ । आनकःशीङ्भियः । ३ । ८२ ।

शयानकोऽजगरः । भयानकः ।

365. The affix आनक comes after the roots शी 'to lie down', (II. 22) and भी 'to fear'. (III. 10) 82.

Thus शी + आनक = शयानकः 'a python', भयानकः 'fearful, a tiger, name of Rahu, the sentiment of terror, one of the nine sentiments in poetry (रस).

३६६ । आणको लुधुशिङ्घिधाञ्भ्यः । ३ । ८३ ।

लवाणकं दात्रश्च । धवाणकोवातः । शिङ्घाणकः श्लेष्मा । पृषोदरादित्वात्पठे कलोपः । 'शिङ्घाणं नासिकामले' । 'धाणको दीनारभागः' ।

366. The affix आणक comes after the roots लू 'to cut', (IX. 13), धू 'to shake, agitate', (IX. 17), शिञ्च 'to smell', (I. 174) and धा 'to hold, to nourish'. (III. 10) 83.

Thus लू + आणक = लवाणकश्च 'a sickle, scythe', धवाणकः 'wind'; शिङ्घाणकः 'mucus discharge from the nostrils', the final क of this word is sometimes elided by the force of VI. 3. 109. S. 1034, thus शिङ्घाणश्च 'the mucus of the nose, rust of iron, a glass vessel,; धाणकः 'a gold coin, part of a dinara'.

Note:—In the Vikramāditya Kosa Śinghāṇa means शिञ्चाणः केनङिपरीक्षे नकरेतश्च पिण्डिते ॥

३६७ । उल्मुकदर्विहोमिनः । ३ । ८५ ।

उष दाहे । यस्य लः शुभप्रत्ययश्च । उल्मुकं ज्वलदङ्गारम् । दृषातेर्विः । दर्विः । जुहोते-
र्जिनिः । होमी ।

367. The words उल्मुकः 'a fire brand, torch', दर्वि 'a ladle, spoon', and होमी 'a sacrificer' are irregular. 84.

These are derived from the respective roots उष 'to burn (I. 727) with the addition of the affix डुक्, the ष् of the root being replaced by ल्; दृ 'to hurt, kill', (V. 34) with the addition of the affix वि; and हृ 'to worship' (III. 1) with the affix निन् । See A. K. II. 9. 34 for darvi.

३६८ । ह्रियः कुक् रश्च लो वा । ३ । ८५ ।

हीकुर्हीकुर्लज्जावात् ।

368. The affix कुक् comes after the root ही 'to shy' be modest or shy', (III. 13); and the र् of the root is optionally changed to ल् । 85.

Thus ही + कुक् = हीकुः or हीकुः 'modest or bashful'. The affix being कित् does not cause guna.

३६९ । हसिमृगिणवानिदनिलूपूधुर्विभ्यस्तन् । ३ । ८६ ।

दशभ्यस्तन्स्यात् । 'तितुल्ल-' (३९६३) इति भेदः । हस्तः । मर्तः । गर्तः । यतः कर्तुरः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'लोतः स्यादशुचिह्नयोः' । 'पोतो बालवहितयोः' । बाहुलकानुसेर्दीर्घश्च । हस्तं चापं धूलिर्जटा च ।

369. The affix तन् comes after the ten roots हस् 'to smile, laugh', (I. 757), मृ 'to die', (VI. 110), गृ 'to swallow' (VI. 117), इष् 'to go', (II. 36), वा 'to blow', (II. 41), अश् 'to go', (I. 493), दश् 'to tame, conquer', (IV. 94), लू 'to cut', (IX. 13), पू 'to cleanse, to purify', (IX. 12) and पुर्व 'to hurt, injure, kill' (I. 604) 86.

The इट् augment is prohibited by VII. 2. 9 S. 3163. Thus हस् + तन् = हस्तः 'the hand'; मर्तः 'the earth, the mortal, the human being'; गर्तः 'the hole'; यतः 'a deer or antelope'; वातः 'wind'; अन्तः 'the end'; दन्तः 'a tooth'; लोतः 'tears, a mark or sign'; पोतः 'a child, a boat'; धूर्तः 'a rogue'; the व् of पुर्व is elided by VI. 1. 66 S. 873 and not by VI. 4. 21. S. 2655; the penultimate उ is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354.

By the force of बहुल diversely' which governs all the Unādi sūtras the affix तन् comes after the root पुर्व to sound, of which the short व is lengthened. Thus पुर्व + तन् = पुर्वस्तन् 'sin, dust, matted hair'.

३७० । नञ्याप इट् च । ३ । ८७ ।

नापितः ।

370. The affix तन् comes after the root आप् 'to obtain', (V. 14), preceded by the prefix न and there is also the augment इट्. 87.

Thus न + आप् + इट् + तच् = नारितः 'a barber'. The न is not elided as a diversity. See VI. 3. 73 S. 757.

३७१ । तनिसृङ्मयां किञ्च । ३ । ८८ ।

वतच् । घृतच् ।

371. The affix तच् comes after the roots तच् 'to spread', (VIII. 1), and घृ 'to die', (VI. 110), and is treated as ङिच् which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guṇa of √mri. 88.

Thus तच् + तच् = ततच् 'any stringed musical instrument; wind'; घृ + तच् = घृतच् 'death'.

३७२ । अङ्गिषुसिन्धुः कः । ३ । ८९ ।

अक्तच् । जितच् । पृतच् । सितच् ।

372. The affix क comes after the roots अङ्ग् 'to smear, to make clear', (VII. 21), घृ 'to sprinkle, to shine', (III. 14), and सि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus अङ्ग् + क = अक्तच् 'a tiger, a kind of fish. This is according to Ujvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Visva kośa अक्तं व्यास च संकुले, but the true reading is व्यस्तं व्यासे च संकुले । घृतच् 'clarified butter', सितच् 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the affix क comes also after the root ग् 'to go'. Thus ग् + क = गृतच् 'gleaning, truth, water, worship &c'.

३७३ । हुतनिस्र्यां दीर्घश्च । ३ । ९० ।

हृतः । तातः ।

373. The affix क comes after the roots हु 'to go', (I. 391), and तच् 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long ऊ and आ. 90.

Thus हु + क = हृतः 'a messenger'. Its feminine is हृती (Gaurādi डीच्). हृति is from √dûn by ktich. तच् + क = तातः 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the affix क comes also after the root शी 'to sleep', to lie down'. Thus शी + क = शीतच् or शीता । शीता means the furrow made by the plough. It is synonym of सीता ।

३७४ । जीमूट् चोदात्तः । ३ । ९१ ।

जीमूतः ।

374. The affix *kṛta* comes after $\sqrt{\text{ji}}$ (I. 593), and thereby the affix takes the augment सू which is udātta : and the व of the root is lengthened. 91.

By force of च ' and ', there is lengthening of the vowel व of the root.

Thus जि + $\text{सूवृ} + \text{क्त} = \text{जीवृतः}$ ' a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra '.

Note:—According to some, this sūtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of, or composed by any Rishi. Hence they read the word जीवृत in the Gaṇapāṭha in the वृषोदरादि class.

३७५ । लोष्टपलितौ । ३ । ९२ ।

लुनालेः क्तः तस्य सुट् धातोर्गुणः । लोष्टम् । पलितम् ।

375. The word लोष्ट 'a clod, a lump of earth' and पलित 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots लू 'to cut', (IX. 13), and पल् 'to go, move' (I. 892) by the addition of the affix क्त. After the root लू, the व of the affix क्त is replaced by सुट् and the vowel of the root is also gunated. Thus लू + क्त = लो + सुट् + व = लोष्टः । Similarly पलितम् ।

Note:—लोष्ट is both masculine and neuter : so the plural is लोष्टानि or लोष्टाः ।

३७६ । हृद्यभ्यामितम् । ३ । ९३ ।

हरितश्चेतो वर्णोदी ।

376. The affix इतम् comes after the roots हृ 'to steal, rob' (I. 947) and ह्रै 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus हृ + इतम् = हृरित् 'green or yellow color'; ह्रै + इतम् = ह्रा + इतम् (VI. 1. 45. S. 2370) = ह्रैवेतः 'white color'; brilliant.

३७७ । रुहे रश्म लो दा । ३ । ९४ ।

'रोहितो मृगमत्स्ययोः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix इतम् comes after the root रुह् 'to grow'; (I. 912) of which the र is optionally changed to ल. 94.

Thus रुह् + इतम् = रोहितः 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or लोहितम् 'blood.'

Note:—Rohita means red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Hariśchandra's son, a kind of fish; n. blood, saffron, a straight rain bow. Lohita copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशेः किञ्च । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix इतम् comes after the root पिश् 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as किञ्. 95.

Thus पिश् + इतम् = पिशितम् 'flesh'.

३७९ । श्रुदक्षिस्वृहिगृहिभ्य आट्यः । ३ । ९६ ।

श्रवाय्यो यज्ञपशुः । दक्षाय्यो गरुडो वृध्रस । स्वृहयाय्योः । वृहयाय्यो वृहत्वासी ।

379. The affix आट्य comes after the roots श्रु 'to hear', (I 989), दक्ष् 'to grow', (I. 639), स्वृह् 'to desire for', (X. 325), वृह् 'to take' (I. 681). 96.

Thus श्रु + आट्य = श्रवाय्यः 'an animal fit for sacrifice', दक्षाय्यः 'a vulture, an epithet of garuḍa'; स्वृह् दक्षाय्यः 'desirous of obtaining, or a star' and वृहयाय्यः 'a house holder'.

Note:—In the Veda Bhāṣya on the mantra उदतः स्तुवे भवति श्रवाय्यः the word Śravāyya is explained by श्रवणीय 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दक्षाय्य is taken in the mantra दक्षाय्यो यो दक्ष आश्रित्यः ।

३८० । दिधिषाय्यः । ३ । ९७ ।

दधातेर्द्वित्वमित्थं पुङ्क्च । 'मित्र इव यो दिधिषाय्यः' ।

380. The word दिधिषाय्य is formed by reduplication of the root धा 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आट्य and the augment पुक् । 97.

Thus धा धा + पुक् + आट्य = दिधिषाय्यः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra मित्र इव यो दिधिषाय्यः । The reduplicate आ is changed to इ ।

Note:—Uj्jaladatta reads the sūtra as दिधिषाय्यः, and derives the word from √स्यति with the upapada dadhi : the word meaning clarified butter.

The author of Daśapādi vṛitti derives it from √dhish to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the इ of the reduplicate into आ । The author Prasāda also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is दिधिषाय्य and not दिधिषाय्य । *Quere*: may not the word दिधिषाय्य be derived regularly from √धिष् (III. 22) with reduplication, want of guṇation and adding आट्य ? In this view, the augment पुक् need not be added.

३८१ । वृज एय्यः । ३ । ९८ ।

वरैर्यः । स्वयः ।

381. The affix एय्य comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + एय्य = वरैर्यः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तवः क्सेय्यश्छन्दसि । ३ । ९९ ।

'स्तुवेय्यं पुस्त्यर्मसम्' ।

382. In the chhandas, the affix क्सेय्य comes after the root स्तु 'to praise' (II. 34). 99.

Thus स्तुषेयं पुरवर्षसम् (Rv. X. 120 6) स्तुषेयम् = स्तोतव्यम् 'worthy or deserving of being praised.' पुरवर्षसम् = बहुवचसम् 'protean in form.' Ujjvaladatta reads the sūtra as स्तुवः केयः and gives the example स्तुवेयः Indra. क् prevents guṇa, and उवङ् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not stuveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्यो बहिः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100.

Thus राज् + अन्य = राज्ञ्यः 'fire'. Rājanya meaning a Kshatriya is formed by यत् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarit on the final.

३८४ । शृण्वेयश्च । ३ । १०१ ।

शरण्यश्च । रमण्यश्च ।

384. The affix अन्य comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and रम् 'to play'. (I. 906). 101.

Thus शृ + अन्य = शरण्यश्च 'a place of refuge'. रमण्यश्च 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्तेर्निष्ठश्च । ३ । १०२ ।

अरण्यश्च ।

385. The affix अन्य comes after the root ऋ 'to go', (III. 16) and it is treated as निष्ठ which places the accent on the first syllable. 102.

Thus ऋ + अन्य = अरण्यश्च 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृषु सेषने' । यस्य जः । 'पर्जन्यः शक्रमेघयोः ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the ष् to ज्. It means a rain cloud, thundering cloud and Indra; and Vishṇu.

३८७ । वदेरान्यः । ३ । १०४ ।

'वदान्यस्त्यागिवाग्निनोः' ।

387. The affix आन्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद् + आन्य = वदान्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदान्यस्त्यागिवाग्निनो is from Ajayakosha.

३८८ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् । ३ । १०५ ।

अमत्रं भाजनम् । नक्षत्रम् । यजत्रः । वधत्रमायुधम् । पतत्रं तनूद्वम् ।

388. The affix अत्रन् comes after the roots अम् 'to go',

(I. 493) गच्छ् 'to go', (I. 692) यज् 'to worship', (I. 1051) वध् 'to kill' (X. 14 and पठ् 'to go', (I. 898 . 105.

Thus अञ् + अञ्जस् = अञ्जस् 'a pot vessel'; नक्षत्रस् 'a star'; यजत्रः 'a Brāhman who maintains the sacred fire'; वधत्रस् 'a deadly weapon'; पतत्रस् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note:—See Amarakosha for पतत्रस् च तनूहस् (A. K. II. 5. 36). See VI. 3. 75 S. 759 for another derivation of नक्षत्रम्. According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Veda Bhāṣya on सप्ते वायुर्वीतेन गच्छतां संयजत्रैरंगति ॥

३८९ । गडिरादेश्च कः । ३ । १०६ ।

कडत्रस् । डलयोरेकत्वस्मरणात्कलत्रस् ।

389. The affix अत्रस् comes after the root गड् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गड् + अत्रस् = कडत्रस्, a kind of vessel, a wife. Since ड् is interchangeable with ल, so we also get the form कलत्रस् 'a wife, hip'.

३९० । वृजश्चित् । ३ । १०७ ।

वरत्रा चर्मनयी रज्जुः ।

390. The affix अत्रस् comes after the root वृ 'to choose' (V. 8) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ + अत्रस् = वरत्रा 'a strap, thong or girth of leather'. See A. K. II 10. 31 In the following verse the चित् accent is patent:—वरत्रायां दायी नक्षत्रानः ।

३९१ । बुविदेः कत्रः । ३ । १०८ ।

'बुविदत्रं बुदुष्यकम्' ।

391. The affix कत्र comes after the root बिद् 'to know' (II. 55) preceded by the preposition बु. 108.

Thus बुबिद् + कत्र = बुविदेः 'a relative'.

Note:—Some read the affix as katran, with नित् । But it is erroneous: for we do not find the accent of नित् in बृहस्पते बुविदत्राणि राध्या &c. The affix-accent is here on द (III. 1. 3. read with VI. 1. 139.); and not on वि ॥

३९२ । कृतेर्नुस् च । ३ । १०९ ।

कृत्तत्रं लाङ्गलम् ।

392. The affix कत्र comes after the root कृत् 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment उस्. 109.

Thus कृत् + उस् + कत्र = कृत्तत्रस् 'a plough'.

Note:—The word Kṛintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra घन्व च यत् कृन्तत्रं च । (Rv. X. 86. 20)

३९३ । मृमृदुशियजिपर्विपचयमितनिननिहर्षेभ्योऽतच् । ३ । ११० ।

दमयोऽपस्वात् । भरतः । भरतो हृत्युः । 'दर्शतः रोषसूर्ययोः' । यजतः श्रुत्विच् । पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमतो रोगः । तमतस्तृष्णापरः । नमतः प्रहः । हर्षतोऽश्वः ।

393. The affix अतच् comes after the roots धृ 'to maintain', (I. 946), दृ 'to die', (VI. 110), दृश् 'to see', (I. 1037), यज् 'to worship', (I. 1051), पृश् 'to fill', (I. 608), पच् 'to cook', (I. 1045), अच् 'to go', (I. 493), तच् 'to desire', (IV. 93), नच् 'to salute, to sound', (I. 1030), and हृश् 'to go, to desire, to be wearied' (I. 547). 110.

Thus धृ + अतच् = भरतः 'name of the younger brother of Râma, as well as of the son of Dushyanta and Sakuntala; an actor &c.,'; भरतः 'death'; दर्शतः 'the sun, the moon'; यजतः 'an officiating priest at a sacrifice'; पर्वतः 'a mountain'; पचतः 'fire'; अमतः 'sickness, disease'; तमतः 'desirous'; नमतः 'bent, bowed, an actor'; हर्षतः 'a horse'.

Note :—In the Daśapâdî the sūtra is read as धृदृशीङ् &c. According to it, the affix comes after √dri (VI. 118) âdare, and √śî (II. 22) to sleep; and he gives the examples as दारतः and शयतः; but not दर्शतः. This however is not correct: for we find दर्शतः in the following mantras: यशन्तवग्निं दर्शतं बृहन्तस्; and तरणि विध्व दर्शतः (Rv I. 50. 4) and दैव्यो दर्शतो रयः &c.

The word Yajata however has been explained in the Veda-Bhâshya by यज्यव्य worthy of worship or what should be worshipped, in the mantra हिरण्यव्ययं यजतो बृहन्तस् &c.

The word parvata means *m.* a tree, a kind of vegetable, a kind of fish, a Deva, name of a sage, a rock, hill, a mountain.

In the gloss on mantra परित्यं हर्षतं हरिश् (Rv. IX 98. 7) haryata however is explained by "sarvaih sprihanîya" desired or liked by all.

३९४ । पृषिरङ्घ्रिभ्यां कित् । ३ । १११ ।

पृषते पृषो बिन्दुश्च । रजतश्च ।

394. The affix अतच् comes after the roots पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and रञ्ज 'to color, to please' (I. 1048) and is treated as कित्. 111.

Thus पृष् + अतच् = पृषतः 'a variegated antelope, a drop of water, a spot, mark'; रजतश्च 'silver, gold, a pearl ornament, a mountain'. The nasal is elided because the affix is कित् ।

३९५ । खलतिः । ३ । ११२ ।

खलतेः खलोपः अतच्छ्रुत्ययान्तस्येत्वं च । खलतिर्निष्केशशिराः ।

395. The word *khalati* is irregular. 112.

It is formed by the affix अतच् added to the root खल 'to stumble, to trip'; (I. 577), when the ल् is elided, and there is short इ added at the end.

Thus खल + अतच् = खल् + अतच् + इ = खलतिः 'bald-headed'.

३९६ । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः । ३ । ११३ ।

सप्तभ्योऽथः स्वात् । शयथोऽजगरः । शपथः । रवथः कीकिलः । गमथः पथिकः पन्थाश्च । बज्जथो धूर्तः । वन्दीति पाठे वन्दते वन्दते वा वन्दथः स्तोता स्तुत्यश्च । जीवथ आयुष्मान् । प्राणथो बलवान् । बाहुलकाच्छमिदमिभ्याम् । 'शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः' ।

396. The affix अथ comes after the seven roots शी 'to lie down', (II. 22), शप 'to curse', (I. 1049), रु 'to sound', (II. 28), गम् 'to go', (I. 1031), वज्ज् 'to cheat', (I. 204 and X. 163) जीव् 'to live' (I. 594), and प्र+अथ 'to breathe' (II. 61). 113.

Thus शी+अथ=शयथः 'a python'; शपथः 'a curse'; रवथः 'the cuckoo'; गमथः 'a traveller' a road; वज्जथः 'a rogue'. But when the reading in the text, *i. e.* in the sūtra is वन्द् (to salute) instead of वज्ज्, then we have वन्दथः 'a praiser, a bard, one who deserves praise'; जीवथः 'life'; प्राणथः 'strong, powerful, breathing.' By VIII. 4. 19 S. 2478 the न is changed to ण ॥

By the force of बहुल (diversely), which governs the Uṇādi sūtras, the affix अथ comes after the roots शस् 'to be calm or quiet or tranquil' (IV. 92) and दस् 'to restrain' (IV. 94).

Thus शमथः 'tranquility, calmness'; दमथः 'self-restraint'. See Amarakosā III 2. 3 for the verse शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः ।

३९७ । भृजश्चित् । ३ । ११४ ।

भरथो लोकपालः ।

397. The affix अथ comes after the root धृ 'to nourish or maintain', (III. 5) and is treated as चित्. 114.

Thus धृ+अथ=भरथः 'a sovereign, fire, a deity presiding over one of the regions of the world'.

३९८ । रुदिविदिभ्यां डित् । ३ । ११५ ।

रोदितीति रुदथः शिशुः । वेत्तीति विदथः ।

398. The affix अथ comes after the roots रुद् 'to weep' (II. 58) and विद् 'to know' (II. 55) and is treated as डित्. 115.

Thus रुद्+अथ=रुदथः शिशुः 'a weeping, or crying child'. विदथः 'knowing or the science of yoga'.

Note :—Ujjvaladatta has read the sūtra as रुदिविदिभ्यां कित्, *i. e.* the affix अथ comes after the roots रु (to cry) and विद् and is treated as कित्, and so he has evolved the form रु + अथ=रुवथः ।

The author of Daśapādi vṛitti has read the sūtra as रुदि विदिभ्यां कित्. But we have followed the Bhāshya and so have read the sūtra as रुदि विदिभ्यां डित्. The affix is डित् for in commenting on the sūtra गाङ् कुटादि &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patanjali while enumerating डित् affixes, mentions अथङ् thus : के पुनश्चङादयः ? चङ् अङ् नतिङ् अथङ् नङ् इति ॥

३९९ । उपसर्गे वसेः । ३ । ११६ ।

आवसथो वृहत् । संवसथो ग्रामः ।

399. The affix अव comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus आ + वस् + अव = आवसथः 'a dwelling house'; संवसथः 'a village'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sūtra as सोपसर्गावसेः whereas others have read it as आङि वसेः । According to this latter view, āvasatha is the only form; and not samvasatha.

४०० । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपत्तिपनिपणि-

सहिभ्योऽसच् । ३ । ११७ ।

त्रयोदशभ्योऽसच् स्यात् । अततीत्यतसो वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भानुश्च । चमत्यस्मिंश्च नमः सोमपानपात्रम् । ताम्यत्यस्मिन्निति तमसोऽन्धकारः । नमसोऽनुकूलः । 'रभसो वेगहर्षयोः' । लमसो धनं याचकश्च । नमति नभ्यति वा नभस आकाशः । तपसः पक्षी चन्द्रश्च । पतसः पक्षी । 'पनसः कण्टकिफलः' । पणसः पण्यद्रव्यम् । सहसं ज्ञानम् ।

400. The affix असच् comes after the following thirteen roots : viz :—अत् 'to go' (I. 38), अच् 'to protect' (I. 631), चच् 'to drink, to eat' (I. 497), तच् 'to desire' (IV. 93), नच् 'to salute' (I. 1031), रच् 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), लभ् 'to obtain' (I. 1024), नभ् 'to injure' (I. 788 and IX. 48), तप् 'to suffer pain' (I. 1034), पत् 'to go' (I. 898), पच् 'to praise' (I. 467), पण् 'to purchase, to honor, to praise' (I. 466), संह् 'to honor, to respect' (X. 321.), 117.

Thus अत् + असच् = अतसः 'wind, the soul'; lit. that which constantly moves, ; चमसः 'the cup for drinking Soma-juice', lit. in which they drink. अवसः 'a king, the sun'; lit. he who protects. &c; तमसः 'darkness', नमसः (favorable, kindly disposed); रभसः 'violence, anger, joy', लभसः 'wealth, a solicitor'; नभसः 'the sky, the ocean'; तपसः 'the sun, the moon, a bird'; पतसः 'a bird'; पनसः 'the jack-fruit', पणसः 'an article of sale, a commodity'; सहसच् 'knowledge'.

Note:—अतसी f. common flax, hemp, linseed. चमसः a vessel can, ladle &c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley. पनसः the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey, f. a kind of malady.

४०१ । वेजस्तुच् च । ३ । ११८ ।

बाहुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

401. The affix अस्तच् comes after the root वेज् 'to weave, to sew' (I. 1055), and there is also the augment वृट्. 118.

By force of बाहुलं (diversely) which governs the Unādi sūtras, the आ is wanting. Thus वे + वृट् + अस्तच् = वेतसः 'the reed'.

Note:—In the Daśapādī vṛitti, the sūtra is read as विद्यस्तु च, i. e. all the above operations take place after the root वी 'to go &c. (II. 39). Thus वी + वृट् + असच् = वेतसः ।

४०२ । वह्नियुभ्यां णित् । ३ । ११९ ।

वाहसोऽजगरः । यावस्तु यस्तंघातः ।

402. The affix असच् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053), and वृ 'to join' (II. 23), and is treated as णित्. 119.

Thus वह् + असच् = वाहसः 'the python, a water course'; यावसः 'a heap of grass'. There, is vṛiddhi as the affix is णित् ।

४०३ । वयश्च । ३ । १२० ।

वव गती । वायसः काकः ।

403. The affix असच् comes after the root वय् 'to go, move' (I. 504), and is treated as णित्. 120.

Thus वय् + असच् = वायसः 'a crow'.

४०४ । दिवः कित् । ३ । १२१ ।

दिवसे-दिवसश्च ।

404. The affix असच् comes after the root दिव् 'to play' (IV. I.), and is treated as कित्. 121.

Thus दिव् + असच् = दिवसस् or दिवसः 'a day'.

४०५ । कृशृशलिकलिंगदिभ्योऽभच् । ३ । १२२ ।

करभः । शरभः । शलभः । कलभः । गर्दभः ।

405. The affix अभच् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), शृ 'to injure' (IX. 18), शल् 'to go, to tremble' (I. 896), कल् to scratch (I. 526), and गर्ह् 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कृ + अभच् = करभः 'the back of the hand from the wrist to the root of the fingers; the trunk of an elephant, a young camel'; शरभः 'a young elephant'; शलभः 'a grass-hopper, locust, a moth'; कलभः 'a young elephant'; गर्दभः 'a donkey, the white water lily : smell : an insect.'

४०६ । ऋषिवृषिभ्यां कित् । ३ । १२३ ।

ऋषभः । वृषभः ।

406. The affix अभच् comes after the roots ऋष् 'to go' (VI. 7) and वृष् 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as कित्. 123.

Thus ऋष् + अभच् = ऋषभः 'a bull'; वृषभः 'a bull'.

Note:—Rishava means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note ऋ, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishnu, a sacrifice.

४०७ । रुषेर्निष्पृच च । ३ । १२१ ।

‘रुष हिंसायाश्च’ । अस्मादभक्तिरित्यस्यात् । लुषादेशश्च । ‘लुपभो अत्तदन्तिनि’ ।

407. The affix **अभच्** comes after the root **रुष्** ‘to be angry’ (I. 724) and is treated as **निष्** (which thereby places the accent on the first syllable) and also as **क्त्**. The root **रुष्** is replaced by **लुष्**. 124.

Thus **रुष् + अभच् = लुष् + अभच् = लुपभः** ‘an elephant in rut’.

४०८ । रासिवाक्लिभ्यां च । ३ । १२५ ।

रासभः । वल्लभः ।

408. The affix **अभच्** comes after the roots **रास्** ‘to cry’ (I. 657), and **बल्** ‘to go, to cover, to enclose’ (I. 520). 125.

Thus **रास् + अभच् = रासभः** ‘an ass, a donkey’; **वल्लभः** ‘a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse’.

४०९ । जृविशिभ्यां ऋच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो नहिषः । देशन्तः । पल्लवश्च ।

409. The affix **ऋच्** comes after the roots **जृ** ‘to grow old’ (IV. 22) and **विष्** ‘to enter’ (VI. 130). 126.

Thus **जृ + ऋच् = जृ + अन्तः** (VII. 1. 3. S. 2169) = **जरन्तः** ‘old, decayed’; **देशन्तः** ‘a small pond, pool, fire’. A. K. I. 10. 28.

Note :—By the force of **बहुल** (diversely) which governs all Unâdi sūtras, the affix **ऋच्** also comes after the root **अर्ह्** (I. 776) ‘to deserve, merit, worthy of’, thus **अर्ह् + ऋच् = अर्हन्तः** ‘a Buddhist or Jaina priest’.

४१० । रुहिसन्दिजीविप्राशिभ्यः षिदाशिषि । ३ । १२७ ।

रोहन्तो वृषभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधश्च । प्राणन्तो वायुः । पितृवान्डीष् । रोहन्ती ।

410. The affix **ऋच्** comes in the sense of benediction after the roots **रुह्** ‘to grow’ (I. 912), **नन्द्** ‘to be glad’ (I. 67), **जीव्** ‘to live’ (I. 594), **प्र + अश्** ‘to breathe’ (II. 61), and is treated as **षित्**. 127.

Thus **रुह् + ऋच् = रोहन्तः** ‘a tree’; **नन्दन्तः** ‘a son’; **जीवन्तः** ‘a drug, life’; **प्राणन्तः** ‘wind’. Since the affix is treated as **षित्**, the feminines of the above words are formed by adding **ङीष्**. Thus **रोहन्तः + ङीष् = रोहन्ती**.

४११ । तृभूवहिवसिभासिसाधिगहिलगिष्ठजिनन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

दशभ्यो ऋचस्यात् । स च षित् । तरन्तः समुद्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । बहन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडेर्यटादित्वात्मित्वं ह्रस्वः । ‘अदामन्त—’ (२३१९) इति शेरयः । गण्डयन्तो जलदः । नण्डयन्तो भूषणश्च । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्दयन्तो नन्दकः ।

411. The affix **ऋच्** comes after the following ten roots and is treated as **षित्**:—1. **तृ** ‘to cross over’ (I. 1018). 2. **भू** ‘to be’

(I. 1). 3. वृ 'to carry' (I. 1053). 4. वृ 'to live' (I. 1054). 5. भास् 'to shine' (I. 655). 6. साध 'to complete' (V. 17). 7. गड् 'to distil, to run as a liquid' (I. 814). 8. मण्ड 'to decorate' (I. 344). 9. जि 'to conquer' (I. 593) and 10 नन्द 'to be pleased' (I. 67). 128.

Thus तृ + कच् = तरन्तः 'the ocean'. Since the affix is treated as चित्, the feminine of the word तरन्तः will be formed by adding डीप् to it; thus, तरन्ती 'a boat'. सवन्तः 'the present time'; वहन्तः 'the wind'; वसन्तः 'the spring'; भासन्तः 'the sun'; साधन्तः 'the mendicant'. The roots गड्, मण्ड, जि and नन्द belong to the घटादि subdivision of the भ्वादि class and they get the designation of चित्; hence by VI. 4. 92. S 2568, they retain their penultimate short vowel before the causative णि. By VI. 4. 55 S 2311, अय् is substituted for the इ of णि before अन्त. So गण्डयन्तः 'cloud'; मण्डयन्तः 'ornament'; जयन्तः 'the son of Indra, नन्दयन्तः a son.

४१२ । हन्तेर्मुट् हि च । ३ । १२९ ।

हेमन्तः ।

412. The affix कच् comes after the root हृ 'to kill' (II. 2), and there is the augment वृ. The root हृ is replaced by हि 129.

Thus हृ + वृट् + कच् = हि + वृट् + अन्त = हेमन्तः 'winter season'.

४१३ । भन्देर्नलोपश्च । ३ । १३० ।

भदन्तः प्रवृजितः ।

413 The affix कच् comes after the root भन्द 'to tell a good news, to be glad' (I. 12) and च् of the root is elided. 130.

Thus भन्द + कच् = भदन्तः 'an ascetic'.

४१४ । ऋच्छेररः । ३ । १३१ ।

ऋच्छरा वेश्या । बाहुलकाज्जर्जरकर्करादयः ।

414. The affix अर comes after the root ऋच् 'to go' (VI. 15). 131.

Thus ऋच् + अर = ऋच्छरा 'a harlot.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras, the words चर्चरी a kind of song, the recitation of scholars', जर्जरं (the banner of Indar, and moss) and कर्करः (a kind of drum, the Kali age, a cane staff) are respectively derived from the roots चर्च् 'to read, to discuss', जर्च् (to say, to speak) and कर्क् (to speak') by adding the affix अर.

Note:—Swâmi Dayânanda Sarasvatî derives such words as बह्वर, कहर, सन्दर, कन्दर, शीकर, कोटर, शवर, समर, बर्जर, बर्कर, कर्पर, पिञ्जर, अम्बर, आढम्बर, कर्कर, मखर, तोसर &c, in short all words endings in अर, by the force of the बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras. According to him, कदली is the feminine formed by adding डीप् to the word कहर, the र् being replaced by ल by VIII. 2. 18. S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class.

४१५ । अतिङ्कमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् । ३ । १३२ ।

षड्भ्योऽरश्चित्स्यात् । अरं कपाडस् । कसरः कासुकः । असरः । चसरः । देवरः । वासरः ।

415. The affix अर comes after the six roots अ 'to go' (III. 16), कश् 'to love, to be enamoured of' (I. 470), अश् 'to travel' (IV. 96), चश् 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of दिव् 'to play' (IV. 1), and वश् 'to live' (I. 1054), and it is treated as चित् (*i. e.* the accent is placed on the final syllable'). 132.

Thus अ + अर = अरं a covering, 'a door'; कसरः 'lustful, desirous'; असरः 'a bee, a lover'; चसरः 'a kind of an antelope'; देवरः 'brother-in-law, *i. e.* husband's younger brother'; वासरः 'a day of the week'.

Note:—Some have read in the sūtra वाशिभ्यः instead of वासिभ्यः. Accordingly they derive the word वाशरः (a cuckoo) from the root वाश् 'to roar, to sound' (IV, 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुवः करन् । ३ । १३३ ।

कुररः पक्षिमेहः ।

416. The affix करन् comes after the root कु 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कु + करन् = कुररः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अङ्गिमदिसन्दिभ्य आरन् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । मदारो वराहः । 'मन्दारः पारिजातकः' ।

417. The affix आरन् comes after the roots अङ् 'to go' (I. 155), मद् 'to be pleased' (I. 853), मद् 'to praise' (I. 13). 134.

Thus अङ् + आरन् = अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars; मदारः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine; मन्दारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhatura plant, heaven: a cheat or rogue. After the root मद्, there comes the affix द्रन् also, as मदारः ।

४१८ । गडः कड च । ३ । १३५ ।

कडारः ।

418. The affix आरन् comes after the root गड् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (a)), and it is changed to कड. 135.

Thus गड् + आरन् = कडारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । शृङ्गारशृङ्गारौ । ३ । १३६ ।

शृङ्गारः कनकालुका । शृङ्गारो रसः । 'शृङ्गारः कनकालुका' ।

419. The words शृङ्गारः 'sexual passion' and शृङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots शृ 'to injure' (IX. 18) and शृ 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरन् and the augments

बुच् and गुक्. There is shortening of the vowel of the root बुच् also. 136.

Thus बृ + बुच् + गुक् + आरन् = बृङ्गारः the erotic sentiment, love, passion, coition, marks made with red lead on the body of an elephant. बृङ्गारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कञ्जिमृजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कञ्जिः सौत्रः । कञ्जारो मयूरः । भार्जारः ।

420. The affix आरन् comes after the roots कञ्ज् (a sautra root) and घृज् 'to purify' (II. 57), and is treated as चित् and so the acute is on the final. 137.

The root कञ्ज् is a sautra one.

Thus कञ्ज् + आरन् = कञ्जारः 'a peacock, the sun, an elephant, the belly, an epithet of Brahmā, a hermit. भार्जारः 'a cat'.

४२१ । कमेः किदुच्छोपधायाः । ३ । १३८ ।

चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तः । कुमारः ।

421. The affix आरन् comes after the root कम् 'to love' (I. 470), and is treated as कित् and the penultimate vowel of the root is replaced by उ. 138.

Thus कम् + आरन् = कुमारः 'a son'. The anuvṛitti of चित् comes from the previous sūtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुमारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kārtikeya, of Agni, a parrot, groom, Varunādri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । कासारः । सहार आस्रभेदः ।

422. The words tusāra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix आरन्. 139.

Thus 1. तुषारः 'snow,' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. कासारः 'a pond,' from कास् 'to make a sound indicating any disease' (I. 654). 3. सहारः 'the mango tree,' from the root सह 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीङो नुट् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णभरणम् ।

423. The affix आरन् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment नुट्. 140.

Thus दी + नुट् + आरन् = दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सतेरपः पुक्च । ३ । १४१ ।

सर्वपः ।

424. The affix अपः comes after the root सृ 'to move' (III. 17) as well as the augment पुक्. 141.

Thus सू + कृ + अपः = सूर्यपः 'mustard seed'.

४२५ । उषि कुटिदलिकचिखजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

'उषपो वहिसूर्ययोः' । कुटपो माजभाण्डम् । दलपः प्रहरणम् । कषपं शाकपत्रम् । खजपं घृतम् ।

425. The affix कपन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727), कुट् 'to be crooked' (VI. 73), दल् 'to burst open, split, clean, crack' (I. 581), कष् 'to bind' (I. 181), खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 142.

Thus उष् + कपन् = उषपः 'fire, the sun'; कुटपः 'a measure of grain'; दलपः 'a weapon'; कषपं 'a vessel for vegetables'; खजपं 'clarified butter'.

४२६ । कणोः संप्रसारणं च । ३ । १४३ ।

कुणपम् ।

426. The affix अप (kapan) comes after the root क्वण् 'to sound, jingle, tinkle' (I. 477), and the semi-vowel ञ is vocalised to उ ॥ 143.

Thus क्वण् + अप = कुणपम् 'a dead body'.

४२७ । कपश्चाक्रवर्मणस्य । ३ । १४४ ।

स्वरे भेदः ।

427. According to Châkravarmana, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus क्वण् + कप = कुणपम् । The accent is on the first अ of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपविशिषीलपाः । ३ । १४५ ।

चाट्टरीऽसी कपन्प्रत्ययान्ताः । 'विट शब्दे' । 'विटपः' । बिशतेरादेः पः । प्रत्ययस्य तुट् । षटबस् । पिष्टपं भुवनम् । बिशतेः प्रत्ययादेरित्बस् । विशिषं मन्दिरम् । 'वरतेः संप्रसारणम्' । 'उलपं कीमलं तुणम्' ।

428. The words विटपः 'a branch of a tree', पिष्टपः 'a division of the universe', विशिषं 'a temple', and उलपः 'a creeping plant' are irregularly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् 'to sound' (I. 338), विश् 'to enter' (VI. 130), and वल् 'to go, hasten' (I. 520). 145.

Thus विट् + कपन् = विटपः a branch, a bush, a thicket. विश् + कपन्. The व of the root विश् is changed to प and there is the augment तुट् and the श् is also changed to ष, hence विश् + कपन् = पिष् + तुट् + कपन् = पिष्टपः a universe, a world. c. f. विष्टपम् । In forming विशिषं, the augment इत् comes before the affix कपन्. Thus विश् + इत् + कपन् = विशिषं a temple, an abode, a palace.

The word उलपं is formed by the root वल् undergoing *Samprasârana*. Thus वल् + कपन् = उलपम् a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note:—The word पिष्टप is so derived from √विश्, according to Ujjvala-atta. But others read the sūtra differently, instead of पिष्टप they read

विष्टप । This seems more appropriate as विष्टप is a well known word ; as यत्रवृध्नस्य विष्टपं । A. K. II. 1. 6.

४२९ । वृतेस्तिकन् । ३ । १४६ ।

वर्तिका ।

429. The affix तिकन् comes after the root वृत्, 'to be, to exist, subsist' (I. 795). 146.

Thus वृत् + तिकन् = वर्तिका 'a quail ; a paint-brush'.

४३० । कृतिभिदिलतिभ्यः कित् । ३ । १४७ ।

कृत्तिका । भित्तिका भित्तिः । लत्तिका गोधा ।

430. The affix तिकन् comes after the roots कृत् 'to cut' (VI. 141), भिद् 'to penetrate' (VII. 2), लट् (a sautra root) and is treated as कित्. 147.

Thus कृत् + तिकन् = कृत्तिका 'the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades ;' भित्तिका 'a wall, partition, a small house lizard' लत्तिका 'a kind of lizard'.

४३१ । इष्टयशिभ्यां तक्न् । ३ । १४८ ।

इष्टका । अष्टका ।

431. The affix तक्न् comes after the roots इष् 'to desire for' (VI. 59), and अष् 'to pervade' (V. 18). 148.

Thus इष् + तक्न् = इष्टका 'a brick'. अष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon ; the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note :—Sûtra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an इ, but it is not so because Pânini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009. Others say that VII. 3. 44. S. 463 is anitya because had इ been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२ । इणस्तशन्तशसुनौ । ३ । १४९ ।

रेतशो ब्रह्मणः । स एव रतशः ।

432. The affixes तशच् and तशसुच् come after the root इण् 'to go' (II. 37). 149.

Thus इण् + तशच् = रतशः 'a Brâhman'. Similarly रतशस् nom. s. रतशा formed by taśasun, the अ is lengthened to आ in शा by VI. 4. 14. S. 425. The dual is रतशसौ, pl. रतशसः । This word means a dappled horse also. The adjective रतश means of a variegated color.

४३३ । वीपतिभ्यां तनन् । ३ । १५० ।

'वी गत्यादौ' । वेतनश् । पत्तनश् ।

433. The affix तनच् comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पट् 'to fall' (I. 898). 150.

Thus वी + तनच् = वेतनश् 'pay, hire, wages' ; पत्तनश् 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

४३४ । दृढलिभ्यां भः । ३ । १५१ ।

दर्भः । 'दल्भः स्याद्विचक्रयोः' ।

434. The affix भ comes after the roots द्रि (IX. 23) 'to respect, tear-honor, worship' and दल् 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus दृ + भ = दर्भः 'kuśa grass used at sacrificial ceremonies'; दल्भः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अतिगृभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

अर्भः । गर्भः ।

435. The affix भन् comes after the roots गृ 'to go' (I. 983) and गृ 'to sound' (IX. 28). 152.

Thus गृ + भन् = अर्भः a child; from it we get अर्भकः also with the affix कन्. गर्भः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । इणः कित् । ३ । १५३ ।

इभः ।

436. The affix भन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36) and is treated as कित्. 153.

Thus इण् + भन् = इभः 'an elephant.' See Amarakosā II. 8. 35.

४३७ । असिसल्लिभ्यां क्यिन् । ३ । १५४ ।

अस्थि । सक्यि ।

437. The affix क्यिन् comes after the roots अस् 'to throw' (IV. 100) and सञ्ज् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अस् + क्यिन् = अस्थि 'a bone' सक्यि 'the thigh'.

४३८ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सि । ३ । १५५ ।

सुषिर्वह्निः । कुषिः । शुषिर्वातः ।

438. The affix क्सि comes after the roots सृप् 'to burn', (I. 736), कुप् 'to draw out' (IX. 46) and शुप् 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus सृप् + क्सि = सुषिः 'fire' the burning of a house, oil; कुषिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुषिः 'wind' light, lustre.

४३९ । अशेर्नित् । ३ । १५६ ।

अक्षि ।

439. The affix kṣi comes after the root अश 'to pervade' (V. 18) and it is treated as नित्. 156.

Thus अश् + क्सि = अक्षि 'the eye'.

४४० । इषेः कसुः । ३ । १५७ ।

इषुः ।

440. The affix क्त्वं comes after the root वच् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus वच् + क्त्वं = वक्षुः 'sugarcane'. See Amarakosā II. 4. 163.

४४१ । अघितृस्तृतन्निभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अघीर्नारी रजस्वला' । तरीर्नः । स्तरीर्नः । तन्नीर्नीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अघ् 'to protect' (I. 631), तृ 'to cross over' (I. 1018), स्तृ 'to cover' (IX. 14) and वच् 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अघ् + ई = अघीः 'a woman who has menstruated'. तरीः 'a boat'; स्तरीः 'smoke'; तन्नी the string of a flute &c.

४४२ । यापीः क्तिद् द्वे च । ३ । १५९ ।

यपीरश्वः । 'यपीः स्यात्स्वोत्तसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and पा 'to drink' (I. 972), and is treated as क्तिद् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या + ई = यया + ई = ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as क्तिद्.

So also पपीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्ष्मीर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लष् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लष् + मुट् + ई = लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity'.

CHAPTER IV.

४४४ । वातप्रसीः । ४ । १ ।

वातप्रसी उपपदे नाधातोरीप्रत्ययः । च च क्तिद् । वातप्रसीः । अयं स्त्रीपुंल्लयोः ।

444. The affix ई comes after the root ना 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as क्तिद्. 1.

Thus वात + प्र + ना + ई = वातप्रसीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is क्तिद्, the long आ of √ना is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhâti, Chandra &c. have also taken वातप्रसी as of both genders.

४४५ । अतन्यस्त्रिवन्यद्वयर्पिसद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कलिज्यतुजलि-

जिष्ठुजिष्ठजिसन्स्यनिधिमुत्ससासानुक् । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः कलात्स्युः । अर्तेः कलिज्यत् । 'बहुमुष्टिः करो रलिः सोऽरलिः प्रसृताङ्गुलिः' । जनोतेर्यत् । तन्यतुर्बाह्व रात्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । घनेरिष्टुच् वनिष्ठुः स्यविरात्रश्च । अञ्जेरिष्टुच् । अञ्जिष्ठो भातुः । अर्पवतेरिस् । अर्पिसोऽग्रमांसश्च । सदेः स्यच् । सत्स्यः । अतेरि-
यिच् । अतिथिः । अङ्गेरलिः । अङ्गलिः । कौतेरसः । कवसः । अच इत्येके । कवचश्च । वीतेरासः ।
ववासो दुरात्मना । कृशेरोमुक् । कृशातुः ।

445. The twelve affixes कलिच्, यतुच्, अलिच्, इष्टुच्, इष्टुच्, इस्, इस्, इयिच्, उलि, अस (or अच according to some), आस and आनुक् come respectively after the twelve roots अ 'to go' (I. 983), तत्, 'to spread' (VIII. 1), अञ्ज 'to decorate, to go' (VII. 21), वच् 'to beg' (VIII. 8), अञ्ज 'to go' (VII. 21), अर्पि causative of √ri to go', नद् 'to be pleased' (IV. 99), अत् 'to go' (I. 38), अङ् 'to go' (I. 155), कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृष् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus अ + कलिच् = रलिः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरलिः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel अ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अलिच्. So we get ratni. In Daśapâdî the affix is atnich without क and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2. तत् + यतुच् = तन्यतुः 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज + अलिच् = अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वच् + इष्टुच् = वनिष्ठुः 'part of the entrails of an animal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज + इष्टुच् = अञ्जिष्ठुः 'the sun'; according to some, the affix इष्ठाच् comes after the root अञ्ज, so they evolve the form अञ्जिष्ठतुः 'the sun'. 6. अर्पि + इस् = अर्पिसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. नद् + स्यच् = सत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत् + इयिच् = अतिथिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Mumudavati and grand son of Râma. अङ्ग + उलि = अङ्गलिः 'a finger'. 10. कु + अस or अच = कवसः or कवचः 'an armour, a prickly; shrub'. 11. यु + आस = यवासः a kind of Khadira. 12. कृष् + आनुक् = कृशातुः 'fire'.

Note :—The word tanyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविष्कृत्योनि तन्यतुर्न वृष्टिश्च; and by मेघ or cloud in the mantra वृष्टिर्न तन्यतुः; and by अग्रनि or thunder-bolt in the mantra दिवश्चित्रं न तन्यतुश्च । For वनिष्ठु see the mantra वनिष्ठो हृदयादधि । The word अर्पिस is derived from

the causative of ऋ; the पुक् is added by VII. 3. 36 S. 2570: and the causative sign ह is elided by VI. 4. 51. S. 2313.

४४६ । अः करन् । ४ । ३ ।

उत्तरसूत्रे किङ्ग्रहणादिह काकरस्य नेरबस् । शर्करा ।

446. The affix karan (kara) comes after the root ऋ 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sūtra, the affix is treated as कित् therefore we conclude that it is not so in the present one, so the क of the affix is not indicatory and is not elided, and the guṇa operation is not prevented.

Thus शृ + करन् = शर्करा sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुषः कित् । ४ । ४ ।

पुष्करस् ।

447. The affix करन् comes after the root पुष् to nourish (I. 732) and is treated as कित्. 4.

Thus पुष् + करन् = पुष्करस् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion; a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । कलश्च । ४ । ५ ।

पुष्कलस् ।

448. The affix कल् also comes after the root पुष् 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुष् + कल् = पुष्कलस् 'much, copious', full, complete, rich, magnificent, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum: an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, alms to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिनिः । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इनि comes after the root गच् 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गच् + इनि = गमिन् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 3. 3. S. 3171. The गच्चादि of that sūtra refers to this गमी ॥

४५० । आङि शित् । ४ । ७ ।

आगामी ।

450. The affix इनि comes after the root गत् (to go) when preceded by the preposition आङ् and is treated as णित् (where by the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus आङ् + गत् + इनि = आगानित् n. s. आगामी 'coming, future' = आग-निष्यति ।

४५१ । भुवश्च । ४ । ८ ।

भावी ।

451. The affix इनि comes after the root भू 'to be' (I. 1.) and is treated as णित्. 8.

Thus भू + इनि = भावित्, n. s. भावी 'future' = भविष्यति ॥

४५२ । प्रे स्थः । ४ । ९ ।

प्रस्थायी ।

452. The affix इनि comes after the root स्था (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition प्र. 9.

Since the affix is treated as णित् and as the root-stem ends in स्था, the augment युक् (य्) is ordained by VII. 3. 33. S. 2761.

Thus प्र + स्था + इनि = प्रस्था + युक् + इनि = प्रस्थायित् 'departing, going' = गन्तुकामः ।

४५३ । परमे कित् । ४ । १० ।

परमेष्टी ।

453. The affix इनि comes after the root स्था to stand (I. 975) preceded by the word परमे and is treated as कित् 10.

Thus परमे + स्था + इनि = परमेष्टित् n. s. परमेष्टी. An epithet of Siva &c.

Note :—The affix being regarded as कित्, causes the elision of the स्था of the root स्था by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of परमे is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५४ । मन्थः । ४ । ११ ।

मन्थतेरिनिः कित्स्वात् । कित्स्वान्नकारलोपः । मन्थाः । मन्थानी । मन्थानः ।

454. The affix इनि comes after the root मन्थ् 'to churn' (I. 43) and is treated as कित् which thereby causes the elision of थ् of the root. 11.

Thus मन्थ् + इनि = मय् + इनि = मथित् 'a churning stick'. Its Nom. forms are मन्थाः, मन्थानी, मन्थानः by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५५ । पतस्थ च । ४ । १२ ।

पन्थाः । पन्थानी ।

455. The affix ini comes after पत् to go (I. 898), and the final of पत् is replaced by थ्. 12.

Thus पद् + इनि = पद् + इनि = पयिद् । n. s. पय्याः, पय्यानी &c. See VII. 1. 86 and 87 S. 866 and 867.

Note :—The word पय is another word having the same meaning. It is formed by पय् affix of Pachâdi as we find in Subhûti Chandra वाटः पयश्च मार्गश्च ।

From अमुच with इनि of Matup-sense, we get अमुचिर् इन्द्रा lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is अमुचाः (the long आ is by VII. 1. 85 S. 865, and च is changed to च by VII. 1. 86 S. 866) dual अमुचाणी, pl. अमुचाणः । This is according to Ujjvaladatta. अमुचः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix इ to the root चि to dwell (VII. 114) preceded by अमु thus अमुचो देवाः वसन्ति अस्मिन् that in which the Devas (ribhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapâdî derives the word ribhukshin from the root च्च to go, with the affix मुचिन्क् । The sūtra given there is अर्तेः मुचिन्क् । This sūtra is quoted in the Veda Bhāṣya on अमुचयनिम्नमाहुवक्तये । (Rig Veda I. 112. 4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इनि affix) is final acute : for the च्च of च्च gets accent of the affix (III. 1. 8 S. 3708). In the other case, the accent is anomalous

४५६ । खजेराकः ४ । १३ ।

खजाकः पक्षी ।

456. The affix आक comes after the root खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 13.

Thus खज् + आकः = खजाकः 'a bird, a churning stick'.

Note :—Swāmi Dayānanda Sarasvatī says that the word मन्दाकः (a current, stream) from the root मन्द् (to move slowly) can be evolved under the present sūtra by the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras.

४५७ । बलाकादयश्च । ४ । १४ ।

बलाका । शलाका । पताका ।

457. The words balākā &c are irregular. 14.

The words बलाका 'a crane, a mistress,' शलाका 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and पताका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots बल् 'to breathe, to live' (I. 893), शल् 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and पद् 'to go' (I. 898).

Note :—Svāmi Dayānanda Sarasvatī, under the present sūtra places also the following words :—मनाका (a female elephant) from the root मन् (to know); पवाका (a hurricane) from the root पु (to cleanse); पटाका (a bird) from the root पद् to go or move).

४५८ । पिनाकाद्यश्च । ४ । १५ ।

पातेरिचं शुच । क्लीबपुं लोः पिनाकः स्वाच्छास्त्राकारवन्मनोः । 'तड आपाते' । तडाकः ।

458. The words pināka &c. are also irregular. 15.

The words पिनाकः (the trident or the bow of Siva) and तडाकः (a pond) are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots पा 'to protect' (II. 47) the आ of which is replaced by द and which receives the augment शुच also ; and तड् 'to beat' (X. 43).

See Amarakosā III. 3. 14, for the verse गुलमङ्कुर वन्मनोः ।

Note:—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Saraswati places the following words also :—तडाकः (a pond) from the root तड् (to beat); लडाकः (prosperity good fortune) from the root लड् (to be glad) 'श्यामाकः (a kind of grain or corn) from the root श्ये (to go, move), नभाकश्च (the cloudy sky) from the root भा (to shine) with the negative particle न. पिप्याकः (oil cake) from the root पिप् (to grind), the प of which is changed to च् and there is the augment of य. वार्ताकः or वार्ताकी (egg-plant) from the root वृच् (to exist), the च् of which is vriddhied. गुवाकः (the betel-nut tree) from the root गु (to sound indistinctly), the guṇation being prevented by the क in the affix.

४५९ । कषिबूषिभ्यानीकम् । ४ । १६ ।

कषीका बषिजातिः । 'बुषिका नेत्रयोर्नलश्च' ।

459. The affix ईकश्च comes after the roots कष् to injure (I. 716), and डुष् 'to commit a mistake' (IV. 76). 16.

Thus कष् + ईकश्च = कषीका 'a kind of a bird'; VI. 4. 90 S. 2604. In the case of the root डुष्, the affix is added to the causative base. Thus डुष् + णि + ईकश्च = डुष् + णि + ईकश्च (VI. 4. 90. S. 2604) = बुषिका (the णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313). It means the mucus discharge of the eyes. See A. K. II. 6. 67.

४६० । अग्निहूषिभ्यां किञ्च । ४ । १७ ।

अनीकश्च । हृषीकश्च ।

460. The affix ईकश्च comes after the roots अग् to breathe (II. 61) and हृष् 'to be glad' (IV. 119) and is treated as कित्. 17.

Thus अग् + ईकश्च = अनीकश्च 'an army'; हृषीकश्च 'an organ of sense'.

४६१ । कङ्कणः कङ्कणाश्च । ४ । १८ ।

कणमङ्ग अस्माद्यङ्गुगतादीकङ्कणतोः कङ्कणादेशश्च । 'अपिटकायां कङ्कणीका सैव प्रतिव-
रापि च' ।

461. The affix ईकश्च comes after the root कण् 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the णच् लुगन्त intensive, which is replaced by कङ्कण. 18.

Thus कण् + यङ् लुक् + ईकन् = कण् कण् + यङ् लुक् + ईकन् (VI. 1. 9. S. 2395) = चकण् + ईकन् (VII. 4. 62. S. 2245) = च + जुक् + कण् + ईकन् (VII. 4. 85. S. 2643) = चङ् कण् + ईकन् = कङ्कण् + ईकन् = कङ्कणीका a small bell or tinkling ornament.

४६२ । शृण्वृजां द्वे रुक् चाभ्यासस्य । ४ । १९ ।

शर्षरीको हिंस्रः । पर्यरीको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलकोशः ।

462. The affix ईकन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18), ण् 'to maintain' (IX. 19), and च् 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment रुक् is added to the reduplicate 19.

Thus शृ + ईकन् = शृशृ + ईकन् = शृश्शृ + ईकन् (VII. 41. 66. S. 2244 and I. 1. 51. S. 70) = श + रुक् + शृ + ईकन् (VII. 4. 60. S. 2179) = शर्षरीकः 'a rogue; a mischievous man,' पर्यरीकः 'the sun'; वर्वरीकः 'curly hair'.

४६३ । फर्फरीकादयश्च । ४ । २० ।

'स्फुरस्फुरणे' । अरुणादीकम्पातोः फर्फरादेशः । फर्फरीकं किसलयश्च । दर्दरीकं वादित्रश्च । फर्फरीकं शरीरश्च । तित्तिडीको वृषभेदः । चरेर्नुश्च । चञ्चरीको अमरः । मर्मरीको हीनजनः । फर्फरीका गलन्तिका । पुण्तेः पुण्डरीकं वादित्रश्च । पुण्डरीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्गजश्च ।

463. The words फर्फरीक &c. are irregularly formed by the addition of the affix ईकन्. 20.

Thus we add the affix ईकन् to the root स्फुर् 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by फर्फर. स्फुर् + ईकन् = फर्फर् + ईकन् = फर्फरीकश्च 'a young shoot or branch'.

Note:—In the above mentioned manner, Ujjvaladatta evolves the form फर्फरीकश्च.

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sūtra, i. e. the reduplication and the substitution of स् for च् of the root, elision of स् and the augment रुक् take place and thus फर्फरीक is formed. Because in the the gāṇa sūtra चरेर्नुश्च च, which is included in this class, we read the anuvritti of द्वे रुक् &c. so that anuvritti should be read into this sūtra also.

Similarly दर्दरीकश्च 'a musical instrument' from the root दृ 'to hurt, to kill' (IX. 23); and फर्फरीकश्च the body; from the root फृ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकन्. The word तित्तिडीकः (the Tamarind tree) is formed from the root तिच् 'to make wet' (IV. 16). by adding the augment लुक् to the reduplicate and changing स to ड and affixing ईकन्.

Gāṇa sūtra. The augment लुक् is added to the reduplication of चर ॥

The word चञ्चरीकश्च (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk' (I. 591); to the reduplicate of which is added the augment लुक् when the affix ईकन् follows. The द्वे of the preceding sūtra is understood here also. Instead of adding the augment रुक् to the reduplicate, लुक् is added in the case of चर् ॥

The words **वर्जरीकः** 'a poor man, a pauper, a wicked man,' and **कर्करीका** ~~a water-jar with hole in the bottom from which the water drops upon~~ the object of worship are derived from the reduplication of the roots **वृ** 'to die' (VI. 110) and **कृ** 'to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment **वक्** and the affix **ईकन्**.

The word **पुण्डरीकश्च** (a lotus, a musical instrument) is formed from **पुण** to be pious (VI. 43), the letter **ड** is added to **ण** and then the augment **वट्** and the affix **ईकन्** come after it.

Thus **पुण् + ईकन् = पुण् + ड + वट् + ईकन् = पुण्डरीकश्च** a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points i. e. the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Note:—**कर्करीकः** the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f. **का** a shoe. **वर्जरीकः** a frog, a cloud, a kind of musical instrument. **कं** a musical instrument in general. **कर्करीकं** the body. a region, country, a picture. **तिक्ष्णीकः** a kind of bull. But **तिक्ष्णिकः** means the tamarind tree, a sour sauce, **वज्ररीकः** a large black bee.

४६४ । ईषेः कित्स्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका शलाका ।

464. The affix **ईकन्** comes after the root **ईष्** 'to go' (I. 642), is treated as **कित्** and the long **ई** of the root is shortened. 21.

Thus **ईष् + ईकन् = इषीका** reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The **कित्** prevents **गुण**. The very fact that the short **इ** is ordained to replace the long **ई** of the root, would have prevented **गुण**. The making of the affix a **कित्** is unnecessary here; though it is necessary for the subsequent sūtras.

४६५ । ऋजेश्च । ४ । २२ ।

ऋजीक उपहतः ।

465. The affix **ईकन्** comes after the root **ऋज्** 'to go' (I. 189), and is treated as **कित्**. 22.

Thus **ऋज् + ईकन् = ऋजीकः** 'polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सृतेर्नम्च । ४ । २३ ।

सृणीका लाला ।

466. The augment **वृ** and the affix **ईकन्** come after the root **सृ** 'to go' (I. 982), and the affix is treated as **कित्**. 23.

Thus **सृ + वृ + ईकन् = सृणीका** 'saliva'. See Amarakosā II. 6. 67.

४६७ । मृडः कीकच्कङ्कणौ । ४ । २४ ।

घुडीको घृणः । घुडङ्कणः शिशुः ।

467. The affixes कीकच् and कङ्कण come after the root घृङ् 'to be gracious &c. (VI. 38) and are treated as कित्. 24.

Thus घृङ् + कीकच् = घुडीकः 'name of Siva, a fish, deer'; घृङ् + कङ्कण = घुडङ्कणः 'a child'. Ujjvaladatta reads the affix as कीकच् । But it is wrong. The word घुडीकः is end-acute owing to चित् accent. As in the verse घुडीके अस्य सुनती स्याम the accent is चित् ॥

४६८ । अलीकादयश्च । ४ । २५ ।

कीकजन्ता निपात्यन्ते । 'अल भूषणादौ' । अलीकं मिथ्या । यिषूर्वाद्यलीकं विप्रियं खेदश्च । 'बलीकं पटलप्रान्ते' इत्यादि ।

468. The words अलीकश् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकच् । 25.

Thus अल् 'to adorn (I. 548) + ईकच् = अलीकश्; the word व्यलीकश् (unpleasantness) is formed from the root अल् preceded by the preposition वि and adding the affix ईकच्.

The word बलीकश् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root बल् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Note:—The word बल्कीकश् (An ant-hill) is formed from the root बल् with the additions of the augment सुट् and the affix ईकच्.

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *uridhified* before the affix ईकच्.

The word सुप्रतीकः (an epithet of Kāmadeva, of Śiva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root हण् (to go) preceded by सुप्र, and the root हण् takes the augment सुट्. Thus सुप्र + हण् + ईकच् = सुप्र + सुट् + ह + ईकच् = सुप्रतीकः ॥

The word शमीकः (the name of a Rishi) is formed from the root शच् (to restrain) by adding the affix ईकच्.

४६९ । कृत्तुभ्यामीषन् । ४ । २६ ।

करीषोऽस्त्री शुष्कगोमये । तरीषस्तरिता ।

469. The affix ईषन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) and कृ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कृ + ईषन् = करीषः 'dry cow-dung'. So also तरीषः 'a boat'.

४७० । शृषुभ्यां किञ्च । ४ । २७ ।

शिरिषः । पुरीषश्च ।

470. The affix ईषन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and पृ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as कित्. 27.

Thus शृ + ईषन् = शिरिषः (a kind of a tree); the श्रु of the root शृ is changed to इट् by VII. 1. 100, S. 2390 read with I. 1. 51, S. 70. So also पुरीषश्च 'fæces',

The ऋ is changed to उ by VII 1. 102 S. 2494, read with I. 1. 51. S. 70. See Amarakosā II 6. 68.

४७१ । अर्जिर्ज च । ४ । २८ ।

‘अजीषं पिष्टपचनम्’ ।

471. The affix ईरन् is कृत् when it comes after the root अर्ज् ‘to procure’ (I. 242) which is replaced by अज्. 28.

Thus अर्ज् + ईरन् = अज् + ईरन् = अजीषन् ‘a frying pan’.

Note:—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras अजीषिणं वृषणसद्यत श्रिये; असत्यो पातु मघवान् अजीषो &c. See Amarakosā for the verse अजीषं पिष्टपचनं (A K. II. 9. 32).

४७२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अयं निपात्यते । अवि शब्दे । ‘अम्बरीषः पुमान्भ्राष्ट्रश्च’ । अमरस्तु ‘क्लीबिःस्वरीषं भ्राष्ट्रो ना’ ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अम्ब् ‘to sound’ (I. 403) by adding the affix ईरन्.

The author of the comment on the Unādi sūtras says when used in the masculine the word अम्बरीषः, means ‘a frying pan’.

The author of the Amarakosā says that the word अम्बरीषः when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakosā II. 9. 30.

Note:—The masculine form अम्बरीषः is given by the author of the Unādi sūtras only; but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, colt, the sun, the hog plum plant, name of Viṣṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Viṣṇu.

४७३ । कृशृपकटिपटिशौटिभ्य ईरन् । ४ । ३० ।

करीरो वंशाङ्कुरः । शरीरम् । परीरं फलम् । कटीरः कन्दरीजघनप्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः कण्टकः कामञ्जः । शौटीरस्त्यागिवीरयोः । ब्रह्मणादित्वात्ष्यञ् । शौटीर्यम् ।

473 The affix ईरन् comes after the roots कृ to scatter (VI. 116), शृ ‘to injure’ (IX. 18), पू ‘to fill’ (IX. 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 342); पट् ‘to speak’ (X. 212), and शौट् ‘to be proud or haughty’, (I. 310). 30.

Thus कृ + ईरन् = करीरः ‘the shoot of a bamboo’; शरीरम् ‘the body’; परीरम् ‘a fruit’; कटीरः ‘a cave, the hip’; पटीरः ‘sandal wood, the God of love, that is the cupid’; शौटीरः ‘an ascetic, a hero’. As in the Gūṇa paṭha, the word शौटीर is enumerated in the ब्रह्मणादि class, it takes the affix ष्यञ् also by V. 1. 124 S. 1788. Thus शौटीर्यम् (pride, arrogance. &c).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words हिण्डीरः (a man) from the root हिङ् ‘a wander’ (I. 287) किन्नीरः (the variegated color, the orange tree) from the root कृन् (to walk, to step), जम्बीरः (the citron tree) from the root जम् (to eat), हृणीरः (a quiver) from

the root $\sqrt{\text{तृण्}}$ (to fill up) and other words ending in $\sqrt{\text{हृन्}}$ & g कुम्भीरः (an alligator), कुटीरः (a hut) &c. are evolved under the present rule.

४७४ । वशेः किम् । ४ । ३१ ।

उशीरस् ।

474. The affix $\sqrt{\text{हृन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{वश्}}$ to shine (II. 70) and is treated as किम् . 31.

Thus $\sqrt{\text{वश्}} + \sqrt{\text{हृन्}} = \text{उशीरस्}$ 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root $\sqrt{\text{वश्}}$ undergoes Samprasāraṇa, since the affix is regarded as किम् . See Amarakośa II. 4. 164.

४७५ । कश्मेरुट् च । ४ । ३२ ।

कश्मीरो देशः ।

475. The augment $\sqrt{\text{उट्}}$ and the affix $\sqrt{\text{हृन्}}$ come after the root $\sqrt{\text{कश्}}$ a sautra root and the affix is treated as किम् . 32.

Thus $\sqrt{\text{कश्}} + \sqrt{\text{उट्}} + \sqrt{\text{हृन्}} = \text{कश्मीरः}$ 'Kashmir'.

Another form is काश्मीरः under the Prishodarādi class.

४७६ । कृञ् उचच । ४ । ३३ ।

कुरीरं नैयुजस् ।

476. The affix $\sqrt{\text{हृन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{कृ}}$ 'to do' (VIII. 10), the $\sqrt{\text{ञ}}$ of which is replaced by $\sqrt{\text{उच}}$ (I. 1. 51. S. 70). 33.

Thus $\sqrt{\text{कृ}} + \sqrt{\text{हृन्}} = \sqrt{\text{कृट्}} + \sqrt{\text{हृन्}} = \text{कुरीरस्}$ 'copulation'.

Swāmī Dayānanda Saraswatī derives कुलीरः (a crab), by the present sūtra, by saying that the र is changed to ल by कपिलकादि rule.

४७७ । घसेः किञ्च । ४ । ३४ ।

घीरस् ।

477. The affix $\sqrt{\text{हृन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{घस्}}$ 'to eat' (I. 747) and is treated as किम् . 34.

Thus $\sqrt{\text{घस्}} + \sqrt{\text{हृन्}} = \sqrt{\text{घस्}}$ (the root-vowel of $\sqrt{\text{घस्}}$ is elided by VI. 4. 98 S. 2363) + $\sqrt{\text{हृन्}} = \text{घीरस्}$ 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरौ । ४ । ३५ ।

गलेर्भः । पक्षे गुरुच ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix $\sqrt{\text{हृन्}}$ comes after the root $\sqrt{\text{गस्}}$ 'to go' (I. 1031), the $\sqrt{\text{ञ}}$ of which is changed to $\sqrt{\text{भ}}$. Optionally the root receives the augment $\sqrt{\text{गुरु}}$.

Thus $\sqrt{\text{गस्}} + \sqrt{\text{हृन्}} = \text{गभीरस्}$ 'deep'; or, $\sqrt{\text{गस्}} + \sqrt{\text{गुरु}} + \sqrt{\text{हृन्}} = \text{गंभ} + \sqrt{\text{हृन्}} = \text{गम्भीरस्}$.

४७९ । विषा विहा । ४ । ३६ ।

व्यतेर्जहातेश्च विप्रर्षाभ्यानाप्रत्ययः । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । अण्वये इने ।

479. The words *viśā* and *viśā* are irregular. 36.

The affix आ comes after the roots सो 'to bring to an end' (IV. 39), and हा to abandon (III. 8) when preceded by the preposition वि and thus these words are formed.

Thus वि + सो + आ = विषा (intellect); विहा + आ = विहा (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables).

४८० । पच एलिमच् । ४ । ३७ ।

‘पचेलिमो वहिरप्योः’ ।

480. The affix एलिमच् comes after the root पच् ‘to cook’ (I. 1045). 37.

Thus पच् + एलिमच् = पचेलिमः ‘fire or the sun’. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the kṛtyas (कलिनर), but with Passive force. See vārtika under III. 1. 96. S. 2834.

४८१ । शीङो धुक्लक्वलञ्चालनः । ४ । ३८ ।

चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शिषु नञश्च । शीलं स्वभावः । शैवलः शैवालश्च । बाहुलकाद्वस्य पो ऽपि । ‘शैवालं शैवलो न स्त्री शैपालो जलनीलिका’ ।

481. The four affixes धुक्, लक्, वलञ् and चालन् come after the root शी ‘to sleep’ (II. 22). 38.

Thus शी + धुक् = शीषु ‘an alcoholic liquor’; lit. which sends one to sleep; शी + लक् = शीलश्च ‘conduct’; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. शी + वलञ् = शैवलः ‘the green moss-like substance growing on the surface of water; a kind of plant’; शी + चालन् = शैवालश्च (the same as शैवल).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the व of शैवल is optionally changed to प. Thus शैवालः or शैपालः as in the Sabdārṇava “शैवालं शैवलो न स्त्री शैपालो जलनीलिका” ।

४८२ । मृकशिभ्यामूकीकणौ । ४ । ३९ ।

मृकको घृगः । काणूकः काकः ।

482. The affixes ऊक् and ऊकण् come respectively after the roots मृ ‘to die’ (VI. 110) and कण् ‘to sound’ (I. 476). 39.

Thus मृ + ऊक् = मृकः ‘a quadruped, a peacock,’ कण् + ऊकण् = काणूकः a crow.

४८३ । वल्लूकः । ४ । ४० ।

वल्लूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

483. The affix ऊक् comes after the root वल् ‘to go, hasten’ (I. 520). 40.

Thus वल् + ऊक् = वल्लूकः ‘a kind of bird; the root of lotus’.

४८४ । उलूकादयश्च । ४ । ४१ ।

बलेः संप्रसारणसकश्च । 'उलूकाविन्द्रपेचकौ' । वावदूको वक्ता । भल्लूकः । 'शनेर्बु' कच । शम्बूको जलशुक्तिः ।

484. The words ऊलूकः &c. are irregularly formed by adding the affix ऊक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix ऊक to the root वल (I. 520) which undergoes Samprasâraṇa. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वावदूकः (a speaker) is derived by adding the affix ऊक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in वङ्लुगन्त Intensive base.

Thus वद् + ऊक = वङ्लु वङ्लु + ऊक = वावदूकः an orator. See Amarakosa III. 1. 85.

भल्लूकः (a bear) from भल्ल 'to wound' (I. 525) plus ऊक.

Ganasutra. The augment बुक् is added to √शच् before the affix ऊक.

Thus शम्बूकः (a shell) from शच् 'to control' (IV. 92) and adding the augment बुक् and the affix ऊक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Sûdra who performed penance.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras, such words as ऊम्बूक, कम्बूक, एलूक, &c. are derived under the present rule. ऊम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varuna. कम्बूकः name of a tree, एलूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५ । शल्लिम्बिहम्ब्यासूकण् । ४ । ४२ ।

शल्लूकं कन्दविशेषः । मण्डूकः ।

485. The affix ऊकण् comes after the roots शल्, to go' (I. 896) and मण्डू 'to decorate' (I. 344). 42.

Thus शल् + ऊकण् = शल्लूकन् 'the root of the water-lily ; nutmeg'. See A. K. I. 10 38.

मण्डू + ऊकण् = मण्डूकः 'a frog' lit. who adorns the rainy season.

४८६ । नियो निः । ४ । ३४ ।

नेनिः ।

486. The affix नि comes after the root नी to carry (I. 950). 43.

Thus नी + नि = नेनिः the circumference, ring or felly of a wheel ; lit. what leads the wheel. It also means an edge, rim, a windlass, thunderbolt, the earth, the tree तनिश ।

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras, नानि a sister from the root ना (to go) is also derived under the present rule. Another form is जानिः according to Ajayakosa.

४८७ । अर्तेरुच । ४ । ४४ ।

ऊर्निः ।

487. The affix नि comes after the root ऋ 'to go' (I. 983), and the ऋ is replaced by ऊ 44.

Thus ऋ + नि = ऊर् + नि = ऊर्निः 'a wave, bellow'.

Instead of ऊच with long ऊ the short उ might have been used as उच and then this उ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354. The word ūrmî means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c.

४८८ । भुवः कित् । ४ । ४५ ।

भूनिः ।

488. The affix नि comes after the root भू (to be) and is treated as कित्. 45.

Thus भू + नि = भूनिः 'the earth' lit, on which creatures come into being.

४८९ । अश्रोते रश्च । ४ । ४६ ।

रश्मिः किरणो रज्जुश्च ।

489. The affix नि comes after the root अश् 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश्. 46.

Thus अश् + नि = रश् + नि = रश्मिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दल्मिः । ४ । ४७ ।

'दल विश्वरणे' । दल्मिरिन्द्रायुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by *mi*. 47.

The affix नि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल् + नि = दल्मिः . Indra's thunderbolt.

४९१ । वीज्याज्वरिभ्यो निः । ४ । ४८ ।

बाहुलकाणत्वम् । वेणिः स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे । ज्यानिः । ज्वर्णिः ।

491. The affix नि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 39), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर् 'to be hot with fever or passion' (I. 813), 48.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unâdi sūtras, the व of the affix is changed to ण after the root वी । Thus वी + नि = वेणिः 'braided hair'. See Amarakosā II. 6. 98'; ज्यानिः 'old age'; ज्वर्णिः 'speed, anger a disease of the female'. The व of ज्वर is changed into ऊ by VI. 4. 20. S. 2654.

Note :—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Unâdi sūtras, Swāmī Dayānanda Sarasvatī evolves such words

as **धीणिः** 'the earth' from the root **धि** 'to dwell' and **क्रयिः** 'buying, purchasing' from the root **क्री** 'to purchase'.

Note :—By the rule **कृदिकारात् &c.** the feminine of these words is formed by **नीप्**. Thus **वेणी** braided hair, hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back, said to be worn by women whose husbands are absent from them; continuous flow, current, stream, the confluence of two or more rivers, the confluence of the Ganges, the Yamuna and the Saraswati. See *Amarakosā* II. 4. 69; **व्यानिः** old age, decay, quitting, abandoning, a river, stream, oppression, deprivation, loss. **वृषिः** swift, speedy, quick, running, praising, speed, an epithet of Aditya or sun, the body, the Brahm, anger, a fiery weapon.

४८२ । सृष्टिभ्यां कित् । ४ । ४८ ।

सृष्टिरङ्कुशः । 'वृष्टिः सन्निवृत्तयो' ।

492. The affix **नि** comes after the roots **सृ** 'to move' (I. 982) and **वृष्** 'to sprinkle' to moisten' (I. 738) and is treated as **कित्**. 49.

Thus **सृ+नि=सृष्टिः** 'a goad, a hook to drive an elephant'; **वृष्टिः** 'a name of Yādava, an ancestor of Krishna; a cloud; a ram'.

Note :—**सृष्टिः** is masculine also when meaning a goad : as used in *Māgha* **आरक्ष नमनवनस्य सृष्टिं शितायश्च** । According to *Amarakosā* it is feminine II. 8. 41. **वृष्टि** means heretical, heterodox, raining, *m.* a cloud, a ram, a ray of light, name of an ancestor of Krishna, name of Krishna, of Indra, of Agni, air, wind, a heretic.

४८३ । अङ्गेर्नलोपश्च । ४ । ५० ।

अग्निः ।

493. The affix **नि** comes after the root **अङ्** 'to go' (I. 155) whereby the nasal **ङ** is elided. 50.

Thus **अङ्+नि=अग्निः** *m.* 'fire', name of various plants.

४८४ । वहिष्मिन्नुद्रग्लाहात्वरिभ्यो नित् । ४ । ५१ ।

वहिः । अग्निः । ओणिः । योनिः । द्रोणिः । ग्लानिः । हानिः । हृषिः । बाहुलकाग्लानिः ।

494. The affix **नित्** comes after the roots **वह्** 'to carry' (I. 1053) **मि** 'to help' (I. 945), **अ** 'to hear' (I. 989), **यु** 'to join, to unite' (II. 23), **द्रु** 'to go' (I. 992), **ग्लै** 'to be weary' (I. 952), **हृ** 'to kill' (III. 8), and **त्वद्** 'to hurry, to move with speed' (I. 812). 51.

Thus **वह्+नि=वह्निः** 'fire'; **अग्निः** 'a line, a rod'; **ओणिः** 'the hip the loins'; **योनिः** 'womb. द्रोणिः' 'an oval vessel of wood used for holding, or pouring out water'; **ग्लानिः** 'decay'; **हानिः** (loss); **हृषि** speed; the mind; a Sloka.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras, the words **स्तानि**: fading from the root **स्तै** (to fade), and **शनि**: name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root **शी** to lie down are evolved under the persent sūtra.

४९५ । घृणिपृश्निपार्श्विचूर्णिभूर्णि । ४ । ५२ ।

एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः । किरणः । स्पृशतेः सलोपः । पृश्निरूपशरीरः । पृषेर्बृद्धिश्च ।
पार्श्विः पादतलम् । चरेरुपधाया कत्वम् । चूर्णिः कपर्दकशतम् । बिभर्ते कत्वम् । भूर्णिर्भरणम् ।

495. The words *ghṛiṇi*, *prīṣṇi*, *pārṣṇi*, *clūrṇi* and *bhūrṇi* are irregular. 52.

The following five words *viz.*—**घृणि**: (sun shine), **पृश्नि**: , a dwarf, **पार्श्वि**: 'the heel', **चूर्णि**: 'a sum of a hundred cowries'; **भूर्णि**: 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix **नि** to the respective roots **घृ** to sprinkle (I. 985), **स्पृश्**, to touch (VI. 128) by eliding its **च्**; **पृष** to sprinkle (I. 737) by *vṛiddhi* of its **श्**; **चर्**: 'to go' (I. 591) by substituting **क्** for its penultimate vowel; and **बृ** 'to nourish, maintain' (III. 5) the **श्** of which is replaced by **क्**.

Note:—In Rv. I. 66. 1 the word **भूर्णि**: is explained as **भर्ता**: supporter, nourisher.

Note:—Swāmī Dayānanda Saraswatī places the word **चूर्णि** (rolling, revolving) from the root **घृ** (to sprinkle) in this list.

४९६ । वृद्धभ्यां विन् । ४ । ५३ ।

वर्धिर्घञ्जनः । धर्विः ।

496. The affix **विन्** comes after the root **वृ** 'to select' (V. 8), and **धृ** 'to worship, regard' (VI. 118). 53.

Thus **वृ + विन्** = **वर्धि**: 'voracious, devourer'; **धर्वि**: 'a ladle, spoon': *fem.* **धर्वी** with **डीप्** of कृदिकाराद् &c.

४९७ । जृश्रुस्तृजाश्रुभ्यः क्तिन् । ४ । ५४ ।

जीर्विः पशुः । शीर्विर्हिंस्रः । स्त्रीर्विरप्पयुः । जाश्रुविर्नृपः ।

497. The affix **क्तिन्** (क्ति) comes after the roots **जृ** 'to grow old' (IX. 24), **शृ** 'to injure' (IX. 18) **श्रु** 'to cover' (IX. 14), and **जाश्रु** to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus **जृ + क्तिन्** = **जीर्वि**: 'an axe, the body, a cart'; **शीर्वि**: 'destructive, a savage'; **स्त्रीर्वि**: 'an officiating priest at a sacrifice'; **जाश्रुवि**: a king'.

The affix being **क्ति** the long **श्** is changed to **ईर्** by VII. 1. 100. S. 2390. The **वि** is not elided VI. 1. 67. S. 375 notwithstanding.

४९८ । दिवो ह्रवे दीर्घश्चाभ्यासस्य । ४ । ५५ ।

'दीर्घविः स्वर्णमोघयोः' ।

498. The affix *kvin* (vi) comes after the root दिव् 'to sport, play' (IV. 1). The root is reduplicated and the short vowel of the reduplicate is lengthened. 55.

Thus दिव् + क्विन् = दिव् दिव् + वि = दीदिविः 'the heaven; salvation'.

Note:—दीदिवि shining, risen (as a star); दीदिविः boiled rice, heaven, an epithet of Agni, Brihaspati, final emancipation. In Rv. I. 1. 8 दीदिविश्च is explained by द्योतकं manifestor.

४९९ । कृविघृष्ट्विहविस्थविकिकीदिवि । ४ । ५६ ।

कृविस्तन्नुवायद्रव्यश्च । घृष्ट्विर्वराहः । ह्यस्थोर्ह वत्त्वं च । हविर्दीप्तिः । स्थविस्तन्नुवायः । दीव्यतेः किकीपूर्वात् । किकीदिविश्चापः । बाहुलकाद् स्वदीर्घयोर्विनिमयः । 'चायेण किकिदी-विना' ।

499. The words *krivi*, *ghrīshvi*, *chhavi*, *sthavi*, and *kikīdivi* are irregular. 56.

The words कृविः (an instrument of weaving), घृष्ट्विः (a boar), हविः (light), स्थवि (a weaver), किकी दिविः (the bird known as *chātaka* or blue jay) are irregularly formed with the affix क्विन् from the respective roots कृ 'to do', (VIII. 10), घृष् 'to sprinkle', (I. 740) ह्यो 'to cut', (IV. 38), स्था 'to stand' (I. 957), the vowel आ of the last two roots is shortened to अ; and दिव् 'to play', (IV. 1) preceded by the word किकी. By the force of बाहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, in किकीदिवी, the short इ's are some times changed to long ones and *vice versa*.

As in the line चायेण किकिदीविना ।

५०० । पतिर्हतिः । ४ । ५७ ।

पतिः ।

500. The affix हति comes after the root प 'to protect' (II. 47) whereby the final vowel of the root is elided: as the affix has an indicatory ह. 57.

Thus प + हति = पतिः 'master, lord, husband'.

५०१ । शक्नेर्हतिन् । ४ । ५८ ।

शक्नुव ।

501. The affix श्रति comes after the root शक् 'to be able' (V. 15). 58.

Thus शक् + श्रति = शक्नुव् ordure, excrement, especially of animals. See A. K. II. 6. 67.

५०२ । अमेरतिः । ४ । ५९ ।

अमतिः कालः ।

502. The affix अति comes after the root अ 'to go' (I. 493). 59.

Thus अच् + अति = अमतिः 'time, the moon'.

५०३ । वह्निवस्यतिभ्यश्चित् । ४ । ६० ।

वहतिः पवनः । 'वसतिर्गृह्यामिन्योः' । अरतिः क्रोधः ।

503. The affix अति comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053), वच् 'to dwell', (I. 1054) अच् 'to go' (III. 16), and is treated as चित्. 60.

Thus वह् + अति = वहतिः 'wind'; वसतिः 'a house, night'; अरतिः 'anger'.

५०४ । अञ्चेः कौ वा । ४ । ६१ ।

अङ्कतिरञ्जतिर्वातः ।

504. The affix अति comes after the root अञ्च् 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to क्. 61.

Thus अञ्च् + अति = अञ्जतिः or अङ्कतिः 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरंह च । ४ । ६२ ।

हन्तेरतिः स्यादहंहादेशश्च धातोः । हन्ति हुरितलनया अंहतिर्दानम् । 'प्रादेशनं निर्वपण-
नचवर्जनमंहतिः' ।

505. The affix अति comes after the root हच् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अंह. 62.

Thus हच् + अति = अंह + अति = f. अंहतिः alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosha II. 7. 30 for the line प्रादेशनं &c. प्रादेशनं, निर्वपणं, अपवर्जनं are synonyms of अंहतिः a gift.

५०६ । रमेर्नित् । ४ । ६३ ।

रमतिः कालकानयोः ।

506. The affix अति comes after the root रच् 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as नित् which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रच् + अति = रमतिः the God of love; time.

५०७ । सूङ्गः क्रिः । ४ । ६४ ।

सूरिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root सूच् 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus सूच् + क्रिः = सूरिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers: name of Krishna.

In the Daśapâdî the sūtra reads thus: सुजोरिन् दीर्घश्च । There the च् of रिन् is not an anubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सूरिन्, declined as:—Nom. S. सूरि, du. सूरिणौ, pl. सूरिणः ।

The च् in रिन् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sūtra the affix क्रिन् is taught, where the च् is indicatory.

Had the ण of रिन् been indicatory, it would have been briefer to say जुजः क्रिन्, and omit it from the next sūtra. Secondly चूरि has not the accent of निच्; it is finally acute. See Rv. I. 22. 20 तद्विष्णोः परमं पदं सदा परयन्ति चूरयः &c.

The commentator on Dasapāḍī has taken च् as indicatory, and gives the example as चूरिः । But it is wrong : as the accent is not on the first.

५०८ । अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् । ४ । ६५ ।

अद्रिः । शद्रिः चर्करा । चूरि प्रचूरच् । शुभ्रिब्रह्मा ।

508. The affix क्रिन् comes after the roots अद् 'to eat' (II. 1), यद् 'to perish' (I. 908), भू 'to be' and शुभ् 'to shine' (I. 459) 65.

Thus अद् + क्रिन् = अद्रिः 'a mountain'; शद्रिः 'candied sugar; an elephant; lightning'; भूँरि 'plenty, abundance'; शुभ्रिः 'an epithet of Brahman'.

Note:—चूरिः *m.* an epithet of Viṣṇu, of Brahmā, of Śiva, of Indra, *n.* gold.

५०९ । वङ्कत्रयादयश्च । ४ । ६६ ।

क्रिणन्ता निपात्यन्ते । वङ्कक्रिर्वाद्यभेदो वृद्धद्वार पाश्चात्ति च । वमिः क्षेत्रच् । 'अङ्गिरश्चक्रिश्च वरुणः' । तदिः सौत्रा धातुः । तन्द्रिर्नोदः । बाहुलकाद्गणः । भेरिः ।

509. The words vaṅkri &c. are irregularly formed with the affix क्रिन्. 66.

Thus वङ्क् 'to be crooked' (I. 88) + क्रिन् = वङ्किः 'a kind of musical instrument; the timber of a roof; a rib of an animal.' वप् 'to sow' (I. 1052) + क्रिन् = वमिः 'a field'.

In the above two instances the च् of the roots वङ्क् and वप् has not undergone Samprasāraṇa. अङ् 'to speak' (X. 255) + क्रिन् = अङ्किः 'a foot'; अञ् 'to go' (I. 109) + क्रिन् = अङ्गिः (a foot).

तद् (it is a सौत्रधातु *i. e.* not enumerated in Dhātu pāṭha but found in the sūtras only) + क्रिन् = तन्द्रिः (sleep). fem. तन्द्री with ङीष् of कृदिकारात् &c. भी (to fear) + क्रिन् = भेरिः (a drum). Here guṇa has taken place by the force of बहुल (diversely), though the affix is क्रिन् ।

५१० । राशदिभ्यां त्रिप् । ४ । ६७ ।

रात्रिः । शत्रिः कुञ्जरः ।

510.¹ The affix त्रिप् comes after the roots रा 'to give' (II. 48) and शद् 'to perish' (I. 908). 67.

Thus रा + त्रिप् = रात्रिः 'night'; शद् + त्रिप् = शत्रिः 'an elephant, a cloud name of Viṣṇu. In the Veda Bhāṣya on शत्रिमय उपना केतुमर्ययः the word is explained as the name of a Royal sage.

५११ । अदेस्त्रिनिश्च । ४ । ६८ ।

वात्रिप् । अत्री । अत्रिणौ । अत्रिणः । अत्रिः । अत्री । अत्रुवः ।

511. The affixes त्रिनि and त्रिप् come after the root खद् (to eat). 68.

Thus खद् + त्रिनि = खद्विन् (a devourer). Its Nominative forms are खद्वी, खद्विणौ, खद्विणः ॥ खद् + त्रिप् = खद्वि (Name of a celebrated sage). Its Nominative forms are खद्विः, खद्वी, खद्वयः.

Note:—Ujjvaladatta reads the sūtra as खदेत्त्रिन्, and so according to him, the affix is त्रिन्, the न is indicatory. He gives the example as खद्विः। But this is not right. For the form खद्विः could have been evolved by the affix त्रिप् of the preceding sūtra, where was the necessity of teaching a new affix त्रिन्, for the accent of खद्विः whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a पित् is unaccented (III. 1. 4. S. 3709), and so the root retains its accent in the case of त्रिप् ॥

Govardhana also reads the sūtra as Ujjvaladatta, but explains it differently, saying that the न् of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. खद्वी dual खद्विणौ pl. खद्विणः। But then the difficulty would be as to accent. The word खद्विन् has acute on the final, as in जदीत्या खद्विन् पणिं and अग्ने हंसिनि खद्विणस् (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyata for reading the sūtra as खदेत् त्रिनिख See Kaiyata's gloss on न लुनताङ्गस्य (I. 1. 63. S. 263).

५१२ । पतेरत्रिन् । ४ । ६९ ।

पतत्रिः पक्षी ।

512. The affix अत्रिन् comes after the root पठ् 'to go' (I. 898). 69.

Thus पठ् + अत्रिन् = पतत्रिः 'a bird'.

Note:—There is another word पतत्रिन् ending in न्। It is derived from पतत्र 'a wing', with the taddhita affix इनि with the force of matup. It is declined as पतत्री, पतत्रिणौ, पतत्रिणः &c.

५१३ । मृकशिभ्यासीचिः । ४ । ७० ।

मरीचिः । कषीचिः परुषो निनादश्च ।

513. The affix ईचि comes after the roots मृच् 'to die' (VI. 110) and कश्च् 'to sound' (I. 476). 70

Thus मृच् + ईचि = मरीचिः 'the name of a Prajāpati, a ray of light, mirage, a miser; कषीचिः 'a sound, a tree, a creeper in flower' fem, a cart.

५१४ । श्वयतेषिचत् । ४ । ७१ ।

श्वयीचिर्व्याधिः ।

514. The affix ईचि comes after the root श्वि 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as चिच् which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus श्वि + ईचि = श्वयीचिः 'sickness; disease'.

५१५ । वेजी द्विच । ४ । ७२ ।

वीचिस्तरङ्गः । नञ्समासेऽवीचिर्नरकभेदः ।

515. The affix वीचि comes after the root वे 'to weave, to cover' (I. 1055) and is treated as द्विच whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus वे + वीचि = वीचिः (wave, billow, pleasure, leisure). The word वीचि with नञ् compound forms अवीचिः (name of a particular hell) lit. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । ऋहनिभ्यामूषन् । ४ । ७३ ।

अरुषः सूर्यः । हन्षो राक्षसः ।

516. The affix ऊषन् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and हन् 'to kill' (II. 2). 73.

Thus ऋ + ऊषन् = अरुषः 'the sun'; हन्षः 'a Rākshasa, a Demon'.

५१७ । पुरः कुषन् । ४ । ७४ ।

पुर अग्रगमने । पुरुषः । 'अन्येषामपि-' (३५३८) इति दीर्घः । प्रुषः ।

517. The affix कुषन् comes after the root पुर 'to become a head' (VI. 56). 74.

Thus पुर + कुषन् = पुरुषः a person; no guṇa as the affix is कृत् । By the sūtra VI. 3. 137. S. 3539, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So प्रुषः a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man, the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Punnāga tree, the first, third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पूनहिकलिभ्य उषच् । ४ । ७५ ।

पदुषच् । नहुषः । कलुषच् ।

518. The affix उषच् comes after the roots पू to protect, to fill (IX. 19) 'नह् 'to bind' (IV. 57), कल् 'to count, to sound' (I 526). 75.

Thus पू + उषच् = पदुषच् hard, abuse, gross, spotted, variegated, नहुषः (name of a king of the lunar race). कलुषच् 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffalo, filth.

Note:—The accent of नहुष is anomalous. It is first acute. See gloss on Mantra देवा अकुरुषन् नहुषस्व विश्वम् ।

५१९ । पीयेकषन् । ४ । ७६ ।

पीव इति सीत्रो बाहुः । पीयूषच् । बाहुककाङ्गुणे 'पीयूषोऽन्नमिवं पयः' ।

519. The affix ऊषन् comes after the root पीव (which is a sautra dhātu). 76.

Thus पीव् + ऊषन् = पीयूषच् nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unâdi sūtras, the vowel of the root is some times gunated and so we get the form वेद्युषः (nectar; the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K. II. 9. 54. for the line वेद्युषोऽभिनवं पयः।

Swami Dayānanda places the word अङ्कुषः (a hook, a goad) under this sūtra, deriving it from the root अङ्क् (to count, to mark).

५२० । मङ्गजेर्मुञ्च । ४ । ३९ ।

मङ्गुषा ।

520. The affix ऊषन् comes after the root मञ्च् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment जुष्. 77.

Thus मञ्च् + ऊषन् = मञ्च् (the च् being elided by the vārtika कलि वलीति वक्तव्यम् under VIII. 2. 29) + जुष् + ऊषन् = मङ्गुषा (a box; Madder).

Note:—The च् of मञ्च् becomes ञ् by चत्वं rule, then the ञ् is changed to ज् by जञ्त्व rule, thus the base is majj, which with जुष् &c. gives mañjjû-shâ with two ज's. Or one ज् is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गङ्गेरुष । ४ । ३८ ।

गङ्गुषः—गङ्गुषा ।

521. The affix ऊषन् comes after the root गङ् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment जुष्. 78.

Thus गङ् + ऊषन् = गङ्गुषः or गङ्गुषा a mouthful, handful of water.

५२२ । अर्तेररुः । ४ । ३९ ।

अररुः गुरुः । अररुः । अररुषः ।

522. The affix अरु comes after the root अर् 'to go' (III. 16). 79.

Thus अर् + अरु = अररुः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अररुः, अररु, अररुषः.

Note:—The affix is aru ending with रु and not arus ending with रु । Sāyana however has taken this affix as arus. In explaining अररुषः in Rv. I. 18. 3, he says so. अररुषः is not however genitive of ararus, but of अररिञ्च् formed with अरुञ्च् and the negative अरु ।

It is from the root एर to give with the Vaidic Perfect Participial affix कृञ्च् । This अररुषः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 8736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix अरुञ्च् (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sāyana has himself explained the अररुषे (dative) in this way, in his gloss on mantra गुरुदेवोऽररुषे दन्ति । Moreover there is a word अररु ending in रु as in the mantras कश्चिद्विररुर्गुरु मर्त्यश्च and अपाररुमेदेववज्रो जहि &c. See also Rv. I. 147. 4.

५२३ । कुटः कितुष । ४ । ८० ।

कुटर्षकपुष्ट । कितुषमयोजनं चित्तुषम् ।

523. The affix अर comes after the root कुट् 'to curve, to bend' (VI. 73), and is treated as कित्. 80.

Thus कुट् + अर = कुटरः a tent, a cock.

Why the author says that the affix अर after कुट् should be treated as कित् is difficult to understand. Because by I. 2. 1. S. 2461, all affixes coming after the root कुट् are treated as कित् and thus do not cause the guṇa substitution of the उ of कुट्.

५२४ । शकादिभ्योऽटन् । ४ । ८१ ।

यकटोऽस्त्रिवाच् । ककिर्गत्यर्थः । कङ्कटः संनाहः । देवटः शिल्पी । करट इत्यादि ।

524. The affix अटन् comes after the roots यक् (to go) &c. 81.

Thus यक् + अटन् = यकटः a 'carriage'; कङ्क् (to go) + अटन् = कङ्कटः 'military accoutrements'. दिव् 'to play' (IV. 1) + अटन् = देवटः 'an artist'; कृ 'to scatter' (VI. 116), + अटन् = करटः 'an elephant's cheek'. Or from डुकृञ् to do (VIII. 10).

Note :—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Saraswati places many such words as कपटः, कर्कटः, कर्पटः, पर्पटः, कङ्कखटश्च, चर्पटः, सवटः &c.

Note :—Some derive यकटः from √śak to be able (V. 15) देवटः is from √devṛi devane (I. 529). करटः means also safflower, a crow, an athiest, a degraded Brāhmaṇa, a man of a low profession, a musical instrument, the first Śrāddha ceremony performed in honor of a dead person, करटा a cow difficult to be milked.

५२५ । कृदिकडिकटिभ्योऽम्बच् । ४ । ८२ ।

करम्बं व्याजिष्य । 'कदिकडी' सौलो । कदम्बो वृक्षभेदः । कडम्बोऽयनागः । कटम्बो वादिष्य ।

525. The affix अम्बच् comes after the roots कृ to do (VIII. 10) कड् and कङ् (these two are sautra dhātus, not being enumerated in Dhātupāṭha) and कट् to rain, to cover (I. 315) 82.

Thus कृ + अम्बच् = करम्बम् 'mixed, variegated,' कदम्बः 'a kind of tree'; कडम्बः 'the stem or stalk of a pot-herb; the end or point'; कटम्बः 'a kind of musical instrument'.

५२६ । कदेशित्पक्षिणि । ४ । ८३ ।

कादम्बः कलहंसः ।

526. The affix अम्बच् comes after the root कड् (a Sautra dhātu) and is treated as णित् when meaning a kind of bird. 83.

Thus कड् + अम्बच् = कादम्बः 'kind of goose'. The affix being treated as णित् causes vṛiddhi of the end-vowel of the root by VII. 2. 115 S. 254.

५२७ । कलिकट्योरमः । ४ । ८४ ।

कलमः । कर्षमः ।

527. The affix अन् comes after the roots कल् 'to count' (I. 526) and कर्द् 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus कल् + अन् = कलनः 'a pen, a reed for writing with; rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

कर्दनः 'mud, mire'.

५२८ । कुणिपुल्योः किन्दच् । ४ । ८५ ।

'कुण शब्दोपकरणायोः' । कुणिन्दः शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः ।

528. The affix किन्दच् comes after the roots कुण् 'to support, to converse or speak with' (VI. 45), and पुल् 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus कुण् + किन्दच् = कुणिन्दः 'noise'; पुलिन्दः 'name of a tribe; a savage, a barbarian'.

५२९ । कुपेर्वा वश्च । ४ । ८६ ।

कुपिन्दकुविन्दौ तन्तुवाये ।

529. The affix किन्दच् comes after the root कुप् 'to be angry' (IV. 122) of which the प् is optionally changed to व. 86.

Thus कुप् + किन्दच् = कुपिन्दः or कुविन्दः (a weaver).

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Unadi sūtras, the word अलिन्द (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root अल् (to decorate) with the addition of the affix किन्दच्.

५३० । नौ षङ्गेर्यथिन् । ४ । ८७ ।

निषङ्गथिरालिङ्गकः ।

530. The affix थिन् (*athi*) comes after the root षङ् 'to embrace, to fasten' (I. 1036) preceded by the preposition नि. 87.

Thus नि + षङ् + थिन् = निषङ् (the ष is changed to प् by VIII. 3. 65 S. 2270) + थिन् = निषङ् (the last consonant ङ् being changed to ग् by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicative *gh.*) + थिन् = निषङ्गथिः 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१ । उद्यर्तेश्चित् । ४ । ८८ ।

उदरथिः समुद्रः ।

531. The affix थिन् (*athi*) comes after the root उद् 'to go' (III. 16) preceded by the preposition उत् and is treated as चित्. 88.

Thus उद् + उद् + थिन् = उदरथिः 'the ocean'.

५३२ । सतीर्णिच्च । ४ । ८९ ।

सारथिः ।

532. The affix चयिन् (*athi*) comes after the root वृ 'to move to go' (III. 17) and is treated as णिन्. 89.

Thus वृ + चयिन् = सारथिः 'the charioteer'.

५३३ । खर्जिपिङ्गलादिभ्य ऊरोलचौ । ४ । ९० ।

खर्जरः । कर्पूरः । बल्लूरं शुष्कमांसम् । पिङ्गलं कुशवर्तिः । 'लङ्गेवृद्धिश्च' (गणसू.) लाङ्गलम् । कुसलः । तमेवुर्ग्वृद्धिश्च (गणसू.) । ताम्बूलम् । शृणातेर्दुर्ग्वृद्धिश्च (गणसू.) । शार्दूलः दुक्बोः कुक्च । (गणसू.) डुकूलम् । कुकूलम् ।

533. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्ज् &c. (to pain, to be uneasy), and पिङ्ग् (to kill) &c. 90.

Thus खर्ज् (I. 247) + ऊर = खर्जरः 'date palm'; कृप् 'to be able' (I. 799) + ऊर = कर्पूरः 'camphor'; बल् 'to cover' (I. 521) + ऊर = बल्लूरः 'dried flesh', पिङ्ग् (X. 31) + ऊलच् = पिङ्गलम् (the leaf of the Kuśā grass). लङ् 'to go, to go lame' (I. 154) + ऊलच् = लाङ्गलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of √laṅg takes vṛiddhi. कुस् 'to embrace' (IV. 109) + ऊलच् = कुसलः 'a granary; to be fatigued' (IV. 93) + ऊलच्. G. S. The augment डक् is added to the root which is also vṛiddhied. Thus ताम्बूलम् 'the areca nut, the *pān* leaf' शृ 'to hurt, to kill' (IX. 18) + ऊलच्, G. S. The augment डक् is added to the root which also gets vṛiddhi, thus forming शार्दूलः 'a tiger, a wolf'; a demon, a bird, an eminent person; ड 'to go' (I. 991), + ऊलच् and कु 'to sound' (I. 999) + ऊलच् G. S. Both √du and √ku receive the augment कुक्. Thus डुकूलम् woven silk, a silk garment', and कुकूलम् chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४ । कुवश्चट् दीर्घश्च । ४ । ९१ ।

कूची चित्रलेखनिका ।

534. The affix चट् comes after the root कु 'to sound' (I. 999), the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कु + चट् = कूचः (the female breast). As the affix has an indicatory ट्, therefore its feminine form is made by adding डीप्, thus कूची (a small brush of hair, a pencil).

५३५ । समीलः । ४ । ९२ ।

समीचः समुद्रः । समीची हरिणी ।

535. The affix चट् comes after the root वृ 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सच्, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus सच् + वृ + चट् = समीचः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding डीप्, thus समीची 'a doe'.

५३६ । सिवेष्टेरू च । ४ । ९३ ।

सूचो दर्माङ्कुरः । सूची ।

536. The affix चट् comes after the root सिच् 'to sew, to write' (IV. 2) the टि portion of which is replaced by ऊ. 93.

Thus सिच् + चट् = सूचः 'a pointed shoot or blade of Kuśa grass'. The feminine is with डीप् as सूची a needle.

५३७ । शमेर्बन् । ४ । ९४ ।

शम्बो सुसलच् ।

537. The affix बन् comes after the root शम् 'to control' (IV 92) 94.

Thus शम् + बन् = शम्बः 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उल्बादयश्च । ४ । ९५ ।

वन्नन्ता निपात्यन्ते । 'उच्च समवाये' । चस्य लट्त्वं गुणाभावश्च । उल्बो गर्भाशयः । शुल्ब ताभ्यश्च । निम्बः । बिम्बश्च ।

538. The words उल्ब &c., are irregularly formed with affix बन्. 95.

Thus उच् 'to collect together' (IV. 114) + बन् = उल्बश्च 'the womb', the च् of the root is changed to ल् and there is also absence of guṇa.

शुच् 'to grieve' (I-198) + बन् = शुल्बश्च 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of च् into ल् and absence of guṇa. नी (to lead) + बन् = निम्बः (the Nimba tree), and वी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39) + बन् = बिम्बश्च 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots नी and वी receive the augment जुच् and their long vowel ई is also shortened to इ before the affix बन्. The word बिम्ब is formed from the root वी, since there is no difference between the letters व and ब (बवयोरभेदात्).

५३९ । स्थः स्तोऽम्बजबको । ४ । ९६ ।

तिष्ठतेरम्बजबक एती स्तस्तादेशश्च । 'स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः' । स्तबकः पुष्पगुच्छः ।

539. The affixes अम्बच् and अबक् come after the root स्था 'to stand' (I. 975), whereby स्थ is changed to स्त. 96.

Thus स्था + अम्बच् = स्तम्बः 'a clump of grass &c'; स्तबकः 'a bunch of flowers'.

५४० । शाशपिभ्यां ददनौ । ४ । ९७ ।

'शादो जम्बालशब्दयोः' । शब्दः ।

540. The affixes द and दन् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and शप् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus शो + द = शादः 'mud, young grass'. शप् + दन् = शब्दः 'noise'. It is different from the शब्द meaning a word.

५४१ । अद्दादयश्च । ४ । ९८ ।

अवतीत्यब्दः । 'कौतेर्नुच्' (गणसू) । कुन्दः ।

541. The words अद्द &c. are irregularly formed, with the affix दन्. 98.

Thus अद् (to defend, protect) + दन् = अन्दः (a year). Gana sūtra. The augment *num* comes after /ku (II. 33). Thus कु 'to sound' + दन् = कुन्दः 'a jasmine flower', the verb receiving the augment नुच्.

Note:—Swāmi Dayānanda derives the words वृन्दस्, कन्दः and तुन्दः by the force of the present sūtra.

५४२ । वलिनलितनिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

वलयस् । मलयः । तनयः ।

542. The affix कयन् comes after the roots वल् to go, (I. 520), नल् 'to hold', (I. 522) and तल् 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus वल् + कयन् = वलयस् 'a bracelet'; मलयः 'name of a mountain range in the south of India, abounding in sandal trees', तनयः 'the son'.

५४३ । वृहोः पुद्गुको च । ४ । १०० ।

वृषय आश्रयः । हृदयस् ।

543. The affix कयन् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) and हृ 'to steal or rob' (I. 947) which respectively receive the augments पुक् and डक्. 100.

Thus वृ + पुक् + कयन् = वृषयः 'refuge, shelter'; हृ + डक् + कयन् = हृदयस् 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । निपीभ्यां रुः । ४ । १०१ ।

मेरुः । वेरुः सूर्यः । बाहुलकात्पिबतेरपि । 'संवत्सरवपुः पारुः पेरुर्वासीर्दिनप्रणीः' ।

544. The affix रु comes after the roots नि 'to throw, to scatter' (V. 4), पी 'to drink' (IV. 33). 101.

Thus नि + रु = मेरुः 'the Meru, or the Polar mountain'; पी + रु = वेरु 'the sun'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Upadi sūtrās, the affix रु comes after the root पा (to drink) also. This पारु 'the sun'. As in Haṭṭa Chandra we find संवत्सर वपुः पारुः &c.

५४५ । जञ्वाद्यश्च । ४ । १०२ ।

जञ्जु । जञ्जुणी । अञ्जु । अञ्जुणी ।

545. The words जञ्जु &c. are irregularly formed with the affix रु. 102.

Thus जङ् 'to beget' (IV. 41) + रु = जञ्जु 'the collar bone', the ङ् of the root is changed to ञ् । Its Nom. dual is अञ्जुणी.

अञ् 'to pervade' (V. 18) + रु = अञ्जु 'tears'; dual अञ्जुणी ।

Note:—Similarly शिग्रु (a pot-herb, a kind of tree) from the root शी (to lie down) with the augment गुक् and the affix रु; the long ई of the root being shortened.

Under the present rule, Swāmi Dayānanda places such words as वित्तु and कञ्जु &c.

५४६ । रुशातिभ्यां क्रुन् । ४ । १०३ ।

रुर्गुणभेदः । शातयतीति शलुः । प्रज्ञादौ पाठाद्भवत्वम् ।

546. The affix क्रुन् comes after the roots रु to cry, howl (II. 24), and शङ् 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus रु + क्रुन् = रुः 'an antelope'.

शादि (causative) + क्रुन् = शत्रुः 'an enemy'. The word is शत्रु and not शत्रु the shortening takes place as the word is considered to belong to the प्रज्ञादि class.

५४७ । जनिदाच्युसृष्टमदिषमिनमिभृडभ्य इत्वन्त्वन्त्रणिक्कन्शकस्य-
ढडटाटचः । ४ । १०४ ।

जनित्वौ मातापितरौ । दात्वो दाता । ज्यौजो गन्ताण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सृष्टिरङ्कुशश्चन्द्रः
सूर्यो वायुश्च । वृश् आर्द्रकं मूलकं च । नत्स्य । षण्डः । ङित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः ।
विभर्ति भरटः कुलालो धृतकश्च ।

547. The following nine affixes इत्वन्, त्वन्, ङण्, क्निन्, शक्, स्य, ढ, ङट and अटच् come respectively after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), च्यु 'to drop down' (I. 1004), सृ 'to move', (III. 17), वृ 'to choose', (V. 8) नद् 'to be pleased' (IV. 99), षच् 'to be confused' (I. 882), नच् 'to salute' (I. 1030) च 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन् + इत्वन् = जनित्वौ 'the father and mother'; दा + त्वन् = दात्वः 'a giver, a generous man'; च्यु + ङण् = ज्यौजः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vriddhi is caused by the affix ङण् being regarded as ङित्.

सृ + क्निन् = सृष्टिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix क्निन् being regarded as कित् prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicative न; whereas the accent of सृष्टि formed under Unadi IV. 49 (सृष्टिभ्यां कित्) has the accent on the last syllable. वृ + शक् = वृश् 'ginger, a root a rat; नद् + स्य = नत्स्यः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word नत्स्य formed under Unadi sūtra IV. 2 has the accent on the first syllable. षच् + ढ = षण्डः 'a eunuch'. As a diversity, the ष of the root षच् is not changed to च though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The ङ is not ङत् । Compare षण्डः of शमेदः Un I. 99. नच् + ङट = नटः (an actor), the च of the root is elided by the affix being regarded as ङित्.

धृ + अटच् = भरटः 'a potter, a servant'.

५४८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ४ । १०५ ।

पेट्वमसृत् । धृश्च ।

548. These affixes come after other roots also. 105.

Thus पा (to drink) + इत्वन् = पेट्वश्च 'nectar'. धृ 'to nourish' + शक् = धृश्च 'much'.

Note.—S āmī Dayānanda places also the following words under this sūtra.—*viz:*—कच्छः । सरटः । घ्यात्वस् । दौत्रः । लूनिः

५४९ । कुसेरुम्भोमेदेताः । ४ । १०६ ।

कुशुम्भस् । कुसुम्भस् । कुसीदस् । कुसितो जनपदः ।

549. The affixes ऊम्भ, उम्भ, ईद and इत come after the root कुस् 'to embrace', (IV. 109). 106.

Thus कुस् + उम्भ = कुशुम्भस् 'safflower'; कुस् + उम्भ = कुशुम्भस् 'a flower'; कुस् + ईद = कुसीदस् 'usury'; कुस् + इत = कुसितः 'an inhabited country'.

५५० । सानसिर्वर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेव्वलपल्वलधिष्णय-

शलयाः । ४ । १०७ ।

सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यस् । वृजो जुक्च । वर्णसिर्जलस् । पृ । पर्णसिर्जलस्युहस् । 'तड आघाते' । तण्डुलाः । अकि लक्षण उश्च । अङ्कुशः । चषेरालच् । 'चषालो रूपकटकः' । इल्वलो दैत्यभेदः । पल्वलस् । जिधृषा ययः । ऋकारस्येकारः । धिष्णयस् । शलेर्यः । 'शल्यं वा पुंसि शङ्कुर्ना' ।

550. The words Sānasi, varṇasi, parṇasi, taṇḍula, aṅkuśa, oṣaṣhāla, ilvala, palvala, dhishnya and śalya are irregular. 107.

These words are irregularly formed thus 1. सानसिः (gold), from the root सच् 'to give, (VIII. 2) with the affix असि the penultimate vowel of the root gets vṛiddhi. 2. वर्णसिः (water), from the root वृ 'to choose' (V. 8) with the additions of the augment जुक् and the affix असि । In the Daśāpādī, वर्णसि is read instead. It means Lokapāla and is to be found in the Mantra वर्णसिं भूरिधायसं. 3. पर्णसिः 'a house standing in the midst of water, a summer-house', from the root पृ 'to fill' (III. 4) with the affix असि and the augment जुक्. 4. तण्डुलः (rice) from the root तड् 'to beat' (X. 43) with the augment जुक् and the affix उलच्. It is end-acute, as the affix is चित् । See mantra त्रेधा तण्डुलान् बिभजेत् । 5. अङ्कुशः 'the goad to drive an elephant' from the root अङ्क 'to mark' (I. 87) and the affix उश्च. It is also end-acute, because the affix is चित् । As in the Mantra दीर्घं हि अङ्कुशं यया (Rv. X. 134. 6). 6. चषालः 'a wooden ring on the top of a sacrificial post', from the root चष् 'to eat' (I. 938) and the affix आल । Ujjvaladatta gives the affix as आलच् । But we do not find the चित् accent in the following चषालये अश्वयूपाय प्रतक्षति or चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्यास् । 7. इल्वलः (a demon; one of the five stars in the head of Orion) from the root इल् 'to go, to sleep' (VI. 65) and the affix वलच्. The irregularity consists in there being no guṇa of the root vowel. 8. पल्वलस् 'a small pool or tank lit. in which they drink from the root पा 'to drink' (I. 972), the long vowel of which is shortened before the augment जुक् and the affix वलच्. 9. धिष्णयस् (a house, a seat, fire &c.) from the root धृष् 'to conquer' (V. 22) and the affix यय. The ऋ of the root is changed to इ without being followed by रः. 10. शल्यस् 'a spear,

javelin, dart' from the root शल 'to shake, to go' (I. 896), and the affix य. It is masculine also : and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the Bilva and Madana trees, a kind of fish ; name of a king of Madra.

५५१ । सूशक्यबिभ्यः क्तः । ४ । १०८ ।

सूलस् । शक्तः प्रियंवदे । अस्बलो रसः । बाहुलकादनेः । अस्लः ।

551. The affix क्त comes after the roots सू 'to bind' (I. 1016), शक् 'to be able' (V. 15), अस्व 'to sound' (I. 403). 108.

Thus सू + क्त = सूलस् 'the root of a plant'. So also शक्तः speaking kindly sweet speaking. See Amarakosā III. 1. 36. It means also affable, agreeable : lit. he who *can* or *knows* how to speak, an able man. Another form is शक्नः । From अस्व to sound, we get अस्बलः acid taste.

By force of Bahulam (diversity) the affix comes after आनि to be ill (X. 180). As अस्लः acid. The long आ is shortened as a diversity.

५५२ । माहाससिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

माया । छाया । सस्यस् । बाहुलकात्सुनोतेः । 'सस्यं दक्षिणवामयोः' ।

552. The affix य comes after the roots मा 'to measure' (II. 53), छे 'to cut' (IV. 38), and षस. 'to sleep' (II. 69). 109.

Thus मा + य = माया 'magic, illusion' ; छाया 'shade', सस्यस् 'crop'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras, the affix य comes after the root सु (to perform a sacrifice). Thus सु + य = सस्य 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note :—By the present rule, Swâmi Dayânanand derives the word अन्य (another) from the root अन् (to breathe) with the affix य.

५५३ । जनेर्यक् । ४ । ११० ।

'ये विभाषा' (२३१९) । जन्यं युद्धम् । जाया भार्या ।

553. The affix यक् comes after the root जन् 'to be born, to beget' (III. 24). 110.

Thus जन् + यक् = जन्यस् 'a battle' a market, a fair ; जन्या the friend of a mother, the relation of a bride, जन्यः a father.

By VI. 4. 43. S. 2319, the न् of जन् is optionally replaced by long आ. Then the form will be जा + यक् = जाया (wife).

५५४ । अघ्न्यादयश्च । ४ । १११ ।

यगन्ता निपात्यन्ते । हन्तेर्यगडागस उपधालोपश्च । अघ्न्या साहेयी । अघ्न्यः प्रजापतिः । 'कनी दीप्तौ' । कन्वा । वयोरैक्यम् । वन्ध्या ।

554. The words *aghnya* &c. are irregularly formed with the affix यक्. 111.

Thus हृ 'to kill' (II. 2) + यक् । By VI 4. 98 S. 2363, the root vowel of हृ is elided; by VII. 3. 54 S. 358, the हृ is changed to च्. Then as the root receives the augment अट्, the letter अ precedes the root. So हृ + यक् = चन्य and by adding the augment अट् it becomes अचन्यः the creator, but when feminine अचन्या 'a cow'.

According to some, अचन्यः is not formed with the augment अट् but by the negative particle नञ्.

Similarly कन्या (a girl) and वन्या are formed with the affix यक् added to the roots कृ 'to shine' (I. 488) and बन्ध् 'to bind' (I. 1022) as व and ब are considered to be identical, the form is वन्या also. It means barren.

Note:—The word सन्ध्या (morning and evening prayer) is formed from the root धा (to hold) preceded by the preposition सन् and followed by the affix यक्. According to Ujjvaladatta, कुड्यस् is formed from कु to sound, with the affix यत् and the augment डक् । The word is first acute as it is formed by यत् (VI. 1. 213. S. 3701). According to others, it is formed by यक् and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 3742 where कुड्य is said to be formed by the affix डक् ।

५५५ । स्नातदिपद्यतिपशुकिम्यो वनिप् । ४ । ११२ ।

स्नावा रसिकः । नद्धा शिवः । पद्धा पश्यः । 'अर्वा तुरङ्गगर्भयोः' । पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । यक्वा इस्ती । डीब्री । यक्वर्यङ्गलिः ।

555. The affix वनिप् comes after the roots स्ना 'to bathe', (II. 43), नद् 'to be pleased', (IV. 99), पद् 'to go', (IV. 60) अद् 'to go' (III. 16) पृ 'to protect, to fill' (III. 4) and यक् 'to be able' (V. 15). 112.

Thus स्ना + वनिप् = स्नावन् [nom. S. स्नावा 'a tendon, muscle, tasteful' सद्वा 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', पद्वा 'a road, way'; अर्वा 'a horse; running and unworthy, censurable', पर्वन् 'a knot, joint, a book, section'; यक्वा 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment र and the affix डीप्, thus यक्वरी 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment र ॥ The word is used in this sense in the Mantra आरोहन् दधन् यक्वरीर्नमः. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६ । शीङ्कुशिरुहिजिह्वसृधूम्यः कनिप् । ४ । ११३ ।

शीवाजगरः । कुशवा सुगलः । रुद्धा वृषः । जित्वा जेता । चित्वा वायुः । सृत्वा प्रजापतिः । घृत्वा विष्णुः ।

556. The affix कनिप् comes after the roots शी 'to sleep', (II. 22) कुष् 'to cry, to lament', (I. 909), रुद् 'to grow' (I. 912) जि 'to conquer', (I. 993) चि 'to dwell', (VI. 114), घृ 'to go', (III. 17), धृ 'to support', (I. 948). 113.

Thus शी + क्वनिप् = शीवन् 'a large snake, python' कुश्वन् 'a jackal'; रुहन् 'a plant'; जित्वन् 'a conqueror' सित्वन् 'wind', सृत्वन् 'the creator'; धृत्वन् 'an epithet of Vishnu',

५५७ । धाप्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

धीवा कर्नकरः । पीवा स्थूलः ।

557. The affix क्वनिप् comes after the roots ध्यै 'to contemplate' (I. 957) and प्यै 'to grow' (I. 1013) which also undergo Samprasârana. 114.

Thus ध्यै + क्वनिप् = धीवन् 'clever, an artist'; पीवन् 'stout'. The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । अर्धे च । ४ । ११५ ।

अध्वा ।

558. The क्वनिप् comes after the root अर्ध् 'to eat' (II. 1) of which the final ह् is changed to ध्. 115.

Thus अर्ध् + क्वनिप् = अध्वन् 'a road'.

५५९ । प्र ईरशदोस्तुट् च । ४ । ११६ ।

प्रेतर्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेतर्वरी प्रशत्वरी च नदी ।

559. The affix क्वनिप् comes after the root ईर् 'to go' (II. 8) and शर्ध् 'to perish' (I. 908), preceded by the preposition प्र, to which is added the augment तुट्. 116.

Thus प्र + ईर् + तुट् + क्वनिप् = प्रेतर्वन् 'the ocean'; प्र + शर्ध् + तुट् + क्वनिप् = प्रशत्वन् 'the ocean'.

The feminines of these words are formed by adding the affix डीप् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus प्रेतर्वरी and प्रशत्वरी 'a river'.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

पचिरग्निः । तुडिः । तुडिडः । वलिः । वटिः । देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः । बलिः । मल्ली । केलिः । 'मसी परिणामे' । मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कोटिः । हेलिः । बोधिः । मन्दिः । कलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus पच् to cook (I. 1045) + इन् = पचिः (fire); तुडिः (face) from the root तुड् 'to break' (I. 374); तुडिडि (mouth, face) from तुड् to injure, 'to press out' (I. 295); वलिः 'a fold or wrinkle on the skin' from the root वल् 'to go, approach'; (I. 520); वटिः 'circular' from the root वट् 'to surround' (X. 311); यजिः 'a sacrificer' from यज् 'to sacrifice' (I. 1015) Similarly we have देवयजिः 'a priest or sacrificer to the Gods. काशिः 'the city named Kâśi or Benares', from the root काश् 'to shine' (I. 678); यतिः (an ascetic) from यत् 'to go' (I. 30); मल्लीः 'a kind of jasmine' from मल् 'to hold, possess'; (I. 523); कलिः 'play' from कल् 'to sport' (I. 570); मसिः 'ink' from मस् 'to change form, to weigh' (IV. 112); कोटिः (a crore, i. e. ten millions) from

कुट् 'to curve, to bend' (VI. 73). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कुट्, yet it takes place by the बहुल rule which governs the Unādi sūtras. हेलिः 'the sun, amorous sport', from हिल् 'to sport amorously' (VI. 69); बोधिः 'perfect wisdom or enlightenment' from the root बुष् 'to know' (I. 911); नन्दिः (joy) from नन्द् 'to be glad' (I. 67); कलिः 'strife, quarrel' from कल् 'to sound' (I. 526).

Note:—Some hold that the words सर्वधातुभ्यः is an interpolation, because redundant. The real sūtra is इन् ॥

५६१ । हृपिषिरुहिवृतिविदिच्छिदिकीर्तिभ्यश्च । ४ । ११८ ।

'हरिर्विष्णावहविन्द्रे भेके सिंहे ह्ये रवौ । चन्द्रे काले स्रवङ्गे च यमे वाते च कीर्तितः' वेपिर्वज्रम् । रोहिर्ब्रती । वर्तिः । वेदिः । छदिश्छेत्ता । कीर्तिः ।

561. The affix इन् comes after the roots हृ 'to steal' (I. 947), पिष् 'to grind' (VII. 15), रुह् 'to grow' (I. 912), रुच 'to choose' (I. 795), विद् 'to exist' (IV. 62), छिद् 'to cut', (VII. 3), कृत् 'to name, 'to glorify' (X. 111). 118.

Thus हृ+इन्=हरिः 'a name of Vishnu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind'; वेपिः 'lightening'; रोहिः 'a religious man; a tree; a seed'; वर्तिः 'anything wrapped round, a pad, an ointment'; वेदिः 'a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati'; छदिः 'a cutter'; कीर्तिः 'glory'.

५६२ । इगुपधात्किन् । ४ । ११९ ।

कृषिः । ऋषिः । शुषिः । लिपिः । बाहुलकाद्वत्वे लिपिः । 'तल निष्कर्ष' । तलि । तली कूर्चिका ।

562. The affix इन् treated as किन् comes after those roots which have for their penultimate an इक् vowel. 119.

Thus कृष् 'to plough' (I. 1039)+इन्=कृषिः 'a farmer'; ऋषिः 'a sage' from ऋष् 'to approach' (VI. 7); शुषिः 'pure' from शुच् 'to grieve' (I. 198); लिपिः (writing) from लिप् 'to stain' (VI. 139); by the force of बहुल (diversely), it is sometimes written as लिपिः also; तलिः (a painter's brush) from तल् 'to drive out, to measure' (I. 560); the feminine of this is तली.

Note:—Some read the sūtra as इगुपधात् किन् and make the affix किन् an apavāda of इन् । But it is not correct. For किन् would make these words final-acute by affix accent. But we find that ऋषिः, शुषिः have acute on the first, as in the Mantras अग्निः पूर्वभिः ऋषिभिः (Rv. I. 1. 2) and शुचिर्विम शुचिः कविः &c.

Note:—The words कृषिः &c. are also formed by the Vart इकृष्यादिभ्यः given under III. 3. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final: as in the Mantra अक्षैर्मा दीव्यः कृषिमित् कृषस्व (Rv. X. 34. 13) where कृषिम् has acute on the final.

Note:—शुचिः means summer, fire, pleasure, pure &c.

५६३ । अमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

भृनिर्वातः । बाहुलकाद्भ्रमिः ।

563. The affix इन् comes after the root भ्रम् 'to wander' (IV. 96), which also undergoes Samprasâraṇa. 120.

Thus भ्रम् + इन् = भृमिः 'whirl wind'. By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sūtras, there is also the form भ्रमिः (whirl wind). In the gloss on the mantra भृमिं विदमया बसवो पुषन्ति, the word bhṛimi is explained by मरणशीलं दरिद्रं जनम् ।

५६४ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्छ । ४ । १२१ ।

क्रिमिः । संप्रसारणानुवृत्तेः कृमिरपि । तिमिर्नत्स्यमेदः । 'शितिर्नैवकशुक्लयोः' । स्तिम्भिः समुद्रः ।

564. The affix इन् comes after the roots क्रम् 'to walk, to step' (I. 502) तम् 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), शत् and स्तम्भ् (these two are सौत्र roots) and is treated as कित्. The अ of these roots is replaced by इ. 121.

Thus क्रम् + इन् = क्रिमिः, sometimes the र् of the root undergoes Samprasâraṇa and then we get कृमिः (an intestinal worm); तिमिः 'the ocean, a whale fish'; शितिः 'black; white'; स्तिम्भिः 'the ocean'.

५६५ । मनेरुच्छ । ४ । १२२ ।

मुनिः ।

565. The affix इन् comes after the root मन् 'to think' (IV. 67) of which the अ is replaced by उ. The affix is treated as कित्. 122.

Thus मन् + इन् = मुनिः 'a sage', lit. who knows, or who thinks; a thinker,

५६६ । वर्णैर्वलिश्चाहिरण्ये । ४ । १२३ ।

वर्णिः सौत्रः । अस्य बलिरादेशः । 'करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राणयङ्गके स्त्रियाश्च' । हिरण्ये तु वर्णिः सुवर्णश्च ।

566. The affix इन् comes after the root वर्ण् which is replaced by बल् when not meaning हिरण्य (i. e. gold.) 123.

The affix इन् is treated as कित्. The root वर्ण् is a sautra one i. e. not found in Dhâtuptâha but only in the sūtras. Taus वर्ण् + इन् = बल् + इन् = बलिः 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, wrinkle'.

The root वर्ण् is not replaced by बल् when it means हिरण्य (gold). Thus वर्ण् + इन् = वर्णिः 'gold'.

५६७ । वसिषपियजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ।

४ । १२४ ।

'वासिश्छेदनवस्तुनि' । वापिः-वापी । याजिर्यष्टा । राजिः-राजी । ब्राजिर्वातालिः । सादिः सारयिः । निघातिर्लोहघातिनि । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबश्च । बाहु लकात् 'वारिः पयिकसंहतौ' ।

567. The affix इञ् comes after the roots वस् 'to dwell' (I. 1054) वप् 'to sow' (I. 1052), यज् 'to sacrifice' (I. 1051), राज् 'to shine' (I. 874), ब्रज् 'to go' (I. 272), सद् 'to decay' (I. 907), हन् 'to kill' (II. 2), वाश् 'to roar' (IV. 54), and causative of वद् 'to say' (I. 1058), and वारि causative of वृ 'to choose' (V. 8) 124.

Thus वस् + इञ् = वासि a small hatchet.

Note:—This word vâsi is found in the following text of the Vaiseshika:—वास्यादीनाम् इव करणानां कर्तृव्यापार्यत्वनियमात् । So also in the Mahâbhâshya: वास्यर्थमिति अत्रस्कोः इति सलोपः प्राप्नोति । वापिः (a well); याजिः (a sacrificer); राजिः or राजी (a streak, line); ब्राजिः (a gust or gale of wind); सादिः (charioteer); the root हन् takes the preposition नि, thus निहन् + इञ्, (here by VII. 3. 54. S 35S, the ह् of हन् is changed to च) निघन् + इञ् = निघातिः 'a hammer, an iron club'. The न् of हन् is replaced by त् by VII. 3. 32. S. 2574.

वासिः (fire); वादिः (a learned man); वारिः (a place for fastening an elephant; but the word वारि when of the neuter gender means water). By the force of बहुल (diversely) वारि also means a caravan.

Note:—See vartikas under III. 3. 108. S. 3285 for some of these forms.

५६८ । नहो भश्च । ४ । १२५ ।

'नाभिः स्यात्सत्रिये पुंसि' । प्रायश्चित्ते तु स्त्रियां । पुंस्यपीति केचित् ।

568. The affix इञ् comes after the root नह् 'to tie, to bind', (IV. 57) of which ह् is changed to भ्. 125.

Thus नह् + इञ् = नाभिः 'a Kshatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See Linganusâsana नाभिरसत्रिये

५६९ । कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि । ४ । १२६ ।

कार्षिः ।

569. In the Chhandas the ऋ of the root कृष् to plough (I. 1039) undergoes vṛiddhi before the affix इञ्. 126.

Thus कृष् + इञ् = कार्षिः 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is कृषिः ।

५७० । अः शकुनौ । ४ । १२७ ।

शारिः । शारिका ।

570. The affix इञ् comes after the root शृ to injure, to kill (IX. 18) the ऋ of which undergoes vṛiddhi, when the word means a vulture. 127.

Thus शृ (IX. 18) + इञ् = शारिः 'the bird called Sârîkâ'.

The र् of शारि is changed to ल् by considering it to belong to कपिल कादि class, and so is evolved the word शालिः 'rice, the civet cat'.

५७१ । कृञ् उदीचांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः शिल्पी ।

571. The affix इञ् comes, after causing vṛiddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ + इञ् = कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिघसिभ्यामिण् । ४ । १२९ ।

जनिर्जननस् । घसिर्भक्षयमग्निश्च ।

572. The affix इण् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and घस् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन् + इण् = जानिः 'birth, a woman, a mother' the vṛiddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. घस् + इण् = घसिः fire, and food.

५७३ । अजयतिभ्यां च । ४ । १३० ।

आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ।

573. The affix इण् comes after the roots अज् 'to go' (I. 248) and अत् 'to go constantly' (I. 38). 130.

Thus अज् + इण् = आजिः 'battle'; आतिः 'a kind of bird.'

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Unâdi affixes, the root अज् is not replaced by वी, as required by II. 4. 56.

Thus Unâdi sūtra is in fact a vârtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाजिः । पदातिः ।

574. The affix इण् comes also after the roots अज् and अत् when preceded by the word पाद. 131.

Thus पाद + अज् + इण् = पदाजिः (a foot soldier); पदातिः ॥ By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिषणाय्योरुडायलुकौ च । ४ । १३२ ।

अशेरुट् । राशिः पुञ्जः । षणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।

575. The affix इण् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and षणाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The अ of अश् is replaced by रुट् and the आय of षणाय is elided before the affix इण्. 132.

Thus अश् + इण् = रश् + इण् = राशिः 'a heap'; षणाय + इण् = पाणिः (a hand). The root षण always takes आय by III. 1. 28 S. 2303. This आय is ordained to be elided by the present sūtra.

५७६ । वार्तेर्दिञ्च । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । स्त्रियां वीत्यपि ।

576. The affix इण् comes after the root वा 'to blow' (II. 41), and is treated as डित् (i. e. the last vowel of the root is elided). 133.

Thus वा + इण् = विः 'a bird'. The feminine is वी.

५७७ । मे हरतेः कूपे । ४ । १३४ ।

प्रहिः कूपः ।

577. The affix इण् comes after the root ह 'to steal' (I. 947) preceded by the preposition प्र; (when the word so formed means a well, and is treated as डित्. 134.

Thus प्र + ह + इण् = प्रहिः 'a well'. See Amarakośā I. 10. 26.

५७८ । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

व्येज इण्स्यादलोपश्च नेदीर्घः । नीविः । नीवी वस्त्रग्रन्थौ मूलधने च ।

578. The affix इण् comes after the root व्ये (to cover) preceded by the preposition नि. The य् of the root व्ये is elided and the short इ of the prefix नि is elongated. 135.

Thus नि + व्ये + इण् = नि + व्या + इ (VI. 1. 45 S. 2370) = नि + वा + इ = नीविः 'a cloth worn round a woman's waist. See Amarakośā II. 3. 211.

५७९ । समाने ख्यः स चोदात्तः । ४ । १३६ ।

समानशब्द उपपदे ख्या इत्यस्मादिण्स्यात् । स च डित्च यलोपश्च समानस्य उदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते जनैः इति सूत्रा ।

579. The affix इण् comes after the root ख्या 'to relate, to tell' (II. 51) preceded by समान and is treated as डित्; and समान is replaced by स which has the udâtta accent. 136.

Thus समान + ख्या + इण् = स + ख् = इण् + सखि 'a friend' Nom. S. सखा

Note:—Ujjvaladatta explains the sūtra by saying 'the affix इण् which has udâtta accent comes after khyâ'. This is wrong. The anuvṛitti of इण् is current here, not of इज् । The स of the sūtra is not the pronoun स (तद्); but an adeśā or substitute of samāna. Moreover सखि has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । ४ । १३७ ।

इण्स्यात्स च डित् आङो ह्रस्वश्च । 'स्त्रियः पाल्यश्रिकोटयः' । 'सर्पे वृत्रासुरेऽप्यहिः' ।

580. The affix इण् comes after the roots श्रि 'to serve' (I. 945) and हन 'to kill' (II. 2) preceded by आङ्, and is treated as डित्. The आ of आङ् is also shortened. 137.

Thus आङ् + श्रि + इण् = अश्रिः 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośā II. 8. 93 for the phrase स्त्रियः पाल्यश्रिकोटयः—pālī, aśrī and koṭī are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. अहिः 'a snake; the demon Vṛitra'.

Note:—The word अग्नि occurs in the sūtra V. 4. 120. S. 860.

५८१ । अच इः । ४ । १३८ ।

रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ।

581. The इ comes after the roots ending in vowels. 138.

Thus र 'to sound' (II. 24) + इ = रविः 'the sun'; पू 'to purify' (IX. 12) + इ = पविः 'the thunderbolt of Indra'; तरिः 'a boat' a box for clothes, from तृ 'to cross over' (I. 1018), कविः 'a wise man, a poet', from कु 'to sound', (II. 33); अरिः 'an enemy' from अर 'to go' (III. 16); अलिः (a black bee) from अल (to go), the र् being changed to ल् by considering it to belong to the Kapilakādi class.

५८२ । खनिकषयज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च । ४ । १३९ ।

खनिः । कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रम् । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

582. The affix इ comes after the roots खन् 'to dig' (I. 927), कष् 'to injure' (I. 716), अज् 'to go' (I. 248), अस् 'to throw' (IV. 100), वस् 'to cover' (II. 13), वन् 'to honor' (I. 491 and VIII. 8), सन् 'to love, to worship' (I. 492) and VIII. 2), ध्वन् 'to sound' I 881 and X. 343), ग्रन्थ् 'to tie' (X. 282), and चल् 'to move' (I. 885). 139.

Thus खन् + इ = खनिः 'a mine'; कषिः 'injurious, harmful'; अजिः 'motion'; असिः 'a sword'; वसिः 'a cloth'; वनिः 'fire'; सनिः 'worship, gift'; ध्वनिः 'sound'; ग्रन्थिः 'a joint'; चलिः 'an animal' or चरिः ॥ Another form of खनि is खानिः । वनिः means begging also.

५८३ । वृतेश्छन्दसि । ४ । १४० ।

वर्तिः ।

583. The affix इ comes after the root वृत् '(to exist)', in the Chhandas. 140.

Thus वृत् + इ = वर्ति 'anything wrapped round', an ointment, eye-slime, any cosmetic, the wick of a lamp, the fringe, a surgical instrument, a streak, a swelling.

५८४ । भुजेः किञ्च । ४ । १४१ ।

भुजिः ।

584. The affix इ comes after the root भुज् 'to protect, to eat' (VII. 17) and is treated as कित्. 141.

Thus भुज् + इ = भुजिः fire; in the Vedas, it signifies the two Aśvins.

५८५ । कृगृशृपृकुटिभिदिद्धिदिभ्यश्च । ४ । १४२ ।

इः कित्स्यात् । किरिर्वराहः । 'गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः' । गिरिणा काणः गिरिकाणः । शिरिः शलभो हन्ता च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः शाला शरीरं च । भिदिर्वज्रम् । द्धिदिः परशुः ।

585. The affix इ comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), गृ 'to swallow' (VI. 117), शृ 'to injure' (IX. 18), पू 'to fill' IX. 19), कुट् 'to curve' (VI. 73), भिद् 'to divide' (VII. 2), छिद् 'to penetrate' (VII. 3) and is treated as कित्. 142.

Thus कृ+इ=किरिः a boar, | a hog; गिरिः 'a hill, a huge rock, a disease of the eyes, an honorific title given to Sanyasins'; शिरिः 'a locust, a killer, a sword'; पुरिः 'a city, a king, a river'; कुटिः 'a house, a body'; भिदिः 'the thunderbolt'; छिदिः 'an axe'.

५८६ । कुडिकम्प्योर्नलोपश्च । ४ । १४३ ।

'कुडि दाहे' । कुडिर्देहः । कपिः ।

586. The affix इ comes after the roots कुङ् 'to burn' (I. 289) and कम्प् 'to shake, agitate' (I. 400) of which the र is elided. The affix is treated as कित्. 143.

Thus कुङ्+इ=कुडिः 'the body'; कपिः 'a monkey'.

५८७ । सर्वधातुभ्यो मनिन् । ४ । १४४ ।

क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म । जन्म । शर्म । स्थान बलम् । 'इस्मन्-' (२९८५) इति ह्रस्वः । छद्म । सुत्रामा ।

587. The affix मनिन् comes after all roots. 144.

Thus कृ 'to do' (VIII. 10)+मनिन्=कर्म्मन् act, 'work'; चर्मन् (skin) from चर् 'to go' (I. 591), भस्मन् 'ashes' from भस् to censure to blame, to shine' (III. 18); जन्मन् (birth) from जन् 'to beget' (III. 24); शर्मन् 'happy, prosperous' from शृ 'to injure' (IX. 18); स्थामन् 'strength, fixity' from स्था 'to stand' (I. 975); छद्मन् 'a disguise' from the Churâdi छादि 'to cover' (X. 388) the penultimate आ of छादि is shortened by VI. 4. 97 S. 2985; सुत्रामन् 'a name of Indra' from त्रै 'to protect' (I. 1014) preceded by the preposition सु lit. he who delivers excellently.

५८८ । बृहेर्नोऽच । ४ । १४५ ।

नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः' ।

588. The affix मनिन् comes after the root वृद् 'to grow, increase' (I. 772), the nasal being replaced by अ. 145.

Thus वृद्+मनिन्=ब्रह्मन् the Nom. Sing. is ब्रह्मा 'one who knows Brahma, a Brâhmana, the creator'. The neuter means Brahman the Supreme. It means austerity and the Vedas also

५८९ । अशिशकिभ्यां छन्दसि । ४ । १४६ ।

अश्मा । शक्ना ।

589. The affix मनिन् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and शक् 'to be able' (V. 15) in the Ohhandas. 146.

Thus अश्+मनिन्=अश्मन्, 'eating or pervading, a stone, a cloud'; शक्मन् 'a name of Indra'.

५९० । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् । ४ । १४७ ।

हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बस् । धरिमा रूपस् । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पस् । शरिमा प्रसवः ।

590. The affix हसनिच् comes after the roots ह 'to steal' (I. 947), रु 'to nourish' (III. 5) धृ 'to hold' (I. 948), रु to move (III. 17), रु to cover (V. 6), रु 'to injure' (IX. 18). 147.

Thus हृ + हननिच् = हरिन् nom. s. हरिन् 'time or death'; भरिन् 'relation' धरिन् 'a form, figure'; सरिन् 'wind'; स्तरिन् 'a bed, couch'; शरिन् 'bearing 'bringing forth'.

Note :—In the Daśapâdî the affix is read as ईमन् with long ई and नित् । According to it the anuvṛitti of cchandās runs in this sūtra : so that these are Vaidic words. This view appears to be right. The Daśapâdî sūtra is स्तृष्टृभ्यामीमन्, and forms are सरीमन्, स्तरीमन् &c ; as found in the following mantras वातस्य सर्गे अभवत् सरीमणि; स्तीर्णं बर्हिः सुष्टु रीमा जुषाणा &c. The words सर्वत्र also, in the sūtra after the next, indicates that these intermediate sūtras are Vaidic.

५९१ । जनिमृङ्मयाभिमनिन् । ४ । १४८ ।

जनिता जन्म । मरिना मृत्युः ।

591. The affix इमन्निच् comes after the roots जन् (to beget) and मृ (to die). 148.

Thus जन् (III. 24) + हसनिन् = जनिस् 'birth, offspring'; मृ (VI. 10) + हसनिच् = मरिस् 'death'.

५९२ । वेजः सर्वत्र । ४ । १४९ ।

छन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेसा तन्तुवायदण्डः । अर्थर्चादिः । सामनी वेसनी इति वृत्तिः ।

592. The affix **इमनिन्** comes every where after the root **वे** 'to weave' (I, 55) *i. e.* both in the Vaidic and secular literature. 149.

Thus वे+इमन्निन्=वेमन् (a loom); this word belongs to the अर्द्धर्षादि class (II. 4. 31 S. 816). It is read in the Gaṇapâṭha both in the पानादय class (V. 2. 100) and संकलादय class (IV. 2. 75). See वासनी वेमनी in the Kâśikâ vṛitti.

According to Vṛittikāra, this word is of the feminine gender and not masculine or neuter as required by II. 4. 31 S. 816.

Thus he says the word form वेसनी is as valid as सासनी a rope for trying cattle. For the formation of the word सासनी, see Unâdi IV. 152.

५९३ । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमम्पाप्सन्ध्यामन् । ४ । १५० ।

सप्तमी निपात्यन्ते । ज्ञायतेऽनेनेति नाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानौ । सीमानः । पञ्च
डाप् । सीने । सीमाः । व्येजोऽन्त्यस्योत्वं गुणः । व्योम । रौतेः रोम । लोम । पापना पापश्च ।
ध्याम परिमाणं तेजश्च ।

593. The seven words nāman, sīman, vyoman, roman, loman, pāpman, and dhyāman, are irregularly formed with the affix सनिन् 150.

Thus 1. नामन् 'a name', from the root न्ना to repeat, 'to remember', (I. 976), the irregularity consists in the elision of the न् of the root. 2. सीमन् (a boundary) from सि 'to bind' (IX. 5), the इ of which is elongated before the affix सनिन्. Its Nom. forms are सीमा, सीमानौ, सीमानः. The word सीमन् forms its feminine with डाप् (IV. 1. 13 S. 461). Thus its Nom. forms are सीमा, सीमे, सीमाः । 3. व्योमन् (the sky) from व्ये 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by उ which undergoes guṇa. 4. रोमन् 'the hair on the body of men and animals', from the र् 'to cry'. (II. 24). 5. लोमन् 'the hair on the body of men and animals', from लू 'to cut' (IX. 30). 6. पाप्मन् (sin) from पा 'to drink', (I. 972) with the augment पुन्. 7. ध्यामन् measure, lustre, splendour from ध्यै 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the following words are also irregularly formed under the present rule:— चक्षन् 'consumption', from चक्ष् 'to worship' (X. 153) सोमन् 'the moon', from सु to send, (I. 987), घामन् 'a house, the body &c'. from घा 'to hold, to maintain' (III. 10).

५९४ । मिथुने सनिः । ४ । १५१ ।

उपसर्गक्रियासंबन्धो मिथुनस् । स्वरार्थमिदम् । सुशर्मा ।

594. The affix सनि comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an upasarga with a verb is called मिथुन or coupling. Such compound roots take the affix सनि instead of सनिन् । The difference is in the accent. The word formed by सनिन् will have acute on the first syllable, as the affix is निन् (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by सनि will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): i.e. the accent will fall on the last syllable. Thus from √शृ to injure (IX. 18) we have with सनिन् (Un IV. 144), शर्मेन्; but with सनि we get शर्मन् । In compounding these words with the preposition सु, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus सुशर्मन् or सुशर्मा^३, one under Un IV. 144 and the last under the present sūtra.

५९५ । सातिभ्यां सनिन्सनिणौ । ४ । १५२ ।

स्यतीति सान । साननी । आत्मा ।

595. The affixes सनिन् and सनिण् come respectively after the roots सो 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and अर 'to go' (I. 38). 152,

Thus सो + मनिन् = सौमन् 'appeasing. the Sāmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender; its Nom. forms being साम, सामनी, सामानि. Similarly अत् + मनिन् = आत्मन् 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note:—These two affixes have indicatory न and ण, which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686) and by the latter (ण), vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिभ्यां सिकन् । ४ । १५३ ।

'हंसिका हंसयोषिति' । मसिका ।

596 The affix सिकन् comes after the roots हन् 'to kill' (II. 2) and मञ् 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus हन् + सिकन् = हंसिका 'a female goose i. e. a gander; मसिका 'a fly'.

५९७ । कीररन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix अरन् comes after the root कु 'to sound' (II. 33). 154.

Thus कु + अरन् = कवरः 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and ब, the feminine of कवर is कवरी formed with डीष् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a fellet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कवरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडच् । ४ । १५५ ।

गरुडः ।

598. The affix उडच् comes after the root गृ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus गृ + उडच् = गरुडः 'a kind of bird'.

Note:—Some do not read the sūtra as given in the text, but analyse the word गरुड, as गरुता डयते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word गरुत्, enumerated in the Guṇapâṭha under ववादि class. The affix having an indicatory ड causes the elision of the final vowel of डी; and the त् of गरुत् is elided by taking it to belong to the Prishodaradi class. Thus गरुत् + डी + ड = गरुडः ।

५९९ । इन्देः क्मिर्नलोपश्च । ४ । १५६ ।

इदच् ।

599. The affix क्मि comes after the root इन्द् 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus इन्द् + क्मि = इदच् 'this'.

Note :—Ujvaladatta has read this sūtra as इन्देः क्मिन् with न। But we do not find the न्ति accent in idam in the Vedas. Thus in इदंस् त्वत् पात्रस् इन्द्रपात्रस् (Rv. VI. 44. 16), इदंस् ते सोम्यस् संधु (Rv. VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were न्ति (VI. 1. 197. S. 3686). But in Daśapādī, the sūtra is read as इणो दमक्, i. e. the affix दमक् comes after the root इण् 'to go'.

६०० । कायतेर्ङिनिः । ४ । १५७ ।

किञ् ।

600. The affix ङिनि "comes after the root कै 'to sound' (I. 964). 157.

Thus कै + ङिन् = किञ् 'what, &c'. The affix having an indicatory ड causes the elision of रे of the root कै.

Note :—The final इ in ङिनि is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapādī gives the affix as ङिन् and not ङिनि ।

६०१ । सर्वधातुभ्यः घृन् । ४ । १५८ ।

वस् । अस् । शस् । 'इस्मन्-' (२८८५) इति ह्रस्वत्वम् । छादनाच्छत्रम् ।

601. The affix घृन् comes after all roots. 158.

Thus वस् 'to dwell' (I. 1054) + घृन् = वस् 'a cloth'; अस् 'to throw' (IV. 100) + घृन् = अस् 'a weapon'; शस् 'to injure' (I. 763) + घृन् = शस् 'a weapon'; छादि 'to cover' (X. 290) + घृन् = छत्रम् 'an umbrella', the long आ of the root is shortened by VI. 4. 97. S. 2985.

The words like पत्रम् 'a leaf' from पत् 'to fall' (I. 898) पात्रम् 'a vessel' from पा 'to drink' (I. 927), दंष्ट्रा 'a tooth' from दंश् 'to bite' (I. 1038) &c. are formed by this rule.

६०२ । अस्त्रिगमिनसिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

आष्ट्रः । गान्त्रं शकटम् । नान्त्रं स्तोत्रम् । हान्त्रं मरणम् । वैष्ट्रं पिष्टपम् । आष्ट्रमाकाशम् ।

602. The affix ष्ट्रन् comes after the roots अस्ज् 'to cook' (VI. 4), गस् 'to go' (I. 1031), नस् 'to bow down, to sound' (I. 1030), इस् 'to kill' (II. 2), विस् 'to enter' (VI. 130), and अश् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the vṛiddhi of the vowel of the root. 159.

Thus अस्ज् + ष्ट्रन् = आष्ट्रः 'light, ether', by VIII. 2. 23 S. 54, the स् of अस्ज् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the ज् is replaced by ष, and the त of the affix is then changed to ट ॥ गान्त्रम् 'a car'; नान्त्रम् 'a stotra'; हान्त्रम् 'death'; वैष्ट्रम् 'the Heaven'; आष्ट्रम् 'the sky'.

६०३ । दिवेद्युच्च । ४ । १६० ।

दौत्रं ज्योतिः ।

603. The affix ष्द्र comes after the root दिव् 'to shine' (IV. 1) which is replaced by द्युत्. 160.

The letter च in the sūtra indicates that the root substitute undergoes vṛiddhi by force of the last sūtra.

Thus दिव् + ष्द्र = द्युत् + ष्द्र = द्यौत्रस् 'light'.

६०४ । उषिखनिभ्यां कित् । ४ । १६१ ।

उष्द्रः । खात्रं खनित्रं जलाधारश्च ।

604. The affix ष्द्र comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727) and खर् 'to dig' (I. 927) and is treated as कित्. 161.

Thus उष् + ष्द्र = उष्द्रः 'a camel'; खात्रस् 'a spade, an oblong pond'.

६०५ । सिविमुच्योष्ट्ररूच् । ४ । १६२ ।

सूत्रस् । सूत्रस् ।

605. The affix ष्द्र comes after the roots सिव् 'to sew' (IV. 2) and शुच् 'to save' (VI. 136), the णि portions of which are replaced by ऊ. The affix is treated as कित्. 162.

Thus सिव् + ष्द्र = सू + ष्द्र = सूत्रस् 'a thread'; सूत्रस् (urine).

Note:—These two words could have been formed from the roots सूत्र and सूत्र of the Churādi class also (X. 360 and 361) by the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231), but the difference would be in the accent.

६०६ । अनिचिमिदिशसिभ्यः कत्रः । ४ । १६३ ।

आन्त्रस् । चित्रस् । मित्रस् । शस्त्रस् ।

606. The affix क्त्र comes after the roots अस् 'to go' (I. 493) चि 'to collect, gather' (V. 5), मिद् 'to love' (I. 779), and शस् 'to injure' (I. 763). 163.

Thus अस् + क्त्र = आन्त्रस् 'an entrail, intestine'; चित्रस् 'a picture, मित्रस् 'a friend' शस्त्रस् 'a weapon'.

Note:—The lengthening in āntram is by VI. 4. 15. S. 2666. All these words are end acute by affix accent (III. 1. 3. S. 3708) as in शुन आन्त्राणि वेचे । चित्रं देवानास् । मित्रं नयनस् । शस्त्रस्य शस्त्रमसि ।

६०७ । पुवो ह्रस्वश्च । ४ । १६४ ।

पुत्रः ।

607. The affix क्त्र comes after the root पु 'to purify' (IX. 12) of which the long ऊ is shortened. 164.

Thus पु + क्त्र = पुत्रः 'a son'.

Note:—Some derive the word पुत्र as पुनामा नरकस्तस्मात् त्रायते i. e. one who saves from the hell called पुत्र. In this sense the word will be formed thus :—पुत्र + त्रा + क्त्र = पुत्रः (III. 2. 3 S. 2915).

६०८ । स्त्यायतेर्ङ् । ४ । १६५ ।

खी ।

608. The affix *draṭ* comes after the root स्तवै 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus स्तवै + ड्रट् = स्त्री 'a woman'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि (i. e. रे) portion of the root स्तवै. Then the य् of the root is elided by VI. 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is स्त्री. The feminine is formed by adding डीप् by IV 1. 5. S. 470.

६०८ । गुधृवीपचिवचियनिसदिक्षदिभ्यस्त्रः । ४ । १६६ ।

'गोत्रस्यान्नामवंशयोः' । गोत्रा पृथिवी । धर्त्रं गृहस् । वेत्रस् । पक्त्रस् । वक्त्रस् । यन्त्रस् । सत्रस् । सत्रस् ।

609. The affix *tra* comes after the root गु to speak indistinctly (I. 997); धृ 'to hold' (I. 948); वी to go, to beget (II. 39); पच् to cook (I. 1045); वच् to speak; (II. 54); यच् 'to abstain' (I. 1033); सद् 'to go, to break' (I. 907) and सद् (it is sautra root) 166.

Thus गु + त्र = गोत्रः 'a family', its feminine is गोत्रा 'the earth'; धर्त्रस् 'the house'; वेत्रस् 'the cane'; पक्त्रस् 'the sacred fire maintained by a house holder'; वक्त्रस् 'the face'; यन्त्रस् 'an instrument'; सत्रस् 'a sacrificial session'; सत्रस् the Kshatriya caste.

६१० । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रस् । यात्रा । सात्रा । श्रोत्रस् । भस्त्रा ।

610. The affix *tran* comes after the roots हु to sacrifice, to worship' (III. 1); या 'to go' (II. 40); सा to measure (II. 53) श्रु to hear (I. 986); and भस् to censure, to shine' (III 18). 167.

Thus हु + त्रन् = होत्रस् 'a sacrifice or worship'; यात्रा 'going'; सात्रा 'a measure'; श्रोत्रस् 'hearing, the ear'; भस्त्रा 'a pair of bellows, 'a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गात्रस् ।

611. The affix *त्रन्* comes after the root गच् 'to go' (I. 1031) of which च is replaced by आ । 168.

Thus गच् + त्रन् = गात्रस् 'the body'.

६१२ । दादिभ्यश्छन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रस् । पात्रस् ।

612. In the Chhandas the affix *त्रन्* comes after the roots दा 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus दा + त्रन् = दात्रस् 'an instrument of cutting, a sickle', पात्रस् 'a vessel' from the root पा 'to drink' (I. 972); क्षेत्रस् 'a field' from the root सि 'to dwell' (VI. 114).

६१३ । भूवादिगृभ्यो णित्रम् । ४ । १७० ।

भावित्रस् । वादित्रस् । गारित्रसोदनस् ।

613. The affix णित्रन् comes after the roots भू 'to be' (I. 1), वद् 'to speak, to inform' (I. 1058) and गृ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus भू + णित्रन् = भावित्रस् 'the three worlds i. e. heaven, earth and lower regions. The indicatory ण of the affix causes the vṛiddhi. वादित्रस् 'a musical instrument' गारित्रस् 'water'.

६१४ । चरेवृत्ते । ४ । १७१ ।

चारित्रस् ।

614. The affix णित्रन् comes after the root चर to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

Thus चर + णित्रन् = चारित्रि 'conduct, behavior'.

Note:—The word चरित्र has been also formed by इत्र affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्रिस् by अण् of Prajñādi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ । ४ । १७२ ।

अशित्रस् । वहिलस् । धरित्री मही । त्रैहृ स्वप्नादिभ्य उत्रः । त्रौत्रं प्रहरणस् । वृज् । वस्त्रं प्रावरणस् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and √traī 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश् + इत्र = अशित्रस् 'a thief, an oblation of rice'; वहिलस् 'a raft, boat'; धरित्री 'the earth'. त्रै + उत्र = त्रौत्रस् 'a goad, a kind of disease'; वस्त्रस् 'a cloak, mantle' from √vrñ (I. 8).

६१६ । अमेद् विषति चित् । ४ । १७३ ।

अमित्रः शत्रुः ।

616. The affix इत्र, treated as चित्, comes after the root अच् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अच् + इत्र = अमित्रः 'an enemy'. Q. Is it not अ + मित्र a non-friend. अ + मित्र = अमित्रस् which is Neuter.

६१७ । आः समिगिनकषिभ्याम् । ४ । १७४ ।

संपूर्वादिभ्यो निपूर्वात्कषेष्वा आ स्यात् । स्वरदित्वादव्ययत्वम् । समया । निकषा ।

617. The affix आ comes after the roots इच् 'to go' (II. ३६) preceded by the preposition सच्, and कष् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition नि. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 37, S. 447).

Thus सच् + इण् + आ = समया 'duly, seasonably'; निकषा 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Unâdi sūtras, दोषा (at night) is formed from the root दुब् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ; दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ, there is no guṇa of the root by the बहुल (diversely); स्वषा 'the oblation of food offered to the pitris or manes of deceased ancestors,' from the root स्वद् 'to be sweet' (I. 18) the द being changed to च by the force of बहुल 'diversely'.

६१८ । चित्तेः कणः कश्च । ४ । १७५ ।

बाहुलकादगुणः । 'चिक्कणं मसृणं स्निग्धम्' ।

618. The affix कण comes after the root चित् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चित् + कण = चिक्कणस् 'greasy'. There is want of guṇa as a diversity. See Amarakośha II. 9. 46 for the line चिक्कणं मसृणं स्निग्धम् &c.

६१९ । सूचेः स्मन् । ४ । १७६ ।

सूक्ष्मम् ।

619. The affix स्मन् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 327). 176.

Thus सूचि + स्मन् = सूक्ष्मस् fine, subtle. The णि is elided. The च is changed to क, and the स to य ।

६२० । पातेर्दुस्सुन् । ४ । १७७ ।

पुमान् ।

620. The affix दुस्सुन् comes after the root पा 'to protect' (II 47). 177.

Thus पा + दुस्सुन् = पुस् the आ of पा is elided by the affix being ङित्; स् is changed to anusvâra. By VII. 1. 89 S. 436, अस् is substituted for the final of पुस् in the strong cases. So its Nom. forms are पुमान्, पुमांसौ, पमांसः the न् being added in the strong cases after अ by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahâbhâṣya; while others read the sūtra as पूजो दुस्सुन् ।

६२१ । रुचिभुजिभ्यां किञ्चयन् । ४ । १७८ ।

रुचिञ्चयिष्यत् । भुजिञ्च्यो दासः ।

621. The affix किञ्चयन् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and भुज् 'to protect', enjoy (VII. 17), 178.

Thus रुच् + किञ्चयन् = रुचिञ्चयस् 'agreeable, pleasing'; भुजिञ्च्यः 'a servant'.

६२२ । वसेस्तिः । ४ । १७९ ।

'वस्तिर्नाभिरघो द्वयोः' । 'वस्तयः स्युर्दशासूत्रे' । बाहुलकाच्चासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगमस्यतीत्यगस्तिः । शकन्च्चादिः ।

622. The affix ति comes after the root वस् 'to dwell, to cover' (I. 1054, II. 13). 179.

Thus वस् + ति = वस्ति: 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural वस्तयः means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Unâdi sūtras, the root शास् 'to rule' (II. 66) takes also the affix ति after it. Thus शास्तिः punishment by the king.

So also अगस्तिः 'the name of a sage'; this word belongs to the शकृन्च्वादि class of the Gaṇapâṭha. It is formed from the root अस् to throw (IV. 100): with the upapada अग a mountain. It literally means he who humiliates (अस्यति) the mountain (अगं). Agasti humiliated or threw down the Vindhya hills.

६२३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

623. The affix ति comes after the root अस् to be (II. 56) preceded by the preposition सु. 180.

Thus सु + अस् + ति = स्वस्ति a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of स्वर &c. I. 1. 37. S. 447.

६२४ । वौ तसेः । ४ । १८१ ।

वितस्तिः ।

624. The affix ति comes after the root तस् 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition वि. 181.

Thus वि + तस् + ति = वितस्तिः 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'.

Similarly विशस्तिः from the root शस् (to rule).

६२५ । पदिप्रथिभ्यां नित् । ४ । १८२ ।

पत्तिः । प्रतियिः । * तितुन्नेष्वग्रहादीनाम् - * इतीदृ ।

625. The affix ति comes after the roots पद् 'to go' (IV. 60) and प्रश् 'to be famous' (I. 802). and is treated as नित्. 182.

Thus पद् + ति = पत्तिः 'a footman'; प्रश् + ति = प्रथितिः 'celebrity, fame'. The root प्रश् has received the augment इट् by the *Vārtika* तितुन्ने &c. given in the Siddhānta Kāumudī under III. 3. 103 S. 3280, but in Kāśikā under VII. 2. 9.

६२६ । कृणातेह्रस्वश्च । ४ । १८३ ।

कृतिः ।

626. The affix ति comes after the root कृ to tear (IX. 23) of which the long ऋ is shortened. 183.

Thus कृ + ति = कृतिः 'a leathern bag for holding water, a fish'.

६२७ । कृत्कृपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं शिरोवेष्टनम् । तिरीटं सुवर्णम् । 'कृपीटं कुक्षिवारिणोः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) कृ to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak' (I. 799). 184.

Thus कृ + कीटन् = किरीटम् 'a diadem, a crown', तिरीटम् 'gold'; कृपीटम् 'the belly, water, forest'.

Note:—In the Daśapādi, the sūtra is read as कृगृ कृपिकृपिभ्यः । Accordingly, a fourth example is given there as कृप् (to shake) + कीटन् = कृपीटः ।

६२८ । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् । ४ । १८५ ।

रुचितमिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

628. The affix कितच् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), वच् 'to speak' (II. 54), कुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), कुट् 'to be crooked' (VI. 73). 185.

Thus रुच् + कितच् = रुचितम् 'pleasing, agreeable'; वच् + कितच् = उचितम् 'proper', the व of the root undergoing samprasârana before the affix having an indicatory क by VI. 1. 15 S. 2409. कुचितम् 'small, little'; कुटितम् crooked.

६२९ । कुटिकुषिभ्यां कमलन् । ४ । १८६ ।

कुङ्मलम् । कुष्मलम् ।

629. The affix कमलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुप् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186.

Thus कुट् + कमलन् = कुङ्मलः 'an opening bud'; in the neuter, a hell. कुष्मलम् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुषेर्लशच् । ४ । १८७ ।

कुल्मलं पापम् ।

630. The affix कमलन् comes after the root कुष् the ष् of which is changed to ल्. 187.

Thus कुष् + कमलन् = कुल्मलम् 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । सरः । पयः । सदः ।

631. The affix असुन् comes after all roots. 188.

Thus चित् to perceive (I. 39) + असुन् = चेतस् 'consciousness'; सरस् a pond from चृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with डीप् thus सरसी 'a large lake', पयस् 'water, milk' from पी 'to drink' (IV. 33), सदस् 'an assembly, from सद 'to injure, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as वर्चस् (light) from वर्च् 'to shine' (I. 175), रोदस् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II. 58), वयस् 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), ज्ञानस्

food, boiled rice' from अश् 'to breathe' (II. 61), तमस् darkness, from तप् 'to fade' (IV. 93), सहस् 'courage' from सह् 'to endure' (I. 905), तपस् 'austerity' from तप् 'to burn' (I. 1034), महस् 'great' from मह् 'to worship' (X. 321), नभस् 'heaven' from नम् 'to injure' (I. 788), रजस् 'dust, powder, diet' from रज् 'to color' (I. 1048), the nasal of रज् is elided, because the affix is क्तिच् after this root, as is taught in the subsequent sūtra IV. 216.

The words नभं, तपं, सहं, तमं and रजं ending in अ are also valid forms. They are derived by the affix अच् (Pachâdi), except रज which is formed by क् (चञर्थे कविधानम्).

६३२ । रपेरत एच्च । ४ । १८९ ।

रेपोऽवदास् ।

632. The affix असुन् comes after the root रप् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which अ is replaced by र. 189.

Thus रप् + असुन् = रेपस् 'low, vile &c'. See mantra अरेपमातम्वा where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युट् च । ४ । १९० ।

देवने स्तुतौ । यशः ।

633. The affix असुन् comes after the root अश् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युट् augment. 190.

Thus अश् + युट् + असुन् = यशस् 'praise'. The word देवन means praise.

६३४ । उठ्जेर्बले बलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix असुन् comes after the root उठ्ज् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of ब् of the root also. 191.

Thus उठ्ज् + असुन् = ओजस् strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणं च । ४ । १९२ ।

श्वः । श्वसी । बलपर्यायोऽयम् ।

635. The affix असुन् comes after the root श्वि to go, to swell, the च् of which undergoes Samprasârana (i. e. च् is changed to उ). 192.

Thus श्वि + असुन् = श्वस् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are श्वः, श्वसी, श्वसि.

६३६ । अयतेः स्वाङ्गे शिरः किञ्च । ४ । १९३ ।

अयतेः शिर आदेशोऽमुन्किञ्च । शिरः । शिरसी ।

636. The affix असुन् treated as क्तिच् comes after the root अि 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

Thus श्रि + अमुन् = शिरस् 'the head'. Its Nom.- forms are शिरः, शिरसी, शिरांसि ॥ The word शिर ending in अ is also a valid from, as पिण्डं दद्यात् गया शिरे (Vâyu Purāṇa).

६३७ । अर्तेरुच्च । ४ । १९४ ।

उरः ।

637. The affix अमुन् (treated as किर) comes after the root अच् 'to go' (III. 16) which is replaced by उ । 194.

Thus अच् + अमुन् = उरस् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधौ शुट् च । ४ । १९५ ।

अर्थो गुदव्याधिः ॥

638. The affix अमुन् comes after the root अच् 'to go' and also the augment शुट् when the derivative word means a disease. 105.

Thus अच् + शुट् + अमुन् = अर्थः 'piles'.

६३९ । उदके नुट् च । ४ । १९६ ।

अर्तेरमुन्स्यात्तस्य च नुट् । अर्थः । अर्थसी ।

639. The affix अमुन् comes after the root अच् 'to go', and also the augment नुट् when the derivative word means water. 196.

Thus अच् + नुट् + अमुन् = अर्णस् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्णः, अर्णसी, &c.

६४० । इण आगति । ४ । १९७ ।

एनः ।

640. The affix अमुन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36), and also the augment उट् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus इण् + उट् + अमुन् = एनः 'sin'.

६४१ । रिचैर्धने चिच्च । ४ । १९८ ।

चात्प्रत्ययस्य नुट् । चित्वात्कुत्वस् । रेकणः सुवर्णस् ।

641. The affix अमुन् treated as चित् comes after the root रिच् 'to purge' (VII. 4) and also the augment नुट्, when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as चित्, the च् of the root is changed to क् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिच् + नुट् + अमुन् = रिक् + नुट् + अमुन् = रेकणः 'wealth, gold'. (The च् being changed to क् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note:—In Dasapâdî vritti, the augment नुट् is not read into the sūtra, and the example given is रेकः, रेकसौ &c. Ujjvaladatta reads the sūtra as

'richer dhane chit kichcha' and he gives the example रिज्जस् । But they are both wrong. We find the form रेक्णस् in the Vedas, as in नित्यं रेक्णीः मर्त्याः, परिषद् ह्यरणस्व रेक्णः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ने ह्रस्वश्च । ४ । १९९ ।

चनो भक्तस् ।

642. The affix असुन् comes after the root चाय् 'to worship, to discern' (I. 929), the long अ of which is shortened to short अ, and there is also the augment बुद् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाय् + बुद् + असुन् = चय् + बुद् + असुन् = चनस्. Food, delight. The य् of the root is elided by VI. 1. 66. S. 873.

Note:—The word is चन and not चण as wrongly given by the author of Daśapādī vṛitti. In the Vedas we find चनो दधिष्व पचतः and सुते दधिष्व नद्युनः with the dental न ।

६४३ । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । ४ । २०० ।

वर्पो रूपस् । शेषो गुह्यस् ।

643. The affix असुन् comes after the roots वृ 'to choose' (IX. 38), and शी 'to sleep' (II. 22.) and also the augment पुट्, when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृ + पुट् + असुन् = वर्पस् 'form'; शी + पुट् + असुन् = शेषस् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note:—See the mantra चन्द्रिश्नदेवा अभिवर्षसाभूत् । The word शेषः ending in अ is also a valid form, as in the verse यस्यासुश्रन्तः प्रहराम शेषस् ।

६४४ । स्रुरिभ्यां तुट् च । ४ । २०१ ।

स्रोतः । रेतः ।

644. The affix असुन् comes after the roots स्रु 'to go, to flow' (I. 987) and री 'to trickle' (IV. 30), and also the augment तुट्. 201.

Thus स्रु + तुट् + असुन् = स्रोतस् 'current'; the senses. रेतस् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्जले जुट् च । ४ । २०२ ।

पाजः । पाजसी ।

645. The affix असुन् comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment जुट्, when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा + जुट् + असुन् = पाजस् (strength). Its Nom. forms are पाजस्, पाजसी &c. Ujjvaladatta reads the augment as बुट् but it is incorrect. In the mantra पृथुपाजा अमर्त्यः (Rv. III. 27. 28) the letter is ज and not य ।

६४६ । उदके युट् च । ४ । २०३ ।

पाथः ।

646. The affix असुन् comes after the root पा to protect, and the augment युट् when the derived word means 'water.' 203.

Thus पा + युट् + असुन् = पाथस् 'water'. A. K. I. 10. 4.

६४७ । अन्ने च । ४ । २०४ ।

पाथो भक्तस् ।

647. The affix असुन् and the augment युट् come after the root पा to protect when the derived word means food. 204.

Thus पा + युट् + असुन् = पाथस् 'food'.

६४८ । अदेर्नुन्धौ च । ४ । २०५ ।

अदेर्भक्ते बाधयेऽनुन्धुमागमो धादेशश्च । अन्धोऽन्नस् ।

648. The affix असुन् and the augment उच् come after the root अद् 'to eat' (II. 1), the इ of which is changed to उ; when the derived word means 'food'. 205.

Thus अद् + उच् + असुन् = अन्धस् 'food'. A. K. II. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः—स्कन्धसी ।

649. The affix असुन् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the इ of which is changed to उ, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द् + असुन् = स्कन्धस् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धस्, स्कन्धसी.

६५० । आपः कर्माख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्माख्यायां ह्रस्वो जुट् च वा । अप्रः । अपः । बाहुलकात् । आपः । आपसी ।

650. The affix असुन् and optionally the augment जुट् come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long आ of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप् + जुट् + असुन् = अप्रस् or without the augment जुट्, अपस् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बाहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the long आ is neither shortened nor the augment जुट् added to, the root आप्, before the affix असुन्. Thus आपस् is formed. It is of the Neuter gender and means water, sin, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपः, आपसी &c.

६५१ । रूपे जुट् च । ४ । २०८ ।

अङ्गो रूपस् ।

651. The affix अञ्च् and the augment ड् come after the root आप् (to pervade), the long आ of which is shortened to अ when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus आप् + ड् + अञ्च् = अञ्जस् (shape, beauty). The प् of the root is changed to ञ् by VIII. 4. 53. S. 52.

६५२ । उदके नुम्भौ च । ४ । २०९ ।

अञ्जः ।

652. The affix अञ्च् and the augment लृच् come after the root आप् the प् of which is replaced by भ्, and the long आ is shortened to अ, when the derived word means 'water'. 209.

Thus आप् + लृच् + अञ्च् = अम्भस् 'water'.

६५३ । नहेर्दिवि भश्च । ४ । २१० ।

अम्भः ।

653. The affix अञ्च् comes after the root नह् 'to bind' (IV. 57), the ह् of which is replaced by भ्, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus नह् + अञ्च् = नभस् 'the sky'.

६५४ । ह्य आगोऽपराधे च । ४ । २११ ।

'आगः पापापराधयोः' ।

654. The affix अञ्च् comes after the root ह्य 'to go' (II. 36) which is replaced by आग, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus ह्य + अञ्च् = आग + अञ्च् = आगस् 'fault, offence, sin'.

६५५ । अमेहुक्च । ४ । २१२ ।

अंहः ।

655. The affix अञ्च् comes after the root अस् 'to go' (I. 493), and also the augment ड्. 212.

Thus अस् + ड् + अञ्च् = अंहस् a sin, trouble, anxiety, care &c.

६५६ । रमेश्च । ४ । २१३ ।

रंहः ।

656. The affix अञ्च् and the augment ड् come also after the root रच् 'to play' (I. 906). 213.

Thus रच् + ड् + अञ्च् = रंहस् enjoyment, speed, eagerness, violence.

६५७ । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

रमन्तेऽस्मिन्नहः ।

657. The affix अञ्च् comes after the root रच् (to play) the च् of which is changed to ह् when the derived word means a place. 214.

Thus रच् + अञ्च् = रहस् 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

६५८ । अञ्चयज्ञियुजिभृजिभ्यः कुश्च । ४ । २१५ ।

रभ्योऽसुन्वर्गज्ञान्तादेशः । 'अङ्गुलिहारीरयोः' । अङ्गः पक्षी । योगः सप्ताधिः । भर्गस्तेजः ।

658. The affix असुन् comes after the roots अञ् 'to go, to worship' (I. 203), अञ्ज् 'to anoint, to make clear' (VII. 21), युज् 'to unite (VII. 7), भृज् 'to break (I. 191) the last letters of each of these is replaced by क्. 215.

Thus अञ्+असुन्=अङ्गस् 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्गः, अङ्कसी, अङ्कांसि. So also अङ्गस् 'a bird' its Nom. forms, being अङ्गः, अङ्गसी, अङ्गांसि । योगस् 'yoga or contemplation and meditation; भर्गस् 'light'. The word योगस् is declined as योगस्, d. योगसी, pl. योगांसि ।

Note:—In हरः स्मरहरो भर्गः the word bharga ends in अ formed by घञ् । Similarly we get from √ucha (IV. 114), ओकस् dwelling, temple.

६५९ । भूरङ्गिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुवः । रजः ।

659. The affix अङुत् treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रञ् 'to color (I. 1048)'. 216.

Thus भू+अङुत्=भू+उच् (VI. 4. 77. S. 271)+असुन्=भुवस् 'the atmosphere, the ether'. It is an Indeclinable. So also रजस् 'dust &c.'

६६० । वसेर्णित् । ४ । २१७ ।

वासो वस्त्रस् ।

660. The affix असुन् comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054) is treated as णित्. 217.

Thus वस्+असुन्=वासस् 'a cloth'. The वृद्धि is caused by the affix being treated as णित्.

६६१ । चन्देरादेश्च छः । ४ । २१८ ।

छन्दः ।

661. The affix असुन् comes after the root चन्द् 'to gladden, to shine' (I. 68) the initial च of which is changed to छ. 218.

Thus चन्द्+असुन्=छन्दस् (the Veda; a metre).

६६२ । पचिवचिभ्यां सुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षसी तु स्पृतौ पक्षौ' । वक्षो हृदयस् ।

662. The affix असुन् with the augment सुट् comes after the roots पच् 'to cook (I. 1045) and वच् 'to speak (II. 54)'. 219.

Thus पच्+सुट्+असुन्=पक्षस् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षसी pl. पक्षांसि. In the Śrutis (i. e. Vedas), the word पक्षस् is of the neuter gender and ends in the consonant स् as in शालायै पक्षसी and पूर्वोत्तरे द्वे पक्षसी । But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षौ &c. So also is the word वक्षस् formed meaning the chest.

६६३ । वहिहाधाज्ज्यश्रुन्दसि । ४ । २२० ।

वहा अनङ्वान् । हासाञ्चन्द्रः । भासाः पर्वत इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु विदित्यनुवर्तते न तु सुट् । तेन वहेरुपधाट्टिः । इतरयोः 'आतो युक्-' (२७६१) इति युक् । 'शोणा धृष्णू नृवाहसा' । 'ओता इव गृणतः स्तोमवाहाः' । विश्वो विहायाः । 'वाजम्भरो विहायाः' । 'देवो नयः पृथिवी विश्वधायाः' । 'अधारयत्पृथिवी विश्वधायसस्' । 'धर्षसं भूरिधायसस्' इत्यादि ।

663. In the chhandas the affix अङुन् comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053) हा 'to abandon (III. 8)' and धा to hold (III. 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment सुट् comes after the roots, by the force of the last sūtra. Thus the examples given by the ancient commentators Prasādakāra &c. are वह् + सुट् + अङुन् = वहेस् 'an ox'; हासस् 'the moon'; धासस् 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic sūtra. On the contrary, the forms found there are shown below. The anuvritti of णिच् is only current in this sūtra and not that of सुट् ।

Thus वह् + अङुन् = वाहस् 'Agni, a hymn'. In fact, the affix is treated as णिच्, thus causing vṛiddhi of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, शोणा धृष्णू नृ वाहसा and ओता इव गृणत स्तोमवाहाः ।

After the other two remaining roots (i. e. हा and धा), the affix अङुन् being treated as णिच् causes the augment युक् to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus हा + युक् = हायस् (abandoning) and धा + युक् = धायस् supporting. As in the Rig Veda, विश्वो विहायाः (Rv. I. 128. 6) where विहायाः means महान् great. So also वाजम्भरो विहायाः । Similarly देवो नयः पृथिवी विश्वधायाः (Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c, where विश्वधायाः means सर्वस्य जगतो धर्ता । So also आधारयत् पृथिवी-विश्वधाय सस् । धर्षसंभूरिधायसस् &c.

६६४ । इण आसिः । ४ । २२१ ।

अयाः वह्निः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

664. The affix आसि comes after the root इण् 'to go' (II. 36). 221.

Thus इण् + आसि = अयाः 'fire'. It is an avyaya or Indeclinable since it has been enumerated in the list of words beginning with अहस् &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविशिष्टो घातुर्निथुनं तत्रासुनोपवादोऽसिः स्वरार्थः ।

665. The affix असि comes after all roots instead of अङुन् when they are in combination with an upasarga or preposition and every thing else is like as if *asun* was added. 222.

The difference between अस्मि and असुन् is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam.

Thus अस्मिन् formed by असुन् Un. IV. 190, but सुयस्मिन् under the present sūtra. Similarly सुयस्मिन् । सुस्मोर्त्तस्मिन् &c.

६६६ । नञि हन एह च । ४ । २२३ ।

अनेहाः । अनेहसी ।

666. The affix अस्मि comes after the root हन् 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle नञ्, and the root हन् is replaced by एह. 223.

Thus हन् + अस्मि = अन् + एह + अस्मि = अनेहस् (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is अनेहाः by VII. 1. 94 S. 276. Its Nom. Dual is अनेहसी.

६६७ । विधाजो वेध च । ४ । २२४ ।

विदधातीति वेधाः ।

667. The affix अस्मि comes after the root विधाज् (धा 'to hold' (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध. 224.

Thus विधा + अस्मि = वेध + अस्मि = वेधस् 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधाः ।

६६८ । नुवो धुट् च । ४ । २२५ ।

नोधाः ।

668. The affix अस्मि comes after the root नू 'to praise' (II. 26), and there is also the augment धुट्. 225.

Thus नू + धुट् + अस्मि = नोधस् the panegyrist. In the Mantra सद्यो नवद्धीर्याय नोधाः the word nodhâh is explained in the Nirukta by नोधा अस्मि भवति the Rishi is called *nodhas* or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

अस्मिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्व प्राप्ते तदपवादार्थमिदम् ।

669. The affix अस्मि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a *kâraka*; and the first member retains its original accent. 226.

This sūtra regulates accent.

Thus धु + तप् 'to burn' (I. 1034) + अस्मि = धुतपस् । Similarly जातवेदस् from /विद (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a *Kâraka* noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes *anudâtta*. This sūtra makes an exception

to it and declares that such compounds, when असि formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudâtta.

६७० । चन्द्रेमो ङित् । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्माङ्गोऽसिः स्यात्स च ङित् । चन्द्रमाः ।

670. The affix असि treated as ङित् comes after the root चा 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र + मा + असि = चन्द्रस् + असि = चन्द्रमस् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रमाः d. चन्द्रमसैः pl. चन्द्रमसः । Haradatta explains it by चन्द्रं रजतं असृतं च तदिव मीयते असौ ।

६७१ । वयसि धाजः । ४ । २२८ ।

वयोधास्तरुणः ।

671. The affix असि treated as ङित् comes after the root धा 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयस् as upapada. 228.

Thus वयस् + धा + असि = वयोधस् (a young man); its Nom. sing. is वयोधाः

६७२ । पयसि च । ४ । २२९ ।

पयोधाः समुद्रो मेघश्च ।

672. The affix असि treated as ङित् comes after the root धा (to hold) preceded by the word पयस् as upapada. 229.

Thus पयस् + धा + असि = पयोधस् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is पयोधाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोधाः ।

673. The affix असि treated as ङित् comes after the root धा (to hold) preceded by the word पुरस् as upapada. 230.

Thus पुरस् + धा + असि = पुरोधस् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोधाः ।

६७४ । पुरुरवाः । ४ । २३१ ।

पुरगण्डस्त्वदीर्घो रौतेरसिञ्च निपात्यते ।

674. The word पुरुरवस् (the Nom. sing. of which is पुरुरवाः) is irregularly formed with the affix असि. 231.

The short उ of पुर is elongated before the root र 'to sound' (II. 24) to which the affix असि is added. Thus पुर + र + असि = पुरुरवस् 'the son of Budha and Ilâ and founder of the lunar race of kings.

६७५ । चक्षेर्वहुलं शिञ्च । ४ । २३२ ।

नृचक्षाः ।

675. The affix असि which is diversely treated as ङित् comes after the root चक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

Thus नृ + वस् + अस्मि = नृवस्मि 'a God, lit. seeing or guiding men'.

By the affix being treated as शित्, it gets the designation of *śādhātuka* (III. 4. 113 S. 2166), hence वस् is not changed to रुया, as is the case when the affix is not treated as शित्. Thus प्र + वस् + अस्मि = प्रवस्मि (a name of Prajâpati). Its N. S. is प्रख्याः ।

६७६ । उषः कित् । ४ । २३३ ।

उषः ।

676. The affix अस्मि comes 'after the root उष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित्. 233.

Thus उष् + अस्मि = उषस् 'the dawn'.

Note:—In the *Daṣapâdi*, the sūtra is read as वसः कित्. i. e. the affix अस्मि treated as कित् comes after the root वस् (to dwell). Thus वस् + अस्मि = उषस् । Before *भ* beginning affixes it is declined like अपस्; as समुषद्भिः । See *Vârtika* उषसश्चेत्यते under VII. 4. 48.

६७७ । दमेरुनसिः । ४ । २३४ ।

'सप्तार्चिर्दमुनाः' ।

677. The affix उनसि comes after the root दम् 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus दम् + उनसि = दमुनस् 'fire. See A. K. I. 1. 59 for the verse सप्तार्चिर्दमुनाः &c. Sometimes there is lengthening of the उ, as in जुष्टो दमुनाः (Rv. V. 4. 18) where *damûnâḥ* is explained by दानमना दान्तमनावा charitably disposed, generous, or controlled of mind. दमुनसो अपसो ये जुहस्ता (Rv. V. 42. 12).

The *Daṣapâdi* gives the sūtra as दमेरु नसिः with long उ. According to it, the word with short उ is a diversity.

६७८ । अङ्गतेरसिरिरुडागमश्च । ४ । २३५ ।

अङ्गिराः ।

678. The affix अस्मि comes after the root अङ्. (to go) and also the augments इ and इट्. 235.

Thus अङ् (I. 155) + इट् + अस्मि = अङ्गिरस् (the name of a celebrated sage who composed some of the *vaidika* hymns).

६७९ । सत्तेरप्पूर्वादसिः । ४ । २३६ ।

अप्सरसः । प्रायेणाय भूम्नि । अप्सरसः ।

679. The affix अस्मि comes after the root सृ 'to move' (III. 17) preceded by the word अप्. 236.

Thus अप् + सृ + अस्मि = अप्सरस् (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरा.

The word is said to be generally plural, as अप्सरसः । The singular is अप्सरा ending in long आ ।

६८० । विदिभुजिभ्यां विश्वे । ४ । २३९ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix अवि comes after the roots विद् 'to know' (II. 55) and भुज् 'to feed, preserve' (VII. 17), when preceded by the word विश्व. 237.

Thus विश्व + विद् + अवि = विश्व वेदस् 'Fire', its Nom. sing. is विश्व वेदाः lit. he who knows all (विश्वं वेत्ति). So also विश्व भोजस् 'Indra'. lit. he who preserves all विश्वं भुङ्क्ते । The forms विश्ववेदाः and विश्वे भोजाः given by Ujjvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of विश्व is with स्मिन् । In the following there is no locative sign :—सुधृलीको भवतु विश्ववेदाः and प्रयाभगः प्रहृडे विश्वभोजाः ।

६८१ । वशेः कनसिः । ४ । २३८ ।

संसारणाच् । उयनाः ।

681. The affix कनसि comes after the root वश् (to desire). 238.

Thus वश् (II. 70) + कनसि = उयनस् (Name of Śukra).

Its Nom. sing. is उयनाः ।

इत्युक्तादिषु चतुर्थः पादः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो हुतच् । ५ । १ ।

अद्भुतच् ।

682. The affix हुतच् comes after the root भू (to be) preceded by अद (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus अदभू + हुतच् = अद्भू + हुतच् = अद्भुतच् (curious). The affix having an indicative ह causes the elision of the vowel of the root भू.

६८३ । गुधेरूमः । ५ । २ ।

गोधूमः ।

683. The affix ऊम comes after the root गुध् 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus गुध् + ऊम = गोधूमः 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेरूरन् । ५ । ३ ।

मसूरः । प्रथमे पादे असेररन् 'मसेर' इत्यत्र आख्यातः ।

684. The affix ऊरन् comes after the root मश् 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

Thus मव् + ऊरन् = मसूरः 'a kind of pulse; a pillow'. By Unādi I. 43., it was taught that the affix ऊरन् comes after the root मव् giving the form मसूरः with short उ । Thus we have two forms.

६८५ । स्थः किञ्च । ५ । ४ ।

स्थूरो मनुष्यः ।

685. The affix ऊरन् comes after the root स्था to stand (I. 975) and is treated as कित्. 4.

Thus स्था + ऊरन् = स्थूरः 'a man'. As the affix is कित्, it causes the elision of the long आ of the root. In the Mantra स्थूरस्य रायो वृद्धो य ईहे (Rv. IV. 21. 4) the word sthūra is explained by sthūla 'fat', 'big', steady.

६८६ । पातेरतिः । ५ । ५ ।

पातिः स्वामी । संपातिः पक्षिराजः ।

686. The affix अति comes after the root पा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus पा + अति = पातिः 'master, lord, husband', संपातिः, (the lord of birds).

६८७ । वातेर्नित् । ५ । ६ ।

'वातिरादित्यसोमयोः' ।

687 The affix अति comes after the root वा to move, to blow and is treated as नित्. 6.

Thus वा + अति = वातिः 'the sun, the moon'. See Rabhasa Kosha for the line वातिरादित्यसोमयोः ।

६८८ । अर्तेश्च । ५ । ७ ।

अर्तिरुद्वेगः ।

688. The affix अति comes after the root अर् (to go) and is treated as नित्. 7.

Thus अर् (III. 16) + अति = अर्तिः 'dissatisfied, languid'.

६८९ । तृहेः क्त्वा हलोपश्च । ५ । ८ ।

तृणम् ।

689. The affix क्न् comes after the root तृह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus तृह् + क्न् = तृणम् 'grass'. No guṇa as the affix is कित् ।

६९० । वृञ्जुलितनिताडिभ्य उलत्तण्डश्च । ५ । ९ ।

विग्रन्ते लुट्यन्ते तन्यन्ते ताडयन्त इति वा तण्डुलाः ।

690. The affix उलच् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) लुट् 'to roll' (I. 336), तह् 'to spread' (VIII. 1), and ताडि 'to beat' (X. 43), which are replaced by तण्ड. 9.

Thus चृ or छुट् or तृ or ताङ् + उलच् = तृङ् + उलच् = तृङ्गुलः 'rice' lit. that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note :—Although by Unâdi IV. 107 (सानसि पर्जसि &c), the word तृङ्गुलः was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sūtra and the one formed under the present sūtra consists in the position of the accent. The affix उलच् of the present sūtra, being चिच् places the accent on the last syllable (VI. 1 '163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of तृङ्गुल formed under IV. 107 by force of प्रत्ययस्वर. (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दंसेष्टनौ न आ च । ५ । १० ।

‘दासः सेवकशूद्रयोः’ ।

691. The affixes ट् and टृ come after the root दृश् (to serve), of which the च् is changed to आ. 10.

Thus दृश् + ट् or टृ = दासः or दासः 'a slave, a servant'. The च् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicatory ट् shows that the word takes the affix ङीप् in forming its feminine. Thus दास + ङीप् = दासी.

६९२ । दंशेश्च । ५ । ११ ।

दाशो धीवरः ।

692. The affixes and operations applicable to दृश् by the last sūtra, also apply to दृश् (to bite). 11.

Thus दृश् + ट् or टृ = दाशः or दाशः 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेडैसिः । ५ । १२ ।

स्वरादिपाठादव्ययत्वच् । उच्चैः ।

693. The affix डैसि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उत्. 12.

Thus उत् चि + डैसि = उत्च 'the affix having an indicatory ड् causes the elision of the टि portion of the root' + डैसि = उच्चैश् 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437).

६९४ । नौ दीर्घश्च । ५ । १३ ।

नीचैः ।

694. The affix डैसि comes after the root चि (to collect) preceded by नि of which the short इ is elongated. 13.

Thus निचि + डैसि = नीचैश् 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सौ रमेः कौ दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

रमेः पुपूर्वादिभ्यो वाच्ये कः स्यात् । किर्यादयुनासिकलोपः । वृत्त उपशान्तौ दयालुश्च ।

695. The affix क comes after the root र्च to play (I. 906) preceded by ड् when the word so formed refers to punishment. The short उ of ड् is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (च) of the root. Thus ड् र्च + क = चूरतः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूजो यगणुकह्रस्वश्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पुण्यश्च ।

696. The affix यद् comes after the root प्र to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment डक्. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus प्र + डक् + यद् = पुण्यश्च 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्त्रंसेः शि कुट् किञ्च । ५ । १६ ।

स्त्रंसेतेः शिरादेशो यत्प्रत्ययः किञ्स्य कुडागमश्च । शिञ्चश्च

697. The affix यद् treated as कित् comes after the root लञ् 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus लञ् + कुट् + यद् = शि + क् + य = शिञ्चश्च 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as कित् prevents गुण taking place.

६९८ । अर्तेः क्युरुञ्च । ५ । १७ ।

उरयो नेचः ।

698. The affix ष्यु comes after the root ऋ 'to go' (III. 16), and उ replaces the ऋ of the root. 17.

Thus ऋ + ष्यु = उरणः a sheep or ram. The उ which replaces ऋ is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The ष्यु becomes ष्य by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।

699. The affixes ईरच् and ईरच् come after the root हिन्च् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हिन्च् + ईरच् or ईरच् = हिंसीरः or हिंसीरैः 'a tiger, a wicked man'.

Note:—The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि ह्यातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरश्च ।

700. The affixes अच् and अल् come after the root हृ to tear (IX. 23) preceded by the preposition उत्, of which the last letter (i. e. व) is elided. 19.

Thus उत् हृ + अच् or अल् = उदरश्च or उदरैश्च 'the stomach'.

Note:—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

७०१ । डित्खनेर्मुट् स चोदात्तः । ५ । २० ।

अजल् च डित्स्याद्वातोर्मुट् स चोदात्तः । सुखम् ।

701. The affixes अच् and अल् treated as डित् come after the root खन् to dig (I. 927), and also the augment उट् which is उदात्त. 20.

Thus खन् + उट् + अच् or अल् = उट् + ख + अ = उट् खम् (the mouth). The affixes being treated as डित् cause the elision of the टि portion of the root; the augment being उट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

७०२ । अमेः सन् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix सन् comes after the root अम् 'to go' (I. 493). 21.

Thus अम् + सन् = अंसः 'the shoulder'.

७०३ । मुहेः खो मूर्ख । ५ । २२ ।

मूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्ख. 22.

Thus मुह् + ख = मूर्खः 'an ignorant man'.

७०४ । नहेर्हलीपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह् + ख = नखः 'a nail'.

७०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी + ख = शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note.—No guna takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

७०६ । माङ् ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा + ऊख = मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

७०७ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः पादग्रन्थिः ।

707. The affix फक् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat' (I. 579) and the vowel अ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल् + फक् = कुल्फः 'a disease'; गुल्फः 'the ankle'.

७०८ । स्पृशेः श्वण्शुनौ पृ च । ५ । २७ ।

श्वण्शुनौ प्रत्ययौ 'पृ' इत्यादेशः । 'पार्श्वोऽस्त्री कक्षयोर्धः' । पशुं रायुधम् ।

708. The affixes श्वण् and शुन् come after the root स्पृश् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by पृ. 27.

Thus स्पृश् + श्वण् = पृ + श्वण् = पार्श्वः 'the part of the body below the arm-pit'. स्पृश् + शुन् = पृ + शुन् = पशुः 'an axe', a weapon'.

७०९ । रमन्ति अयतेर्दुन् । ५ । २८ ।

रमन्द्वादौ मुखवाची । मुखमाश्रयते इति रमन् ।

709. The affix दुन् comes after the root रम् 'to serve' (I. 945) preceded by रमन् (face). 28.

Thus रमन् + रम् + दुन् = रमन् + दुन् = रमन् : 'moustache and beard'; *literally*, that which serves the face'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root.

७१० । अश्रुवाद्यश्च । ५ । २९ ।

अश्रु नयनजलम् ।

710. The words अश्रु (tears) &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix च्च् to the root अश् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix दुन् to the root अश् preceded by the negative particle नञ्.

But the opinion of Ujjvaladatta as to the formation of this word from the root अश् with the augment रुट् and the affix दुन् is incorrect. Since the affix has an indicatory ड it will cause the elision of the whole root अश् in whose stead will be left a zero only.

७११ । जनेष्टन्लोपश्च । ५ । ३० ।

जटा ।

711. The affix टच् comes after the root जन् 'to beget' (IV. 41), the च of which is elided. 30.

Thus जन् + टच् = जटा 'matted hair'.

७१२ । अकृतस्य जङ्घच् । ५ । ३१ ।

सस्य जनेः जङ्घादेशः स्यादकच । जङ्घा ।

712. The affix जङ्घच् comes after the root जन् (to beget) which is replaced by जङ्घ. 31.

Thus जह् + अच् = जह् + अच् = जह्. The feminine of this will be जह्वः leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

७१३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

जघनस् । 'पश्चान्नितम्बः स्त्री कट्याः स्त्रीवे तु जघनं पुरः' ।

713. The affix अच् comes after the reduplication of root हन् to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32

Thus हन् + हन् + अच् = जघनस् 'the hip and the loins'.

Note:—The ह is changed to च by VII. 3. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6. 74 for the verse पश्चात् नितम्बः स्त्री कट्याः स्त्रीवे तु जघनं पुरः

७१४ । क्षिशेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारस्य लोपः । केशः ।

714. The affix अन् comes after the root क्षिष् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX. 50) the ल of which is elided. 33.

Thus क्षिष् + अन् = केशः 'hair'.

७१५ । फलेरितजादेश्च पः । ५ । ३४ ।

पलितस् ।

715. The affix इतच् comes after the root फल् 'to succeed' (I. 563) of which the initial letter (फ) is replaced by प. 34.

Thus फल् + इतच् = पलितस् 'grey hair'.

७१६ । कृजादिभ्यः संज्ञायां वुन् । ५ । ३५ ।

करकः—करका । कटकः । नरकस्—नरकः । 'नरको नारकोऽपि च' इति द्विरूपकोशः । सरकं गगनस् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix वुन् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus कृ + वुन् = कर + अक् (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of अक् for the affix वुन्) = करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाप् means hail-stone.

So also कटकः 'a bracelet of gold' from कट् 'to rain' (I. 315), ; नरकः or नरकस् 'hell' from नृ 'to carry' (I. 847), in the Dvirûpakosha, there is also the word नारकः

सरकस् 'the sky' from सृ 'to move' (III. 17); कोरकः or कोरकस् 'a bud, an unblown flower' from कुर 'to sound' (VI. 51).

७१७ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

चीचको वंशभेदः ।

717. The affix **बुन्** comes after the root **चीक्** to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 36.

Thus **चीक् + बुन् = कीचकः** (a bamboo).

७१८ । पचिमचयोरिचचोपधायाः । ५ । ३७ ।

पेचकः । मेचकः ।

718. The affix **बुन्** comes after roots **पच्** 'to cook' (I. 1045) and **मच** 'to be wicked, to cheat' (I. 184), to the penultimate letters of which is added **इत्**. 37.

Thus **पच् + बुन् = पइच् + अक् = पेचकः** 'an owl'; **मेचकः** 'a peacock, the moon'.

७१९ । जनेररष्ठ च । ५ । ३८ ।

जठरच् ।

719. The affix **अर** comes after the root **जृ** 'to beget' (I. 862), the **र्** of which is replaced by **ठ**. 38.

Thus **जृ + अर = जठरच्** 'the womb'.

७२० । वचिमनिभ्यां चिचच । ५ । ३९ ।

वठरो मूर्खः । 'मठरो मुनिशौण्डियोः' । विदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्माठर्यः ।

720. The affix **अर** treated as **चित्** comes after the roots **वच्** 'to speak' (II. 54) and **मच्** 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by **ठ**. 39.

Thus **वच् + अर = वठरः** 'an ignorant or a cunning man'; a cock, **मठरः** a sage, intoxicated, drunk'. The form **माठर** is also correct as that is read in the Ganapāṭha in the विदादय class (IV. 1. 104).

The form **माठर्य** is also correct as it belongs to the गर्गादय class of the Ganapāṭha.

७२१ । ऊर्जिदृणातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च । ५ । ४० ।

'ऊर्जरः शूररक्षसोः' ।

721. The affixes **अल्** and **अच्** come after the root **√dri** 'to tear' (IX. 23) preceded by **ऊर्ज्** the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in accent.

Thus **ऊर्ज् ह + अल्** or **अच् = ऊर्जरः** 'a brave man, or a Rākshasa'.

७२२ । कृदरादयश्च । ५ । ४१ ।

कृदरः कुसूलः । घृदरं विलसत् । सृदरः सर्पः ।

722. The words **कृदरः** (granary) &c. are irregularly formed with the affixes **अल्** and **अच्** from the root **हृ** (to tear) with the Indeclinables **kṛī**, **mṛī** and **sṛī**. 41.

Thus कृ+हृ+अल् or अच्=कृदरः 'granary'; वृ+हृ+अल् or अच्=वृदरः 'sporting'; सर्+हृ+अल् or अच्=सृदरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेयुर्नाद्यन्तयोर्धत्वतत्वे । ५ । ४२ ।

घातनो मारकः ।

723. The affix युच् comes after the root हन् (to kill), the first letter of which (*i. e.* ह) is changed to च and the second (*i. e.* य्) to त्. 42.

Thus हन्+युच्=घत+अच् (VII. 1. 1. S. 1247)=घातनः 'a killer'.

७२४ । क्रमिगमिहमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । शान्तुर्नशकः ।

724. The affix तुन् comes after the roots च् to step (I. 502), गच् (to go), क्षच् 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vṛiddhi. 43.

Thus क्रच्+तुन्=क्रान्तुः (a bird); गान्तुः 'a traveller'; शान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । हर्यतेः कन्यन्निहरच् । ५ । ४४ ।

कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यम् ।

725. The affix कन्यन् comes after the root हर्य् to go, to be tired (I. 547) which is replaced by हिरच्. 44.

Thus हर्य्+कन्यन्=हिरच्+कन्यन्=हिरण्यम् (gold).

७२६ । कृजः पासः । ५ । ४५ ।

कर्पासः । बिल्वादित्वात्कर्पासं वस्त्रम् ।

726. The affix पास comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ+पास=कर्पासः 'cotton'. The word कर्पासम् (cloth) is formed by adding the affix अण् to कर्पास by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेस्तु रश्च । ५ । ४६ ।

जर्तुर्हस्ती योनिश्च ।

727. The affix तु comes after the root जन् (to beget), the च् of which is changed to र्. 46.

Thus जन्+तु=जर्तुः 'an elephant; the female organ of generation'. The word तु in the sūtra is exhibited without any case affix.

७२८ । ऊर्णोत्तिडः । ५ । ४७ ।

ऊर्णा ।

728. The affix ड comes after the root ऊर्ण 'to cover' (II. 30). 47.

Thus ऊर्ण+ड=ऊर्ण (the ड causes the elision of the णि of the root). It forms its feminine by the affix टाप्.

Thus ऊर्ण+टाप्=ऊर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows'.

७२९ । दधातेर्यन्नुट् च । ५ । ४८ ।

धान्यम् ।

729. The affix यत् and the augment उट् come after the root धा to hold (III. 10). 48.

Thus धा + उट् + यत् = धान्यम् 'wheat, barley, paddy.

७३० । जीर्यतेः क्रिन् रश्च वः । ५ । ४९ ।

‘जिविः स्यात्कलपविणोः’ । बाहुलकात् ‘हलि च’ (३५४) इति दीर्घो न ।

730. The affix क्रिन् comes after the root जृ to grow old (IX. 24), and व् replaces the र् of the root. 49.

Thus जृ + क्रिन् = जिर् (VII. 1. 100. S. 2 390) + क्रिन् = जिव् + रिन् = जिविः ‘Time, bird’.

By the force of बाहुल which governs the Unâdi sūtras, the penultimate ह् of जिर् is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 354.

७३१ । मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुट् चालः । ५ । ५० ।

मव्यतेरालप्रत्ययः स्यात्स्यापतुडागमो धातेर्यलोपो मकारश्चान्त्यस्य । समापतालो विषये ।

731. The affix चाल and the augment आपतुट् comes after the root मव्य् ‘to bind’ (I. 541), of which य् is elided and the final letter (*i. e.* व) is replaced by न्. 50.

Thus मव्य् + आपतुट् + चाल = मन + आपत + चाल = ममापतालः ‘an object of sense’.

७३२ । ऋजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन् comes after the root ऋज् ‘to go’ (I. 189). 51.

Thus ऋज् + कीकन् = ऋजीकः ‘Indra; smoke’.

७३३ । तनोतिर्दडः सन्वच्च । ५ । ५२ ।

‘तितडः पुंसि क्तावे च’ ।

733. The affix दण् which is treated like the Desiderative affix चन् comes after the root तन् ‘to spread’ (VIII. 1). 52.

Thus तन् + दडः = ततन् दड = तित (the द् being elided by the affix having an indicative ड) + दड = तितडः ‘a sieve, a parasol’. The अ of the reduplicate is changed to इ by Sanvadbhâva (VII. 4. 79 S. 2317). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

‘अधु’ वृद्धौ । अतो वुन् । मकारश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकन्संप्रसारणं च । पिबतेः कन् ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child) and पाकः (a child, young one) when referring to ‘age,’ are irregularly formed. 53.

Thus अघ् 'to increase' (IV. 135) + दुश् = अर्ध् + अक् = अर्धकः 'the घ् is replaced by श्).

प्रघ् 'to increase, rise' (I. 802) + कुक् = पृश् (the र् undergoing samprasâraṇa before the affix having an indicatory क) + कुक् = पृद्युक्. पा 'to drink' (I. 972) + कन् = पाकः a suckling child, or a grown up child.

७३५ । अवद्यावमाधस्तावरेफाः कुत्सिते । ५ । ५४ ।

वदेर्नञि यत् । अवद्यश्च । अवतेरसः । वस्य पक्षे धः । अवसः । अधसः । अर्तेर्वन् । अर्वा । रिफतेस्तौदादिकाद्रेफः ।

735. The words अवद्यश्च (censurable), अवस (sinful, wicked), अधसः (low, mean), अर्ध्वश्च (mean) and रेफः (low, vile) are irregularly formed when they refer to 'censurable conduct'. 54.

Thus, with the negative particle नञ्, to the root वद् 'to speak' (I. 1058) is added the affix यत्, अवद् + यत् = अवद्यश्च.

अव् 'to protect' (I. 631) + अच् = अवसः । The व of the root अव is replaced by ध, then we get the form अधस. अच् 'to go' (III. 16) + वन् = अर्ध्वन्; Nom. S. अर्वा ।

रिफ् 'to boast, to sound' (VI. 23) + अत् = रेफः low, vile, contemptible. The root √रिफ् belongs to the Tudâdi class.

७३६ । लीरीडोर्हस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोः । ५ । ५५ ।

तरौ प्रत्ययौ क्रमात्स्तौ धातोर्हस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिप्तं श्लिष्टश्च । रिप् कुत्सितश्च ।

736. The affixes त and र come respectively after the roots ली (IV. 31) 'to stick, to melt' and री to injure, to howl' (IV. 30), the long vowel (i. e. ई) of which is shortened, and they receive the augment पुट्, when they refer to 'clinging to, adhering to,' and 'censurable conduct' respectively. 55.

Thus ली + त = लि + पुट् + त = लिप्तश्च 'besmeared, adhered, joined' री + र = रि + पुट् + र = रिप्श्च 'sin, impurity'.

७३७ । क्लिशेरीचोपधायाः कन्लोपश्च लो नाश्च । ५ । ५६ ।

क्लिशेः कन्स्यादुपधाया ईत्वं लस्य लोपो नाभागसञ्च । कीनाशो यमः । कित्त्वफलं चिन्त्यश्च ।

737. The affix कन् comes after the root क्लिश् 'to be afflicted, to suffer' (IX. 50), the penultimate of which is replaced by long ई and ल् is elided, and the augment नाश्च is added. 56.

Thus क्लिश् + कन् = की + नाश्च + श् + कन् = कीनाशः (a name of Yama). It is not clear why an affix having an indicatory क has been taught in this sūtra, for the gunation would have been prevented by the penultimate of the root being ordered to get the ई long.

७३८ । अश्रोतेराशुकर्मणि वरट् च । ५ । ५७ ।

अकारादुपधाया ईत्तश्च । ईरवरः ।

738. The affix वरट् comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of च in the sūtra, the penultimate letter is replaced by ई (as in the last sūtra).

Thus अश् + वरट् = ईश्वरः 'God'. The feminine will be ईश्वरी with डीप् as the affix is टिट्. The accent is in the middle (III. 1. 3. S. 3708) for all affixes are ādyudātta as a general rule. The word ईश्वरी may be the feminine of ईश्वन् also. The latter is formed by adding वनिप् to √ईश and न is changed to र by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for vanip and ñip are accent less. But if ईश्वरी be formed by adding डीप् (पुंयोग-लक्षण) then the accent is on the final. Thus ईश्वरी or ईश्वरी or ईश्वरी. The word ईश्वरः formed by the affix वरट् added to the root ईश under III. 2. 175. S. 3155 makes its feminine ईश्वरा with टाप्. (58 α)

५८ । क । हन्ते रन् घञ्च ।

इत्तं हिंसागत्योरस्माद्रन् प्रत्ययः स्यात् घञ्चान्ता देशः । इत्यते गम्यतेऽतिथिभिरिति घरः गृहञ् ।

58 (α). The affix रन् is added to the root हन् to go (II. 2) and the letter च is substituted for the final.

Thus हन् + रन् = घरः house lit. that which is visited by guests. It is a Daśapādī sūtra.

५९ । चत्तेरन् । ५ । ५८ ।

चत्वारः ।

739. The affix उत्तरन् comes after the root चत् to beg (I. 918) 58.

Thus चत् + उत्तरन् = चतुर् (four) its Nom. pl. is चत्वारः (VII. 1. 98. S. 331).

Note:—The अ and न् in the affix उत्तरन् are for the sake of accent, for the purpose of this sūtra could have been served by simply saying the affix उत्तर' &c. instead of उत्तरन्.

५९० । प्राततेरन् । ५ । ५९ ।

प्रातः ।

740. The affix अरन् comes after the root अत् 'to go' (I. 38) preceded by the preposition प्र. 59.

Thus प्र + अत् + अरन् = प्रातर् 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note:—The अन् portion of the affix अरन् is used for accent, as in the last sūtra.

५९१ । अमेस्तुट् च । ५ । ६० ।

अन्तर्भक्ष्यम् ।

741. The affix अरन् comes after the root अस् 'to go' (I. 493) and there is also the augment तुट्.

Thus अस् + तुट् + अरन् = अन्तर् (in the middle).

७४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

गप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः ।

742. The affix ग comes after the root दह् 'to burn' (I. 1040), the final letter (ह्) of which is elided, and द is changed to न. 61.

Thus दह् + ग = नगः 'a mountain, the sun &c'.

७४३ । सिचिः संज्ञायां हनु मौ कश्च । ५ । ६२ ।

सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो नुम्ब स्यात् । सिंहः ।

743. The affix क comes after the root सिच् 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The च of the root is replaced by ह and there is also the नुच् augment. 62.

Thus सिच् + नुच् + क = सिंहः 'a lion'.

७४४ । व्याङि घ्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।

744. The affix क comes after the root घ्र 'to smell' (I. 973) when preceded by वि and आङ् and when the word formed refers to a jāti (*i. e.* a class of animals.) 63.

Thus वि + आङ् + घ्रा + क = व्याघ्रः 'a tiger'. The affix having an indicatory क causes the elision of the final vowel of the root.

७४५ । हन्तेरचघुरच् । ५ । ६४ ।

घोरच् ।

745. The affix अच् comes after the root हर् (to kill) which is replaced by घृ. 64.

Thus हर् + अच् = घृ + अच् = घोरच् 'fearful, dangerous'.

७४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

चादच् । क्षमा ।

746. The affix अच् comes after the root क्षम् 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus क्षम् + अच् = क्ष + अच् = क्षम. It forms its feminine with the affix टाप्. So we have क्षमा kṣhmâ (the earth).

७४७ । तरतेङिः । ५ । ६६ ।

त्रयः । त्रीन् ।

747. The affix ङि comes after the root तृ 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus तृ + ङि = त्रि (VII. 1. 100. S. 2390; VII. 1. 101 S. 2571) + ङि = त्रिः three. The affix having an indicatory ङ causes the elision of the ङि portion of the root. Its Nom. pl. is त्रयः; Accusative pl. is त्रीन् &c.

७४८ । ग्रहैरनिः । ५ । ६७ ।

ग्रहणिः । डीप् । ग्रहणी व्याधिभेदः ।

748. The affix अनि comes after the root ग्रह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus ग्रह् + अनि = ग्रहणिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms its feminine with the affix डीप्. Thus ग्रहणी 'diarrhoea, dysentery'.

७४९ । प्रथेरसच् । ५ । ६८ ।

प्रथसः ।

749. The affix असच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ् + असच् = प्रथसः 'the first'. Its plural is प्रथने or प्रथनाः (I. 1.33. S. 226).

७५० । चरेश्च । ५ । ६९ ।

चरसः ।

750. The affix असच् comes after the root चर् 'to go' (I. 591). 69.

Thus चर् + असच् = चरसः 'last, ultimate, final'. Plural चरने or चरनाः ।

Quere.—Why two separate sūtras: could not this be included in the last.

७५१ । सङ्गैरलच् । ५ । ६० ।

सङ्गलच् ।

751. The affix अलच् comes after the root सङ्ग् to go, move (I. 157). 70.

Thus सङ्ग् + अलच् = सङ्गलच् good fortune, prosperous.

The Unādi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñānendra Swamī whose commentary we have followed in translating and explaining these sūtras.

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः ।

३१६९ । उणादयो बहुलं । ३ । ३ । १ ।

एते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्युः । केचिदविहिता अप्युह्याः ।

'संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययास्ततः परे ।

कार्याद्विदादनूबन्धनेतच्छास्त्रमुणादिषु' ॥

3169. The affixes 'Un' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sūtra by anuvṛitti from sūtras III. 2. 123 & 185.

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unâdi* affixes is that when, in appellatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the indicatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unâdi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pânini whose application is general; hence the word बहुल has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unâdi* affixes. Thus though the affix उत्तच् is ordained after हव, it comes also after शक as शंकुला. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pânini whether these words said to be formed by *Unâdi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover *all* the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (सशेष). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sâkatâyana, consider all nouns and substantives (नाम) as derivative words from simple roots (धातुज). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unâdi* affixes:

बाहुलकं प्रकृतेस्तदुद्भूतः प्रायसमुच्चयनादपि तेषाम् ।

कार्यसशेषविधेस्तदुक्तं नैगमरूढिभवं हि सुसाधु ॥ १ ॥

नाम च धातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च तोकम् ।

यन्न पदार्थविशेषसमुत्थं प्रत्ययतः प्रकृतेस्तदुद्भूतम् ॥ २ ॥

३१७० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The 'Unâdi' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sūtra, it was taught that the *Unâdi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be laid

down about it, but on *finding* that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus वृत् + सनिन् = वर्त्तन् 'a way, road' (that which has been established as a rule); चर् + सनिन् = चर्त्तन् 'skin' (that which is lived in); so also भस् + सनिन् = भस्त्तन् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमी see Unādi IV. 6. It is formed with इनि affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unādi* affixes, in a way, do come with the force of not only present, but past and future also, though in the latter two cases its scope is very limited. As गमी ग्रामम् 'intending to go to the village'; आगामी 'that which has to come'. So also प्रस्थायी 'departing'; प्रतिरोधी 'an opponent, (who is going to obstruct). प्रतिबोधी 'going to be awakened'. So also प्रतियोधी 'an adversary'; प्रतियोगी 'an enemy'; प्रतिवायी; आवायी; भावी, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *analyatana* future i. e. the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future लृट्, and not of the second future लृट्. As श्वो गमी ग्रामम् 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

एतौ संप्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

3172. The words 'dāśa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाश् 'to give' by adding the affix अच् under III. 1. 34. S. 2896. This being a कृदन्त word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sūtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given i. e. a servant'. Similarly goghna does not mean 'the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly-formed word goghna which is made applicable to the priests, guests, sons-in-law &c, and not the regularly-formed word goghna which means 'a killer of cow' or 'Chandāla.' Thus दाशः = दाशन्ति तस्मै; गोघ्नः = तस्मै दातुं गां हन्ति ॥

३१७३ । भीमादयोऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । प्ररक्षः । सूर्खः । खलतिः ।

3173. The words 'bhîma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unâdi* affixes. Thus भी + मक् = भीमः (Un. I. 145, 148); भी + युक् + मक् = भीष्मः (Un. I. 148) &c. By the next sūtra, *Unâdi* words do not denote ordinarily the recipient and the ablation.

The present sūtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhimâdi words:— भीमः, भीष्मः, भयानकः (Un. III. 82), वरुः, चरुः, (Un. I. 7), भूमिः (Un. IV. 45), रजः (Un. IV. 217), संक्रन्दनः, (lyut) सूर्खः (Un. V. 22) ससुद्रः, सुचः, or सुवः (Un. II. 61), सुक् (Un. II. 62) खलतिः (Un. III. 112.)

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

संप्रदानापादानपरामर्शार्थं ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । घृत्तं तदिति वर्त्म । चरितं तदिति चर्म ।

3174. The words formed by 'Unâdi' affixes denote other ideas than these two, *i. e.* recipient and ablation.

The *Unâdi* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 4. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sūtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताभ्यां has been used in the sūtra in order to include the word *sampradāna* also. For, had the sūtra been अन्यत्रोणादयः, only the *Apādāna kāraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradāna kāraka*. Thus कृषितोऽसौ = कृषिः (Un. IV. 120) 'agriculture *i. e.* what is ploughed' (object); तन्यत इति = तन्तुः (Un. I. 69) 'a thread *i. e.* what is drawn out'; घृत्तमिति वर्त्म (Un. IV. 145) 'a way *i. e.* what is established'; चरितं = चर्म (Un. IV. 145) 'skin' (in which they live).

THE KRIT-AFFIXES.—(Continued.)

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्नुवुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थायां क्रियायासुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णं दर्शको याति । अत्र वासरूपेण वृज्जादयो न । पुनर्बुलुक्तेः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'nvul' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in बुच् is an Indeclinable as it ends in च् ।

As भोक्तुम् व्रजति 'he goes to eat'; भोजको व्रजति 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is व्रजति; it denotes an action performed for the sake of the future action (क्रियार्थी), namely, eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as भिक्षिस्ये इति अस्य जटाः 'matted hair is for the purpose that he should beg.' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe धावतस्ते पतिस्यति दण्डः 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why एवुल् is taught a second time, when it was already taught generally by III. 1. 133; S. 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix लृट् would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 S. 2830 will step in and will conduce the application of एवुल् in spite of लृट्.

Ans.—The repetition of the affix एवुल् (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like वृच् &c. in denoting the above sense; that is to say, the rule of वाऽसरूप (III. 1. 94 S. 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say कर्त्ता व्रजति 'he goes to do'; but we must say कर्तुं च instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose.

३१७६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेऽप्येककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । इच्छति भोक्तुम् । वष्टि वाञ्छति वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus इच्छति, वष्टि or वाञ्छति भोक्तुम् 'he desires to eat'; काश्यते भोक्तुम् 'he wishes to eat'; पिनाकपाणिं पतिस् आप्तुम् इच्छति 'desires to obtain for her husband the Pinâka-handed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say देवदत्तं भोक्तुम् इच्छति यज्ञदत्तः 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat'; for here the agents of भुज् and इष् are not the same. We must say, भुञ्जानम् instead of भोक्तुम् ।

Why do not we use it here:—इच्छन् करोति 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in वृच् is employed when both the verbs have the same agent.

३१७७ । शकधृषज्ञाग्लायटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् । ३।४।६५।

एषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृषणोतीत्यादौ । अर्थग्रहणमस्ति नैव संशयते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhrish' (to make bold), 'jñā' (to know), 'glai' (to be wearied), 'ghat' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note :— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175. In that sūtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III, 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोति भोक्तुम् 'In am able to eat'. Similarly जानाति—ग्लायति—घटते—आरभते—लभते—प्रक्रमते—सहते—अर्हति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अर्थ in the sūtra applies to the root अस् only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तवचनेष्वलमर्थेषु । ३।४।६६।

पर्याप्तिः पूर्णता । तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि । 'पर्याप्तवचनेषु' किम् । अलं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुङ्क्ते । प्रभूततेह गम्यते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus लिखितमपि सलाटे प्रोज्झितुम् कः समर्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. लोकात् अलं दग्धुम् हि तत्तपः (Kumâra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विभवः सर्वं परिज्ञातुं (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुम् प्रवीणः कुशलः पटुर्वा 'skillful in eating'.

Another interpretation of the sūtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a synonym of *alam* having the sense of *paryâpta*." Thus पर्याप्तो भोक्तुम्, अलं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'paryâpti vachana—synonyms of paryâpti or capable'? Observe अलं भुक्त्वा ।

Why do we say “*alum* or its synonyms”? Observe पर्याप्तं भुङ्क्ते he eats fully? Here muchness is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थस् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समया वेलानेहा वा भोक्तुश्च । त्रैषादिग्रहणमिद्वानुवर्तते तेनेह न । ‘भूतानि कालः पचतीति वार्ता’ ।

3179. The affix ‘*tumun*’ comes after a root, when the words ‘*kāla*’, ‘*samaya*’, and ‘*velâ*’ (all meaning time) are in composition.

Thus कालो भोक्तुश्च ‘time to eat’. समयः खलु स्नानभोजने सेवितुश्च ‘it is time to bathe and take food’; वेला भोक्तुश्च ‘time to eat’. In short, Infinitive in तुमुन् may be used with words meaning ‘time’; as अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुश्च this is, indeed, the time to show myself.

Why do not we use the Infinitive here कालः पचति भूतानि ‘time devours all creatures’? The sense of ‘direction &c.’ is understood in the sūtra from S. 2817 so when ‘direction &c.’ is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भाववचनाश्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यधिकृत्य बध्नायमाणा घञादयः क्रियार्थायां क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as घञ् &c. (III. 1. 13.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As यागाय व्रजति ‘he goes to sacrifice’; भूतये व्रजति ‘he goes for the sake of success’; पुष्टये व्रजति ।

३१८१ । अण्कर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां चाणस्यात् । एबुलोऽपवादः । काण्डलावो व्रजति । परत्वादयं कादीन्याधते । कम्बलदायो व्रजति ।

3181. The affix ‘*an*’ comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word ‘future’ is understood here. The force of च is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S. 2913 the affix अण् comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of वाऽसरूप not applying, the affix एबुल् would have debarred it as already said; hence this repetition. This rule being an apavâda rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of एबुल् of III. 3. 10 S. 3157; and

by the rule of परत्व I. 4. 2, S.175 it will debar the affixes like क &c. Therefore this अण् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3. S. 2915&c. Thus by rule III. 2. 3 the अण् of III. 2. 1 could not have come after simple verbs ending in long आ, such as दा 'to give' &c. But the present अण् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो व्रजति he goes to give cows, and not गोदः । So also कम्बलदायो व्रजति 'he goes to give blanket'; अश्वदायो व्रजति । दा + अण् = दायः (VII, 3. 33).

So also काण्डलावो व्रजति 'he goes to cut wood.' In this case अण् would have been applied even by III 2. 1.S. 2913.

३१८२ । पदरुजविशस्पृशो घञ् । ३ । ३ । १६ ।

भविष्यतीति निवृत्तम् । पदतेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः । विशतीति वेशः । स्पृशतीति स्पर्शः ।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'sprīś' (to touch).

The anuvṛitti of 'future' does not extend to this sūtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद + घञ् = पादः 'foot'; रुज् + घञ् = रोगः 'disease'; so वेशः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix अच्, under rule III. 1. 134; as स्पर्शो देवदत्तः । There is difference in accent between these two words.

३१८३ । सृ स्थिरे । ३ । ३ । १७ ।

'सृ' इति लुप्तविभक्तिकं सतेः स्थिरे कर्तरि षञ्स्यात् । सरति कालान्तरमिति सारः । * व्याधिमत्स्यवलेषु चेति वाच्यम् * । असितारो व्याधिः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र सरतिः । रुधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो मत्स्यः । 'सारो बले दृढांशे च' ।

3183. The affix 'ghañ' comes after the verb 'sri' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaining permanent *moves* through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सृ + घञ् = सारः 'an essence'; as चन्दनसारः 'the essence of sandal', खदिरसारः 'the essence of catechu.'

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सत्ता 'moves', सारकः 'that which flows.'

Vart :—The word, so formed also applies to disease, fish and strength. As असितारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root √sri. That which causes the excessive flow of blood &c. is called असितारः । विसारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosā.

३१८४ । भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातोर्यञ्स्यात् । पाकः । पाकौ ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पच् + घञ् = पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52); त्यागः 'abandoning'; रागः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state; so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes घञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted *as having attained to the completed state*. It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पक्तिः, पचनम्, पाकौ, पाकाः । These affixes form, in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४७ ।

अनयोरेव आत्वं स्यादुजि । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि-' (१०४४) इति दीर्घः । परीहारः । 'इक् काशे' (१०४५) । काशे उत्तरपदे ह्यन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । 'इक्' क्त्वि । प्रकाशः । 'नोदात्तोपदेश-' (२७६३) इति न वृद्धिः । शमः । आचमादेस्तु । आचामः । कामः । वामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

3185. In the roots स्फुर् and स्फुल् 'to move', there is the substitution of the आ for the diphthong when the affix घञ् follows.

Thus विस्फारः instead of विस्फोरः, and विस्फालः instead of विस्फोलः ॥ By VIII. 3. 76, the च is optionally changed to ष after वि, as विष्फारः, and विष्फालः ॥

By VI. 3. 122 S. 1044 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As परीहारः or परिहारः

By VI. 3. 132 S. 1045, the simple vowels इ, उ, ऋ and लृ of a preposition are lengthened before the word काश and of no other vowel. As, नीकाशः, अनूकाशः । Why do we say 'इक् vowels only'? Observe प्रकाशः; no lengthening of the अ of प्र ॥

There is no vṛiddhi of the penultimate of roots ending in च्, because of the prohibition of VII. 3. 34. S. 2763. As शच् + घञ् = शमः । But there is vṛiddhi of the penultimate vowels of आचच्, कच् and वच् by the vārtika under S. 2763. As आचमः । कामः । वामः ।

The vṛiddhi in विश्रामः is against the rules of Panini: for अच् is an udātta root and is governed by VII. 3. 34 S. 2763.

३१८६ । स्यदो जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्वजि नलोपो बृहद्यभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

3186. The word स्यद is formed by घञ् in the sense of 'speed'.

The nasal of स्यन्द is elided, and there is absence of vṛiddhi. As स्यदो जेगः । In other places, we have स्यन्दः

३१८७ । अवोदैधौद्मप्रअथहिसअथाः । ६ । ४ । २९ ।

अवोदोऽवहोदनस् । एध हन्धनस् । ओद्ग उन्दनस् । अन्येर्नलोपो वृद्धयभावश्च ।

3187. अवोद, एध, ओद्ग, प्रअथ, and हिसअथ are irregularly formed by the elision of न ॥

Thus उन्द्—अव + उन्द् + घञ् = अवोदः; हन्ध् + घञ् = एधः, the guṇa is irregular, for I. 1. 4 applied here, and prevented guṇa. उन्द् + मत् = ओद्ग (Uṇadi मत्). प्र + अथ + घञ् = प्रअथः (The want of vṛiddhi is the irregularity). So also हिसअथः ॥

३१८८ । अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् । ३ । ३ । १९ ।

कर्तृभिन्ने कारके घञ्स्यात् ।

3188. And the affix 'ghañ' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as a kâraka, but not as an agent kâraka.

Thus रञ्ज् + घञ् । Now applies the following sūtra.

३१८९ । घञि च भावकरणयोः । ६ । ४ । २७ ।

रञ्जेर्नलोपः स्यात् । रागः । 'अनयोः' किम् । रञ्ज्यत्वस्मिन् रङ्गः । प्रास्यत इति प्रासः । 'संज्ञायाम्' इति प्राधिकम् । को भवता लाभो लब्धः । इत उत्तरं 'भावे' 'अकर्तरि कारके' इति 'कृत्यल्युटो बहुलस्' (२८४९) इति यावद्द्वयमप्यनुवर्तते ।

3189. The penultimate nasal of रञ्ज् is elided before घञ्, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus रागः 'passion, color, or the coloring stuff'. Thus आश्चर्यो रागः, विचित्र रागः denote भाव, while रञ्ज्यतेऽनेनिति रागः denotes instrument. The घञ् is added by III. 3. 121; and च changed to क् by VII. 3. 52. But रङ्गः = रंजन्ति तस्मिन् 'a theatre.

Similarity प्रासः (i. e. प्रास्यन्ति तस्) 'a dart, lit. that which men throw'; प्रसेवः (i. e. प्रसीव्यन्ति तस्) 'a sack, lit. that which men stitch together'; आहारः (i. e. आहरन्ति अस्माद्भक्षस्) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As मधुराहारः, तक्षशिलाहारः ।

Note:—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe जेघः 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word जेघ is related to the verb सिषति as agent, and the affix is consequently not घञ्.

Note:—Why do we say 'when denoting an appellative'? Observe कर्तव्यः कटः 'the mat must be made'.

The force of च in the sūtra is to indicate that घञ् may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as को भवता दायो दत्तः 'what gift was given by you'; को भवता लाभो लब्धः 'what gain was gained by you'.

Both the phrases, 'when denoting mere condition (भाव)' and 'a kâraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. See. II. 2. 6 S. 756 about नञ् Compound.

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्बाधनार्थमिदञ् । एकस्तण्डुलनिचायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ । द्वौ कारौ । * दार-
जारौ कर्तरि णिलुक्च * । दारयन्तीति दाराः । जारयन्तीति जाराः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus नि + चि + घञ् = निचै + अ (VII. 2. 115) = निचायः (VI. 1. 78) 'a heap';
as एकस्तण्डुलनिचायः; द्वौ शूर्पनिष्पावौ । कृ 'to scatter' + घञ् = कारः । द्वौ कारौ; त्रयः
काराः ।

By using the word 'all' in the sūtra, it is indicated that the affix अच् (III. 3. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Otherwise the affix अच् would only be prohibited by the *Paribhāṣha* :—" *Apavādas* that precede the rules which teach operations that have to be superseded by the *apavāda*-operations, supersede only those rules that stand nearest to them, not the subsequent rules". Thus अच् being taught in III. 3. 56 would be superseded, but not so अप taught in the subsequent aphorism III. 3. 57.

Vart :—The affix घञ् comes after the causative verbs दारि and जारि, and there is *luk* elision of the causative affix णिच्; when the word so formed is related to the verb as agent. Thus दारयन्ति भ्रातृन् = दाराः 'a wife' (lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love); जारयन्ति = जाराः 'a paramour'.

३१९१ । इडश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अचोऽपवादः । उपेत्यास्मादधीयते उपाध्यायः । * अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं
तदन्ताच्च वा डीष् * । उपाध्याया-उपाध्यायी । * शू वायुवर्णनिवृत्तेषु * । 'शू' इत्यविभक्तिको
निर्देशः । शरो वायुः । करणे घञ् । शरो वर्णः । चित्रीकरणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आव्रियते-
उनेनेति निवृत्तमावरणम् । बाहुलकात्करणे क्तः । 'गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः' । अकृत-
मावरण इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'in' (to study).

This debars अच् (III. 3. 56). As अचि + इ + घञ् = अचि + रे + अ = अघ्यायः
'a lesson or lecture'; उपाध्यायः (उपेत्यास्मादधीते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इड् as an ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix डीष्. As उपेत्याधीयतेऽस्या = उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix घञ् comes after the root शू when the word so formed means 'wind', 'color', or 'cover'. As शारः 'wind', 'green colour' &c. गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः "generally lean in autumn, like a cow without the shade over it."

The word **शु** is shown in the vārtika without any case-affix. In **शारः** meaning 'wind', the affix has the force of instrument. In **शारः** 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word **निवृत्त** means by which any thing is covered. It is formed by **क्त** affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root **वृज्** चरणे । In **नीशार** the **ई** is lengthened by S. 1044. The words **अकृतनीशारः** mean **अकृतप्रावरणः** 'where no cover is made'.

३१९२ । उपसर्गे रुवः । ३ । ३ । २२ ।

घञ् । संरावः । 'उपसर्गे' क्तिम् । रुवः ।

3192. The affix 'ghañ' comes after the verb 'rû' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars **अप्** (III. 3. 57). As **संराव** 'clamour', **उपरावः** &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe **रवः** 'sound'.

३१९३ । अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । ८६ ।

अस्मात्स्तनः सस्य मूर्धन्य । अभिनिष्ठानो वर्णः । 'शब्दसंज्ञायाम्' क्तिम् । अभिनिसः स्तनति घृदङ्गः ।

3193. The **स्** of **स्तन** is optionally changed to **ष्** after the double preposition **अभि निष्** when the word so formed is the name of a particular letter (*i. e.* visarga).

As **अभिनिष्ठानो वर्णः**, **अभिनिष्ठानो विसर्जनीयः** or **अभिनिस्तानो वर्णः** or **विसर्जनीयः** ॥ The compound preposition **अभि-निष्** causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba:—**द्वयक्षरं चतुरक्षरं वा नामपूर्वमाख्यातोत्तरं दीर्घाभिनिष्ठान्तं, घोषवदाद्यन्तरन्तस्यस्** "a name (nâme) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pûrva), and its second portion a verb (âkhyâta), that it should end in a long vowel (dîrgha) or a visarga (abhinishtâna), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-âdi), and a semivowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names **द्रविणोदा**, **वरिवोदा** fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe **अभिनिः स्तनति घृदङ्गः** ॥ The anuvṛitti of **समासे** ceases from this place.

३१९४ । समि युद्रुदुवः । ३ । ३ । २३ ।

संयुयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः । संद्रावः । संदावः ।

3194. The affix 'ghañ' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As **संतावः** that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. **संद्रावः**, **संदावः** । But **प्रयवः** where the preposition is not *sam*.

३१९५ । अग्नीमुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २४ ।

आयः । नायः । भावः । 'अनुपसर्गे' किम् । प्रश्नयः । प्रणयः । प्रभवः । कथम् 'प्रभावो राज्ञः' इति । प्रकृष्टो भाव इति प्रादिषमासः । कथम् 'राज्ञो नय' इति । बाहुलकात् ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'śri' (to go to) n'ī' (to lead) and 'bhū' (to be), when not in composition with an upasarga.

This debars the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As आयः 'shelter', नायः 'a means', भावः 'a condition'.

But with *upasargas*, we have प्रश्नयः 'respect', प्रणयः 'love'; प्रभवः 'source'.

How do we explain the form प्रभाव in प्रभावो राज्ञः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाव is not made from the compound root प्रभू + वच्, but by compounding प्र with भाव by the rules of Prâdi samâsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form नय in नयो राज्ञः? Here the root नी has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113. S. 2841.

३१९६ । वौ क्षुश्रुवः । ३ । ३ । २५ ।

विज्ञावः । विश्रावः । 'वौ' किम् । क्षवः । श्रवः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debars the affix अप् (III. 3. 57 S. 3232); as विज्ञावः 'cough'; विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition विः we have क्षवः and श्रवः ।

३१९७ । अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनयोऽधो नयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । कथम् 'उन्नयः उत्प्रेषा' इति । बाहुलकात् ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'nī' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut' are in composition.

As अवनायः 'throwing down'; उन्नायः 'elevation'.

How do you explain उन्नयः in उन्नयः पदार्थानाम्? Here the affix is 'ach', by the diversity of III. 3. 113. S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रस्तुस्त्वः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्त्रावः । 'प्रे' इति किम् । द्रवः । स्तवः । स्त्रवः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'sru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्त्रावः । But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

३१९९ । निरभ्योः पूत्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते शूर्पादिमिसिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' क्त्वि । पवः । खवः ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pû' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root पृ refers to both पृङ् and पृञ्. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus निर् comes before पृ, and अभि before लू । As निष्पावः a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; अभिलावः 'moving'. But पवः and खवः, without these prepositions.

३२०० । उन्वयोः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । 'उन्वोः' क्त्वि । गरः ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'grî' when the upasargas 'ut' and ni are in composition.

The verb गृ here refers to both the verbs गृ 'to make sound', and गृ 'to swallow'. As उद्गारः समुद्रस्य 'the roaring of the sea'; निगारो देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have गरः ।

३२०१ । कृ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कृ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्वयोर्घञ्स्यात् । उत्कारो निकारो धान्यविशेष इत्यर्थः । 'धान्ये' क्त्वि । भिक्षोत्करः । पुष्पनिकरः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kri', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb कृ here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As उत्कारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'; निकारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have भिक्षोत्करः 'a heap of alms', पुष्पनिकरः 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' क्त्वि । संस्तवः पटिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'stu' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As संस्तावश्छन्दोगानाम् 'the Sanstâva of the Chhandogas; संस्तावः (= समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे छन्दोगाः स देशः) means 'the place which the Brâhmanas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have संस्तवश्छात्रयोः 'the mutual praising of the two pupils'. i. e. becoming acquainted with each other.

३२०३ । प्रे स्त्रीऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

‘अयज्ञे’ इति छेदः यज्ञे इति प्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । ‘अयज्ञे’ क्तिम् । बर्हिषः प्रस्तारो मुष्टिविशेषः ।

3203. The affix ‘ghañ’ comes after the root ‘stri’ (to cover), when preceded by the preposition ‘pra’; provided that the word so formed does not refer to sacrifice’.

The division of the sandhi is *strah + ayajñe*; and not *strah + yajñe* because there is no necessity of repeating *yajñe* in this sūtra, as it could have been drawn by *anuvṛitti* from the last.

As, *शंखप्रस्तारः* ‘a bed of conch’; *मणिप्रस्तारः* ‘strewing of gems’. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe *बर्हिषः प्रस्तारः* ‘a handful of straw’.

३२०४ । प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्घञ्स्यादशब्दविषये प्रथने । षट्स्य विस्तारः । ‘प्रथने’ क्तिम् । तृणविस्तारः । ‘अशब्दे’ क्तिम् । ग्रन्थविस्तारः ।

3204. The affix ‘ghañ’ comes after the root ‘stri’ (to cover), where the preposition ‘vi’ is in composition with it, when the sense is that of extension, and such spreading does not refer to words.

The word *प्रथनं* means ‘extent, circuit, range’. As *षट्स्य विस्तारः* ‘the extension of the garment’.

Why do we say ‘when meaning extent’? Observe, *तृणविस्तारः* ‘a collection of grass’. Why do we say ‘not referring to words’? Observe *विस्तारो वचसा* ‘prolixity of words’: or *ग्रन्थविस्तारः* ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

‘सः’ इत्यनुवर्तते । विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तीर्यन्तस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणे षञ् । ततः कर्मधारयः ।

3205. The affix ‘ghañ’ comes after ‘stri’ with the upasarga ‘vi’, when the word so formed is the name of a metre.

The word *छन्द* here means prosodial metre such as *Gâyatri* &c; and not the *Vedas*; otherwise the word *नाम्* would not have been used. Thus *वि + स्तृ + षञ् = वि + स्तृ + षञ्* (VIII. 3. 94) = *विष्टारः* ‘the name of a metre called *Vishtâra-Paṅkti*’.

The whole word *विष्टारपङ्क्ति* is the name of a metre, and is not a word ending with the affix *ghañ*; only a member of this word, i. e. the first part ends with *ghañ*. The seventh case-affix in the word *छन्दोनाम्नि* has the force of location i. e. when the word so formed occurs in a portion of a name of a meter; it is not the full name, but it is in the name i. e. forms a portion of the name. It is a *Karmadhâraya* compound.

३२०६ । छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ९४ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्घञ्स्तस्य षट्त्वं स्याच्छन्दोनाम्नि । इति षट्त्वम् ।

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विष्टार is used.

By sūtra III. 3. 34 the word विष्टार is formed denoting a sort of metre called विष्टारपङ्क्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe पदस्य विस्तारः ॥

In fact this sūtra makes unnecessary the sūtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sūtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि, so that we can form प्रस्तारपङ्क्तिः । संसारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्रहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix अप्. As उद्ग्रहः 'lifting up'.

३२०८ । समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' क्त्वि । द्रव्यस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist .

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, अहो मल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; अहो मुष्टिकस्य संग्राहः 'O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say, 'referring to fist'? Observe संग्रहो धान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिन्योर्नीलोद्यूताभ्रेषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वान्नयनेर्निपूर्वादिष्व च ज्ञस्यात्क्रमेण द्यूतेऽभ्रेषे च विषये । परिणयेन शारान् हन्ति । समन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । 'द्यूताभ्रेषयोः' क्त्वि । परिणयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'nî' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of I. 3. 10 in interpreting this sūtra. The verbs परि+नी and नि+इ, take चञ् when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिणयेन शारान् हन्ति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिणाय=समन्तान्नयन means 'the moving of chess-pieces from every side, and so winning the game.' So also नि+इ+चञ्=नि+इ+अ=नि+आय=न्यायः 'justice', 'propriety', 'logic'.

But when not having these senses, we have परिणयः 'marriage', and न्ययः 'decay'; as न्ययङ्कृतः पापः 'the sin has been destroyed'. The word अन्नेन means पादार्थानामनपचारो यथाप्राप्तकरणम् ।

३२१० । परावन्नुपात्यय इत्यः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । 'अनुपात्यये' क्तिप् । कालस्य पर्यायः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession'; तव पर्यायः 'thy turn'; मम पर्यायः 'my turn.'

Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्यायः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः = क्रमप्राप्तस्यानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः शेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

तव विशायः । तव राजोपशायः । 'पर्याये' क्तिप् । विशयः संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śi' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, तव विशायः 'thy turn of sleeping' (i.e. the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch); मम विशायः 'may turn of rest'; तव राजोपशायः = तव राजानसु पश्यितुस्पर्यायः 'thy turn of sleeping the king'.

Why do we say 'regular succession'? Observe उपशयः 'lying by the side of or ambush'; विशयः 'doubt'.

३२१२ । हस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यासन्निरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पग्रचायः । 'हस्तादाने' क्तिप् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या ग्रचयं करोति । 'चरस्तेये' क्तिप् । पुष्पग्रचयश्चौर्येण ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पग्रचायः 'gathering flowers by hand'; फलग्रचायः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या ग्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पग्रचयश्चौर्येण 'the gathering of flowers by theft'.

Prohibition must be stated in the case of the word उड्चयः 'gathering'; as पुष्पोड्चयः 'gathering of flowers by hand'.

३२१३ । निवासवितिशरीरोपसमाधानैऽद्यादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनेतेर्वजादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्निं चिन्वीत । शरीरे । चीयते-
ऽस्मिन्नस्ययादिक्रमिति कायः । समूहे । गोमयनिकायः । 'एषु' क्तिप् । चयः । 'चः कः' इति वक्तव्ये
आदेःस्तित्युत्तेर्यङ्लुक्कादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः । पुनः पुनः राशीकरणमित्यर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in these senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection.'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चिति or 'funeral pile'. शरीर means the body of all living beings; and उपसमाधानः means making a heap: it refers to the meaning of the root: while the others refer to the meaning of the affix and of the Kâraka. Thus निकायः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kâsi-dwelling'; आकायमग्निं चिन्वीत 'let him arrange the âkâya fire i. e. the funeral fire'; कायः 'body', as अनित्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". महार् गोमयनिकायः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in महार् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sūtra uses आदेः, indicating that in the yañluk, where there are *two* च's, the first only should be changed to क and not the second. As गोमयानां निकेचायः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तराधर्ये । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्वजादेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां समूहः संघः । 'अनौत्तराधर्ये' क्तिप् । सूकरनिचयः । संघे क्तिप् । ज्ञानकर्म्मसमुच्चयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudasa* negation the other is taken. This भिक्षुनिकायः 'the assembly of Bhikshus'; ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brâhmanas'; वैयाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'.

But सूकरनिचयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also कृताकृतसमुच्चयः 'the collection of what is done and not done'; प्रमाणसमुच्चयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म समुच्चयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no संघ in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णचिस्त्रियाम् ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

3215. The affix *nach* comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word कर्म means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (भाव) also. The anubandha च in णच् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि + अव + कृश् + णच् + अञ् + डीष् = व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहासी, व्यावलेखी. The affix णच् forms only an imaginary stem; for this stem must take the अञ् by V. 4. 14 which even does not form the complete word until the affix डीष् of the feminine is added.

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिपाको वर्त्तते ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216. The affix णच् (च) comes without changing the sense, after a word ending in the affix *nach* (+/—अ), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix अच् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix अञ् comes after such a word without changing the sense, when the thing denoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी, व्यावहासी वर्त्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत्र रेज्ज स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3. 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावलेखी, व्याववर्त्ती, व्यावहासी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

3218. The affix 'inun' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अभिविधि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus साराविणस् 'a general or tumultuous uproar'; सं+कूट्+इत्+अण् (V. 4. 15 and VI. 4. 164)=सांकूटिनस् 'a general confusion'; so संस्त्राविणस् 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe संकोटः, सारावः, संद्रावः ।

३२१९ । अणिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

'इनण्यनपत्ये' (१२४५) । साराविणं वर्तते ।

3219. The affix an (+—अ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inun (इनुण्)

By III. 3. 44, the affix इनुण् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by इनुण् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix अण् to make it a complete word. In fact all svârtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus साराविणस् वर्तते, सांकूटिनस् ॥ The टि portion is not elided because of VI. 4. 164. S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अव' 'नि' सतयोर्ग्रहेर्घञ्स्यात् शापे । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' किम् । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चोरस्य ।

3220. The affix 'ghañ', comes after the verb 'grah' (to seize), in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant.

Though इनुण् is immediately near, we take the anuvṛitti of घञ् (III. 3. 16), because we see that its anuvṛitti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्राहो हन्त ते वृषलभूयात् 'cursed be thou, O! sinner'. So also निग्राहस्ते भूयात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्रहः पदस्य, निग्रहश्चोरस्य ।

३२२१ । मे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquisition.

As पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः पिण्डार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; स्तुवप्रग्राहेण चरति द्विजा दक्षिणार्थी 'carrying

a sacrificial ladle, the Brâhmana walks about for his fœ'. The word लिप्ता means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe प्रग्रहो देवदत्तस्य ।

३२२२ । परौ यज्ञे । ३ । ३ । ४९ ।

उत्तरः परियाहः । स्फयेन वेदेः स्वीकरणम् ।

3222. The affix 'ghañ', comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As उत्तरः परियाहः 'the northern fencing of the sacrificial altar', अथरपरियाहः 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe परियाहः देवदत्तस्य 'the fencing of Devadatta'.

३२२३ । नौ वृ धान्ये । ३ । ३ । ४८ ।

'वृ' इति लुप्तपञ्चमीकम् । नीवाराः । 'धान्ये' किञ् । निवरा कन्वा । क्तिन्विषयेऽपि बाहुलकादप् । प्रवरा सेतिवत् ।

3223. The affix 'ghañ', comes after the verb 'vri', preceded by 'ni'; when the sense is that of grain.

The वृ here means both वृद्ध् and वृञ् and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix अप्. As नीवाराः 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe निवरा कन्वा 'a virgin girl'. The proper affix is ktin, but अप् is added diversely as प्रवरा (See III. 3. 58. S. 3234).

३२२४ । उदि अयतियौतिपूद्रवः । ३ । ३ । ४९ ।

उच्छ्रायः । उद्भावः । उत्पावः । उद्द्रावः । कथं 'पतनान्ताः समुच्छ्रायाः' इति । बाहुलकात् ।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pû' and 'dru', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix ach (III. 3. 56). Thus उच्छ्रायः 'rising of a planet'; उद्भावः 'mixing', उत्पावः 'purifying ghee'; and उद्द्रावः 'flight'.

How do you explain the form समुच्छ्रायः in पतनान्ताः समुच्छ्रायाः? The word विभाषा 'optionally' in the next sūtra, exerts a retrospective effect on this sūtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called सिंहावलीकन्यायः 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५ । विभाषाडि रुम्बोः । ३ । ३ । ५० ।

आरावः-आरवः । आह्रावः-आह्रवः ।

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'plu' (to float), when the preposition 'ân' is in composition.

As आरावः or आरवः 'noise'; आस्नावः or आस्नवः 'bathing'.

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः—अवग्रहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' क्तिन् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being withholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived; as अवग्रहः or अवग्रहो देवस्य 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । मे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

मे ग्रहैर्धन्वा वणिजां संबन्धी चेत्प्रत्ययार्थः । तुलासूत्रमिति यावत् । तुलाप्रग्राहेण चरति । तुलाप्रग्रहेण ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhāshā* are understood here. By 'relation to commence' is meant here the string of the balance; and not commerce in general. That string by which a balance is held is called तुलाप्रग्रहः or तुलाप्रग्राहः, as तुलाप्रग्राहेण चरति or तुलाप्रग्रहेण चरति; and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe प्रग्रहो देवदत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मौ च । ३ । ३ । ५३ ।

प्रग्रहः—प्रग्राहः ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein'.

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control; as प्रग्रहः or प्रग्राहः 'a rein'.

३२२९ । वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः—प्रवरः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vri' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

As प्रावारः or प्रवरः 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe प्रवरा गौ ।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः—परिभवः । 'अवज्ञाने' क्तिम् । सर्वतो भवनं परिभवः ।

3230 The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard'.

The word अवज्ञान means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As परिभावः or परिभवः 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word परिभवः may be then construed to mean सर्वतोभवनं = परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः । जयः । '* भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् *' । भयस् । वर्षस् ।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'î' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sūtras 18 and 19 : and these words are to be supplied in every subsequent sūtra as far as sūtra III. 3. 113. This debars चञ्. The च् in एरच् is qualitative, in sūtras like VI. 2. 144.

Thus, चयः 'collection'; अयः 'going'; जयः 'victory'; वयः 'wasting'.

Vart.—In this connection the words भय &c. should also be enumerated. As भी + अच् = भयस् 'fear'; वर्षस् 'rain'. These being neuter words, otherwise would have taken the affix क्त &c. but for this Vārtika.

३२३२ । ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ।

3232. After a root ending in long 'rî', short 'u', or long 'û', there is the affix 'ap'.

This debars घञ्. The प् is indicatory for the sake of accent (III. 1. 3); as कृ + अप् = करः 'scattering'; गृ—गरः 'beverage, poison'; शृ—शरः 'arrow'; यु—यवः 'barley'; लू—लवः 'reaping'; पू—पवः 'winnowing corn'.

The ङ् in ऋङ् is merely for the sake of euphony: it is not ङ् changed into ङ्; for then by the rule 'that which follows ङ् is also called तपर' short ङ् only would have been taken and not long ङ् (I. 1. 70).

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्विपूर्वस्य स्त्रः षट्त्वं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनं च । 'वृक्ष—' इति क्तिम् । वाक्यस्य विस्तरः ।

3233. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of “tree” and “seat.”

This word is formed by adding the affix अप् ‘to the root स्तृ preceded by the preposition वि ॥ Thus विष्टरो वृक्षः ॥ विष्टरमासनम् ॥

Why do we say when meaning a ‘tree’ or a ‘seat’? Observe औलपिवाक्यस्य विस्तरः ॥ See sūtra III. 3. 57. S. 3232 by which अप् is added here instead of घञ् ॥

३२३४ । ग्रहवृहनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अपस्यात् । घञचोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । ‘* वशिरणयोरप-संख्यानम् *’ । वशः । रणः । ‘* घञर्थे कविधानम् *’ । प्रस्थः । विघ्नः । ‘* द्वित्वप्रकरणे के कृजादी-नामिति वक्तव्यम् *’ । चक्रस् । चिह्नितस् । चकनसः ।

3234. The affix ‘ap’ comes after the verbs ‘grah’, ‘vri’, ‘dri’, ‘niśchi’ and ‘gam’.

This debars घञ्; and in the case of निश्चि the affix अच् is debarred. As ग्रहः ‘a planet’; वरः ‘a boon’; दरः ‘tearing, a cave’; निश्चयः ‘certainty’; गमः ‘march’.

The verb निश्चि would have taken अच्, but takes अप् which causes difference of accent.

Vart.—The roots वञ् and रण् should also be included in this; as वञ् ‘obedient’; रणः ‘battle’.

Vart.—When the sense is that of घञ्, the affix क is directed to be employed; after the following verbs:—स्या, स्ना, पा, उधच्, हन् and युष् । As प्रस्थः ‘a table-land’ (on which they *move*); प्रस्नः ‘a vessel for bathing’ (in which they *bathe*); प्रपाः ‘a place where water is distributed to travellers’ (that out of which they *drink*); आविधः (VI. 1. 16) ‘an awl, a drill’ (that by which they *pierce*); विघ्नः ‘an obstacle’ (in which they are *obstructed*); आयुधः ‘battle’ (where they *fight*).

Vart.—The roots कृ &c. are reduplicated before the affix क । This vārtika comes under VI. 1. 12, relating to reduplications. Thus चक्रस्, चिह्नितस् and चकनसः

३२३५ । उपसर्गेऽदः । ३ । ३ । ५९ ।

अपस्यात् ।

3235. The affix ‘ap’ comes after the verb ‘ad’ (to eat) when an upasarga is in composition.

Thus प्र+अद्+अप् । Now applies the following sūtra by which अद् is replaced by घस ।

३२३६ । घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदर्घस्लृ स्यादुज्यपि च । प्रघसः । विघसः । ‘उपसर्गे’ किम् । घासः ।

3236. And when the affix घञ् and अप् follow, घस्लृ is the substitute of अद्.

As विषसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; मघसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe घासः 'grass' अद् + घञ् = घस् + अ (II. 4. 38) = घासः ।

३२३७ । नी ण च । ३ । ३ । ६० ।

नी उपपदे अदेशः स्यादाच । न्यादः । निघसः ।

3237. And the affix 'na' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि + अद् + ण = नि + आद् + अ = न्यादः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि + अद् + अप् = नि + घस् + अ (II. 4. 38) = निघसः 'eating, food'.

३२३८ । व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

अस्यास् । व्यधः । जपः । उपसर्गे तु । आव्याधः । उपजापः ।

3238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars घञ्. As व्यधः 'wound'; जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आव्याधः उपजापः ।

३२३९ । स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अप् । पक्षे घञ् । स्वनः-स्वानः । हसः-हासः । अनुपसर्गे इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

3239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वानः 'sound'; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from; प्रस्वानः 'a loud noise'; प्रहासः 'a loud laughter'.

३२४० । यमः समुपनिविष्टु च । ३ । ३ । ६३ ।

समुपनिविष्टु च यनेरब्बा । संयमः-संयामः । उपयमः-उपयामः । नियमः-नियामः । विद्यमः-वियामः । यमः-यामः ।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasarga: 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars घञ्. As संयमः or संयामः 'restraint'; उपयमः or उपयामः 'marriage'; नियमः or नियामः 'restrictive rule'; विद्यमः or वियामः 'check, distress'; यमः or यामः ।

३२४१ । नी गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

अब्बा स्यात् । निगदः-निगादः । निनदः-निनादः । निपठः-निपाठः । निस्वनः-निस्वानः ।

3241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'path' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars घञ्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise'; निपठः or निपाठः 'reading'; निस्वन or निस्वानः 'a noise'.

३२४२ । कणो वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

नावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च क्वणतेरन्वा स्यात् । वीणाग्रहणं प्रादर्थ्यम् । निक्वणः—
निक्वाणः । क्वणः—क्वाणः । वीणायां तु । प्रक्वणः—प्रक्वणः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvan' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix घञ्. Thus निक्वणः or निक्वाणः 'a musical tone'. क्वणः or क्वाणः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि; as कल्याणप्रक्वणा वीणा.

But not so here, अतिक्वाणो वर्तते, where the upasarga being अति and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix अप्. To sum up, क्वण् takes अप् optionally under three conditions :—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पाणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अप्स्यात् । मूलकपाणः । शाकपाणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः । 'परिमाणे' क्विप् । पाणः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'pan' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvṛitti of the word optionally. Thus मूलकपाणः 'a handful of radishes'; शाकपाणः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाणः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

घनमदः । उपसर्गे तु । उन्मादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars घञ्. As विद्वान्मदः 'pride of knowledge'; घनमदः 'pride of wealth'; कुलमदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उन्मादः 'mad', प्रमादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंसदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' क्विप् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

As कन्यानां प्रसदः 'the joy of girls'; कोकिलानां संसदः 'the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning delight'? Observe प्रसादः 'carelessness'; संसादः 'frenzy'.

३२४६ । समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

संपूर्वोऽजिः समुदाय उत्पूर्वश्च प्रेरणे तस्मात्पशुविषयकादप्ययात् । 'अचजपोः' इत्युक्तेर्विभावो न । समजः पशूनां संघः । उदजः पशूनां प्रेरणश्च । 'पशुषु' क्तिश्च । सभाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition, and the word so formed refers to beasts.

This debars चञ्. The root अज 'means to go, to throw'. When preceded by सच्, it means 'a collection'; and preceded by उत् it means 'driving'. As समजः पशूनां 'a herd of cattle'; उदजः पशूनां 'driving forth of cattle'. The अज is not changed to वी, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes चञ् and अप् ।

Why do we say 'when applying to cattle? Observe सभाजो ब्राह्मणानां, उदाजः क्षत्रियाणां ।

३२४७ । अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षशब्देन देवं लक्ष्यते तत्र वत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । 'व्यात्युक्षीमभिरणग्लहामदीव्यन्' । 'अक्षेषु' क्तिश्च । पादस्य ग्रहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root ग्रह्. The verb ग्रह takes the affix अप् and thus forms ग्रह; and then irregularly र is changed into ल; as अक्षस्य ग्लहः 'cast of the dice'; the bet to be delivered on the fall of the dice.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्रहः पादस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus debarring चञ्. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लहः । The counter-example which they would give is ग्लाहः 'receiving', formed by adding the affix चञ् ।

Thus व्यात्युक्षीमभिरणग्लहामदीव्यन् (Māgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजने सर्तः । ३ । ३ । ७१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवाशुपसरः । कथम् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति । अधिकरणे पुंसि, संज्ञायाच्- (३२३६) इति चः ।

3248. The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This debars चञ्. The word प्रजनं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गवाशुपसरः 'impregnation of cows'; पशूनाशुपसरः 'impregnation of cattle'.

How do you explain avasara and prasara? They are formed by ghañ with the force of location denoting a name. under III. 3. 118. S. 3296.

३२४९ । ह्वः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । ७२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'एषु' क्त्वि । प्रह्वयः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semivowel is changed into the corresponding vowel.

This debars चञ्. As नि+ह्वे+अप्=नि+हु+अ (VI. 1. 108)=नि+हो+अ (VII. 3. 84)=निहवः (VI. 1. 78) 'invocation'; अभिहवः 'invocation'; उपहवः 'invitation'; विहवः 'calling'. But प्रह्वयः 'a summons'.

३२५० । आह्वि युद्धे । ३ । ३ । ७३ ।

आह्वयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । 'युद्धे' क्त्वि । आह्वयः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'âñ', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आहवः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आह्वयः 'calling'.

३२५१ । निपानमाहवः । ३ । ३ । ७४ ।

आङ्पूर्वस्य ह्वतेः संप्रसारणमवृद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः । 'आहवस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये' ।

3251. The word 'âhâva' is irregularly formed when meaning 'a trough'.

The word आहवः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then samprasârana, and the vṛiddhi of the vowel. Thus आ+ह्वे+अप्=आहु+अ=आहो+अ=आहवः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आह्वयः 'calling'. Even in the word आहवः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आहवस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये (Amarakosâ I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ ।

अनुपसर्गस्य ह्वतेः संप्रसारणमप्य स्याद्भावे । हवः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its corresponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रम् ।

Why do we say 'when no upasarga is in composition with it? Observe आह्वयः । Though the anuvṛitti of the word भाव was understood in this aphorism from sūtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛitti of sūtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kāraka also.

३२५३ । हनश्च वधः । ३ । ३ । १६ ।

अनुपसर्गाद्वन्तेर्भावे अस्यात् । वधादेशश्चान्तोदात्तः । 'वधेन दस्युस्' । चाहुञ् । घातः ।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadha' is the substitute of 'han' before this affix.

This वध has udâtta accent on its final. The affix अप् which is anudâtta generally (III. 1. 4) thus becomes udâtta.

As वधश्चोराणां 'the killing of thieves; वधोदस्युनाम् 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix चञ् applies; as घातः 'a blow.

So also when an upasarga is in composition with it; as प्रघातः, घातः ।

The word च in the aphorism does not connect हन्, with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix चञ् also; as घातः 'killing'.

३२५४ । मूर्तौ घन । ३ । ३ । १७ ।

मूर्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्यस्यात् । घनश्चादेशः । अभ्रघनः । कथञ् सैन्धवघनमानय इति । घर्षश्चदेन घर्षो लक्ष्यते ।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word मूर्ति means 'hardness', 'solidity'. Thus अभ्रघनः 'a mass of cloud'; दधिघनः 'solid curd'. How do we say घनं दधि or सैन्धवघनमानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५ । अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । १८ ।

वाहीक्यामविशेषस्य संज्ञेयम् । 'अन्तर्घनः' इति पाठान्तरम् ।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर् + हन् + अप् = अन्तर् + चञ् + अ = अन्तर्घनः 'name of a country of Bâhika'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house). Some write the word with a य as अन्तर्घयः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घातो 'striking in the middle'.

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिनन्दौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् । प्रविश-
द्विर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः—प्रघाणः । कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

3256. The words 'praghana' and 'praghâna' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus प्रघणः or प्रघाणः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vṛiddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghâna or praghana. Because persons entering *strike* that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from हन् with प्र, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe प्रघातः ।

३२५७ । उद्घनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तद्वन्ते तदुद्घनः । अधिकरणेऽप् ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from उत्+हन् irregularly. Thus उद्घनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उद्घातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्वः किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ।

3258. The word 'apaghana' is irregularly formed meaning 'a member of the body'.

This is formed irregularly from अप+हन्. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्गश्च means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

एषु हन्तेः करणेऽपस्याहुनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । 'द्रुघणः' इत्येके । 'पूर्वपदात्संज्ञायाश्च' (८५७) इति णत्वम् । संज्ञेया कुठारस्य । द्रुवृक्षः ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोघनः 'a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विघनः 'a mallet'; द्रुघनः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुघणः, the ण being changed into घ either by rule VIII, 4, 3. S. 857 or by

including this word in the class of आरोहणादि (IV. 2. 80). 'Dru' means 'tree'.

३२६० । स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्ब उपपदे हन्तेः करणे कः स्वादश्च । पक्षे घनादेशश्च । स्तम्बघनः—स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ।

3260. The affix 'ka' also comes after the verb 'han', when 'stamba' (a clump) is the word in composition, and the relation of the word so formed to the verb is that of an instrument.

The word च in the sūtra draws in अप् from the last aphorism and in that case घन् replaces हन्. Thus स्तम्बघन or स्तम्बघनः 'a small hoe for weeding clumps of grass'. In the feminine gender, the forms are स्तम्बघ्ना as well as स्तम्बघना । When क is added we have स्तम्बघनः । Thus हन् + क = हन् + अ (VI. 4. 98) = घन (VII. 3. 54). When अप् is added, हन् is totally replaced by घन् । When instrument is not meant, we have स्तम्बघातः ।

३२६१ । परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप्स्यात्करणे घशब्दश्चादेशः । परिहस्यतेऽनेनेति परिघः ।

3261. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the upasarga 'pari' is in composition, and the relation between the word so formed, and the verb, is that of an instrument, and 'gha' replaces 'han'.

Thus परिघः 'an iron beam used for locking or shutting the gate, an iron club'. By the next sūtra, we get another form of this word.

३२६२ । परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रेफस्य लो वा स्याद्वशब्देऽङ्कशब्दे च । पलिघः—परिघः । पर्यङ्कः—पल्यङ्कः । इह 'तरप्तसपी घः' (२००३) इति कृत्रिचस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ।

2262. The र् of परि is changed to ल् before gha and anka.

As परिघः or पलिघः, पर्यङ्कः or पल्यङ्कः ॥ The word घ here means the word-form घ, and not the technical घ of तरप् and तमप् ॥ See I. 1. 22. S. 2003.

३२६३ । उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपपूर्वाद्धन्तेरप्स्यादुपधालोपश्च । आ अयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते । पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यत इति पर्वतोपघ्नः ।

3263. The word 'upaghna' is irregularly formed meaning 'an inclined place for leaning or support'.

It is formed by adding अप् (III. 3. 76) to the verb हन् preceded by the upasarga उप, then eliding the penultimate अ of ह; this is the irregularity. Then by sandhi rules हन् is changed into घ्नः । This form would have been given by the affix क also, without any irregularity.

The word आश्रय refers to proximity, contiguity. Thus पर्वतोपघ्नः 'the declivity of the mountain'; so also ग्रामोपघ्नः 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe पर्वतोपघातः ।

३२६४ । संघोद्घौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

संघननं संघः । भावेऽप् । उद्घन्यते उत्कृष्टो ज्ञायते इत्युद्घः । कर्मण्यप् । गत्यर्थानां बुद्धयर्थ-
स्वाङ्गान्तिज्ञानि ।

3264. The words 'sangha' and 'udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, सङ् + हृ + अप् = सं + हृ + अ = सं + घृ + अ = संघः । Thus संघः पशूनाम् 'a herd of cattle'; so also उद्घो मनुष्यः 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively' is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have संघातः 'union'. In sangha, the ap has the force of 'condition', and in udgha of 'object', as all roots meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in udgha.

३२६५ । निघो निमितम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्तान्मितं निमितम् । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघाः वृक्षाः । समारोहपरिणाह इत्यर्थः ।

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word निमित means 'measured all round' i. e. 'as high as broad' literally that which is known (hanyante = jāyante) fully. As निघा वृक्षाः 'trees as high as broad'. निघा शालयः square or cubic or circular halls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have निघातः 'a blow'. The word निमित = समन्तान्मितं, समारोहपरिणाहम् । It may be derived from ना or from नि । In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma*. I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६ । द्वितः क्तिः । ३ । १ । ८८ ।

अयं भाव एव स्वभावात् । 'क्त्रेर्मणित्यप्' । नित्यग्रहणादिकृत्रर्मणित्ययः । अत एव कृत्र्यन्तेन न विग्रहः । डुपचप् । पाकेन निवृत्तं पक्त्रिमम् । डुवप् । उप्त्रिमम् ।

3266. The affix 'ktri' comes after the verb which has an indicative 'du', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Then by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix कृत्रि, मप् is always the augment) we must add न, for we can not use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिमप् ॥ Thus डुपचप् 'to cook'—

पक्त्रिमस् 'what is ripe'; डुवप्—उप्त्रिमस् 'sown' (VI. 1. 15); डुकृञ्—कृत्रिमस् 'artificial'.

३२६७ । द्वितोऽथुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्भाव एव । दुवेष्ट । वेपथुः । श्वयथुः ।

3267. After that verb which has an indicatory 'tu', the affix athuch, comes with the force of denoting mere action &c.

As दुवेष्ट—वेपथुः 'a trembling'; दुओश्चि—श्वयथुः 'swelling'; दुधु—ध्वयथुः 'sneezing'; दुडु—दवथुः 'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ९० ।

यज्ञः । याचना । यत्नः । विरनः । प्रश्नः । 'प्रश्ने चासन्न-' (२७७७) इति त्रापकान्ति संप्रसारणम् । क्त्विं तु विरन इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्षणः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yâch' (to ask for,) 'yat' (to strive), 'vichchh' (to shine), 'prachchh' (to ask) and 'raksh' (to preserve), comes the affix 'nan' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The इ of नङ् is for the sake of prohibiting guṇa or vṛiddhi (I. 1. 5 S. 2217); as यज्ञः 'sacrifice'; याचना 'solicitation'; यत्नः 'effort'; विरनः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no guṇa, because of इः । प्रश्नः 'a question'; रक्षणः protection.

The root प्रच्छ, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its र into ऋ the क्त्वि affix नङ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before countenanced by Pāṇini, as we know from the fact that Pāṇini himself uses the form प्रश्नः in III. 2. 117. S. 2777.

३२६९ । स्वपो नन् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final ऋ is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3686); as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे घोः किः । ३ । १ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्धिः । उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 20 S. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The क् is indicatory, by force of which the final आ is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus प्र+दा+कि=प्रदिः 'a present'; प्रधिः 'the periphery of a wheel'; उपाधिः 'fraud'; अन्तर्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः ।

3271. The affix 'ki' comes after a 'ghu' verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of 'location'.

As जलधिः 'the ocean (in which water is held)'; शरधिः 'a quiver (that in which arrows are put)'.

The word 'location' in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word च in the aphorism draws in the affix कि from the last sūtra.

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

स्त्रीलिङ्गेभावादौ क्तिन्स्याद्धञोऽपवादः । अजपौ तु परत्वाद्वाधेते । कृतिः । चितिः । स्तुतिः । स्फाथी-स्फाति 'स्फोतिकामः' इति तु प्राप्तादिकम् । क्तान्ताद्वावर्थे णिचि 'अच इः' इति वा समाधेयम् । '* अयजीषिस्तुभ्यः करणे *' अयतेऽनया अतिः । यजेरिषेच्च इष्टिः । स्तुतिः । '* अल्लादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः *' । तेन नटवच् । कीर्णिः । गीर्णिः । लूनिः । धूनिः । यूनिः । ह्लादः- (३०७३) इति योगविभागात्किन्नि द्वस्वः । प्रहन्निः । 'ति च' (३०३७) । चूर्तिः । कुत्तिः । '* चायतेः क्तिन्नि विभावो वाच्यः *' । अपचितिः । '* संपदादिभ्यः क्विप् *' । संपत् । विपत् । 'क्तिन्निपीच्यते' । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix 'kṭin' is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes चञ्, अच् and अप् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः 'action', चितिः 'a gathering'; मतिः 'understanding'; स्तुतिः 'praise'; स्फातिः 'swelling'. The form स्फोति is erroneous, for स्फा is changed to स्फी only in the Nishṭhâ (S. 3044). Or it is derived from the root स्फोति formed from the Past Part. स्फोत with णिच् and adding इ । Thus स्फोति + इ (अचः इः) = स्फोतिः (VI. 1. 22. S. 3044). The णिच् is added to p. p. स्फोत to make it a root by the gana-sūtra given under the Churâdi कञ् (No. 368).

Note.—The affix kṭin should be declared to come after the verbs आप् 'to get' &c. Thus अरतिः 'getting'; राद्धिः 'accomplishment'; दीप्तिः 'shining'; स्तुतिः 'a slip'; ध्वस्तिः 'destruction'; लब्धिः 'gain'.

Vart.—So also after the verbs श्रु 'to hear', यज् 'to worship' इष 'to wish' and स्तु 'to praise', when instrument is meant; as श्रुतिः 'ear' (that by which we hear); so इष्टिः, 'a sacrifice' or 'a wish' from yaj and ish: स्तुतिः 'a praise'.

Note.—The affix नि comes after the verbs 'ग्लै to be exhausted', ग्लै 'to fade', 'ज्या to grow old' and हा 'to leave'; as ग्लानिः 'exhaustion'; ग्लानिः 'fading', ज्यानिः 'old age'; हानिः 'loss'.

Vart.—The affix क्तिन् coming after verbs ending in long ऋ and the verbs लू &c. is like a Nishṭhâ. Thus कीर्णिः 'scattering'; This form is thus evolved: कृ + क्तिन् = कि + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = किर् + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, त is changed into न by the

affix being treated as a Nishṭhā (VIII. 2. 42 S.3018), and this न is changed into ण by the ordinary rules of sandhi; so also गीर्णिः 'praise'; जीर्णिः 'old age'; गीर्णि 'drying' लूनिः (VIII. 2. 44) 'cutting'; युनिः 'joining'; घूनिः 'agitation'; धूनिः 'destruction' The आ of hlād is shortened to अ by the analogy of Nishṭhā (VI. 4. 95 S 3073) by dividing it into two). As प्रहन्निः ॥ Similarly धूर्तिः । कुलति । The अ of चर् and फल् is changed to उ by S. 3037.

Vart:—Before क्तिन् affix चाय् is always changed to चि, as अपचितिः 'Loss, destruction, showing reverence'. The affix क्तिन् is added to चाय् by considering it as belonging to the class of आप् &c. See above *Vart*. Otherwise it would take the affix अ by III. 3. 103.

Vart.—The affix क्विप् comes after the verbs संपत् &c, as संपत् 'prosperity'; विपत् 'a calamity'; प्रतिपत् 'access'. The affix क्तिन् is also employed after these verbs:—as संपत्तिः, विपत्तिः । The verbs लू &c. are 21 verbs of kryādi class.

३२७३ । स्यागापापचो भावे । ३ । ३ । ९५ ।

क्तिन्स्यादङोऽपवादः । प्रस्थितिः । उपस्थितिः । संगीतिः । संपीतिः । पक्तिः । कथय् 'अवस्था' 'संस्था' इति । 'व्यवस्थायास्' इति ज्ञापकात् ।

3273. After the roots 'sthâ' (to stand), 'gâ' (to sing) pā, (to drink) and 'pach' (to cook), the affix 'ktin' is employed, when a word in the feminine gender denoting a 'mere action' is to be expressed.

This debars the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283) which generally supersedes क्तिन् in cases of compound verbs ending in long आ. Thus प्रस्थितिः 'a journey' (VII. 4. 40 S. 3074.); उद्गीतिः 'a singing aloud'; गै + क्ति = गा + ति (VI. 1. 45 S. 2370) = गी + ति (VI. 4. 66 S. 2462); संगीतिः 'a concert', प्रपीतिः 'a cistern'; संपीतिः 'drinking together'; पक्तिः 'cooking'.

The repetition of the word भाव in this aphorism, in spite of its anuvṛitti being understood from S. 3184 is to exclude every other significance.

How do we get forms like अवस्था and संस्था? Pāṇini himself, in his sūtras, has used forms like व्यवस्था &c. See I. 1. 34. S. 218 This is enough justification for us to derive forms like अवस्था, संस्था &c. by applying the affix अङ् under S. 3283 in spite of the present sūtra, which requires us to apply क्तिन् only.

३२७४ । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३ । ३ । ९७ ।

अवतेः 'ज्वरत्वर-' (२६५४) इत्युद् । ऊतिः । स्वरार्थं वचनम् । उदात्त इति हि वर्तते । यूतिः । जूतिः । अनयोर्दोर्वत्त्वं च निपात्यते । स्वतेः सातिः । 'दातिस्यतिमास्या-' (३०७४) इतीत्वे प्राप् इत्वाभावो निपात्यते । सनोतेर्वा 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हि नोतेर्वा हेतिः । कीर्तिः ।

3274. And these words viz. 'ûti' (preserving, sport), 'yûti' (joining), 'jûti' (velocity), 'sâti', (destruction), 'heti'

(a weapon) and 'kirti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛitti of the word कर्त्तृ does not exist in this; but the word उदात्त of the last Ashtādhyāyī sūtra S. 3420 is understood here. The word कृति is thus formed:—अव 'to protect' + कृत् = ऊ + ति: (VI. 4. 20. S. 2654) = कृतिः । This form is regular and could be evolved from III. 3. 94 also; but not so the accent. The irregularity in कृति: and कृति: consists in the lengthening of उ into ऊ; in कृति: the आ of the root कृ which becomes कृ by VI. 1. 45 S. 2370 is not changed into इ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required, and this is the irregularity. This form may also be derived from the root कृ with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sūtra: thus कृ + कृत् = कृ + कृत् (VI. 4. 42 S. 2504) = कृति. The form कृति may be derived either from कृ or कृति.

इन्द्रवाजेषु नोऽव सुहस्रप्रघनेषु च । उग्रउग्राभिः कृतिभिः ॥ (Rig. I. 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कृतिः ।

३२७५ । व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ३८ ।

वृज्या । इज्या ।

3275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes कृत्. Thus वृज्या 'wandering about'; इज्या (VI. 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The प् of क्यप् is indicatory, and though it serves no purpose in this sūtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of क्यप् having प्, that we add अत by VI. 1. 71 S. 2858, in the words formed in the next aphorism

३२७६ । संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदुषुञ्जशीङ्भृजिणः । ३ । ३ । ९९ ।

समजादिरुयः स्त्रियां भावावौ क्यस्यात्स चोदात्तः संज्ञायास् । * अजेः क्यपि धीभावो नेति वाच्यम् * । समजन्त्यस्यामिति समज्या सभा । निषीदन्त्यस्यामिति निषदा । आपणः । निपतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वशिरा । विदन्त्यनया विद्या । सुत्याभिषवः । शय्या । भृत्वा । ईयतेऽनया इत्या शिबिका ।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented viz:—'sam-aj', 'nishad' 'ni-pat', 'man', 'vid', 'suñ', 'śiñ', 'bhriñ' and 'in'.

Thus समज्या 'an assembly' *Vart*:—The अज्, is not changed to जी before the affix kyap in spite of II. 4. 56. S. 2292 निषदा 'a small bed or couch'; निपत्या 'slippery ground'; मन्या 'the nape or the back of the neck', by which one *understands* when a man is in an anger; विद्या 'knowledge'; सुत्या (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; शय्या 'bed'; भृत्वा 'wages' service; इत्या 'a litter' palanquin'.

३२७७ । कृजः श च । ३ । ३ । १०० ।

‘कृजः’ इति योगविभागः । कृजः क्यप्स्यात् । कृत्या । ‘श च’ । चात्किन्त् । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root ‘kri’ comes the affix ‘śa’ in forming a feminine, as well as the affix ‘kyap’.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sūtra, and by the process called योगविभाग we can split up this aphorism into two :—

(1) कृजः ‘after the root कृ there is the affix kyap’. As कृत्या ।

(2) श च ‘and the affix श as well as ktiñ. Thus क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिय by III. 1. 67 S. 2756.

३२७८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे शो वगभावश्च निपात्यते । इच्छा । ‘*परिचर्यापरिसर्याष्टगयाटाटयानामुपसंख्यानम्*’ । शो वक्च निपात्यते । परिचर्या पूजा । परिसर्या परिसरणम् । अत्र गुणोऽपि । ष्टग अन्वेषणे चुरादावदन्तः । अतो लोपाभावोऽपि । शे यकि णिलोपः । ष्टगया । अटतेः शे यकि ट्यशब्दस्य द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाटया । ‘*जागर्तैरकारो वा*’ । पवे शः । जागरा-जागर्ता ।

3278. The form ‘ichchhâ’ (desire) is irregular.

The word is thus formed: इष् + श = इच्छ + अ = इच्छा. The यक् ordained by III. 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The following words are also irregularly formed:—परिसर्या ‘perambulation’; the guṇa is also an anomaly; परिचर्या attendance, service; ष्टगया ‘hunting’ from the churâdi root mriga (No. 137) ‘to search’: it ends in अ । This अ is not elided, the णि is elided before श and यक् । अटाटया ‘the habit of roaming about as a religious mendicant’. The affixes श and यक् are irregularly added, and the syllable अ is reduplicated, but no य in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root जागृ we have either जागरा or जागर्ता ‘waking’. The first is formed by the affix अ, the latter by श which brings in यक् (III. 1. 67 S. 2756).

३२७९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियान्नकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाभ्या ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix ‘a’, the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots, such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called धातु (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix अ is used in forming the feminine noun.

Thus कृ + चर् = चिकीर्ष ‘to wish to do’; this is a Derivative root; after this root चिकीर्ष, we add अ । Thus चिकीर्ष + अ (VI. 4. 43 S. 2308) = चिकीर्षा । Then we add टाप् by IV. 1. 4. S. 454 and get चिकीर्षा ‘the desire to do’; so also जिहीर्षा ‘the desire to take’; पुत्रीया ‘the desire to be like a son’; पुत्रकाभ्या

'desire of a son'; लोलूया 'much cutting'; कण्डूया 'itch'. The sūtra is also found as अः प्रत्ययात् ।

३२८० । गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुमतो हलन्तात्स्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । 'गुरोः' क्तिम् । 'हलः' क्तिम् । नीतिः । '* निष्ठायां सेट इति वक्तव्यम् *' । नेह । आसिः । 'तितुत्र-' (३१६३) इति नेट् । दीप्तिः । '* तितुत्रेष्वग्रहादीनामिति वाच्यम् *' निगृहीतिः । निपठितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

This debars क्तिम् । Thus कुरहा 'an adulteress'; दुग्हा 'a tigress'; ईहा 'effort'; ऊहा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix ktin comes after roots which take an indicative इ in the Niṣṭhâ. Not here as आसिः । The ktin does not take इट् by VII. 2. 9. S. 3163. So we get दीप्तिः ।

Vart.—The affix ति, तु and त्रि take इट् augment after ग्रह् and words of similar formation :— as विगृहीतिः, उपस्निहितिः, निकुचितिः । निपठितिः ॥

३२८१ । विद्धिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

विद्ध्यो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् । जृष् । 'ऋदृशोऽङि गुणः' (२४०६) । जरा । त्रपुष् । त्रपा । भिदा । विदारण एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । घृजा । क्रपेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'aṅ' comes after those verbs that have an indicative 'sh', and after 'bhid' &c, when the word to be formed is feminine.

Thus जृष् has an indicative ष, the real root being जृ । From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes guṇa),; त्रपुष्—त्रपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhidādi* class we have भिदा 'breaking'; in the alternative we have भित्तिः । So also छिदा 'cutting'; छित्तिः 'cutting', आरा 'a knife, an iron instrument'; आर्तिः 'distress'; धारा a stream'; धृतिः । The list of *Bhidādi* verbs will not be found given in one place in the *Dhatupāṭha*. They have been collected from different *Ganas*, and are the following :—

भिदा, छिदा, विदा, क्षिपा, गुहा (गिर्योषध्योः), अद्धा, मेधा, गोधा, आरा, हारा, कारा, क्षिधा, भारा, धारा लेखा, रेखा, छूडा, पीडा, वपा, वसा घृजा, सृजा, कृपा । (क्रपेः संप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of krap. As क्रप् + अङ् + आ = कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । युचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।

3282. The affix 'añ' as well as the affix 'yuch' comes after the following verbs, forming feminine words:—'chint' (to think), 'pūj' (to worship) 'kath' (to narrate), 'kumb' (to cover) and 'charch' (to learn).

The force of च is to include the affix युच् into this sūtra (see III. 3. 107 S. 3284). All these verbs belong to the *Churādi* or 10th class, and would have exclusively taken युच् by III. 3. 107 S. 3284.

Thus चिन्ता 'thought'; पूजा 'worship'; कथा 'narration'; कुम्भा 'a covering', 'a thick petticoat'; चर्चा 'recitation'.

When the affix is युच्, the forms are चिन्तना &c. (VII. 1. 1. S. 1247).

३२८३ । आतश्चोपसर्गे । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्तिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । * अदन्तरोपसर्गवृत्तिः । अद्वा । अन्तर्धा । 'उपसर्गे षोः किः' (३२९०) इत्यनेन किः । अन्तर्धिः ।

3283. The affix 'añ' comes after those verbs which end in long â when an upasarga is in composition, and when the word to be formed is feminine.

This supersedes क्तिन्. Thus प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा &c.

Vart.—For the purposes of this rule the particles अत् and अन्तर् should be treated like upasargas. Thus अद्वा 'faith' अन्तर्धा (I. 4. 59). So also कि is added by S. 3270. As अन्तर्धिः ।

३२८४ । ग्यासअन्थो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । अन्यना । * घट्टिवन्दिदिदिस्वक्षेति वाच्यम् * । घट्टना । वन्दना । वेदना । * इषेरनिष्कार्यस्य * । अन्वेष्टना । * परेर्वा * । पर्येष्टना । परीष्टिः ।

3284. After verbs ending in 'ni', and after 'âs' (to sit) and 'śranth' (to loose), there is the affix 'yuch' when the word to be formed is feminine.

This excludes the affix अ (III. 1. 102 S. 3279). Thus कृ + णिच् = कारि; कारि + युच् = कारणा (the इ is elided by VI. 4. 51) 'the causing to do'; हारणा 'the causing to take'; आसना 'the sitting'; अन्यना 'the loosening'.

The root अन्थि taken here belongs to the *Kryādi* class, meaning 'to loosen' and is not the अन्थ of *Churādi* class, for the latter would be included, as a matter of course by belonging to the *Churādi* class, which class of verbs take the affix णिच् ।

Vart.—The verb घट्ट 'to move', वन्द 'to praise', and विद 'to feel', should also be enumerated, as taking युच्. Thus घट्टना 'shaking', वन्दना 'praising', वेदना 'knowledge, feeling, pain'. The verb घट्ट here belongs to the *Tudādi* class, and means 'to move' and not the घट्ट of the *Churādi* class, for that is already included by being णिजन्तः ।

Vart.—The affix युच् comes after इष् when it does not mean 'to desire'. Thus अध्येषणा 'solicitation'; अन्वेषणा 'the searching after'.

Vart.—So also optionally when इष् takes the upasarga परि; as, पर्येषणा or परीहिः 'investigation by reasoning'.

३२८५ । रोगाख्यायां एवुल्वहुलम् । ३ । ३ । १०८ ।

प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । क्वचिन्न । शिरोऽर्त्तिः । '* धात्वर्थनिर्देशे एवुल्वक्तव्यः *' । आसिका । शायिका । '* इविशतपौ धातुनिर्देशे *' । पचिः—पचतिः । '* वर्णात्कार *' । निर्देश इत्येव । अकारः । ककारः । '* रादिफः *' । रेफः । '* सत्वर्थच्छः *' । बहुलवचनादकारलोपः । सत्वर्थीयः । '* इणजादिभ्यः *' आजिः । आतिः । '* इण्भ्यः प्रादिभ्यः *' । वापिः । वासिः । स्वद्वै भेदः । '* इकृष्यादिभ्यः *' । कृषिः । '* गिरिः *' ।

3285. The affix 'nvul' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars क्तिच् and all the rest. By using the word आख्या in the sūtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus प्रच्छर्दिका (VII. 1. 1 S. 1247) 'vomiting'; प्रवाहिका 'diarrhoea'; विचर्चिका 'itch'. scab'. Sometimes this affix does not apply; as शिरोऽर्त्तिः 'head-ache'.

Vart.—The affix *nvul* is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, आशिका 'to enjoy', शायिका to 'lie down' &c.

Vart.—The affixes इक् and शितप् are also employed in merely pointing out the roots; as भिदिः, छिदिः, पचतिः, पठतिः &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sūtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways; thus in S 3224 we have the root अि and यु exhibited as अयतिः and यौतिः । These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285; VI. 4. 49. S. 2631

Vart.—The affix कार is employed in merely pointing out letters; as ककारः means 'the letter क'; so also अकारः 'the letter अ'; इकारः 'the letter इ' ।

Vart.—The affix इक् is employed in pointing out the letter र; as रेफः

Vart.—The affix छ comes after the word सत्वर्थ in merely pointing it out, and there is elision of the final अ diversely; as सत्वर्थीयः ।

Vart.—The affix इण् comes after the verbs अज् &c; as आजिः, आतिः, आदिः ।

Vart.—The affix इञ् comes after वप् &c As वौपिः । वौसिः । The difference is in accent. See S. 3686.

Vart.—The affix इक् comes after the verbs कृष् &c; as, कृषिः, किरिः, &c.

३२८६ । संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०९ ।

अत्र धातो एवुल् । उद्दालकपुष्पमञ्जिका ।

3286. The affix 'nvul' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालकपुष्पभञ्जिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddâlaka flowers are broken or crushed'. वरणपुष्पप्रवादिका 'a sort of game'; आभ्युषखादिका; आचोषखादिका; शालभञ्जिका; तालभञ्जिका ।

३२८७ । विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च । ३ । ३ । ११० ।

परिप्रश्न आख्याने च गम्य इज्यात् । चाणवुल् । विभाषोक्तैर्यथाप्राप्तमन्येऽपि । कां त्वं कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं वाकार्षीः । सर्वा कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं-वाकार्षस् । एवं गणिं-गणिकां-गणनाम् । पाचिं-पाचिकां-पचाम्-पक्तिम् ।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'nvul' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आ ख्यान means 'answer' in the sūtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence *ākhyāna* is put first.

The force of च is to draw the anuvṛitti of the word एवुल् from the last sūtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the subsequent rules, should also be applied; thus: Q.—कां त्वं कारिंकार्षीः 'What work did you do'? A.—सर्वा कारिंकार्षस् 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारि the following also. Q.—कां कारिकां, कृत्यां, कृतिं, क्रियां, अकार्षीः A.—सर्वा कारिकां or कृत्यां or कृतिं or क्रियां अकार्षस् । Similarly, Q.—कां गणिं (गणनां, गणिकां &c.) अजीगणः A.—सर्वंगणिं &c. अजीगणस्. So also कां याजिस् or याजिकास्; कां याचिस् or याचिकां &c.

Why do we say 'in question and answer? Observe कृतिः and इतिः ।

३२८८ । पर्यायार्हणोत्पत्तिषु एवुच् । ३ । ३ । १११ ।

पर्यायः परिपाटीक्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्यायादिषु द्योत्येषु एवुज्वा स्यात् । भवत आसिका । शायिका । अग्रगामिका । भवानिष्टुभक्षिकामर्हति । शृणे । इष्टुभक्षिकां मे धारयति । उत्पत्तौ । इष्टुभक्षिका उदपादि ।

3288. The affix 'nvuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word पर्याय means turn or order of succession; अर्ह means worthy of respect; शृण means debt owed to another; and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes क्तिन् and other affixes. Thus: (1) भवतः शायिका 'your turn of sleeping'; भवतोऽग्रगामिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हति भवानिष्टुभक्षिकास् 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इष्टुभक्षिकां मे धारयसि 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; ओदनभोजिकां 'a meal of rice'; पयः पायिकां 'a drink of milk'. (4) इष्टुभक्षिका मे उदपादि ।

The word 'optionally' is understood in this sūtra also; as चिकीर्षोत्पद्यते।

The forms given by एबुल and एबुच् are the same, the difference is only in the accent. (VI. 1. 193, S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710).

३२८९ । आक्रोशे नञ्यनिः । ३ । ३ । ११२ ।

विभाषेति निवृत्तम् । नञ्युपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अजीवनिस्ते यद भूयात् । अमयाणिः । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४१) । भावेऽकर्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तम् । राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः । 'नपुंसके भावे क्तः' (३०८०) ।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'nañ' is in composition with it, and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आक्रोश means to curse. This supersedes the affixes क्तिच् &c. Thus अकरणिस्ते वृषत् भूयात् 'may failure be to thee, O sinner' ! तस्याकरणिरेवास्तु 'may he be disappointed'. So also अजीवनिस्ते यद भूयात् । अमयाणिः ।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe अकृतिस्तस्य कटस्य 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in composition'? Observe घृतिस्ते वृषत् भूयात् 'may death be to thee, O ! sinner' !

३२९० । क । कृत्येल्युटो बहुलम् ॥ ११३ ॥

वृत्तिः ॥ कृत्यसंज्ञकाः प्रत्यया ल्युट् च बहुलमर्थेषु भवन्ति ॥

3289A. The affixes called 'kritya' (III. 1. 95) and the affix 'lyuṭ', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action' and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sūtras III. 3. 18 and 19, does not extend to this sūtra or further. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the *kritya* affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं घूर्णश्च 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brāhmaṇa' to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for the eating of kings'; राजाच्छादनानि वासंसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्यास् ह्रियते = पादहारकः । गले चोप्यते = गलेचोपकः । For accent see VI. 2. 150.

३२८९ । ख । नपुंसके भावे क्तः ॥ ११४ ॥

वृत्तिः ॥ नपुंसकलिङ्गे भावे घातोः क्तः प्रत्ययो भवति ॥

3289B. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns : thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितम् 'speech'; शयितम् 'sleeping'. So also गतम्, सहितम् &c.

३२९० । ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितम् । हसनम् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

3290. The affix 'lyut' is added to the root, when the name of an action is expressed, in the neuter gender.

Thus हसनं छात्रस्य 'the laughter of the student'; शोभनं 'beauty'; जल्पनं 'speech'; शयनं 'sleep'; आसनम् 'seat'. So also हसितम् ॥

The separation of this sūtra from the last, in which it might well have been included, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛitti of *lyut* only runs, and not that of क्त ।

३२९१ । कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् । ३ । ३ । ११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्तव्यपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेषां सिद्धे नित्यसमासार्थं वचनम् । पयः पानं सुखम् । 'कर्तरि' इति क्तिम् । गुरोः स्नापनं सुखम् । नेह गुरुः कर्ता किं तु कर्म ।

3291. 'The affix 'lyut' is added to a root, when the name of an action is expressed in the neuter gender; provided that the verb has in construction with it, such a word in the accusative case, as indicates the thing, from the contact with which, there arises a pleasant sensation corporally to the agent.

This sūtra is thus translated by Bohtlingk :—"The affix ल्युट् comes in connection with an object, when through the contact with that, the agent of the action feels a lively pleasure". Though the affix *lyut* would have presented itself by the last aphorism, under the circumstances mentioned in this sūtra, the framing of this sūtra, is really for the purpose of teaching, that the compound so formed is a नित्य or invariable compound i. e. a compound which cannot be analysed into its component members :—for every उपपद compound is a नित्य compound, (II. 2. 19). Thus पयः पानं सुखं 'the pleasure of drinking milk'; ओदनभोजनं सुखं 'the pleasure of eating rice'.

Why do we say 'when the word in construction is in the accusative case'? Observe हलिकाया उत्थानं सुखं 'rising from a bed of dawn is pleasant'.

Here there is no compounding as the upapada हलिका is in the ablative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुण्डस्योपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bathe'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति ।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिष्वजनं सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we say 'a pleasant sensation'? Observe कंटकानां सर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding ; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sūtras.

३२९२ । वा यौ । २ । ४ । ५९ ।

अजैर्वी वा स्यादौ । प्रवयणम् । प्राजनम् ।

3292. वी is optionally the substitute of अज् when the affix यु (III. 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix ल्युट्, the word यु in the sūtra refers to this affix ; as, प्रवयणः or प्राजनो दण्डः 'driving stick or whip'.

३२९३ । करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ । ११७ ।

ल्युट् स्यात् । इधमप्रवृञ्चनः कुटारः । गोदोहनी स्याली । खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः

3293. The affix 'lyuṭ' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus इधमप्रवृञ्चनः 'an axe' (lit. an instrument for cutting wood); पलाशशातनः 'palāśa-cutter'; गोदोहनी 'a milk-pail' (a vessel into which milk is milked); so laso सक्तुधानी । In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anuvṛitti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive.

३२९४ । अन्तरदेशे । ८ । ४ । २४ ।

अन्तः शब्दादन्तेर्नस्य णः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु अन्तर्हणनो देशः । अतपूर्वस्येत्येव । अन्तर्हणन्ति । 'तपरः' किम् । अन्तरघानि ।

3294. The न preceded by short अ of the root हन् is changed into ण, when the root follows the upasarga अन्तर, and the word does not mean a country.

Thus अन्तर्हणयते and अन्तर्हणनं ॥

Why do we say “when not meaning a country अदेशे?” Observe अन्तर्-
हिनो देशः ॥

The phrase अतुल्यस्य “preceded by short अ” of sūtra VIII. 4. 22 S. 359 is to be read into this sūtra also. Observe, अन्तर्गन्ति ॥

Why do we say “short अ?” See अन्तर्यामि ॥ The word antar is an upasarga for the purposes of ण change, by the vārtika under I. 4. 65 ; S. 766 therefore, it would have caused the ण change by VIII. 4. 22. The present sūtra is made, to show that the change takes place only then, when it does not mean a country.

३२९५ । अयनं च । ८ । ४ । २५ ।

अयनस्य णोऽन्तः शब्दात्परस्य । अन्तरयणस्य । अदेश इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

3295. The न of अयन is changed to ण, when preceded by the word अन्तर्, and the word does not denote a country.

Thus अन्तरयणं शोभनम् ॥ Why do we say “not denoting a country”? Observe अन्तरयनो देशः ॥ This ण change would have taken place by VIII. 4. 29, this special sūtra is for अदेश purposes. The word अयन is formed by ल्युट् added to अय् or इय् ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां चः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix ‘gha’ generally comes in the sense of an instrument or location, after a root, when the word to be formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण ‘generally’ is to show that this rule is not a universal rule. Thus दन्तच्छदः ‘the lip’. छादि ‘to cover’ + च (VI. 4. 96 S. 3297. See below) = छदः lit. ‘that by which the teeth are covered’; so also उरच्छदः ‘a breast plate’; चटः । These denote instruments.

So also in denoting ‘location’. Thus आ + कृ + च = आकरः ‘a mine’, so named because men work (akurvanti) in it, आलयः ‘house’ that in which men settle down.

Why do we say ‘in the masculine gender’? Observe प्रसाधनम् ‘a comb’; (lit. that by which men decorate). Here the affix is ल्युट्.

Why do we say ‘when the complete word so formed is merely an appellative’? Observe महरणो दण्डः ‘the beating stick’.

The indicatory च् is merely qualifying for the application of sūtra VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative छादि, when च is added, the long आ is shortened.

३२९७ । छादेर्घेऽह्वयुपसर्गस्य । ६ । ४ । ९६ ।

द्विपञ्चत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्यादे परे । दन्ताश्छादयन्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्य-
स्मिन्नाकरः ।

3297. The penultimate of the Churādi छद् is shortened

before the affix च (III. 3. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As उरश्चदः, प्रच्छदः, दन्तच्छदः ॥ But समुपच्छादः with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as समुपातिच्छादः ॥ The elision of णि of छादि &c., by VI. 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183) or sthânavat (I. 1. 57 S. 50), otherwise there would be no *penultimate* to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९ ।

शान्ता निपात्यन्ते । 'हलश्च' (३३००) इति वक्ष्यमाणस्य चञोऽपवादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः । संचरन्तेऽनेन संचरो मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्कन्धः । व्रजः । व्यजस्तालवृन्तश्च । निपातनाद्विभावो न । आपणः पण्यस्थानम् । निगच्छन्त्यनेन निगमश्छन्दः । चात्कषः । निकषः ।

3298. And the words 'gochara', 'sañchara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'âpana' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix च with the same force as in the last aphorism. This is an *apavada* or exception to rule III. 3. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix चञ् is added. Thus गोचरः 'pasturage', (lit. that in which the cows graze); संचरः 'a passage', (lit. through which they move); वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried); व्रजः 'a cow-pen, (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air); the anomaly in this consists in not replacing the अञ् of व्यञ् (वि + अञ्) by the substitute वी as required by sūtra II. 4. 56 S. 2292; आपण 'a market' (lit. that in which men come and traffic); निगमः 'the Veda', 'a market' (that into which they enter)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus कषः, निकषः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवेतृच्छोर्घञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कूपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

3299. The affix 'ghañ' comes after the roots 'trī' (to cross) and 'strī' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appellative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes च. The ञ् is indicative and causes the *vṛiddhi* of अ (VII 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678, 3686). The indicative च् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवस्तारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो नद्याः 'the descent of rivers', for here the word *avatāra* is not an appellative? This use is

also allowed, because the anuvṛitti of the word प्राय is understood here also; so that these words *avatāra* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्तादघञ्स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः । विमार्गः समूहनी ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sūtra from III. 3. 118 S. 3296. This excludes घ. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed); वेदः 'the Veda' (that by which all is known); वेषः 'dress' (that which is *entered into*); वन्धः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अपामार्गः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away); रामः 'Rāma' (i. e. in which the devout delight); विमार्गः

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन्नध्यायः । नियन्त्युद्युवन्ति संहरन्त्यनेनेति विग्रहः । * अवहाराधारावाधानामुपसंख्यानम् * ।

3301. And the words 'adhyāya', 'nyāya', 'udyāva', and 'saṁhāra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix घञ् to the exclusion of च which would have come by III. 3. 118 S. 3296. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि+इ+घञ्=अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read); नी—न्यायः 'logic, justice', (lit. नियन्ति अनेन that by which men are *led*); उत्+यु—उद्यावः 'mixture' (lit. उद्युवन्ति अनेन that in which they *blend*); संह—संहारः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed). *Kart*:—avahāra, ādhāra and āvāya should be enumerated. आ+धृ—आधारः 'support' (lit. in which anything is held); आ+वि—आवायः=आवयन्ति अस्मिन् । So also अवहारः ।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्प्लुर्वादङ्घतेर्घञ्स्यात् न हृदके । घृतमुदच्यते उद्विद्यतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्कश्चर्ममयं भाण्डम् । 'अनुदके' किम् । उदकोदङ्गनः ।

3302. The word 'udaṅka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed : उत्+अं+घञ्=उदङ्कः 'a vessel'.

Would not the affix घञ् have come by sūtra III. 3. 121, S 3300 why then this aphorism? This is made a separate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water'.

Thus तैलोदकः 'a leathern vessel for oil'. So also घृतोदकः ।

Why do we say 'when not referring to 'water'? Observe उदकोदंजनः 'a bucket for drawing water' (उ + अञ्ज + ल्युट्).

३३०३ । जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । 'जालम्' इति किम् । आनयः ।

3303. The word 'ânâya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. अ + नी + घञ् = आनायः 'a net (by which they are caught); as आनायो मत्स्यानां 'a net for fish'; आनायो वृगाणां 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'not'? Observe आनयः ॥

३३०४ । खनो घ च । १ । ३ । १२५ ।

चाङ्घञ् । आखनः—अखानः । घित्करणमन्यतोऽप्ययमिति ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । '*खनेर्ङङरेकेकवका वाच्याः*' । आखः—आखरः—आखनिकः—आखनिकवकः । एते खनित्रवचनाः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix घञ् has been read into the sūtra by force of the word च ।

Thus आखनः or अखनः 'a spade, a hoe.' The indicatory च serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'घ्' we infer that it applies to roots other than खन् also. As भगः । पदम् । (neut.)

Vart.—The affix ङ also comes in this sense after the verb खन्. Thus आखन् + ङ = आखः 'a spade'. The indicatory ङ shows that the final portion called टि should be elided.

Vart.—The affix डर also comes in the same sense : as आखरः a spade.

Vart.—So also the affix इक; as आखनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix इकवक as आखनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात् । 'तयोरेव—' (२८३३) इति भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे । दुष्करः कटो भवता । अकृच्छ्र । ईषत्करः । सुकरः । '*निमि-मीलियां खलचोरात्त्वं नेति वाच्यम्*' । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुविलयः । निमयः । मयः । लयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'ishad', and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadas.

The anuvṛitti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृच्छ्र means heavy, and दुर् has the force of conveying that sense. The word अकृच्छ्र means 'light, easy'; and the words ईषद् and सु convey that sense. The affix comes with the force

of bhâva. and karma (S. 2833). Thus ईषत्करो भवता कटः 'a mat is made easily by you'; so also दुष्करः 'made with difficulty'; सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः eating pleasantly'; दुर्भोजः and सुभोजः ।

Why do we say 'after ईषत् &c. ? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light'? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix खल्, the letter ख and ल् are indicatory ; ख causing the insertion of a nasal (technically called सुप् augment, VI. 3. 67 S. 2942); and ल् regulates the accent (VI. 1. 193S. 3676). The augment सुप् will be added in the subsequent sūtra, the ख thus has no work in this sūtra.

Vart:—The आ substitution does not take place when the affix अव् (III. 3. 56, III. 1. 134) and खल् III. 3. 126) come after नि, मि नी and लोः as, ईषान्तिमयः, निमयो वर्तते । ईषत्प्रमयः, प्रमयो वर्तते । ईषद् विलय, विलयो वर्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्खल्यञोः । १ । १ । ६१ ।

उपसर्गादेव लभेर्नु स्यात् । ईषत्प्रलम्भः । दुष्प्रलम्भः । सुप्रलम्भः । उपालम्भः ॥ 'उपसर्गात्' किञ् । ईषत्लम्भः । लाभः ।

3306. The augment उप् is added to लभ् preceded by a Preposition, before the affixes खल् (III. 3 126) and चञ् ॥

Thus ईषत्प्रलम्भः, सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः, प्रलम्भः, विप्रलम्भः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1. 64 S. 2582. Before the vowel affixes खल् and चञ्, the root लभ् gets the augment उप् only then when it is preceded by a Preposition, and not other wise, as ईषत्लम्भः, लाभो वर्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाम्भ्याम् । १ । १ । ६८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां सु दुर्भ्यां लभेर्नु स्यात्खल्यञोः । सुलभम् । दुर्लभम् । केवलाम्भ्याम्' किञ् । सुप्रलम्भः । अतिदुर्लम्भः । कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति । यदा स्वती कर्मप्रवचनीयौ तदा भविष्यति ।

3307. The augment उप् is not added to लभ् before खल् and चञ् when सु or दुः alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus सुलभम्, दुर्लभम्, सुलाभः, दुर्लाभः ॥ But सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः ॥ The word केवल is used in the sūtra because सुदुर्भ्यां is in the Instrumental case and not in the Ablative. Had it been in the Ablative, there would have been no necessity of using the word केवलं, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. In अतिसुलभम्, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachaniya; when अति is used as an Upasarga, we have अतिसुलम्भः ॥ If the words सुदुर्भ्याम् be construed as Ablative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः । ३ । ३ । १२७ ।

कर्तृकर्मणोरीषदादिषु चापपदेषु भूकृजोः खलस्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । कर्तृकर्मणी च चातोरन्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । '* कर्तृकर्मणोश्चव्यर्थयोरिति वाच्यम् *' स्तिरवान्मुम् । अनाद्येन दुःखेन भूयते दुरादयस्भवत् । ईषदादयस्भवत् । स्वादयस्भवत् । ईषदादयद्वरः । दुरादयद्वरः । स्वादयद्वरः । 'व्यर्थयोः' क्त्वा आद्येन सुभूयते ।

3308. The affix 'khal' comes after the verbs 'bhū' and 'kri', when the upapadas in composition with them are 'agent' or 'object' preceded by the words 'īshad' &c. in combination with them, meaning 'hard or light'.

Ishṭi :—The rule of respective allocation does not apply. The agent or the object stand immediately near the root, the words ईषत् &c. are placed before them.

Thus ईषदादय भवं 'being enriched easily'; दुरादय भवत् 'to be enriched with difficulty'; स्वादयकरो देवदत्तो भवता 'Devadutta can be made rich by you easily'.

Vart.—It should be stated that the agent and object in composition should be, as if they ended in the affix च्चि (V. 4. 50 S. 2117). Compare III. 2. 56 and III. 2. 57. S. 2973, 2974. Therefore we do not have it here : स्वादेयन भूयते or आदेयन सुभूयते ॥

३३०९ । आतो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः । '* भाषायां शसिद्युधिदृशिधृषिधृषिभ्यो युञ्ज्याच्यः *' । दुःशासनः । दुर्योधन इत्यादि ।

3309. The affix 'yuch' comes after roots ending in long 'â', (when 'īshad', 'dur' and 'su' are combined as upapadas, in the sense of easily or with difficulty).

The word ईषद् &c. are to be read into this sūtra, not so the words कर्तृकर्मणोः &c. This supersedes the affix खल. Thus ईषत्पानः सोमो भवता 'the soma juice can be lightly drunk by you'; दुष्पानः 'difficult to be drunk'; सुपानः 'easy to be drunk' ईषद्दाने गौर्भवता 'the cow can be given with ease by you'; दुर्दानः, सुदानः &c.

Vart.—In the classical Sanskrit, the affix 'yuch' comes after the verbs शास्, युष्, दृश्, धृष्, and हृष्; as दुःशासनः 'Duhśāsana' दुर्योधनः 'Duryodhana'; दुर्दर्शनः, दुर्दर्षणः, दुर्दर्जनः ।

३३१० । षात्पदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णौ न । निष्पानम् । सर्पिष्पानम् । 'षात्' क्त्वा । निर्णयः । 'पदान्तात्' क्त्वा । युञ्ज्याति । पदेऽन्तः पदान्तोऽयमिति सप्तमीसमासोऽयम् । तेनेह न । सुसर्पिष्केण ।

3310. After a ष final in a Pada, the च् is not changed to ण् ॥

Thus निष्पानम्, दुष्पानम्; 'the visarga is changed to ष here by VIII. 3. 41. S. 155 and VIII. 4. 29 S. 2835 is debarred. सर्पिष्पानम् (is a genitive com-

pound contra II. 2. 14 S. 708). So also यजुष्पानच् (II. 1. 32 S. 694). The ष is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say “षात् after a ष् ?” Observe निर्णयः ॥

Why do we say पदान्तात् ‘final in a Pada’? Observe कुष्णाति, पुष्णाति ॥ The word पदान्त is equivalent to पदे अन्तः or a Locative Tatpurusha ; and does not mean final of a Pada. Therefore the rule does not apply here. सुसर्पिष्केण (ins. sg.) सुयजुष्केण ॥ Here the क is added by V. 4. 154. S. 891 शोभनं सर्पिरस्य = सुसर्पिष्क (a Bahuvrihi). The ष is by VIII. 3. 39. S. 153 Before the affix क, the word सुसर्पिस् is a Pada (I. 4. 17 S. 230), and thus स् (ष्) is final of a Pada : but it is final of a preceding member followed by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the ष् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकामर्त्ययोरिनिः । ३ । ३ । १९० ।

अवश्यंकारी । शतंदायी ।

3311. The affix ‘nini’ is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus अवश्यं कारी ‘must be done’. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754 So also शतं दायी ‘ought to be given a hundred’.

३३१२ । कृत्याश्च । ३ । ३ । १९१ ।

आवश्यकामर्त्ययोरित्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । शतं देयम् ।

3312. The affixes called ‘kritya’ also come after a root when the sense to be indicated is that of ‘necessity or obligation’.

Thus अवश्यं हरिः सेव्यः ‘Hari must be served necessarily’. भवता खलु अवश्यं कटः कर्त्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः ‘you ought to make the mat’; भवता शतं दातव्यं, देयं, &c, ‘you ought to pay a hundred’.

३३१३ । क्तिक्तौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । ३९४ ।

धातोः क्तिक्तश्च स्यादाशिषि संज्ञायाम् । ‘तितुत्र-’ (३९६३) इति नेट् । भवताद्भूतिः ।

3313. The affixes ‘ktich’ and ‘kta’ are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus तन्तिः = तनुतात् ‘a weaver’ (lit. may he weave); सतिः or सतिः = सनुतात् (VI. 4. 45) ‘wealth or gift’; भूतिः = भवतात् ‘success’; सन्निः = सनुतात् ‘respect’. These are examples of words formed by the affix क्तिच् । Of words formed by क्त in this sense, we have देवदत्तः = देवा यन् देयासुः ‘Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त has already once

been generally ordained, its repetition here is to prevent its being superseded by क्त्विच् । The च् of क्त्विच् is qualifying only, distinguishing it from क्त्विच् &c. and is useful in sūtra VI. 4. 39 below. The affixes do not take इट् augment (See S. 3163).

३३१४ । न क्त्विचि दीर्घश्च । ६ । ४ । ३० ।

अनिटां वनतितनोत्यादीनां च दीर्घानुनासिकलोपो न स्तः क्त्विचि परे । यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

3314. Before the affix क्त्विच्, the above roots neither drop their nasal nor lengthen their root-vowel.

The above roots *i. e.* anudâttopadeśa, ending in a nasal, and वन and तनादि, do not lose their nasal before क्त्विच्. Thus यन्तिः, तन्तिः, वन्तिः ॥ The lengthening would have taken place by VI. 4. 15, S. 2666 when the nasal was not elided : that also is prohibited.

३३१५ । सनः क्त्विचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४५ ।

सनातेः क्त्विच्यात्वं वा स्याल्लोपश्च वा । सनुतात् । सतिः । सतिः । सन्तिः । देवा सन् देवासुर्देवदत्तः ।

3315. The long आ is optionally substituted for the final of सन् before the affix क्त्विच्; and there is also elision optionally of the Nasal.

Thus we have three forms सतिः, सन्तिः and सतिः ॥ So also देवदत्तः ।

३३१६ । अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा । ३ । ४ । १८ ।

प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचां ग्रहणं पूजार्थम् । 'अनैवाक्ययेन' (७८३) इति नियमान्नोपपदसमासः । 'दा ददोः' (३०७७) । अलं दत्वा । 'पुनास्या-' (२४६२) । पीत्व खलु । 'अलंखल्वोः' क्त्वा । मा कार्षीत् । 'प्रतिषेधयोः' क्त्वा । अलंकारः ।

3316. According to the opinion of the Eastern Grammarians, the affix 'ktvâ' comes after a verb, when there are in combination with it, the words 'alam' and 'khalu', expressing the sense of prohibition.

The anuvṛitti of the words 'in the Vedas &c' does not extend further.

Thus अलं कृत्वा 'do not make'; खलु पीत्वा 'do not drink'. पा changed to पी by S. 2462, अलं बाले रुदित्वा do not weep, O girl? So also अलं दत्वा (S. 3077) by which दा changed to दद् ।

Why do we say 'when there are अलं and खलु'? Witness माकार्षीः 'do not make'. Why do we say 'when expressing prohibition'? Observe अलङ्कारः 'decoration'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern Grammarians' shows that it is an optional rule. Therefore we have अलंरोदनेन 'do not weep'. Or if rule III 1. 94 be applied, then the use of the word प्राचां is for the sake of merely showing respect (pūjārtha); the rule could have well stood without it. There is no upapada compounding because of the restriction of S. 783.

३३१७ । उदीचां माङो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽर्थे माङः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvā' is added to the root 'men' (to exchange), when the sense is that of interchange, (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । १० ।

मेङ् इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ह्यपि । अपमित्य याचते । अपमाय । उदीचांग्रहणाद-
याप्राप्तमपि । याचित्वा अपमयते ।

3318. इ may optionally be substituted for the आ of मा, (मयति) before ह्यप् ॥

Thus अपमित्य अपमाय ॥

Thus अपमित्य याचते 'having offered an exchange, he asks' अप+मे+क्त्वा=अप+मा+ह्यप्=अप+मि+तुक्+य (VI. 1. 45 and 71)=अप+मित्य (VII. 4. 40). This is an optional rule, as the phrase 'according to the northern' indicates. So we have in the alternative, याचित्वाऽपमयते 'having asked he exchanges'; and this is the more general use of *ktvā*; namely, it comes after that verb which is concerned about a time *anterior* to that of the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sūtra III. 4. 19. S. 3317 is an exception to III. 4. 21.

The root मेङ् has been exhibited in the sūtra S. 3317 as माङ्, with the vowel आ instead of ए. This indicates the existence of the following Paribhāṣā:—

"A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either ए, ओ or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either ए, ओ, or ऐ, when an anubandha has been attached to it." By this Paribhāṣā दैप् must be regarded as ending in ऐ, and as therefore आ may be substituted for the vowel ऐ (VI. 1. 45), even while प् remains, दैप् does assume the form दाप् and is consequently, by the prohibition अदाप् in sūtra I. 1. 20 S. 2373, forbidden to be termed दु ।

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेण पुनस्त्वावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगो-
ऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

3319. The affix 'ktvā' is added to a root, to denote what is situate on that (para) side or on this (avara) side of some-thing.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side, is called परावरयोगः । Thus अप्राप्य नदीं पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without,

having reached the river *i. e.* on this side of the river, the river being on the other side. Here the word पर्वत is qualified by the word नदी which is the point from which the situation is taken; and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly अतिक्रम्य तु पर्वतं नदी स्थिता 'the river is situate on the other side of the mountain'. Here the relation between the 'mountain' and the 'river' is of अवर and पर।

३३२० । समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानादातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्वा व्रजति । द्वित्वस-
तन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । 'अनुदात्त-' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णु' नत्वा
स्तौति । स्वरत्वादेः 'अयुक्तः किति' (२३८९) इति नित्यनिष्ठभावः पूर्वाविप्रतिषेधेन । स्मृत्वा ।
श्रुत्वा । धृत्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'ktvâ' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (*i. e.* the Absolute in 'tvâ' refers to that action which precedes in time).

Thus भुक्त्वा व्रजति 'having eaten he goes'; पीत्वा व्रजति 'having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of *two* verbs: thus, स्नात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्वा व्रजति 'having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from नम् । विष्णु'नत्वा स्तौति 'He praises Viṣṇu, bowing down'. The nasal is elided by S. 2428. In the case of स्वर &c, there is always the absence of the इट् augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As स्मृत्वा, श्रुत्वा and धृत्वा ।

Why do we say 'having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus भुक्त्वति ब्राह्मणे गच्छति देवदत्तः the Brâhmana having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say 'which denotes *prior* action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus व्रजति च जल्पति च 'he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वा स्कन्दिस्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नलोपो न स्यात्क्त्वा परे । स्कन्त्वा । ऊदित्वादिङ्वा । स्यान्त्वा-स्यन्दित्वा ।

3321. स्कन्द and स्यन्द retain their nasal before the affix ktvâ

Thus स्कन्त्वा, and स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा, the इट् being added when स्यन्द is considered as having an indicative ऊ in the dhâtupâṭha. When इट् is added, ktvâ is no longer क्त्वा by virtue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । स क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा किन्न स्यात् । शयित्वा । 'सेट्' क्त्वा । कृत्वा ।

3322. The affix *ktvā* when it takes the augment इट् (*i. e.* when it is set) is not *kit*.

Thus श्रित्वा । So also स्वेदित्वा, देवित्वा, वर्त्तित्वा, from स्विद्, दिव् and श्रुत् (to sweat, to shine, to be, Why do we say सेट्? Observe कृत्वा, no guṇa.

३३२३ । मृदमृदगुधकुशक्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । ७ ।

अभ्यः सेट् क्त्वा कित् । वृडित्वा । 'क्लिशः क्त्वा-' (३०४९) इति वेट् । क्लिशित्वा-क्लिष्ट्वा । उदित्वा । उषित्वा । 'वदविद-' (२६०९) इति कित्वा । रुदित्वा । विदित्वा । सुषित्वा । वृहीत्वा ।

3323. The सेट् *ktvā* is however, *kit* after mṛid 'to be gracious', mṛid 'to squeeze', gudh 'to warp up', kush 'to tear', klīś 'to suffer', vad 'to speak' and vas 'to dwell'.

All the seven verbs mentioned in this sūtra are सेट् verbs, and take an intermediate इ. The क्त्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sūtra; therefore arose the necessity of this sūtra, to provide in anticipation an exception to that sūtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvā* is necessarily *kit*. Thus वृडित्वा 'being gracious' वृदित्वा 'having squeezed' गुषित्वा 'having wrapped' कुषित्वा 'having torn', क्लिशित्वा 'having suffered' or क्लिष्ट्वा by S. 3049, उदित्वा 'having spoken' उषित्वा 'having dwelt'. The व of वद् and वस् is changed into उ by the rule of Samprasāraṇa (VI. 1. 15 S. 2409). It is कित् after रुद्, विद्, सुष, ग्रह by S. 2609. As रुदित्वा, विदित्वा, सुषित्वा and वृहीत्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs गुष्, कुष् and क्लिष्, S. 2617 would have made *ktvā* optionally *kit*; the present sūtra makes it necessarily so.

३३२४ । नोपधात्थफान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

सेट् क्त्वा कित्स्याद्वा । अथित्वा-अन्यित्वा । गुफित्वा-गुफित्वा । 'नोपधात्' कित् । कोषित्वा । रेफित्वा ।

3324. The सेट् *ktvā* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate ऋ and ending in थ् and फ्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped. In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from ग्रथ् we have ग्रथित्वा or ग्रन्थित्वा 'having twisted', गुफित्वा or गुफित्वा 'having tied round' अथित्वा or अन्यित्वा.

The word "Nishṭhā" does not govern this sūtra, and comes to an end with the last Ashtādhyāyī sūtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate ऋ though they may end in थ् or फ्. As कोषित्वा and रेफित्वा 'having reviled' गोषित्वा 'having tied'. Here by S. 3322 the त्वा *tvā* being not-*kit*, the vowels of the root रिप्, and गुप् have been gunated.

A verb may have a penultimate ऋ, but if it has not final थ् or फ्, the rule does not apply. As स्रंस्+इत्वा+स्रसित्वा 'having dropped' ध्वंसित्वा 'having killed'. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

३३२५ । वञ्चिलुञ्चयृतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्वा । वञ्चित्वा-वञ्चित्वा । लुचित्वा-लुञ्चित्वा । ऋतित्वा-अर्तित्वा ।

3325. The set *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs *vanch*, 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and *rit* 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvâ* affix being *set* may or may not be *kit*. As वञ्चिता or वञ्चित्वा 'having cheated'. So also लुचित्वा or लुञ्चित्वा 'having plucked' ऋतित्वा or अर्तित्वा 'having dared'.

When the verb ऋत् *rit* takes the affix ईयङ् it is not governed by this sūtra. See sūtra III. 1. 29.

When the *ktvâ* is not *set* but *anit*, then there is no option allowed.

As वच + त्वा = वक्त्वा.

३३२६ । तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

सभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा । तृषित्वा-तृषित्वा । मृषित्वा-मृषित्वा । कृषित्वा-कृषित्वा । 'रलो व्युपधात्-' (२६१७) इति वा क्त्वा । द्यु तित्वा-द्योतित्वा । लिखित्वा-लेखित्वा । 'रलः' क्त्वा । सेवित्वा । 'व्युपधात्' क्त्वा । वर्तित्वा । 'हलादेः' क्त्वा । णित्वा । 'सेट्' क्त्वा । भुक्त्वा । 'वसतिबुधोरिट्' (३०४६) । उषित्वा । लुषित्वा-लोषित्वा । 'अङ्गेः प्रजायाम्' (३०४७) इति नित्यमिट् । अङ्गित्वा । गतौ तु । अक्त्वेत्यपि । लुभित्वा-लोभित्वा । 'लुभो विमोहने' (३०४८) इतीट् । विमोहने तु लुब्धत्वा ।

3326. The set *ktvâ* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kâśyapa, after the verbs *trish* 'to be thirsty,' *mṛish* 'to sprinkle,' and *kṛish* to become lean.

As तृषित्वा or तृषित्वा 'having thirsted,' मृषित्वा or मृषित्वा 'having sprinkled,' कृषित्वा or कृषित्वा 'having become lean.' By sūtra 3322 the *set* *ktvâ* is never *kit*. This sūtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kâśyapa is for the sake of showing respect. The व is already understood in this sūtra by Anuvṛitti from sūtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद् धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root ending in a letter of रल् pratyâhâra (every consonant except च and व), and beginning with a consonant, and having a penultimate उ or इ optionally gunates its vowel before the सेट् *ktvâ* and *san*.

Thus द्यु तित्वा or द्योतित्वा । लिखित्वा or लेखित्वा । Why 'ending in a consonant other than च or व'? Observe सेवित्वा where सिच् ends in च ।

Why 'having इ or उ as penultimate'? Observe वर्तित्वा from वृत् where the penultimate is ऋ ।

Why 'beginning with a consonant'? Observe णित्वा from णच् ।

Why do we say 'सेट् *ktvâ*'? Observe भुक्त्वा ।

३३२६ । ख । वसति बुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

3326B. The affixes *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* always get the augment इद् after the roots *vas* and *kṣhudh*.

Thus उषित्वा । लुधित्वा or क्षोधित्वा ।

३३२६ । ग । अञ्जेः पूजायाम् । १ । २ । ५३ ।

3326C. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* affixes get इद् after the root *añchu* 'to honor'.

Thus अञ्चित्वा । But when *añch* means to go there is the optional form अकृत्वा also.

३३२६ । घ । लुभो विमोहनेः । १ । २ । ५४ ।

3326D. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* take इद् after √*lubh* when not meaning to be greedy.

Thus लुभित्वा or लोभित्वा । But लुब्धत्वा 'being greedy'.

३३२७ । जृत्रश्चयोः क्त्वि । १ । २ । ५५ ।

आभ्यां परस्य क्त्वं इद् स्यात् । जरीत्वा-जर्त्वि । वृश्चित्वा ।

3327. The affix *ktvâ* takes the augment इद्, after जृ and वरञ्च ॥

As जर्त्वि or जरीत्वा, and वृश्चित्वा ॥ जृ was prohibited by VII. 2 11, S. 2381 and वृश्च would have been optionally वेद्, as it has an indicatory long ऊ, by VII. 2. 44. S. 2279 Hence this rule. The special mention of *ktvâ*, stops the anuvṛitti of *ktā* and *ktavatu*.

३३२८ । उदितो वा । १ । २ । ५६ ।

उदितः परस्य क्त्वा इङ्वा । शमित्वा । 'अनुनासिकस्य क्त्वि-' (२६६६) इति दीर्घः । शान्त्या । द्यूत्वा-द्वित्वा ।

3328. The इद् is optionally the augment of *ktvâ*, after a root which has an indicatory short उ ॥

As शसु-शमित्वा or शान्त्या the lengthening is by VI 4. 15 S. 2666 तसु-तमित्वा or तान्त्या; दसु-दमित्वा or दान्त्या ॥ So also द्यूत्वा or द्वित्वा ।

३३२९ । क्रमश्च क्त्वि । ६ । ४ । १८ ।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् । कलादौ क्त्वं परे । क्रान्त्या-क्रन्त्वा । 'कलि' क्त्वि । क्रमित्वा । 'पूङ्क्ष' (३०५०) इति वेद् । पवित्वा-पूत्वा ।

3329. The penultimate of क्रश्च is optionally lengthened, before the affix *ktvâ* when it is *jhalâdi*, that is, without the augment इद् ॥

Thus क्रन्त्वा or क्रान्त्या; but क्रमित्वा only, with इद् augment. The word कलोः is understood here from VI. 4. 15. S. 2666. But when क्त्वा is replaced by ल्यप्, the rule does not apply: as मक्रस्य, उपक्रस्य ॥ This is on the maxim अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गोऽप्यप्य बाधते 'a bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule.'

३३२९ । क । पूङ्ग्व । ७ । २ । ५१ ।

3329A. The ktvâ and the Nishthâ optionally take इट् after ण् ।

Thus पवित्वा (I 2. 22. S. 3051 causes guṇa), or प्लुत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानां नशेच्च नलोपो वा स्यात्कित्त्व परे । भक्त्वा-भङ्क्त्वा । रक्त्वा-रङ्क्त्वा । 'मस्जि-
नशोः-' (२५१७) इति तुम् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा-नंष्ट्वा । 'रधादिभ्यश्च' (२५१५) इतीट्पक्षे ।
नशित्वा । '* भलादाविति वाच्यम् *' । नेह । अज्जित्वा । ऊदित्वाङ्गे । पक्षे । अक्त्वा-
अङ्क्त्वा । 'जनसन-' (२५०४) इत्याचवम् । खात्वा-खमित्वा । 'द्यतिस्यति-' (३०७४) इतीचवम् ।
दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । हित्वा ।

3330. The nasal may be optionally elided before ktvâ in a root ending in ज् and in नश्च ॥

Thus रङ्क्त्वा or रक्त्वा, भङ्क्त्वा or भक्त्वा, नष्ट्वा or नंष्ट्वा ॥ See VII. 1. 60 S. 2517 for the augment तुम् in नश्च ॥ When इट् comes, we have नशित्वा ॥ It takes इट् by S. 2515.

Vart.—The elision of न् takes place before the jhalâdi ktvâ and not when it takes the augment इट् । Therefore not in अज्ज्, which forms its gerund as अज्जित्वा । The root being ऊदित्, the इट् is optional. Therefore before the jhalâdi ktvâ, the forms are अक्त्वा, or अङ्क्त्वा । The final of जन् सन् &c. are replaced by आ before ktvâ (S. 2504). Thus खात्वा or खमित्वा । The roots द्यतिस्यति get इ by S. 3074. Thus दित्वा, सित्वा । मित्वा । स्थित्वा । The हि replaces घा before ktvâ (S. 3076). As हित्वा ।

३३३१ । जहातिश्च कित्त्व । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङ्स्तु । हात्वा । अदो जग्धिः-' (३०८०) । जग्ध्वा ।

3331. हि is substituted for हा (जहाति) before कित्वा ॥

As हित्वा राज्यं वनं गतः, हित्वा गच्छति । The rule does not apply to हा जिहीते ॥ There we have हात्वा गतः ॥

The अङ् is replaced by जग्ध before ktvâ. As जग्ध्वा ॥ See S. 3080.

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वे क्तवो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अवयवपूर्वपदेऽनञ्समासे क्तवो ल्यप्प्रदेशः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । 'अनञ्' कित् । अकृत्या । पयुर्दासाश्च वान्नेह । परमकृत्या ।

3332. In a compound, the first member of which is an Indeclinable but not नञ्; ल्यप् is substituted for क्तवा ।

Thus प्रकृत्य, प्रहृत्य ॥ The tvâ is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and तुक् by VI. 1. 71. पार्श्वतः कृत्य. The tvâ is added by III. 4. 61. and compounding is by II. 2. 22. नानाकृत्य; द्विधाकृत्य. The tvâ is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound'? Observe कृत्या हृत्या. Here the counter example is हृत्या, which is preceded by an Indeclinable कृत्या, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we

say 'not preceded by नञ्'? Observe अकृत्वा, अहृत्वा । By explaining anañ as a paryudâsa prohibition, we get परमकृत्वा, उत्तमकृत्वा ॥ But if it were a prasajya pratishedha then the forms would be परमकृत्य. The word अनञ् means other than नञ्, and words of the same class as नञ्, i. e. Indeclinables: and does not mean words which are not Indeclinables. The compounds like ज्ञात्वाकालक contained in the class of सङ्ख्यव्यंसक &c. (II. 1. 72.), do not take ल्यप् anomalously. Or the word समासे is in the Locative with the force of specification: and means those compounds which are specifically formed with ktvâ and not any compound in general.

Now by I. 1. 72, ktvâ would denote a form ending with ktvâ; and would include the case of a compound ending in ktvâ. But the general rule is modified by the maxim प्रत्यय ग्रहणे यस्मात् स विहित स्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणञ् "an affix denotes, whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added and ends with the affix itself." But the affix ktvâ is never ordained after a compound. Therefore, the case of compounds ending in ktvâ, would not be covered by the mere employment of ktvâ. Then comes the maxim कृद् ग्रहणे गति कारक पूर्वस्यापि ग्रहणं 'a kṛit affix denotes whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that kṛit affix has been added and which ends with the kṛit affix, but moreover should a gati, or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the kṛit affix must denote the same word-form together with the gati or the noun which may have been prefixed to it." By this a compound also may end in ktvâ. This maxim will cover cases like प्रकृत्य, पार्श्वतः कृत्य but not उच्चैः कृत्य &c. because उच्चैः is neither a gati nor a kâraka. Hence the employment of the word समासे in the sūtra, and also of the word अनञ्पूर्व, for नञ् is neither a Gati nor a Kâraka.

३३३३ । षत्वसुकोरसिद्धः । ६ । १ । ८६ । ।

षट्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत् । इह षत्वं न । अधीत्य । प्रेत्य । 'ह्रस्वस्य-' (२८५८) इति तुक् ।

3333. The substitution of a single âdeśa is to be considered as to have not taken effect, when otherwise स would have to be changed to ष, or when the augment त् (तुक्) is to be added.

The word असिद्ध means not-accomplished i. e. the operation caused by its having taken effect is not produced. The word asiddha always debars operations dependent upon the âdeśa, and gives scope to the operations dependent upon the general rule (असिद्धवचनादेशलक्षणप्रतिषेधार्थमुत्सर्गलक्षणभावार्थं च ॥)

Thus कोऽसिचत् here स is not changed to ष ॥ The equation is thus exhibited: कृ + असिचत् = कृ + असिचत् (the स changed to र by VIII.

2. 66) = कउ + असिचत् (उ being substituted for र by VI 1. 113) = को + असिचत् (अ-उ = ओ VI. 1. 87) = कोऽसिचत् (ओ-अ = ओ VI. 1. 109). Now applies our sūtra. By VIII. 3. 59, च coming after ओ required to be changed into ष, but here the single-substitute ओ is considered to be non-effective for this purpose. Similarly कोऽस्य, योऽस्य, कोऽस्मै योऽस्मै ॥

Similar in अधीत्य there is the addition of त् by VI. 1. 71 S. 2858 though actually preceded by a *long* vowel. That vowel had resulted from the ekâdeśa of ई for इ-अ, and this ekâdeśa is considered as if non-effective for the purposes of तुक् augment. Similarly in प्र-अ-इ-अ-तुक्-अ-य = प्रेत्य. Here also (अ-अ-इ = ए) is considered asiddha. The तुक् is added by S. 2858.

३३३४ । वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनेत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन मान्तानिटां वा नान्तानिटां वनादीनां च नित्यम् । आगत्य-आगम्य । प्रगत्य-प्रगम्य । प्रहत्य । प्रसृत्य । प्रवृत्य । वितृत्य । 'अदो जग्धिः-' (३०८०) । 'X अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यप् बाधते X' । जग्धिविधौ ल्यप्यहणात् । तेन हित्वदत्वात्वेत्वदीर्घत्वश्रुतिटो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाप्य । प्रक्रम्य । आपृच्छ्य । प्रदीव्य ।

3334. The nasal of the roots mentioned in VI. 4. 37 S. 2428 (*i. e.* anudatta ending in a nasal, and वनादि and तनादि) is optionally elided before the affix ल्यप् ॥

This is a vyavasthita-vibhâshâ. The option applies to roots ending in च्. In the case of roots ending in other nasals, the elision is compulsory. Thus प्रयत्य or प्रयम्य, प्ररत्य or प्ररम्य, प्रगत्य or प्रगम्य, आगत्य, आगम्य but no option in आहत्य, प्रसृत्य, प्रसृत्य, वितृत्य ॥

By S. 3080, अद् is replaced by जग्ध before ल्यप् । From this we infer the existence of the maxim 'a bahiranga substitution of lyap supersedes, even the antaranga rules'. Because if this maxim did not exist, the substitution of jagdh for अद् before lyap would follow already from the word किति in S. 3080.

In the case of प्रधाय and प्रस्थाप्य this maxim applies:—अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते "a Bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule". What are these antaranga rules superseded by the substitute ल्यप् ? (1) हित्वं—the substitution of हि for घा (VII. 4. 42). Thus हित्वा but प्रधाय and not प्रहित्वा ॥ (2) दत्त्वं—the substitution of दद् for दो (VII. 4. 46)—as दत्वा, but प्रदाय and not प्रदत्वा ॥ (3) आत्त्वं as required by VI. 4. 42: as खात्वा, प्रखाय and प्रखन्य ॥ (4) स्थात्त्वं—as स्थित्वा but प्रस्थाप्य ॥ (5) ईत्त्वं by VI. 4. 66, as पीत्वा but प्रपाय ॥ (6) दीर्घत्व by VI. 4. 15, as शान्तत्वा but प्रशम्य ॥ (7) श्रुट् by VI. 4. 19, as पृष्टत्वा but अपृच्छयत् ॥ (8) ऊट्—as दूत्वा ॥ (9) इट् (VII. 2. 56)—देवित्वा but प्रदीव्य ॥

३३३५ । न ल्यपि । ६ । ४ । ६९ ।

ल्यपि परे घुमास्यादेरीत्वं न । घेट् । प्रधाय । प्रमाय । प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । 'सीनातिमिनोति-' (२५०८) इत्यात्वस् । प्रमाय । निमाय । उपदाय । 'विभाषा लीयतेः' (२५०९) । विलाय-विलीय । णिलोपः । उत्तार्य । विचार्य ।

3335. The ई substitution for आ under VI. 4. 66, S. 2462 does not apply when the absolutive affix ल्यप् follows घु मा, स्या, गा, पा, हा and सा ॥

Thus प्रदाय, प्रधाय, प्रमाय, प्रस्थाय, प्रगाय, प्रपाय, प्रहाय and अवसाय ॥ The affix ल्यप् as the substitute of क्त्वा, is a कित् affix by I. 1. 56. The आ replaces the vowels of मिनो and सीनाति by S. 2508. Thus प्रमाय, निमाय and उपदाय । In the case of ली there is option by S. 2508. As विलाय or विलीय । The णि is elided before ल्यप्. As उत्तार्य, विचार्य ।

३३३६ । ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ ।

लघुपूर्वात्परस्य शेरयादेशः स्याल्ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रवेभिदय्य । 'लघुपूर्वात्' किम् । संप्रधार्य ।

3336. अय् is substituted for the इ of णि, before the Absolutive affix ल्यप्, when the vowel preceding the इ is light.

Thus प्रणमय्य गतः, संदमय्य गतः, प्रवेभिदय्य, विगणय्य ॥ Why do we say preceded by the short इ? Observe प्रपास्य गतः the vowel preceding the इ is long. Here VI 4. 51 applies. The shortening, the elision of च and the elision of अ should not be considered as asiddha, as their place of operation is not the same. Thus शस् + छिच् = शानि; this आ is shortened by VI. 4. 92, and we have शनि ॥ This shortening is not to be considered as asiddha, for if asiddha, there being no laghu pûrva, the present rule would not apply. Similarly वेभिद् is the Intensive root, its च is elided by VI 4. 49, this elision is not considered as asiddha, if it were asiddha, the इ of भि would not be laghu. Similarly the elision of अ in गञ् which is a root which ends in अ, (see Dhâtupâṭha Churadi 309), is not considered as asiddha for similar reasons.

३३३७ । विभाषापः । ६ । ४ । ५७ ।

आप्रोतेर्णेत्यादेशो वा स्याल्ल्यपि । प्रापय्य-प्राप्य ।

3337. अय् is optionally substituted for the इ of णि before the affix ल्यप्, after the verb आप् ॥

Thus प्रापय्य or प्राप्य गतः ॥ This however does not apply to the आप् substitute for इङ्, as अच्चाप्य गतः (VI. 1. 43. VII. 3. 36). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८ । क्षियः । ६ । ४ । ५८ ।

क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

3338. A long is substituted for the इ of वि before ल्वप् ॥

As प्रवीय, उपवीय ॥

३३३८ । ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेजो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् । प्रवाय ।

3339. The semivowel of वे is not vocalised when the Participial affix ल्वप् follows.

Thus प्रवाय, उपवाय ॥

३३४० । ज्यश्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

3340. The semivowel of ज्वा 'to grow old' is not vocalised when the affix ल्वप् follows.

Thus प्रज्याय, उपज्याय ॥

३३४१ । व्यश्च । ६ । १ । ४३ ।

उपव्याय ।

3341. The semivowel of व्या (व्ये) 'to cover' is not vocalised when the affix ल्वप् follows.

As प्रव्याय, उपव्याय ॥ The separation of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtra, in which the anuvṛtti of व्ये runs.

३३४२ । विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परेर्व्यजो वा संप्रसारणं स्याल्लपि । तुक्तं बाधित्वा परत्वात् 'हलः' (२५५९) इति दीर्घः । परिवीय-परिव्याय । कथम् सुखं व्यादाय स्वपिति 'नेत्रे निमील्य हसति' इति । व्यादानसं-मीलनोत्तरकालेऽपि स्वापहासयोरनुवृत्तेस्तदंशविवक्षया भविष्यति ।

3342. The vocalisation may optionally take place when व्ये preceded by परि takes the affix ल्वप् ॥

Thus परिवीय ल्वप् or परिव्याय ॥ The augment तुक् presented by VI. 1. 71 is debarred by VI. 4. 2. S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—The phrase सुखम् व्यादाय स्वपिति नेत्रेनिमील्य हसति 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is vaild, though the affix क्त्वा is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no ktvâ can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent action. There being no ktvâ, a fortiori there can be no lyap also. The vartika makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

३३४३ । आभीक्ष्यं णमुल्च । ३ । ४ । २२ ।

पौनः पुन्ये द्वीत्ये पूर्वविषये णमुल्स्यात् क्त्वा च । द्वित्वस् । स्मारंस्मारं नमति शिवस् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायस् । भोजंभोजस् । आवंआवस् । 'चिरणमुलोः-' (२७६२) इति णमुल्परं यौ वा दीर्घः । गानंगानस्-गमंगमस् । 'विभाषा चिरणमुलोः' (२७६५) इति नुस्वा । लम्भंलम्भस्-लाभंलाभस् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं नुस् । प्रलम्भंप्रलम्भस् । 'जाग्रोऽविचिरण-' (२४८०) इति गुणः । जागरंजागरस् । ययस्तस्याप्येवस् ।

3343. The affixes 'namul' and 'ktvâ' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sūtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix क्त्वा into this sūtra. The affixes *ktvâ* and *namul* express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII. 1. 4. S. 2140. Thus स्मारं स्मारं नमति शिवस् "Constantly remembering he bows to Shiva." So also we may have स्मृत्वा स्मृत्वा नमति शिवस् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or आवं आवं &c.

By VI. 4. 93 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before *namul*, as गानं गानं or गमं गमं । This is of course confined to the causative निच् roots.

In the case of the root labh, there is optionally the augment नुस् inserted, as लम्भस् लम्भस् or लाभं लाभस् by VII. 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sūtra that the option taught therein is a restricted one (*vyavasthita vibhâsâ*) and the नुस् is *compulsory* and not *optional* after pra &c. Thus प्रलम्भस् प्रलम्भस् only one form. In the case of √jâgri there is guṇa by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरस् जागरस्. The same is the case when the root takes the causative ni also.

३३४४ । नयद्यनाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न यत् पूर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह क्त्वाणमुलौ न । 'अनाकाङ्क्षे' किञ् । यदयं भुक्त्वा वृजति ततोऽधीते ।

2344. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense.

The word आकांक्षा means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, *ktvâ* and *namul* are not used, when the word *yad* is in composition. This sūtra prohibits the affix *ktvâ* also, though the affix *namul* is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते ततः पचति, यदयमधीते ततः श्येते, having eaten, he cooks; having read, he sleeps'.

But when there is inter-dependence or आकांक्षा, we have यद्यं भुक्त्वा व्रजति, अधीत एव ततः परस् । Professor Bothlingk translates it thus : " In connection with यद् the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement."

३३४५ । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ ।

आभीक्ष्य इति नावर्तते । एषूपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाणुलो वा स्तः । अग्रेभोजं व्रजति । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमंभोजम्-प्रथमंभुक्त्वा । पूर्वभोजम्-पूर्वभुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आभीक्ष्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोजभोजं व्रजति । भुक्त्वाभुक्त्वा ।

3345. The affixes 'ktvâ' and 'namul' come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—'agre', 'prathama' and 'pûrva'.

This is an *Aprâpta-vibhâshâ*. The word 're-iteration' is not understood here. Thus अग्रे, भोजं व्रजति 'having first eaten he goes'. In the same sense we may use also अग्रे भुक्त्वा व्रजति । Similarly प्रथमं भोजं व्रजति or प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । Similarly पूर्व भोजं व्रजति or पूर्व भुक्त्वा व्रजति ।

By using the word 'optionally' it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c, may be employed also. Thus अग्रे भुङ्क्ते ततः व्रजति 'he eats first and then goes'. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for then that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As अग्रे भोजं भोजं व्रजति or भुक्त्वा भुक्त्वा ।

३३४६ । कर्मण्याक्रोशे कृजः खमुञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्मण्युपपद आक्रोशे गर्भे । चौरकारमाक्रोशति । करोतिइत्वारणे । चौरशब्दमुच्चार्यत्यर्थः ।

3346- The affix 'khamuñ' is added to the verb 'kri' (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies 'abuse'.

Of the affix खमुञ्, the efficient portion is अम्; the indicatory ख introduces the augment मुञ् (VI. 3. 67 S. 2942). Thus चौरं कारमाक्रोशति 'he reviles him as thief, i. e. calls out in abuse 'thou art a thief, thou art a robber, &c.' The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one's indignation. The verb कृ here means 'to utter'.

३३४७ । स्वादुमि णमुल् । ३ । ४ । २६ ।

स्वादुर्गेषु कृजो णमुल्स्यादेककर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्य नान्वत्त्वं निपात्यते । अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते । संपन्नकारम् । लवणकारम् । संपन्नलवणशब्दो स्वादुप्रयायी । वासरूपेण क्त्वापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

3347. (When the actions, signified by the verbs 'kri' and another, have the same agent), the affix 'namul' is added to the verb 'kri' (which is concerned about a time anterior to that of the other), provided that a word signifying 'sweet' is in composition.

The words within brackets are to be read into the sūtra by anuvṛitti from III. 4. 21 S. 3320. Thus खादुङ्कारं or लवणंकारं भुङ्क्ते 'he eats, having made his food sweet or seasoned. So also संपन्नंकारं । The words संपन्नं and लवणं are synonyms of स्वादु ।

In the sūtra, the word स्वादुच् is used ending with a च्. It is an anomalous form, and indicates that a च् must be added to the upapadas in these cases; the object served by this form being that rule IV. 1. 44 S. 502, by which feminine of words like स्वादु ending in उ is formed by long ई, does not apply here. Thus स्वाद्वीच् कृत्वा यवागूस् भुङ्क्ते = स्वादुङ्कारं यवागूस् भुङ्क्ते । Here though यवागू is feminine, the attribute is still स्वादु and not स्वाद्वी ।

By applying III. 1. 94 S. 2830 we have the affix च्वा in the alternative. Thus स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते । All these affixes form abstract nouns (भाव) as they have the sense of the affix तोसुच् (III. 4. 16 S. 3443). In connection with णसुल्, the Instrumental case can not, however, be used, i. e. we cannot use the Passive construction; e. g. स्वादुंकारं यवागूर्भुज्यते देवदत्तेन will be wrong.

३३४८ । अन्यथैवकथमित्यसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४ । २९ ।

एषु कृजो णसुल्स्यात् । सिद्धोऽप्रयोगोऽस्यैवंभूतश्चेत्कृज् । व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारस् । एवंकारस् । कथंकारस् । इत्थंकारं भुङ्क्ते । इत्थं भुङ्क्त इत्यर्थः । 'सिद्ध-' इति क्तिष् । शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते ।

3348. When the words 'anyathâ' (otherwise), 'evam' (so), 'katham' (how) and 'ittham' (thus) are compounded with the verb, then 'namul' comes after 'kri' (to make), if it be such that its omission would be unobjectionable.

When is the non-employment of कृज् valid? When the same sentence will remain correct by omitting कृ, i. e. when without employing it, the same idea will be expressed. Thus अन्यथाकारं, एवंकारं, कथंकारं or इत्थंकारं भुङ्क्ते 'he eats otherwise, he eats so, how does he eat, or he eats thus'. In fact, the sentence अन्यथाकारं भुङ्क्ते is equivalent to अन्यथा भुङ्क्ते ।

Why do we say 'if the non-employment would be valid? Witness अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते 'he eats, having turned his head aside'. Here कृज् could not be spared.

३३४९ । यथातथयोरसूयाप्रतिवचने । ३ । ४ । २८ ।

कृजः सिद्धाप्रयोग इत्येव । असूयया प्रतिवचने । यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवानेन ।

3349. The affix 'namul' is added to the root 'kri' (to make), when the words 'yathâ' and 'tathâ' are compounded with

it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'kriñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, then is this construction valid. Thus तयाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन 'I will eat in that way; what is that to you'? Similarly यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन ।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा त्वं द्रक्ष्यसि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness यथाकृत्वाऽहं शिरो भोक्ष्ये किं तवानेन 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'?

३३५० । कर्मणि हृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे णसुल्स्यात् । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'driś' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'namul', to denote the total number of such objects.

Thus कन्यादर्शं वरयति 'he woos every girl that he sees i. e. all the girls seen'. ब्राह्मणवेदं भोजयति 'he feeds as many Brāhmanas as he knows, i. e. all whom he knows, finds or thinks of'.

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्वेदं भुङ्क्ते । यावल्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवनधीते ।

3351 The affix 'namul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jîv', (to live), when the word yâvat, is combined with them.

As यावद्वेदं भुङ्क्ते 'he eats all that he gets'. यावज्जीवनधीते 'he studies as long as he lives, i. e. throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः । ३ । ४ । ३१ ।

कर्मणीत्येव । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

3352. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं भुङ्क्ते 'he eats so as to fill his belly' ? चर्मपूरं स्तृणाति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाणं ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे पूरेणमुल्स्वाहकारलोपश्च वा सुसुदायेन वर्षप्रमाणे गम्ये । णोऽपदस्य वृष्टौ देवः । णोऽपदं वृष्टौ देवः । 'अस्य' इति किम् । उपपदस्य साभूत् । मूषिकाविलम्बः ।

3353. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rain-fall; and optionally the long 'û' of this 'pûr' is elided.

Thus गोष्पदपूरं or गोष्पदं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)'. सीतापूरं or सीतामं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word अस्य 'of this pûr' in the sūtra? The long ऊ of पूर is to be elided, and not the long ऊ, if there be any, of the upapada. Thus मूषिकाबिलपूरं or मूषिकाबिलं वृष्टो देवः । Here the long ऊ of मू is not shortened.

३३५४ । चेले क्नोपेः । ३ । ४ । ३३ ।

चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्नोपेर्णमुत्स्याद्वर्षप्रमाणे । चेलक्नोपं वृष्टो देवः । वस्त्रक्नोपम् । वसनक्नोपम् ।

3354. The affix 'namul' comes after the causative of the root 'knûy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb क्नोपि is the causative root formed from the simple root क्नूय 'to wet'. Thus चेलक्नोपं वृष्टो देवः or वस्त्रक्नोपं or वसनक्नोपं &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५ । निमूलसमूलयोः कषः । ३ । ४ । ३४ ।

कर्मणीत्येव । कषादिङ्वनुप्रयोगं वक्ष्यति । अत्र प्रकरणे पूर्वकाले इति न संबध्यते । निमूलकाषं कषति । समूलकाषं कषति । निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः । एकस्यापि धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसंबन्धाद्देवः । तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः ।

3355. The affix 'namul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimûla' and 'samûla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकाषं कषति he scrapes down to the scraping up of the roots ; समूलकाषं कषति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing ; the whole sentence निमूलकाषंकषति &c. is equal to निमूलं कषति and समूलंकषति । From this sūtra up to III. 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning: the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III. 4. 46. S. 3367. The word pûrva kâla does not govern this and the subsequent sūtras.

३३५६ । शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः । ३ । ४ । ३५ ।

एषु कर्मसु पिषेर्णमुल् । शुष्कपेषं पिनष्टि । शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः । चूर्णपेषम् । रूक्षपेषम् ।

3356. The affix 'namul' comes after the verb 'pish' (to

grind), when the words 'śushka' (dry), 'chūrna' (powder), and 'rūksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कपेषं पिनष्टि = शुष्कं पिनष्टि 'he grinds it dry grinding i. e. grinds it dry'; चूर्णपेषं पिनष्टि 'he grinds to powder grinding i. e. grinds till it becomes a powder'; रूक्षपेषं पिनष्टि 'he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root पिब् must be used to govern the gerund.

३३५७ । समूलाकृतजीविषु हन्कृजग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्माणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाणि । जीवतीति जीवः । इगुपधलक्षणेः कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'namul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samûla', 'akṛita' and 'jīva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus समूलघातं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) 'he destroys so as to tear up by the roots i. e. he totally extirpates'; अकृतकारं करोति 'he does a thing which was not done before'; तं जीवग्राहं गृह्णाति 'captures him so as to preserve his life, i. e. captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same roots are used to govern the gerund. The affix क is added to जीव् because it has a penultimate इक् vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति ।

३३५८ । करणो हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासार्थोऽयं शेषः । भिन्नधातुसंबन्धे तु हिंसार्थानां च- (३३६८) इति वक्ष्यते ।

3358. The affix 'namul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पाणिघात वेदिं हन्ति (VII. 3. 32 and 54) = पाणिना वेदिं हन्ति, he strikes the *Vedi* with the hand; पादघातं भूमिं हन्ति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sūtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sūtra a *cognate* verb from the same root (S. 3367) must be used, as the gerund; not so in sūtra III. 4. 48 because III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sūtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pātanjali, this affix comes after हन् under this apphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enunciated in rule I. 4. 2. Thus असिघातं हन्ति 'he kills with the sword'; शरघातं हन्ति, 'he kills with arrows'.

३३५९ । स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्णमुल् । उदपेष् पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix *namul*, comes after the verb 'piṣh' (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदपेष् पिनष्टि = उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 996.) 'he grinds with water'; तैलपेष् पिनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहीः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तस् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहस् । पाणिग्राहस् ।

3360. The affix '*namul*' comes after the verbs 'varti' (causative of *vṛit*) and 'grah' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्तं, करवर्तं or पाणिवर्तं वर्तयति = हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand'. So also, तस् हस्तग्राहस् गृह्णाति 'he takes him by the hand': so पाणिग्राहस्, करग्राहस् &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and *appropriate* verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करण इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणस् । तेन स्वरूपे पर्याय विशेषे च णमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषस् । गोपोषस् ।

3361. The affix '*namul*' comes after the verb 'puṣh' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word स्व means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपोषं पुष्णाति 'he feeds himself'; आत्मपोषं, गोपोषं, पितृपोषं, मातृपोषं, धनपोषं, रैपोषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix '*namul*' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh*. Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel'; कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare'; मुष्टिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. चोरकबन्धं बध्नाति = चोरके बध्नाति ।

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

बध्नातेर्लघुसंज्ञायाम् । क्रौञ्चबन्धं वदुः । मयूरिकाबन्धम् । अट्टालिकाबन्धम् । बन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

3363. The affix 'namul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when the word so formed denotes an appellative.

Thus क्रौञ्चबन्धं बध्नाति 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron-knot', मयूरिकाबन्धं बध्नाति or वदुः 'he binds or is bound in a 'peacock-knot'. अट्टालिकाबन्धं वदुः 'bound in a knot called *attālikā-bandhana*'.

All the above, *krauncha-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III. 4. 46. S. 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'namul' comes after the roots 'naś' (to perish) and 'vah' (to carry), when the words 'jīva' (life) and 'puruṣa' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाशं नश्यति = जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes i. e. dies away'; पुरुषवाहं वहति 'the man carries, i. e. the man becoming a servant, carries another on him = पुरुषः प्रेक्ष्यो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वे कर्तरि । ऊर्ध्वशेषं शुष्यति । वृक्षादिकूर्ध्व एव तिष्ठन्कुप्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षोदकादिना पूर्यो भवतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'namul' comes after the roots 'śuśh' (to dry), and 'pâr' (to fill), when the word 'ûrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वशेषं शुष्यति वृक्षः = ऊर्ध्वे शुष्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare यद्वोर्ध्वशेषवृणवद्विशुष्कः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatti, III. 14) ; ऊर्ध्वपूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c, the mouth of the pitcher &c being upwards. Rule III. 4. 46 S. 3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चात्कर्तरि । घृतनिधाय निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशं नष्टः । अजक इव नष्ट इत्यर्थः ।

3366. The affix 'namul' comes after a root, when an object or an agent, denoting similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sūtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपमान or 'object of comparison or similitude'. As घृतनिधायस् निहितस् जलस् 'water was kept as as carefully ghee is kept'. सुवर्णनिधायस् निहितः 'was kept as gold'. The force is

that of हव; thus घृतनिधायस् निहितः = घृतनिव निहितः। So also when the object of comparsion is as agent : thus, अजनाय नष्टः 'he perished like a goat'. So also घृष्टकनाशस्, दन्तनाशस्, &c.

३३६७ । कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ ।

यस्मादणुशुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c ; as the verb from which the gerund is derived.

From sūtra III. 4. 34 up to sūtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *namul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः)। See III. 4. 1 : so a gerund in *namul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga* ; the present sūtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८ । उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते । 'तृतीयाप्रभृतीत्यन्यतरस्याच्' (७८४) इति वा समासः । मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । मूलकेनोपदंशस् । दृश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया । यदाप्युपदंशिना सह न शाब्दः संबन्धस्तथाप्यार्थोऽस्त्येव कर्मत्वात् । एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च । तृतीयायामिति वचनसामर्थ्यात् ।

3368. The affix 'namul' comes after the root 'danś' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samāsa* is optional in this case (II. 2. 21 S. 784). Thus मूलकोपदंशं भुङ्क्ते or मूलकेनोपदंशस् भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish'. Similarly आर्द्रकोपदंशस् or आर्द्रकेनोपदंशस् 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज् । Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance : and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word tritīyâyām indicates this.

Note :—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat *i. e.* what does he bite when eating ? The word "मूलक" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । The

whole sentence thus is मूलकेन = मूलकमुपदश्य = भुङ्क्ते । Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a *verbal* concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sūtra ought to have been उपदश्यः करणे just like इनः करणे (S. 3358). But it is not so. Pāṇini uses the words तृतीयायाश्च, a bigger word than करणे, implying thereby that the instrumentality of मूलकेन is with relation to another verb than उपदश्यः । The word मूलक is not related to उपदश्य as an instrument kāraka, but rather as an object kāraka and it is instrumental kāraka, by mediation, to the verb भुङ्क्ते ।

By the rule of वाऽसरूप (III. 1. 94) the affix लवा (or its substitute लयप्) may be optionally used, wherever we may use the affix णमुल् । Thus मूलकेनोपदश्य भुङ्क्ते ।

३३६९ । हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् । ३ । ४ । ४८ ।

तृतीयान्त उपपदेऽनुप्रयोगधातुनां । समानकर्मकादिहिंसार्थायां णमुल्स्यात् । दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातम् । दण्डताडम् । 'समानकर्मकाणाम्' इति किम् ? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति ।

3369. The affix 'namul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus दण्डोपघातम् गाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club'. The compounding is optional (II. 2. 21.) Thus, we have also दण्डेनोपघातम् । Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, दण्डताडम् or दण्डेन ताडम् ।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, णमुल् will not be employed. Thus चोरम् दण्डेनोपहत्य, गोपालको गाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७० । सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४९ ।

उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल्स्यात् । पार्श्वोपपीडं श्वेते-पार्श्वयोरुपपीडम्-पार्श्वभ्यामुपपीडम् । वृजोपरोधं गाः स्थापयति । वृजेन-वृजे उपरोधं वा । पारयुपकर्षं धानाः संघृणाति । पाणायुपकर्षम्-पाणिनोपकर्षम् ।

3370. The affix 'namul' comes after the roots 'pīd' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'krish' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

The phrase 'the 3rd case-affix' must be read into the sūtra by virtue of the word च । Thus पार्श्वोपपीडं शेते 'he sleeps pressing on his sides'. The compounding is optional (II. 2. 21); so we have in the alternative, पार्श्वयोरुपपीडस् or पार्श्वान्यासुपपीडस् ।

So also वृजोपरोधस् (or वृजे उपरोधस् or वृजेनोपरोधस्) गाः स्थापयति 'he stations the cows so that they are all in the fold'. पारयुपकर्ष (or पाणायुपकर्षस् or पाणिनोपकर्षस्) घानाः संगृह्णाति । It is Bhvâdi कृष् here, and not Tudâdi.

३३७१ । समासत्तौ । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुत्स्यात्संनिकर्षे गम्यमाने । केशग्राहं युच्यन्ते । केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहस् । हस्तेन गृहीत्वा ।

3371. (The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Locative or Instrumental case is in composition with it), and when immediate contiguity is intended i. e. 'to fall together by the ears'.

The word समासत्तिः means 'immediate contiguity'. Thus केशग्राहस् (or केशेषु ग्राहस् or केशैर्ग्राहस्) युच्यन्ते 'having closely caught each other, by the hair, they fight'. Similarly हस्तग्राहस् or हस्तेषु ग्राहस् or हस्तैर्ग्राहस्; so also यष्टिग्राहस् 'taking a stick'; लोष्ट्रग्राहं &c. See II. 2. 21.

३३७२ । प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयासप्तम्योरित्येव । द्व्यङ्गुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति । द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुले घातकर्षस् ।

3372. The affix 'namul' comes after a root, when a noun in the Instrumental or Locative case is in composition with it, and when a measure of length is intended.

The word प्रमाणस् means 'length or extension'. Thus द्व्यङ्गुलोत्कर्षं (द्व्यङ्गुले उत्कर्षस् or द्व्यङ्गुलेनोत्कर्षस्) खण्डिकां छिनत्ति 'he cuts pieces of the length of two fingers'. See II. 2. 21.

३३७३ । अपादाने परीप्तायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्ता स्वरा । शय्योत्थायं धावति ।

3373. The affix 'namul' is added to the root, when a noun in the Ablative case is in composition, and when 'haste' is intended.

The word परीप्ता means 'haste, hurry'. Thus शय्योत्थायं (or शय्याया उत्थाय) धावति 'having risen from bed, he runs away'. That is to say, he runs with such a haste that he does not perform even the necessary ablutions &c, but as soon as he rises from the bed, he runs off. Similarly रन्ध्रापकर्षस् पयः पिबति 'he drinks milk from a hole in the vessel', he being in such a haste, that he does not care to drink from the proper aperture. भ्राष्ट्रापकर्षस् भूषाद् भक्षयति 'he eats cakes hot from the frying pan', not waiting till they are placed on a dish.

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, आसनादुत्थाय गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix क्त्वा (ह्यप्) is employed. See II. 2. 21.

३३७४ । द्वितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

परीक्षायामित्येव । यष्टिग्राहं युध्यन्ते । लोष्ट्रग्राहस् ।

3374. The affix 'namul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus यष्टिग्राहस् (or यष्टिं ग्राहस्) युध्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly लोष्ट्रग्राहस् or लोष्ट्रग्रहस् ।

३३७५ । अपगुरी णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरी उद्गमने' इत्यस्यैवो वात्स्याणमुलि । अस्यपगोरं युध्यन्ते । अस्यपगारस् ।

3375. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root गुर 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix णमुल् ॥

The affix णमुल् forming the Absolutive Participle is added by III. 4. 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगारमपगारस् or अपगोरमपगारस् ॥ So also this affix is added by III. 4. 53: as, अस्यपगारं युध्यन्ते or, अस्यपगोरं युध्यन्ते "they are fighting with raised swords".

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् । अध्रुविषेपं कथयति । अध्रुवं विषेपस् । 'अध्रुवे' किम् । शिर उत्तिष्ठत्य् । येन विना न जीवनं तदध्रुवस् ॥

3376. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus अध्रुविषेपं कथयति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अक्षि निष्काशस् जल्पति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

The word अङ्गुष्ठ means 'non-vital organ', or a limb which even being cut off, does not necessarily destroy life. Therefore, we cannot use the affix णमुल् in the following, [as *head* is not an अङ्गुष्ठ limb :—उत्तिष्ठप्य शिरः कथयति 'he narrates, having thrown the head on one side'. Compare VI. 2. 177.

३३७७ । परिक्लिश्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विवाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात् । उरःप्रतिपेयं युध्यन्ते । कृत्स्नसुरः पीडयन्त इत्यर्थः । 'उरो-दिदारं प्रतिचस्करे नखैः' । प्रुवार्थमिदम् ।

3377. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case denoting a limb of one's own body, which is completely afflicted by the action, is in composition.

The word परिक्लिश्यमान means 'completely hurt or affected'. Thus उरःप्रतिपेयं or उरःपेयं युध्यन्ते = कृत्स्नसुरः पीडयन्तः 'they fight so as to afflict their whole bosom'. So also शिरःपेयं or शिरःप्रतिपेयं ।

The difference between this and the last sūtra consists in this, that this sūtra applies even to vital organs, such as 'breast', 'head' &c ; while the last aphorism applies to 'non-vital organs' only.

३३७८ । विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः । ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयान्त उपपदे विशयादिभ्यो णमुल्स्याद्व्याप्यमान आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां विशयादिक्रियाभिः साकल्येन संबन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः पौनः पुन्यमासेवा । 'नित्यवीप्सयोः' (२१४०) इति द्वित्वं तु न भवति । समासेनैव स्वभावतस्तयोस्तत्त्वात् । यद्यप्याभीक्षर्ये णमुल्लुक्तं सव तथापि उपपदसंबन्धार्थमासेवायामिह पुनर्विधिः । गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रवेशम् । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् । सव गेहानुप्रपातम् । गेहानुप्रपादम् । गेहानुस्कन्दम् । असमासे तु गेहस्य णमुल्लन्तस्य च प. यिण द्वित्वम् ।

3378. The affix 'namul' comes after the verbs 'vis' (to enter), 'pat' (to fall), 'pad' (to go) and 'skand' (to leap) when a word in the Accusative case is in composition, and when the sense denoted is that of complete pervasion and total absorption.

The word व्याप्ति (or व्याप्यमान) means the full and complete pervasion of the substances with the actions (denoted by the verbs विश्, &c). The word आसेवा means assiduous performance of any action, or absorption into it. In other words, 'frequency' of an action is आसेवा । The word व्याप्ति therefore refers to the noun (in the accusative case) and आसेवा to the verb (such as *vis* &c). These two words have the same significance here as the words नित्य and वीप्सा in sūtra VIII. 1. 4. S. 2140 and by the application of that rule, both the noun and the verb require to be repeated. That rule, however, will not apply here, when there is compounding by II. 2. 21. But when there is no compounding, (for rule II. 2. 21, makes composition only optional) then there is repetition of the noun if व्याप्ति 'all' is meant ; and of the verb, if आसेवा 'frequency or assiduous performance' is meant. Thus

गेहानुप्रवेशमास्ते, (or गेहंगेहमनुप्रवेशमास्ते or गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते) 'having entered the house, he sits down', meaning either, 'having entered every house in succession, he sits down', or 'having repeatedly entered the house, he sits down'.

Similarly with the roots पत्, we may have three examples as in the last, and so also with the roots पद् and स्कन्द । Thus गेहानुप्रपातमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपातमास्ते or गेहमनुप्रपातमनुप्रपातमास्ते); गेहानुप्रपादमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपादं or गेहमनुप्रपादमनुप्रपादस); गेहावस्कन्दमास्ते (or गेहंगेहमवस्कन्दं or गेहमवस्कन्दमवस्कन्दस) ।

Why do we say 'when the sense is that of *all* or *frequency*? Observe गेहमनुप्रविश्व भुङ्क्ते 'having entered the house, he eats'.

Q.—By sūtra III. 4. 22, *namul* would have been valid, when *ābhikṣhṇā* was meant; and *ābhikṣhṇā* and *āsevā* mean the same thing *i. e.* 'frequency'. Why then ordain *namul* again, by the present sūtra, in the sense of *āseva*? If you say, "we repeat it, in order to prevent the coming of the affix क्त्वा", that is not so. For क्त्वा would come by वाऽसरूप rule; (see III. 1. 94 and III. 4. 47).

A.—The repetition is for the sake of *Upapada-samāsa* with a word in the accusative case. Under III 4. 22, S. 3343 there was no *upapada*, while in the present case there is an *upapada*.

Professor Bohtlingk translates this sūtra thus:—"विष्, पत्, पद्, and स्कन्द in composition with an accusative, form the absolute gerund in अस् (namul), when one wishes to express that every object of that name is completely affected by the action, or that the action is constantly repeated in that object."

३३७९ । अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ । ५७ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः । तस्मिन्वात्वर्थे वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषूपपदेषु णसुस्स्यात् । द्व्यहात्यासं गाः पाययति । द्व्यहमत्यासस् । द्व्यहतर्षस् । द्व्यहन्तर्षस् । अत्यसनेन तर्षणेन च गवां पानक्रिया व्यवधीयते । अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

3379. The affix 'namul' comes after the verbs 'as' (to throw) and 'trish' (to thirst), when it is intended to express an intermission of the action denoted by the root, provided that a word in the accusative case denoting time, is in composition.

The word क्रियान्तर means 'the interval between two actions'. Thus द्व्यहात्यासं or द्व्यहमत्यासस् गाः पाययति 'he gives drink to the cows, after an interval of two days, *i. e.* every third day'. So also द्व्यहतर्ष or द्व्यहं तर्ष गाः पाययति 'having kept the cows thirsty for two days, he makes them drink'. That is to say, 'having given them a drink today, he gives them another drink after an interval of two days'; &c.

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायामित्येव । नामादेशमाचष्टे । नामग्राहमाह्वयति ।

3380. The affix 'namul' comes after the roots 'âdis' and 'grah', when the word 'nâman' (name) in the Accusative, is in composition.

Thus नामादेशमाचष्टे 'he mentions it, telling his name'. नामग्राहं नामाह्वयति 'he calls me by taking my name (i. e. by my name)'.

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्यानै कृजः क्त्वाणमुलौ । ३ । ४ । ५९ ।

अव्ययाभिप्रेताख्यानं नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्यच नीचैः कथनम् । उच्चैःकृत्य-उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे । नीचैःकृत्य-नीचैःकृत्वा-नीचैःकारं ब्रूते ।

3381. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri' (to make), when an Indeclinable word is in composition with it, and the meaning is the communication of anything in a disagreeable or undesired way.

The word अव्ययाभिप्रेताख्यान means literally 'to denote the expression of that which is not really intended' i. e. a manner not suited to the proper communication of that news, such as communicating a bad news in a loud voice and good news in a low voice. The compounding being optional, the affix सवा may be replaced by ल्यप्. Thus we have three forms नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा, or नीचैःकारं. Thus if one had communicated an agreeable news like the birth of a son in a low voice, the other may retort "किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैः कृत्य or नीचैःकारमाचष्टे"; and so, if one had communicated an unpleasant news as ब्राह्मण कन्याते गर्भिणी in a loud voice, the other may reply "किं तर्हि वृषलोच्चैःकृत्वा, उच्चैः कृत्य, or उच्चैःकारमाचष्टे". (See II. 2. 22 for compounding)

३३८२ । तिर्यच्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तिर्यक्कृत् उपपदे कृजः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्यायास् । तिर्यक्कृत्य गतः । तिर्यक्कारश्च । समाप्य गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' किम् । तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

3382. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri', when the word 'tiryak' is in composition, in the sense of 'carrying to the end'.

The word अपवर्ग means 'completing or finishing'. Thus तिर्यक् कृत्य तिर्यक् कृत्वा or तिर्यक्कारं गतः = समाप्य गतः 'having completed, he went away'.

Why do we say 'when meaning completion'? Observe तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः 'having placed the word *obliquely*, he went away'.

३३८३ । स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

मुखतःकृत्य गतः । मुखतःकृत्वा । मुखतःकारश्च । मुखतोभूय । मुखतोभूत्वा । मुखतोभावश्च ।

3383. The affixes 'ktvâ and 'namul' are added to the roots 'kri' (to make) and 'bhû' (to become), in composition

with a word denoting a member of one's own body ; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus सुखतःकृत्य गतः or सुखतः कृत्वा गतः or सुखतः कारंगतः । Similarly पृथतः भूय तिष्ठति or पृथतः भूत्वा तिष्ठति or पृथतः भावं तिष्ठति ।

३३८४ । नाधार्यप्रत्यये चव्यर्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्यप्रत्ययान्ते चव्यर्थविषय उपपदे कृभुवोः कृत्वाणमुलौ स्तः । अनाना नाना कृत्वा नानाकृत्य नाना कृत्वा-नानाकारम् । विनाकृत्य-विना कृत्वा-विनाकारम् । नानाभूय-नाना भूत्वा-नानाभावम् । अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा एकधाभूय-एकधा भूत्वा-एकधाभावम् । एकधाकृत्य-एकधा कृत्वा-एकधाकारम् । 'प्रत्ययग्रहण' किम् । हिक्कृत्वा । पृथक्भूत्वा ।

3384. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are added to the roots 'kri' and 'bhû', when a word ending in the affix 'nâ' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhâ' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4. 50), is in composition.

The two words, नाना 'various' and विना 'without' are formed by the affix ना (V. 2. 27); affixes having the force of धा are धा, ध्यस्, धस् and एधा (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of *chvi* has already been explained.

Thus अनाना नाना कृत्वा गतः = नाना कृत्य गतः । Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं गतः । So also विना कृत्य, विना कृत्वा or विना कारं गतः । So also नाना or विना भूय-भूत्वा or भावं गतः । With words formed by धा and cognate affixes, we have:—द्विधा or द्वैधं कृत्य-कृत्वा-कारं-भूय-भूत्वा or भावं गतः । But not so in हिक् कृत्वा, पृथक् कृत्वा ।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sūtra? Without it, the sūtra would have run thus: नाधार्ये चव्यर्थे, and then any word, having the sense of ना, which has the force of 'except, various' or the sense of धा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix णमुल् and क्त्वा. But that is not so. Thus the words हिक् 'except' and पृथक् 'separately' have the sense of ना and धा respectively; as हिक्कृत्वा, or पृथक् कृत्वा ।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix *chvi*'? Observe, नाना कृत्वा काष्ठानि गतः ।

The word अर्थ in नाधार्य qualifies only the term धा, and not ना, for there is no other affix having the sense of ना, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of धा । The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५ । तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णींशब्दे भुवः कृत्वाणमुलौ स्तः । तूष्णीं भूय-तूष्णीं भूत्वा-तूष्णींभावम् ।

3385. The affixes 'ktvā' and 'namul' are added to the root 'bhû', when the word 'tûshñim' (silently) is in composition.

Thus तूष्णींभूय, तूष्णीं भूत्वा, or तूष्णींभावस् 'having become silent'. The repetition of भू in this sūtra shows that the anuvṛitti of कृ does not run into it and altogether ceases.

३३८६ । अन्वचयानुलोम्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वक्छब्द उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्त आनुकूल्ये गन्वमाने । अन्वग्भूय आस्ते । अन्वग्भूत्वा-
अन्वग्भावस् । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलौ भूत्वा आस्त इत्यर्थः । 'आनुलोम्ये' किम् ।
अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

3386. The affixes 'ktvā' and 'namul' come after the root 'bhû', when the word 'anvak', in the sense of being favourably disposed, is in composition.

The word आनुलोम्य means 'agreeable, friendly or favourably disposed, or doing according to the wish of another.' Thus अन्वग्भूय—अन्वग्भूत्वा or अन्वग् भावमास्ते 'he is favourably disposed', i. e. he stands in front, or on the flanks or in the rear, ready to help.

Why do we say 'when meaning friendly'? Observe अन्वग् भूत्वा तिष्ठति 'he remains behind'.

इति कृदन्तप्रकरणम् ।

Epilogue

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रनिर्द्देशितम् ।

विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितः शब्दकोस्तु मे ॥

भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।

प्रीत्यै भूयाद्गण्यतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धं समाप्तम् ।

Thus a little guidance to the use and formation of the classical words has been shown (in these two volumes). Their full exposition is given, according to proper authorities and text, in the Sâbda Kaustubha.

May this Siddhânta-Kaumudî the work of Bhattoji Dikshita be acceptable to the two great Lords———Bhavânî and Viśvanâtha.

Here ends the uttarardha.

OF

THE SIDDHANTA KAUMUDĪ.

OF

BHATTOJI DIKSHITA

1-1-07.

5 Oct / 21/2/77

20/10/77

14.2

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

Call No. *D2 945*

Author— *27195*

Title— *Siddhanta*
Karmudi. W. D. Pt. II

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.